

UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS,
MONGOLIA

LAW ENFORCEMENT

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL
QUARTERLY JOURNAL

2023
№02 (33)

Ulaanbaatar

ᠮᠣᠩᠭᠣᠯᠤ ᠰᠠᠬᠢᠭᠣᠯᠠᠬᠤᠢ

СЭТГҮҮЛИЙН РЕДАКЦЫН ЗӨВЛӨЛ

Сэтгүүлийн эрхлэгч:

Эрдэнэбаатар Д. Сургалт, эрдэм шинжилгээний газрын захирал, доктор, дэд профессор, цагдаагийн хурандаа

Орлогч дарга:

Гантулга С. Эрдэм шинжилгээний нэгдсэн хүрээлэнгийн захирал, доктор, дэд профессор, цагдаагийн дэд хурандаа

Нарийн бичгийн дарга:

Одхүү Л. Эрдэм шинжилгээний нэгдсэн хүрээлэнгийн Хэвлэл редакцын хэлтсийн дарга бөгөөд ахлах редактор, цагдаагийн хурандаа

Гишүүд:

Амарсанаа Ж. Академич

Болд Л. Академич

Чулуунбаатар Г. Академич

Жигалов Н.Ю. Доктор, профессор

Мөнхзаяа Б. Сургалтын бодлого, төлөвлөлтийн газрын дарга, хурандаа

Азбаяр Ц. Удирдлагын академийн захирал, цагдаагийн хурандаа

Энхбаяр Д. Ахисан түвшний боловсролын сургуулийн захирал, доктор, цагдаагийн хурандаа

Хишигтогтох Б. Цагдаагийн сургуулийн захирал, Дотоодын цэргийн 804 дүгээр ангийн захирагч, доктор, цагдаагийн хурандаа

Ганбаатар Д. Хилийн албаны сургуулийн захирал бөгөөд Хилийн 0345 дугаар ангийн захирагч, бригадын генерал

Дамдинцэрэн Д. Сургалт, судалгааны 403 дугаар ангийн дарга, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн албаны сургуулийн захирал, доктор, бригадын генерал

Батсайхан Н. Онцгой байдлын сургуулийн захирал, Гал түймэр унтраах, аврах 83 дугаар ангийн захирагч, доктор, дэд профессор, дэд хурандаа

Ариунбилэг Ш. Эрх зүй, нийгмийн ухааны сургуулийн захирал, доктор цагдаагийн хурандаа

Ганбаатар Г. Ахлагчийн мэргэжлийн сургалт-үйлдвэрлэлийн төвийн захирал, доктор, цагдаагийн хурандаа

Лхавгасүрэн Б. Шинжлэн магадлахуйн институтын захирал, доктор, дэд профессор, цагдаагийн дэд хурандаа

Лхавгарагчаа Б. Гадаад хэлний институтын захирал, доктор, цагдаагийн хошууч

Энхтөр Д. Эрдэм шинжилгээний нэгдсэн хүрээлэнгийн Гэмт явдал, цагдаа судлалын хүрээлэнгийн захирал, доктор, цагдаагийн ахмад

Сайнтер Ч. Эрдэм шинжилгээний нэгдсэн хүрээлэнгийн Хилийн аюулгүй байдал судлалын хүрээлэнгийн захирал, доктор, бригадын генерал

JOURNAL EDITORIAL BOARD

Editor of the journal:

Erdenebaatar D. Director of the Department of Academic Affairs and Research, Dr., Prof., Police Colonel

First Secretary:

Gantulga S. Director, Integrated Research Institute, University of Internal Affairs, Ph.D. Associate professor, Police Lieutenant Colonel.

Secretary:

Odkhuu L. Head of the Press and Editorial Department, Senior Editor, Integrated Research Institute, University of Internal Affairs, Police Colonel

Members:

Amarsanaa J. Academician

Bold L. Academician

Chuluunbaatar G. Academician

Jigalov N.Yu. Ph.D in law, Professor

Munkzaya B. Head of Training Policy and Coordination Department, University of Internal Affairs, Colonel

Azbayar Ts. Director, Executive Management Academy, University of Internal Affairs, Police Colonel

Enkhbayar D. Director, Graduate School, University of Internal Affairs, Ph.D., Police Colonel

Khishigtogtokh B. Director, Police School and Commander of the Unit 804 of Internal Troops University of Internal Affairs, Ph.D., Police Colonel

Ganbaatar D. Director, Border Services School and Commander of the Unit of Border Services 0345, University of Internal Affairs, Brigadier General

Damdintseren D. Director, training research Court decision Executives School and Commander of the Unit 403 University of Internal Affairs, Ph.D, Brigadier General

Batsaikhan N. Director of Emergency Management School and fire Commander of the Unit 83 fighting and rescue unit Ph.D, Associate Professor, Lieutenant Colonel

Ariunbileg Sh. Director, Law and Social Sciences School, University of Internal Affairs, Police Colonel

Ganbaatar G. Vocational training center for Non-Comissionel officers, University of Internal Affairs, Ph.D, Police Lieutenant Colonel

Lkhagvasuren B. Director, Forensic Science Institute, University of Internal Affairs, Ph.D., Associate Professor, Police Lieutenant Colonel

Lkhagvaragchaa, Director, Foreign Language Institute, University of Internal Affairs, Ph.D.,Police Major

Enkhtur D. Director, Institute of Criminology and Police Research, Integrated Research Institute, University of Internal Affairs, Ph.D., Associate Professor, Police Captain

Saintur Ch. Director, Institute of Border Security Research, Integrated Research Institute, University of Internal Affairs, Ph.D., Brigadier General

Манлай А. Эрдэм шинжилгээний нэгдсэн хүрээлэнгийн Аюулгүй байдал судлалын төвийн эрхлэгч, доктор, цагдаагийн хошууч

Алтангэрэл Б. Эрдэм шинжилгээний нэгдсэн хүрээлэнгийн Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэл судлалын төвийн эрхлэгч, доктор, дэд профессор, хурандаа

Саранцэцэг Б. Эрдэм шинжилгээний нэгдсэн хүрээлэнгийн Гамшиг судлалын төвийн эрхлэгч, доктор, дэд хурандаа

Нямдорж Д. Эрдэм шинжилгээний нэгдсэн хүрээлэнгийн Гэмт явдал, цагдаа судлалын хүрээлэнгийн эрдэм шинжилгээний ажилтан-багш, доктор, цагдаагийн дэд хурандаа

Одбаатар Б. Удирдлагын академийн Цагдаагийн удирдлага, стратегийн профессорын багийн профессор, доктор, дэд профессор, цагдаагийн хурандаа

Лувсанравдан Б. Ахлагчийн мэргэжлийн-сургалт үйлдвэрлэлийн төвийн, Хилийн албаны тэнхимийн эрхлэгч, доктор (Ph.D), хурандаа

Галбадрах Б. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн албаны сургуулийн Нийгмийн ажил, сэтгэл зүйн тэнхимийн эрхлэгч, доктор, хошууч

Энхтүвшин Б. Онцгой байдлын сургуулийн Гал түймэртэй тэмцэх албаны тэнхимийн эрхлэгч, доктор, дэд хурандаа

Мөнхзул Н. Эрх зүй, нийгмийн ухааны сургуулийн Нийтийн эрх зүйн тэнхимийн эрхлэгч, доктор, дэд профессор, цагдаагийн дэд хурандаа

Manlai A. Head of Security Studies Center, Integrated Research Institute, University of Internal Affairs, Ph.d, Police Major

Altangerel B. Head of Court Decision Enforcement Center, Integrated Research Institute, University of Internal Affairs, and Ph.D., associated Professor, Colonel

Sarantsetseg B. Head of Disaster Studies Center, Integrated Research Institute, University of Internal Affairs, Ph.D. Associate Professor, Lieutenant Colonel

Nyamdorj D. Researcher , Institute of Criminology and Police Research, Integrated Research Institute, University of Internal Affairs, Ph.D., Associate Professor, Police Lieutenant Colonel

Odbaatar.B. Professor, Professor's Team of Police Strategy Management, Executive Management Academy, University of Internal Affairs, Ph.D., Associate Professor, Police Colonel

Luvsanravdan B. Head of Border service department of Vocational Training Center of Non-Commissioned Officers, Ph.D, colonel

Galbadrakh B, Head of Social Work and Psychology Department, Court Order Decision Enforcement College, University of Internal Affairs, Ph.D., Major

Enkhtuvshin B, Head of Department of Emergency Management, University of Internal Affairs, Ph.D., Lieutenant Colonel

Munkhzul N, Head of Public Law Department, Law and Social Science school, University of Internal Affairs, Ph.D., Associate Professor, Police Lieutenant Colonel

МОНГОЛЫН Дотоод Асуудлын
МОНГОЛЫН Дотоод Асуудлын
МОНГОЛЫН Дотоод Асуудлын

ГАРЧИГ–TITLE

ХУУЛЬ САХИУЛАХУЙН УДИРДЛАГА
LAW ENFORCEMENT MANAGEMENTХИЛ ХАМГААЛАХ БАЙГУУЛЛАГЫН УДИРДАХ АЖИЛТНЫ УР ЧАДВАРТ ХИЙСЭН ДҮН
ШИНЖИЛГЭЭ

RESULTS ANALYSIS OF MANAGEMENT SKILLS OF BORDER PROTECTION AGENCY

Б.Одбаатар

10

ДХИС-ийн Удирдлагын академийн Цагдаагийн удирдлага, стратегийн профессорын багийн профессор, доктор (Ph.D), дэд профессор, цагдаагийн хурандаа

Odbaatar B.

Professor, Professor's Team of Police Strategy Management, Executive Management Academy, University of Internal Affairs, doctor (Ph.D), Associate Professor, Police Colonel

УДИРДАХ АЖИЛТНЫ АРГА БАРИЛ, УР ЧАДВАР АЖЛЫН ГҮЙЦЭТГЭЛД НӨЛӨӨЛӨХ НЬ

THE INFLUENCE OF MANAGER'S ATTITUDES AND SKILLS ON WORK PERFORMANCE

Б.Мөнхбат

16

ДХИС-ийн Удирдлагын академийн магистрант, дэд хурандаа

Munkhbat B.

Masret's student of the Executive Leadership Academy at the University of Internal Affairs, lieutenant colonel

АЮУЛГҮЙ БАЙДАЛ СУДЛАЛ
SECURITY STUDIES

ҮНДЭСНИЙ АЮУЛГҮЙ БАЙДЛЫН ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТ, ТҮҮНИЙ ТОГТОЛЦОО

THE LEGAL REGULATION OF NATIONAL SECURITY, ITS SYSTEM

А.Манлай

23

ДХИС-ийн Эрдэм шинжилгээний нэгдсэн хүрээлэнгийн Аюулгүй байдал судлалын төвийн эрхлэгч, доктор (Ph.D), цагдаагийн хошууч

Manlai A.

Chief of the Center for Security Studies, United Research Institute, University of the Internal Affairs, Ph.D of law, Police Major

ГЭМТ ЯВДАЛ СУДЛАЛ
CRIMINOLOGY

ЗОРЧИХ ЭРХИЙГ ХЯЗГААРЛАХ ЯЛЫН УЛАМЖЛАЛ, ШИНЭЧЛЭЛИЙН ЗАРИМ АСУУДАЛ

PUNISHMENT TRADITIONS TO LIMIT TRAVEL RIGHTS, SOME UPDATE PROBLEMS

Л.Бат-Очир

28

ДХИС-ийн Цагдаагийн сургуулийн Эрүүгийн эрх зүй, криминологийн тэнхимийн эрхлэгч, доктор (Ph.D), дэд профессор, цагдаагийн дэд хурандаа

Bat-Ochir L.

Head of the Department of Criminal Law and Criminology of the University of Internal Affairs, Ph.D, Associate Professor, Police Lieutenant Colonel

ГЭМТ ХЭРГЭЭС УРЬДЧИЛАН СЭРГИЙЛЭХ БА НИЙГЭМШҮҮЛЭХ ТОГТОЛЦОО

CRIME PREVENTION AND REHABILITATION SYSTEM

Д.Булган

32

ДХИС-ийн Удирдлагын академийн дэд профессор, доктор (Ph.D) цагдаагийн дэд хурандаа

Bulgan D.

Associate professor, Academy of Management, University of Internal Affairs, Ph.D, Police Lieutenant Colonel

**КИБЕР ОРЧИНД ХҮҮХДИЙГ ЯЛГАВАРЛАН ГАДУУРХАХ, ДЭЭРЭЛХЭХ ГЭМТ ЯВДЛААС
УРЬДЧИЛАН СЭРГИЙЛЭХЭД АНХААРАХ АСУУДАЛ**

 DISCRIMINATION AND BULLYING OF CHILDREN IN THE CYBER ENVIRONMENT ISSUES TO BE
CONSIDERED IN CRIME PREVENTION

Х.Батбаяр

 ДХИС-ийн Цагдаагийн сургуулийн Гүйцэтгэх ажлын тэнхимийн ахлах багш, цагдаагийн
дэд хурандаа

41

Batbayar Kh.

 Senior lecturer of the Department of Criminal intelligence at the Police School of the Univer-
sity of Internal Affairs, Police Lieutenant Colonel

**МӨРДӨН ШАЛГАХ НУУЦ АЖИЛЛАГААНЫ ХАРЬЦУУЛСАН ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТ
/ОХУ, УКРАИН, КАЗАХСТАН, КИРГИЗСТАН УЛСЫН ЖИШЭЭН ДЭЭР/**

 LEGAL REGULATION OF CONFIDENTIAL INVESTIGATORY ACTION /UNDER THE LEGISLATION OF
THE RUSSIAN FEDERATION, UKRAINE, KAZAKHSTAN, KYRGYZSTAN/

А.Лхамсүрэн

 ДХИС-ийн Цагдаагийн сургуулийн Гүйцэтгэх ажлын тэнхимийн дэд профессор, доктор
цагдаагийн дэд хурандаа

45

Lkhamsuren A.

 Deputy Head of the Department of ORD of the Police school of the University of Internal
Affairs, Doctor, Police Lieutenant Colonel

ГЭМТ ЯВДЛЫН БИОЛОГИЙН ОНОЛЫН УЛАМЖЛАЛ, ХӨГЖЛИЙН ЧИГ ХАНДЛАГА

THE TRADITION AND TRENDS OF THE BIOLOGICAL THEORY OF CRIMINOLOGY

Э.Дашгаадан

 ДХИС-ийн Эрдэм шинжилгээний нэгдсэн хүрээлэнгийн Гэмт явдал, цагдаа судлалын
хүрээлэнгийн эрдэм шинжилгээний ажилтан-багш, доктор (Ph.D), цагдаагийн ахмад

49

Dashgaadan E.

 Researcher, Doctor of law, Institute of Criminology and Police Studies, Integrated institute for
scientific research, University of Internal Affairs, police captain

**ХУУЛЬ БУСААР АН АГНАХ ГЭМТ ХЭРГИЙГ ИЛРҮҮЛЭХ ЧИГЛЭЛЭЭР ОЛОН УЛСЫН
ХЭМЖЭЭНД ЯВУУЛЖ БАЙГАА САНХҮҮГИЙН МӨРДӨН ШАЛГАХ АЖИЛЛАГААНЫ
ОНЦЛОГ**

FINANCIAL INVESTIGATION OF INTERNATIONAL ILLEGAL HUNTING

Я.Билэгдэмбэрэл

 ДХИС-ийн Цагдаагийн сургуулийн Гүйцэтгэх ажлын тэнхимийн ахлах багш, цагдаагийн
дэд хурандаа

57

Bilegdemberel Ya.

 University of Internal Affairs at the Police School of the University of Internal Affairs, senior
teacher, Police lieutenant colonel

ПРОФАЙЛИНГИЙН ОЙЛГОЛТ, МӨН ЧАНАР

CONCEPT AND ESSENCE OF PROFILING

Ш.Номин-Эрдэнэ

 ДХИС-ийн Цагдаагийн сургуулийн Мөрдөх арга зүйн тэнхимийн ахлах багш, докторант,
цагдаагийн хошууч

62

Nomin-Erdene Sh.

 Senior lecturer of the department of methodology investigation, Police institute, University of
Internal Affairs, Master of Psychological Sciences, adjunct, police major

**ЦАГДАА СУДЛАЛ
POLICE STUDIES**
**ЦАГДААГИЙН ХЭСЭГТ БАГААР АЖИЛЛАХ ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ШИНЭ ХЭЛБЭРИЙГ
НЭВТРҮҮЛЭХ НЬ**

INTRODUCING ORGANIZATION'S NEW FORM OF TEAMWORK IN THE POLICE DEPARTMENT

Б.Баянмөнх

 ДХИС-ийн Цагдаагийн сургуулийн Цагдаагийн эрх зүйн тэнхимийн эрхлэгч, доктор
(Ph.D), цагдаагийн дэд хурандаа

68

Bayanmunkh B.

Head of Police Law, University of Internal Affairs, Doctor (Ph. D), Police Lieutenant Colonel

ЦАГДААГИЙН АЛБА ХААГЧДЫН ҮНЭТ ЗҮЙЛИЙН ЗАРЧИМ: ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛ, АНХААРАХ АСУУДАЛ

THE PRINCIPLES AND VALUES OF POLICE OFFICERS: THE CURRENT SITUATION AND ISSUES TO CONSIDER

75

Ш.Алтансоёмбо

Хууль зүйн магистр, цагдаагийн ахмад

Altansoyombo Sh.

Assistant to the Chief of the National Police, Master of Law, police captain

ЗАМЫН ХӨДӨЛГӨӨНИЙ АЮУЛГҮЙ БАЙДЛЫН ЭСРЭГ ЗӨРЧИЛД ХҮЛЭЭЛГЭЖ БҮЙ ШИЙТГЭЛИЙН ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛ, ТУЛГАМДАЖ БҮЙ АСУУДАЛ

THE CURRENT SITUATION AND PROBLEMS OF PUNISHMENT FOR TRAFFIC VIOLATIONS

Д.Баасансүрэн

ДХИС-ийн магистрант, цагдаагийн ахлах дэслэгч

Baasansuren D.

Master of Police Studies, Police Senior Lieutenant

Д.Булган

ДХИС-ийн Удирдлагын академийн дэд профессор, доктор (Ph.D), цагдаагийн дэд хурандаа

Bulgan D.

Ph.D, Associate professor Academy of Management, University of Internal Affairs, Police Lieutenant Colonel

82

ХИЛ СУДЛАЛ LIMNOLOGY

МОНГОЛ УЛСЫН ХИЛИЙН ШАЛГАН НЭВТРҮҮЛЭХ БООМТОД ГАРЧ БҮЙ ХИЛИЙН ЗӨРЧЛИЙН ШИНЖ, ХЭЛБЭР

CHARACTERISTICS AND TYPES OF BORDER VIOLATIONS IN THE BORDER PORT OF MONGOLIA

92

Ж.Болормаа

ДХИС-ийн Хилийн албаны сургуулийн Хилийн эрх зүйн тэнхимийн ахлах багш, хошууч

Bolormaa J.

Senior Instructor, The Faculty of Border Law, Border Service School, Major

ШҮҮХИЙН ШИЙДВЭР ГҮЙЦЭТГЭЛ СУДЛАЛ COURT DECISION EXECUTION STUDIES

ШҮҮХИЙН ШИЙДВЭР ГҮЙЦЭТГЭХ АЖИЛЛАГААНЫ ХЭРЭГЖИЛТ, АНХААРАХ АСУУДАЛ

IMPLEMENTATION OF COURT DECISION ENFORCEMENT AND ISSUES OF ATTENTION

Б.Алтангэрэл

ДХИС-ийн Эрдэм шинжилгээний нэгдсэн хүрээлэнгийн Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэл судлалын төвийн эрхлэгч, доктор, дэд профессор, хурандаа

Altangerel B.

Head of the Judicial Decision Enforcement Research Center, Institute of Internal Affairs, Ph.D, Associate Professor, Colonel

99

ШҮҮХИЙН ШИЙДВЭР ГҮЙЦЭТГЭХ БАЙГУУЛЛАГЫН АЛБА ХААГЧДЫН АЖЛААС ХАЛШРАХ ХАМ ШИНЖИД ХИЙСЭН ШИНЖИЛГЭЭ

ANALYSIS OF BURNOUT SYNDROME AMONG EMPLOYEES OF GENERAL EXECUTIVE AGENCY OF COURT DECISIONS

112

Н.Анар

ДХИС-ийн Эрдэм шинжилгээний нэгдсэн хүрээлэнгийн Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэл судлалын төвийн эрдэм шинжилгээний ажилтан, хошууч

Anar N.

Researcher, Center of Court Decision Enforcement Studies, integrated researcher institute, University of Internal Affairs, Major

ШҮҮХИЙН ШИЙДВЭР ГҮЙЦЭТГЭХ БАЙГУУЛЛАГЫН ЭЭЛЖИЙН АЛБА ХААГЧДЫН АЖИЛ, АМРАЛТЫН ЦАГИЙН ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТ, ТҮҮНИЙГ БОЛОВСРОНГУЙ БОЛГОХ НЬ

LEGAL REGULATION OF WORK AND REST HOURS OF OFFICERS ON COURT EXECUTION OF COURT DECISIONS AND REFINE IT

Ч.Дашням

ДХИС-ийн Ахлагчийн мэргэжлийн сургалт-үйлдвэрлэлийн төвийн Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн албаны тэнхимийн ахлах багш, ахмад

Dashnyam Ch.

Senior teacher of the Department of Court Decision Execution Service of the Elder Professional Training and Production Center, Captain

120

ГАМШИГ СУДЛАЛ DISASTER STUDIES

ГАЗРЫН ТОСНЫ БҮТЭЭГДЭХҮҮНИЙ ХЭРЭГЛЭЭНИЙ БАЙДАЛД ХИЙСЭН ШИНЖИЛГЭЭ

ANALYSIS OF PETROLEUM PRODUCTS USAGE

С.Байгалмаа

ДХИС-ийн докторант, дэд хурандаа

Baigalmaa S.

Lieutenant Colonel, Ph.D., candidate, University of Internal Affairs

П.Мөнхтуяа

ХААИС, доктор

Munkhtuya B.

Ph.D., Mongolian University of Life Sciences

Б.Саранцэцэг

ДХИС, доктор, дэд хурандаа

Sarantsetseg B.

Lieutenant Colonel, Ph.D, University of Internal Affairs

126

ТӨВ СУУРИН ГАЗРЫН ХҮН АМЫН ГАЗАР ХӨДЛӨЛТИЙН ГАМШГААС ХАМГААЛАХ БЭЛЭН БАЙДАЛД ХИЙСЭН ШИНЖИЛГЭЭ

ANALYSIS OF EARTHQUAKE PREPAREDNESS FOR URBAN POPULATION

Д.Базаррагчаа

ДХИС-ийн докторант, хурандаа

Bazarragchaa D.

Ph.D Student, University of Internal Affairs, Colonel

В.Батсайхан

ОБЕГ-ын Эрсдэлийн удирдлагын газрын тасгийн дарга, доктор, дэд профессор, дэд хурандаа

Batsaikhan V.

Head of Section, Risk Management Department, National Emergency Management Agency, Ph.D, Associate Professor, Lieutenant Colonel

Б.Амаржаргал

ОБЕГ-ын Эрсдэлийн удирдлагын газрын ахлах мэргэжилтэн, ахмад

Amarjargal B.

Senior Specialist, Risk Management Department, National Emergency Management Agency, Major

132

ХӨВСГӨЛ АЙМГИЙН ХЭМЖЭЭН ДЭХ ГАМШГИЙН ҮЕИЙН ХҮҮХЭД ХАМГААЛЛЫН ҮЙЛ АЖИЛЛАГААНД ХИЙСЭН ШИНЖИЛГЭЭ

AN ANALYSIS OF CHILD PROTECTION DURING DISASTER IN KHUVSGUL PROVINCE

Б.Цэнд

ДХИС-ийн Ахлагчийн мэргэжлийн сургалт үйлдвэрлэлийн төвийн Онцгой байдлын албаны тэнхимийн ахлах багш, хошууч

Tsend B.

Chief teacher of The Department of Emergency Services of The Senior Professional Training and Production Center, University of Internal Affairs, Major

138

МОНГОЛЫН
Дотоод
Асуудлыг
Засах
Төрийн
Газар

ШИНЖЛЭН МАГАДЛАХУЙ СУДЛАЛ FORENSIC STUDIES

ГАРЫН МӨРИЙГ ИЛРҮҮЛЭХ, БЭХЖҮҮЛЭХ, ХУУЛБАРЛАХ АЖИЛЛАГААНД НӨЛӨӨЛЖ БҮЙ ХҮЧИН ЗҮЙЛҮҮД

FACTORS AFFECTING FINGERPRINT DETECTION, STRENGTHENING, AND COPYING

Ж.Баттулга

ДХИС-ийн Шинжлэн магадлахуйн институтын Шинжлэн магадлахуй судлалын төвийн эрдэм шинжилгээний ахлах ажилтан-багш, докторант, цагдаагийн дэд хурандаа

Battulga J.

Senior researcher in Research center of Forensic science, PhD student at the University of Internal Affairs of Mongolia, Police Lieutenant Colonel

146

ХУУЛЬ САХИУЛАХУЙН БОЛОВСРОЛ СУДЛАЛ LAW ENFORCEMENT EDUCATION STUDIES

КОММУНИКАТИВНО-ДЕЯТЕЛЬНОСТНЫЙ ПОДХОД К ИЗУЧЕНИЮ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО

COMMUNICATIVE AND ACTIVITY APPROACH TO THE STUDY OF RUSSIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Букина Татьяна Григорьевна

Заведующий кафедрой иностранных языков Уральского юридического института МВД России, кандидат филологических наук, доцент

Bukina Tatyana Grigoryevna

Head of the Department of Foreign Languages of the Ural Law Institute of the Ministry of the Interior of the Russian Federation, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor

158

СУРГАЛТЫН ҮЙЛ АЖИЛЛАГААНЫ ИДЭВХТЭЙ АРГА, ТҮҮНИЙ ХЭРЭГЖИЛТЭД ХИЙСЭН ШИНЖИЛГЭЭ /ДОТООД ХЭРГИЙН ИХ СУРГУУЛИЙН ОНЦГОЙ БАЙДЛЫН СУРГУУЛИЙН ЖИШЭЭН ДЭЭР/

THE ANALYSIS OF IMPLEMENTS FOR EFFECTIVE METHOD OF LEARNING ACTIVITIES /THE CASE OF SCHOOL OF EMERGENCY MANAGEMENT AT UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS, MONGOLIA/

Л.Булганхангай

ДХИС-ийн Онцгой байдлын сургуулийн Гал түймэртэй тэмцэх албаны тэнхимийн дэд профессор, ахмад

Bulgankhangai L.

Associate Professor of the Department of Fire Fighting Services, School of Emergency Management, University of Internal Affairs

162

ЭРХ ЗҮЙ СУДЛАЛ LEGAL STUDIES

ЗАХИРГААНЫ АКТААС УЧИРСАН ГЭМ ХОРЫГ АРИЛГУУЛАХ ХЭРГИЙН ХАРЪААЛЛЫН ЗАРИМ АСУУДАЛ

CERTAIN JURISDICTION ISSUES IN CASES OF REMEDY OF DAMAGES ARISING FROM ADMINISTRATIVE ACTS

И.Ургамал

ДХИС-ийн Эрх зүй нийгмийн ухааны сургуулийн Нийтийн эрх зүйн тэнхимийн дэд профессор, доктор (Ph.D), цагдаагийн ахмад

Urgamal I.

University of Internal Affairs of Mongolia, Law and Social Science School, Public Law Department, Assoc.Prof, Police Captain

172

ЭРДЭМТЭН, СУДЛААЧДЫН ҮЗЭЛ БОДОЛ
POINTS OF VIEWS OF SCIENTISTS AND RESEARCHERS

НИЙГМИЙН СҮЛЖЭЭН ДЭХЬ ЭХ ХЭЛНИЙ ХЭРЭГЛЭЭ, ТҮҮНД АНХААРАХ ЗАРИМ АСУУДАЛ

MOTHER LANGUAGE USE IN SOCIAL NETWORKS AND SOME ISSUES OF IT

Ц.Өнөболд

ДХИС-ийн Эрх зүй, нийгмийн ухааны сургуулийн Нийгмийн ухааны тэнхимийн багш, цагдаагийн ахлах дэслэгч

Unubold Ts.

Lecturer of the Department of Social Sciences, School of Law and Social Sciences, University of Internal Affairs, police senior lieutenant

182

Улсын дэгээсэн хамгаалагчийн сургууль

ХИЛ ХАМГААЛАХ БАЙГУУЛЛАГЫН УДИРДАХ АЖИЛТНЫ УР ЧАДВАРТ ХИЙСЭН ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ

RESULTS ANALYSIS OF MANAGEMENT SKILLS OF BORDER PROTECTION AGENCY

Б.Одбаатар

ДХИС-ийн Удирдлагын академийн Цагдаагийн удирдлага, стратегийн профессорын багийн профессор, доктор (Ph.D), дэд профессор, цагдаагийн хурандаа

Odbaatar B.

Professor, Professor's Team of Police Strategy Management, Executive Management Academy, University of Internal Affairs, doctor (Ph.D), Associate Professor, Police Colonel

Хураангуй: Энэхүү нийтлэлээр хил хамгаалах байгууллагын удирдах ажилтны арга барил, ур чадварт дүн шинжилгээ хийж, тэдний ур чадварыг дээшлүүлэхэд чиглэсэн санал, дүгнэлт дэвшүүлэхийг зорилго.

Abstract: This article aims to analyze the methods and skills of the management staff of the border protection agency, and then propose suggestions and conclusions aimed at improving their skills.

Түлхүүр үгс: Хил хамгаалах байгууллага, удирдах ажилтны арга барил, удирдах ажилтны үр чадвар, удирдах ажилтны манлайлал, удирдах арга барил.

Keywords: Border protection agency, management style, managerial skills, executive leadership.

Түүхийн эх сурвалж талаас авч үзвэл монголчуудын удирдах, зохион байгуулах арга зүй нь хот айлын тогтолцоонд тулгуурлаж байсан нь тухайн цаг хугацааны туршид давуу тал болсоор иржээ. Харин Хүннүгийн үеэс уламжлагдан ирсэн "аравын тогтолцоо" бол цэрэг дайн, нүүдэл суурьшил, газар эзэмшлийн онцгой хэлбэр юм. Энэхүү удирдлагын уламжлалт хэлбэрийн арга барилыг өнөөдөр XXI зуунд ашиглах нь төдийлөн оновчтой биш бөгөөд учир нь нөхцөл байдал хэт олон зүйлээс хамааралтай болсон төдийгүй, түвэгтэй олон асуудал шинээр гарч байгаа нь түүнд тохирсон шинэ хэлбэрийн арга барилыг олж нэвтрүүлэхэд хүргэсэн. Энэ олон талт асуудалд мэргэшсэн, оновчтой удирдлагын арга зүйгээр хандах шаардлага бий болж байна. Удирдахуйн ухаан товчхондоо асуудал шийдэх ухаан юм. Тулгамдаж буй асуудлаа зөв тодорхойлон шийдэж байгаа байгууллага сайн удирдлагын арга барилтай байна. Асуудлыг шийдвэрлэх маш олон арга бий. Чухам ямар асуудал хамгийн их тулгамдаж байна гэдгээс хамааран шийдвэрлэх аргыг сонгоно. Байгууллагын амжилт зөв менежмент, сайн удирдагчаас шууд хамаарна. Тийм ч учраас удирдах

ажилтны ур чадвар байгууллагын хөгжилд
юу юунаас чухал байж цаашдын хөгжилд
эерэгээр нөлөөлөх гол үндэс болох учиртай.

Хилийн тухай хуулийн 5 дугаар зүйлийн 5.1. дэх хэсэгт: “Монгол Улсын хилийн аюулгүй байдал нь Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлын салшгүй хэсэг...” гэж тодорхойлсон. Энэ ч утгаараа тус хуулийн 31 дүгээр зүйлийн 31.1. дэх хэсэгт: “Улсын хил хамгаалалт нь үндэсний аюулгүй байдлыг хангах арга хэмжээний салшгүй хэсэг¹...” гэж үзсэн бөгөөд энэхүү чиг үүргийг Хил хамгаалах байгууллага хэрэгжүүлдэг. Эндээс дүгнэхэд Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлын салшгүй нэг хэсэг улсын хил хамгаалах чиг үүргийг хэрэгжүүлж байгаа Хил хамгаалах байгууллагын мэргэжлийн удирдлага, шат шатны удирдах ажилтны мэдлэг, ур чадвар, алба хаагчийн мэргэшсэн байдал, захирах захирагдах ёс зэрэг нь бүхэлдээ тус байгууллагын албаны соёл, цаашлаад хөгжлийн үндсийг тодорхойлох учиртай.

Удирдах ажилтан өөрийн мэргэжлийн болон удирдах арга барил, ур чадвараа дээшлүүлэх нь түүний өөрийн үзэмжийн асуудал огт биш бөгөөд энэ нь хууль, эрх зүйн зохицуулалтаар өөрт нь үүрэг болгон

¹ Хилийн тухай хууль. Цахим эх сурвалж, холбоос: <https://legalinfo.mn/mn/detail/12418>

зайлшгүй хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаа байдаг. Тухайлбал “Хил хамгаалах байгууллагын алба хаагчдын ёс зүйн дүрэм”-ийн 3.5.1. дэх хэсэгт: “Алба хаагч нь өөрийн мэдлэг, ур чадвараа дээшлүүлэх талаар тасралтгүй суралцаж, хамт олондоо зөв үлгэр дуурайллыг үзүүлдэг байх” гэж заажээ. Энэхүү дүрэмд зааснаар албан хаагч ёс зүйн эрхэм чанарыг сахин биелүүлэх нь албан үүргээ амжилттай гүйцэтгэх үндсэн нөхцөл бөгөөд албан тушаал дэвших, сургууль, дамжаанд суралцах, дэвших албан тушаалтны нөөцөд бүртгэх, шагнаж урамшуулах, сахилгын шийтгэл оногдуулахад харгалзах үндэслэл болдог байна. Удирдах ажилтан бүр хариуцсан анги, салбар, бүтцийн нэгжийн албан хаагчийн ёс зүйн байдалд хяналт тавьж, ёс зүйн дүрмээр тогтоосон эрхэм чанарыг сахин мөрдөх нөхцөлийг бүрдүүлэх үүрэг хүлээж алба хаагчтай болон бусадтай харилцахдаа дараах ёс зүйн хэм хэмжээг анхаарч байх ёстой. Үүнд:

➤ Захирах, захирагдах ёсыг мөрдөж, захирагдагсдынхаа нэр хүнд, хууль ёсны эрх ашгийг дээдлэн, хүндэтгэлтэй харьцаж, тэдний алдар хүндийг гутаан доромжлохыг цээрлэх.

➤ Хамт олны ашиг сонирхлын төлөө гаргах шийдвэр нь байгууллагын үнэт зүйл, хамт олны хүсэл сонирхолд нийцсэн байх.

➤ Албан үүргээ хэрэгжүүлэхдээ хүний нэр төрийг хүндэтгэж, түүний эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг хангах, хамгаалах.

➤ Албан тушаалаар олгогдсон эрхийг хуульд нийцүүлэн ашиглах, иргэн, байгууллага, аж ахуйн нэгжийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг хөндөхгүй байх.

➤ Албан үүргээ гүйцэтгэх явцдаа хууль тогтоомжоор хүлээлгэсэн бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэхдээ иргэдтэй эелдэг, хүлээцтэй, тэвчээртэй, ажил хэрэгч, зарчимч, даруу төлөв харьцах бөгөөд дээрэнгүй, айлган сүрдүүлэх, дарамтлах, хясан боогдуулах эрхшээлдээ оруулах, хувийн харьцаа тогтоох, басамжлан доромжлохыг цээрлэх ёстой. Гэвч зарим удирдах ажилтны арга барил, ур чадварын хоцрогдлоос үүдэлтэй

алба хаагч, хамт олны дунд үл ойлголцол бий болох сөрөг үр дагавар байна. Энэ нь даамжирвал алба хаагчдын ажлы гүйцэтгэлийн чанарт нөлөөлөх, цаашлаад хамт олны эв нэгдэл, сэтгэл зүйн таагүй уур амьсгал бий болох, байгууллагад эерэг соёл төлөвшихөд сөргөөр нөлөөлөх эрсдэлд хүргэх аюултай. Хил хамгаалах байгууллагыг өнөөдөр “цэргийн байгууллага” гэдгээр удирдах арга барил, хэв маяг нь зөвхөн “захиран тушаах” хэлбэрээр явагдах ёстой гэж үзэх нь менежментийн хөгжлийн энэ цаг үед боломжгүй. Харин цаг үедээ нийцсэн удирдлагын шинэ арга хэлбэрийг мэргэжлийн удирдлагын чиг үүрэгтэй хослуулан хэрэгжүүлэх шаардлага зүй ёсоор тавигдаж байна. Үүнийг хамгийн энгийн хэлбэрээр тайлбарлавал өндөр технологийн асар хурдацтай хөгжлийн эрин үед төрж өсч байгаа шинэ үеийн залуучуудыг өнгөрсөн зууны “захиран тушаах” арга хэлбэрээр удирдах нь мэдээж цаг үедээ нийцэхгүй. Иймд удирдах арга барил, ур чадварын орчин үеийн чиг хандлагад суралцах, суралцагч байгууллагын онолыг хил хамгаалах байгууллагад нэвтрүүлэх, менежментийн шинэ мэдлэг, хандлагыг төлөвшүүлэх нь нэн чухал зорилт болон тавигдаж байна.

Алба хаагчдын ажлын гүйцэтгэлийн чанар, үр дүн хангалтгүй, шаардлагын хэмжээнд хүрэхгүй байгаа нь нэг талаас, алба хаагчийн мэргэжлийн ур чадвартай хамааралтай боловч, нөгөө талаас, тухайн удирдах ажилтны арга барил хоцрогдсон, гүйцэтгэлийн хяналт цаг үедээ хэрэгждэггүй, удирдлагын манлайлал сул зэрэг олон хүчин зүйлтэй холбоотой гэж дүгнэхээс өөр аргагүй.

Тийм ч учраас хил хамгаалах байгууллагын удирдах ажилтны удирдах арга барил, ур чадварын өнөөгийн байдалд дүн шинжилгээ хийж үнэлэлт өгөхөд зорилгоор дараах асуултын хүрээнд санал асуулгын судалгаа² явуулсан. Үүнд:

Нэг. “Та өөрийн шууд удирдах ажилтан (дарга)-ы хамгийн сайн арга барилыг дараах өгөгдлөөс нэрлэнэ үү?

¹ Хил хамгаалах ерөнхий газрын даргын 2022 оны 05 дугаар сарын 25-ны өдрийн тушаалаар баталсан. Цахим эх сурвалж, холбоос: <http://bpo.gov.mn/page/legal?lt=7>

² Санал асуулгад нэгж, алба, тасгийн удирдах ажилтан – 95, ахлах ажилтан – 40, алба хаагч –

85, нийт – 220 хүн оролцсон. Тэдгээрийн ажилласан жилийг авч үзвэл: 5 жил хүртэл – 19, 6-10 жил – 91, 11-15 жил – 67, 16-20 жил – 22, 21-25 жил – 11, 26-ээс дээш жил – 10 байна.

დევნილები იმერეთში და სამხრეთ საქართველოში

гэсэн сонголтын тоо хязгааргүй байх санал
асуулгаар дарааах үр дүн гарсан байна.

**Хил хамгаалах байгууллагын
удирдах ажилтны ур чадварт**

хийсэн санал асуулгын судалгаа.

Дээрхи санал асуулгын дүнгээс харахад санал асуулгад оролцогчдоос хил хамгаалах байгууллагын удирдах ажилтны “хамт олныг эвлэлдэн нэгтгэх”, “бусдад үлгэрлэх манлайлах” үр чадварын талаархи асуулга хамгийн бага саналыг авсан нь анхаарал татсан үр дүн болж байна.

Хоёр. "Та өөрийн шууд удирдах ажилтан буюу даргынхаа ажил хэрэгч, зарчимч байдлыг тодорхойлно уу?"
гэсэн асуултад санал асуулгад оролцогчид доорхи үнэлгээ өгчээ.

Удирдах ажилтны ур чадварыг тодорхойлох санал асуулгын судалгаа

	сайн	дунд	муу	мэдэхгүй
Удирдан зохион байгуулах, хамт олныг удирдах	109 (49.5%)	83 (37.7%)	21 (9.547%)	7 (3.2 %)
Шинэ дэвшилтэт техник, технологи нэвтрүүлэх	80 (36.3%)	99 (45.0%)	22 (10.0%)	19 (8.6%)
Гаргасан шийдвэр, тушаалдаа баттай байх, хамгаалах	110 (50.0%)	80 (36.3%)	25 (11.3%)	5 (2.2%)
Алба хаагчдын мэдлэг, ур чадварыг үнэлэх	95 (43.8%)	80 (36.3%)	20 (9.0%)	15 (6.8%)
Алба хаагчдын мэдлэг, чадварыг дээшлүүлэхэд байнга санаа тавих	80 (36.3%)	102 (66.3%)	33 (15.0%)	5 (2.2%)
Алба хаагчдаа амжилт гаргасан үед шагнаж урамшуулдаг	125 (56.8%)	59 (26.8%)	21 (9.547%)	15 (6.8%)
Бусдын санал, шүүмжлэл, хүсэлтийг хүлээн авах	125 (56.8%)	60 (27.2%)	25 (11.3%)	10 (4.5%)
Бие даан ажиллах боломж олгох, итгэл хүлээлгэх	108 (49.1%)	72 (32.7%)	31 (14.0%)	9 (4.1%)

Дээрх судалгааны дүнгээс харахад удирдах алба тушаалтан алба хаагчдын мэдлэг, ур чадварыг дээшлүүлэхэд анхаарал хандуулах, бие дааж ажиллах боломж олгох, итгэл хүлээлгэх тал дээр төдийлөн анхаардаггүй нь ажигладаг байна.

Гурав. “Та удирдах ажилтны манлайлалд нэн шаардлагатай ур чадварыг нэрлэнэ үү?” гэсэн асуултаар 220 оролцогчдын дунд явуулсан санал асуулгаар¹ нийт оролцогчид:

- хамт олныг удирдан чиглүүлэх.
- зарчимч шударга байх.

➤ харилцааны соёл, ур чадвартай байх гэж үзсэнээс дүгнэхэд удирдах ажилтны харилцааны соёл удирдах арга барилд нэн шаардлагатай болох нь тодорхойлогдож байна.

Удирдах ажилтны манлайлах чадварыг тодорхойлох санал асуулгын судалгаа.

Тав. Та өөрийн шууд удирдах ажилтан буюу даргынхаа удирдах арга барилыг хэрхэн үнэлэх вэ? гэсэн асуултад санал асуулгад оролцогчид дараах хариултыг ирүүлсэн байна.

¹ Санал асуулгад оролцогч 1, түүнээс дээш сонголтой хариулж болох хувилбартай байсан.

Удирдах ажилтны арга барил, ур чадварт хийсэн судалгаа.

Зургаа. Та “Удирдах ажилтны арга барил нь алба хаагчдын ажлын гүйцэтгэлийн үр дүнд нөлөөлдөг гэдэгт ямар байр суурьтай байна вэ?” гэсэн санал асуулгын судалгаагаар дараах үр дүн гарсан байна.

Удирдах арга барил, алба хаагчдын ажлын гүйцэтгэлийн үр дүнгийн нөлөөлөлийн судалгаа.

Дээрхи судалгаануудаас харахад нийт санал асуулгад оролцогчдын 155 буюу 71% нь шууд захирах дарга буюу удирдах ажилтныхаа арга барил, ур чадварыг “маш сайн”, “сайн” гэж үнэлсэн байхад эсрэгээрээ 65 оролцогч буюу 29% нь тэдний арга барил, ур чадварыг “дунд”, “муу” гэж үнэлсэн байна. Эндээс нийт санал асуулгад оролцогчдын 4 хүн тутмын 1 нь **“шууд удирдах ажилтныхаа ур чадварт итгэдэггүй, тэдний арга барилд сэтгэл дундуур байдаг”** гэж дүгнэхэд хүргэж байна.

Удирдах ажилтны арга барил нь алба хаагчдын ажлын гүйцэтгэлийн чанар, үр дүнд хэрхэн нөлөөлж болох талаар явуулсан санал асуулгаар нийт оролцогчдын 190 буюу 87% нь “хамгийн их”, “тодорхой хэлбэрээр нөлөө үзүүлнэ”, “ажлын үр дүн удирдах ажилтны арга барил, ур чадвараас хамаарна” гэсэн хариултыг сонгожээ. Харин эсрэгээрээ нийт оролцогчдын 30 буюу 13% нь “төдийлөн нөлөө үзүүлэхгүй”, “ажлын үр дүн зөвхөн алба хаагчийн мэргэжлийн ур чадвараас хамаардаг” гэсэн хариултыг сонгосон байна.

Эндээс **“байгууллагын ажлын амжилт, гүйцэтгэлийн үр дүн удирдах ажилтны арга барил, ур чадвараас шууд хамааралтай буюу эдгээр нь салшгүй холбоотой”** гэж дүгнэж болно.

Хил хамгаалах байгууллагын удирдах ажилтны арга барил зарим талаар зохих түвшинд хүрэхгүй байгаа нь зөвхөн өнөөдөр яригдаж байгаа асуудал биш бөгөөд гагцхүү түүнийг насан туршийн ур чадвар гэдэг талаас харж ач холбогдол өгч, цаашлаад үнэ цэнийг бүрэн ойлгож, бүтээлчээр ажил хэрэг болгохгүй байгаад гол асуудал оршиж байна. Өөртөө итгэлтэй, бусдыг ойлгож, бусдад өөрийгөө зөв ойлгуулах, таниулах арга техникийг эзэмшсэн байх нь удирдах ажилтны удирдан зохион байгуулах арга барилын хамгийн энгийн хэлбэр юм.

Удирдах ажилтны арга барил, ур чадвар сул байгаа нь нэг талаас ажлын хэт их ачаалалаас үүдэлтэй стресс, бухимдал, үйл ажиллагаатай холбоотой хүндрэл, бэрхшээл, сэтгэл санааны тогтворгүй байдал зэрэгтэй холбоотой болох нь тогтоогдсон ба магадгүй энэ бүхнийг цаг үед нь өөрөө зөв удирдан зохицуулж чадахгүй удаан хугацаанд явах нь ганцаардалд хүргэх, эсвэл алба хаагчид нь өөрийг нь үнэлэхгүй, ойлгохгүй байхад хүрч эцэстээ өөрт байгаа нөөц боломжийг бүрэн хэмжээнд цаг тухайд нь ашиглах бололцоог алдах аюулд хүрэх эрсдэлтэй. Нөгөө талаас улс орны нийгэм-эдийн засгийн удаан хугацааны хямрал, хүн амын амьжиргааны түвшний хэт буурал, улс төрийн хийрхэл, сэтгэл санааны элдэв бухимдал гэх мэт нийгмийн зүгээс бий болсон стрессээс шалтгаантай сөрөг хэлбэрийн олон нөлөөлөл байгууллагын хэвийн, тогтвортой үйл ажиллагаа, удирдах ажилтны арга барил, алба хаагчдын албандаа хандах хандлагад ихээхэн өөрчлөлтийг бий болгож байгууллагын хөгжилд ч нөлөөлж байна.

Удирдах ажилтны арга барилын он удаан жилийн хоцрогдол, ажлын байрны дарамт зэргээс алба хаагчид стресст орох хүчин зүйл болохыг үгүйсгэх аргагүй. Иймд удирдах ажилтан гэлтгүй нийт алба хаагчдын сэтгэл зүйн хэвийн, тогтвортой байдал нь ажлын бүтээмжийг нэмэгдүүлэхэд бодитоор нөлөөлөх сайн талтай тул ажлын ачааллаас үүдсэн стрессийг тайлах, даван туулах чиглэлээр тодорхой ажил зохион байгуулах зүй ёсны шаардлага бий болж байна.

МОНГОЛЫН ИРГЭДНИЙ ХАМГААЛАХ ЯАМ

Алба хаагчийн хуулиар хүлээсэн чиг үүргээ хэлбэрэлтгүй биелүүлэхэд удирдах ажилтны арга барил, манлайлал, мэргэжлийн ур чадвар болон зохион байгуулах арга барил нэн чухал. Мэргэжлийн ур чадвар, арга барил чадвар өөрт нь нэлээд хэмжээгээр дутагдалтай байгааг олж харж чаддаггүй удирдах албан тушаалтан өөрийн удирдлагын арга хэлбэрийн хоцрогдлын нөлөөгөөр үүсч байгаа аливаа хэлбэрийн тулгамдсан асуудалд үргэлж бусдыг буруутгаж алдаа дутагдал, ажлын доголдолыг тэдэнтэй холбож үздэг.

Удирдах арга барил өөрийн гэсэн тодорхой хэв маягтай бөгөөд эдгээр нь хоорондоо харилцан хамааралтай байж нэг нь нөгөөдөө нөлөөлж байдаг. Үүнд:

Өөрийн чадвар – төрөлх авьяас чадамжид итгэлтэй байх.

Бусдыг ойлгох чадвар – бусдын үйл хөдлөл, санаа бодлыг зөв тайлах.

Зорилгын чадвар – ойлгох чадвараас хамаарч биелүүлж болохуйц зорилгоо зөв тодорхойлох.

Дүрийн чадвар – удирдах ажилтны байр сууриа тодорхойлох.

Харилцах чадвар – өөрийгөө зөв таниулах, ойлгуулах, бусдыг татах.

Удирдах арга барилд хамаарах дээрхи элемент бүрийн харилцан хамаарлын уялдаа холбоог удирдах албан тушаалтан бүр нарийн судлан, учир холбогдолыг гүнгий ойлгож, улмаар өөрийн өдөр тутмын үйл ажиллагаандаа бүтээлчээр хэрэгжүүлэх нь зүй ёсны хэрэг юм.

Иймд удирдах ажилтны арга барилыг шинэ шатанд гаргаж, өөрчлөлт шинэчлэлт хийх, тэдний мэргэжлийн болон зохион байгуулах чадварыг дээшлүүлэх нь эцсийн дүндээ тэднийг хөгжүүлэхэд чиглэсэн үйл ажиллагаа биш харин алба хаагчдын ажлын гүйцэтгэлийн чанар, үр дүн, цаашлаад байгууллагын хөгжлийн бодлогыг тодорхойлох, хуулиар хүлээсэн үндсэн чиг үүргээ амжилттай хэрэгжүүлэх зорилго бүхий цогц бодлого юм. Удирдах албан тушаалтанд байвал зохих олон шинж чанар, эзэмшвэл зохих олон арга барил байдаг бөгөөд судлаачид тэдгээрийг дараах чиглэлээр ангилан авч үздэг. Эдгээр ур чадварыг удирдах албан тушаалтан бүр эзэмших нь чухал байна. Үүнд:

1. Ажил хэргийн хувьд эзэмшвэл зохих чадвар:

1. Удирдан зохион байгуулах арга барил

2. Боловсрол, мэргэжил, мэдлэг, туршлагатай байх

3. Манлайлал, нөлөөлөх, биеэ зөв авч явах

4. Дүн шинжилгээ хийх

5. Хувийн зохион байгуулалт, харилцааны соёлтой байх.

2. Эр зоригийн хувьд эзэмшвэл зохих ур чадвар:

1. Бие даасан, шийдэмгий байх

2. Алдаа гаргах, хариуцлагаас айхгүй ажиллах

3. Шийдэмгий, шаргуу, тэсвэр хатуужилтай байх

4. Үнэнч, шударга, өөртөө итгэлтэй байх

5. Эхэлсэнээ төгс дуусгах

3. Зан төлөвийн хувьд эзэмшвэл зохих ур чадвар:

1. Идэвхи санаачилгатай байх

2. Зарчимч, ажил хэрэгч, цагийг зөв ашиглах

3. Овсгоо самбаатай байх

4. Мэдрэмжтэй байх

5. Өөртөө шаардлагатай, бололцоогоо бүрэн ашиглах.

Ашигласан материал

1. **Хилийн тухай хууль.** Цахим эх сурвалж, холбоос: <https://legalinfo.mn/mn/detail/12418>

2. Хил хамгаалах байгууллагын алба хаагчийн ёс зүйн дүрэм. Хил хамгаалах ерөнхий газрын даргын 2022 оны 05 дугаар сарын 25-ны өдрийн тушаалаар баталсан. Цахим эх сурвалж, холбоос: <http://bpo.gov.mn/page/legal?it=7>

3. Улсын Их Хурлын 2020 оны 05 дугаар сарын 13-ны өдрийн 52 дугаар тогтоол. “Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого. Цахим эх сурвалж, холбоос: <https://www.legalinfo.mn/law/details/15406>

4. Хил хамгаалах байгууллагын 2020-2022 оны үйл ажиллагааны тайлан.

5. **Б.Одбаатар.** Байгууллагын удирдлага: онол, арга зүй. – УБ., 2016.

6. **Б.Одбаатар.** Хууль сахиулах салбарын удирдах албан тушаалтны имижийг төлөвшүүлэхэд анхаарах зарим асуудал. Хууль сахиулах үйл ажиллагаа: онол, практикийн тулгамдсан асуудал сэдэвт олон улсын эрдэм шинжилгээний хурлын эмхэтгэл. 2017.09.27-28. Хууль сахиулахын их сургууль. – УБ., 2017. 478-485 дахь тал.

7. **В.Өлзийбаяр.** Төрийн албаны манлайлалын өөрчлөлт. – УБ., 2009.

8. *С.Жавзандулам, Г.Олзбаяр.* Идэвхжүүлэлтийн удирдлага. – УБ., 2012.

9. *З.Алтангэрэл.* Удирдах албан тушаалтны манлайлалыг дээшлүүлэхэд анхаарах асуудал. магистрын ажил. – УБ., 2018.

10. *М.Баттулга.* Байгууллагын соёлыг төлөвшүүлэхэд анхаарах зарим асуудал. магистрын ажил. – УБ., 2018.

11. Монгол Улсын эрх зүйн мэдээллийн нэгдсэн систем. Цахим эх сурвалж, холбоос: www.legalinfo.mn.

12. https://en.wikipedia.org/wiki/Peter_Drucker

МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛЬ ЗҮГЛЭГ

ᠬᠤᠠᠨᠠᠭᠤᠯᠤᠰᠤᠨ
ᠰᠠᠬᠢᠭᠣᠯᠠᠬᠤᠨ
ᠤᠳᠢᠷᠳᠠᠬᠤ

УДИРДАХ АЖИЛТНЫ АРГА БАРИЛ, УР ЧАДВАР АЖЛЫН ГҮЙЦЭТГЭЛД НӨЛӨӨЛӨХ НЬ

THE INFLUENCE OF MANAGER'S ATTITUDES AND SKILLS ON WORK PERFORMANCE

Б.Мөнхбат

ДХИС-ийн Удирдлагын академийн магистрант, дэд хурандаа

Munkhbat B.

Masret's student of the Executive Leadership Academy at the University of Internal Affairs, lieutenant colonel

Хураангуй: Удирдах ажилтны арга барил, ур чадварыг шинжлэх ухааны үндэслэлтэй шинжилж, харьцуулан; арга барил, ур чадвар, хүний хөгжил ажлын гүйцэтгэлд хэрхэн нөлөөлөхийг хөндөн таамаглал дэвшүүлсэн. Энэхүү судалгааг ажлын гүйцэтгэл, арга барил, ур чадварын хүчин зүйл хэрхэн хамаарах хамаарлыг судлахыг зорилоо. Судалгаанд нийт 112 оролцогчийн өгөгдөлд боловсруулалт хийж шинжлэн, SPSS-23.0 программ хангамжийг ашиглаж, хэмжил зүй, хүчин зүйл, замын шинжилгээг хийсэн.

Abstract: Analyzing and comparing the methods and skills of managers with scientific basis; Hypotheses were made regarding how methods, skills, and human development will affect job performance. This study aims to investigate the relationship between work performance, methods and skill factors. In the study, the data of 112 participants were processed and analyzed, and SPSS-23.0 software was used to perform metric, factor, and path analysis.

Түлхүүр үг: Удирдах ажилтны манлайлал, ажлын гүйцэтгэл, арга барил, ур чадвар

Keywords: Managerial leadership, job performance, knowledge and skills of managers

Аливаа байгууллагын үйл ажиллагаа тэр дундаа төрийн болон төрийн цэргийн байгууллагын амжилт нь удирдах ажилтны ур чадвар, арга барил, манлайлал, багаар ажиллах чадвар, ажлын гүйцэтгэл зэрэг олон хүчин зүйлээс хамаарна.

Монгол Улсын Их Хурлын 2020 оны 52 дугаар тогтоолоор батлагдсан “Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын зорилтын 2 дахь зүйлд хилчний алба бэхэжсэн байна. Төрийн албаны тухай хуулийн 3.1.3. “чадахуйн зарчим /мерит/” гэж иргэнийг төрийн албанд сонгон шалгаруулж томилох, чөлөөлөх, ажлын гүйцэтгэлийг нь үнэлэх, дэвшүүлэх, шагнаж урамшуулах асуудлыг шийдвэрлэхдээ хувь хүний мэдлэг, боловсрол, мэргэжил, мэргэшил, ур чадвар, туршлага, ажлын үр дүнд тулгуурлахыг; 52 дугаар зүйл. Төрийн жинхэнэ албан хаагчийн ажлын гүйцэтгэл, үр дүнг үнэлэх нийтлэг үндэслэл, Монгол Улсын Засгийн газрын 2020 оны 218 дугаар тогтоолоор батлагдсан “Төрийн жинхэнэ албан хаагчийн гүйцэтгэлийн төлөвлөгөөг боловсруулж батлах ажлын гүйцэтгэл, үр дүн, мэргэшлийн түвшинг үнэлэх журам” гэж заасан байна. Удирдах ажилтны удирдах арга барил болон ур чадварын талаар нэг

сэдэвт бүтээл эрдэмтдээс доктор, дэслэгч генерал Ш.Арвай “Эгэл хилчдийн ээдрээт замын сургамж”, В.Өлзийбаяр, “Төрийн захиргааны удирдах ажилтны манлайллын өөрчлөлт”, Удирдахуйн ухааны докторын зэрэг горилсон бүтээл, харин ажлын гүйцэтгэлийн талаар А.Цогтбаатар “Ажлын гүйцэтгэлийн үнэлгээг боловсронгуй болгох зарим асуудал”, Ц.Өнөржаргал “Удирдахуй ухаан”, “Ажлын гүйцэтгэл”, Н.Хашбат “Гүйцэтгэлийн удирдлага” /Harvard business essentials цувралын орчуулга/ бүтээлд тус тус тусган судалсан байна. Харин Хил хамгаалах байгууллагын удирдах ажилтны ажлын гүйцэтгэлд нөлөөлөх талаар нэг сэдэвт бүтээл одоогоор хараахан бүрэн судлагдаагүй байгаа нь судлаачийн зүгээс сэдэв сонгох үндэслэлийг бий болсон гэж үзэж байна.

Америкийн зохиолч, хэвлэн нийтлэгч, Америкийн уран зохиолын "алтан үе"-ийн эцэг Жон П.Кэмпбелл ажлын гүйцэтгэлийг байгууллагын үр дүн, амжилтанд хүрэх чухал шалгуур юм. Мөн тухайн хүний стандарт хугацааны туршид гүйцэтгэсэн зан үйлийн салангид хэсгүүдийн зохион байгуулалтад хүлээгдэж буй нийт үнэ цэнэ, үр дүн гэж тодорхойлжээ.

Шмидт, Хантер (1998) нар энэ чиглэлээр хийсэн судалгааг нэгтгэн дүгнэж, холбогдох мэдлэг, арга барил, ур чадвар, ухамсартай байх нь ажлын гүйцэтгэлтэй холбоотой байдаг, учир нь илүү ухамсартай хүмүүс "илүү их хүчин чармайлт гаргаж, ажилдаа илүү их цаг зарцуулдаг" ажлын гүйцэтгэл сайн байдаг гэж тодорхойлсон.

Ажлын гүйцэтгэлд нөлөөлөх хүчин зүйлс болон хамаарлын талаар олон эрдэмтэд судалсан байна. Үүнд:

Майкл Ваде, Майкл Парэнт нар (2002), "Ажлын ур чадвар ба ажлын гүйцэтгэлийн хоорондын хамаарал" судалгааны ажлаараа, мэргэжилтнүүдийн ажлаа үр дүнтэй гүйцэтгэхэд шаардагдах ур чадвар, мэдлэгийг судлан олон хүчин зүйлийн шинжилгээний үр дүнд мэргэжилтнүүдийн техникийн ур чадвар, хувийн зохион байгуулалт ба хувийн менежмент /personal management/- хамгийн оновчтой байхыг санал болгон загвар, таамаглалаар баталсан.

Мурфи-гийнхаар бол (1989) ажлын гүйцэтгэлийг "тухайн хүний ажиллаж байгаа байгууллагын зорилго эсвэл ажиллаж буй байгууллагын нэгжийнх нь зорилготой хамаарал бүхий багц зан төлөв" гэж тодорхойлж болно гэсэн байна.

Тиймээс хувь хүний ажлын гүйцэтгэл нь байгууллагын хөгжилд маш чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. Яагаад гэвэл энэ нь бүхэлдээ байгууллагын гүйцэтгэлд маш чухал нөлөөтэй байхаас гадна байгууллагын сэтгэлзүйд маш чухал нөлөөтэй байдаг (Соннентаг болон Фресе, 2002, Зашер, 2009).

Дээрх тодорхойлолтуудыг нэгтгэж үзвэл ажлын гүйцэтгэл гэдэг нь судлаач миний үзэж байгаагаар байгууллагын зүгээс ажилтан бүрт өөрт ноогдсон үүрэг даалгавраа хэрхэн биелүүлж, ямар үр дүнд хүрч байгаа нь түүний эзэмшсэн мэргэжил, мэргэшил, ажиллах арга барил, ур чадвар, мэдлэгээ бүрэн ашиглан үүрэг даалгаврыг биелүүлэх үйл ажиллагаа, арга хэлбэр гэж ойлгож болох юм.

Гүйцэтгэлийн менежментийн ойлголтыг дараах хоёр онол дээр тулгуурлан хөгждөг гэж үзсэн. Salaman (2005) үүнд:

- Шударга байдлын онол
- Хүлээлтийн онол

Шударга байдлын онол ба Гүйцэтгэлийн удирдлага: байгууллагын шударга байдлын гэдгээр нь мэддэг шиг шударга ёсны онол нь байгууллагын гүйцэтгэлийн менежментийн тогтолцоо, ажилчдын үнэлгээний ойлголтыг тайлбарладаг. Гүйцэтгэл нь ажлын зан төлөв ба хандлагад нөлөөлж чаддаг. Эдгээр зан төлвүүд нь байгууллагын амжилт ба ажлын гүйцэтгэлд эергээр ба сөрөг байж болно (Baldwin, i.d.).

Шударга байдлын онол: Д.Адамсийн шударга байдлын онол- Аливаа байгууллага ажиллагсдын цалин хөлсний хуваарилалт, бусад шагналын үнэлгээнд шударга хандах нь чухал. Шударга байдлын тухай ойлголтод ажлын чармайлт, боловсрол, туршлага дадлагаараа тэргүүлэх ажилтан байх, өөрийн авсан цалин, шагналыг бусадтай харьцуулах зэрэг ордог.

Эдгээр эмпирик болон онолын мэдэгдлүүд нь танин мэдэхүйн чадвар, туршлага, ухамсар нь үндсэндээ мэдлэг, ур чадвар, ялангуяа мэдлэгт үзүүлэх нөлөөгөөр ажлын гүйцэтгэлд нөлөөлдөг гэж үздэг.

Хүлээлтийн онол ба гүйцэтгэлийн удирдлага: хүлээлтийн онолыг Виктор Врум (Victor Vroom, 1964) -анх судалсан. Энэ онол нь хувь хүмүүсийн эрхэмлэсэн зорилгуудыг урьдчилан таамагласан сэтгэл ханамжийн үндсэн зан байдлыг зохицуулдаг таамаглал дээр суурилсан. Энэ онол нь гүйцэтгэлийн менежментийн ойлголт шиг гүйцэтгэл бол ирээдүйн үйл ажиллагаануудын хамаарах хүлээлтүүдэд итгэх үндэс болдог (Salaman 2005).

Гүйцэтгэлийн удирдлага нь фермийн хувь хүн ажилчдын үйл ажиллагааг тасралтгүй хэмжих, хянах үйл явцыг бүрдүүлэгч нөхцөл, тогтолцоог тодорхойлдог¹. Хүлээлтийн онол нь Гүйцэтгэлийн удирдлагын үндсэн үзэл баримтлалыг онцлон тодорхойлсон үндсэн онол юм.

Арга барил

Судлаач Том Петерс манлайллыг өргөн агуулгатай тодорхойлсон байдаг. "Манлайлал гэдэг нь алсын хараа, урам зориг, хайр, итгэл, цог жавхаа, тууштай чанар, анхаарал тавих, бүхий л түвшинд баатруудыг төрүүлэх, урамшуулах, бэлтгэн

¹ Aguinis Herman. 2009. 2 Edition. Performance Management Dorling Kindersley India Pvt, Ltd

ᠬᠤᠠᠨᠠᠭᠤᠯᠠᠭᠤᠰᠤᠨ
ᠤᠨᠠᠨᠠᠭᠤᠯᠠᠭᠤᠰᠤᠨ
ᠤᠨᠠᠨᠠᠭᠤᠯᠠᠭᠤᠰᠤᠨ

дасгалжуулах, аливаад ажил хэрэгч байдлаар хандах явдал болно”.

Аливаа төрийн болон хувийн хэвшлийн байгууллагын үйл ажиллагааны эцсийн үр дүн, амжилт, ололт зөв менежмент, сайн удирдагчаас шууд хамаарна. Тийм ч учраас удирдах албан тушаалтны удирдах арга барил, байгууллагын хөгжилд юу юунаас чухал бөгөөд энэ нь цаашдаа байгууллагын хөгжил дэвшилд эерэгээр нөлөөлөх гол үндэс болдог.

Судлаач, эрдэмтэн Ренсис Лайкерт² удирдах арга барилын талаар дагнан судалж, улсаар удирдах арга барилд дараах хэв загвар байгааг тодорхойлон дэвшүүлжээ. Үүнд:

1. Дарангуйлан захирах арга барил
2. Найрсаг хандах арга барил
3. Хамтран зөвшилцөх арга барил
4. Оролцоонд тулгуурлах арга барил

гэж тодорхойлсон байдаг.

Сүүлийн 20-иод жилийн хугацаанд Өөрчлөлтийг эрхэмлэх манлайллын арга барил болон Гүйцэтгэлийг эрхэмлэх манлайллын арга барилыг судлаачид илүүтэйгээр авч үзэх болсон.

Өөрчлөлтийг эрхэмлэх манлайлах арга барил

1. Бусдыг татах үр чадвар: Бусдыг удирдахын тулд та эхлээд өөрийгөө толинд сайтар харах хэрэгтэй. Та бусдыг манлайлан, сайн удирдах арга барил сурмаар байвал дараах гурван зарчмыг баримтлаарай. Үүнд, нэгдүгээрт өөрийгөө таньж мэдэх, хоёрдугаарт өөртөө хариуцлагатай байх, гуравдугаарт зүрх зоригтой байх юм.

2. Урам зориг өгөх чадвар: Бид урам зоригтой үедээ ажлыг зүгээр л гялалзуулдаг. Бид зорилго, тэмүүлэлтэй бол эзэмшсэн чадвараа сайн ашиглаж байгаа мэт аз жаргалтай мэдрэмжийг авдаг.

Олон арван жилийн турш урам зоригийн тухай судалсан сэтгэлзүйч Тодд Траш (Todd Thrash), Андрев Эллиот (Andrew Elliot) нар хүмүүс урам зоригтой байхад

- Шинэ боломжийг олж харах чадвар өсдөг,
- Гадаад орчны нөлөөлөлд зохицох чадвар сайжирдаг

- Илүү эрч хүчтэй болдог гэж тодорхойлжээ.

Аз болоход, урам зориг гэдэг бол оюун ухаанд байрлах хөдлөшгүй зүйл биш тул түүнийг хүн бүр өөртөө үүсгэн бий болгох боломжтой юм.³

Ур чадвар

Ур чадвар гэдэг нь та өөрийн сурсан мэдлэг, хуримтлуулсан туршлагаа хослуулан аливаа ажил хэрэгт ашиглах чадварыг хэлнэ. Судлаачид үүнийг харилцааны, суурь ур чадвар (soft skills), болон мэргэжлийн, хэмжиж болохуйц ур чадвар (hard skills) гэж хоёр хуваан авч үздэг. Суурь ур чадвар нь хувийн зохион байгуулалт болон бүтээмжийг дээшлүүлэхэд чиглэсэн байдаг бол мэргэжлийн ур чадвар нь аливаа ажил мэргэжилд зайлшгүй шаардагдах ур чадваруудыг багтаадаг⁴.

Удирдах албан тушаалтанд байвал зохих олон шинж чанар, эзэмшвэл зохих олон чанар, арга барил байдаг бөгөөд судлаачид удирдагчийн шинж чанар, эзэмшвэл зохих ур чадварыг дараах чиглэлээр ангилан авч үздэг. Үүнд:

1. Ажил хэргийн ур чадварт
 - Удирдан зохион байгуулах арга барил
 - Боловсрол, мэргэжил, мэдлэг, туршлагатай байх
 - Манлайлал, нөлөөлөх, бие зөв авч явах
 - Ярих, илтгэх, бичиг хэрэг, түүнд дүн шинжилгээ хийх
 - Хувийн зохион байгуулалт, харилцааны соёлтой байх
2. Эр зоригийн ур чадварт
 - Бие даасан шийдэмгий байх
 - Алдаа гаргах, хариуцлагаас айхгүй ажиллах
 - Шийдэмгий, шаргуу, тэсвэр хатуужилтай байх
 - Үнэнч, шударга, өөртөө итгэлтэй байх
 - Эхэлснээ төгс дуусгах
3. Зан төлөвийн зөв чадамж, чадварт
 - Идэвхи санаачлагатай байх
 - Зарчимч, ажил хэрэгч, цагийг зөв ашиглах

² АНУ-ын нийгмийн сэтгэл зүйч, нийгмийн зан үйлийг судлах аргуудыг нотолгоог бий болгоход ихээхэн хувь нэмэр оруулсан. Байгууллага зохион байгуулалтын зан төлөв менежментийн асуудал судлаач. Байгууллагын судалгааныхаа явцад

тэрээр манлайллын загварын онолыг боловсруулсан.

³ <https://educated.mn/>

⁴ <https://posted.mn/c/skills-for-future>

- Овсгоо самбаатай байх
- Мэдрэмжтэй байх
- Өөртөө шаардлагатай, бололцоогоо бүрэн ашиглах.

Судалгааны ажилдаа дээрх онол, судалгааны ажлуудын үр дүнг судлан, арга барил, ур чадвар ажлын гүйцэтгэлд нөлөөлөх хамаарлыг таамаглал дэвшүүлэн судаллаа.

Судалгааны үр дүн:

Судалгааг Хил хамгаалах байгууллагын үндсэн нэгж болох алба, хэлтэс, уулын бүсийн хилийн цэргийн 0285 дугаар анги, ой тайгын бүсийн хилийн цэргийн 0101 дүгээр анги, тал хээрийн бүсийн хилийн цэргийн 0184 дүгээр анги, говь цөлийн бүсээс хилийн цэргийн 0131 дүгээр анги, төвийн бүсийн 0218 дугаар ангийн анхан болон дунд түвшний удирдах албан тушаалтан хамруулсан нь судалгааны ажлын сэдвийн хүрээнд нийцсэн гэж үзэж байна.

Чанарын судалгааны арга нь тоон судалгаагаар хэмжигддэг үйл ажиллагаа, үр дүнг мэдээллэх утгыг илтгэдэг. Энэ төрлийн

судалгааны үр дүн нь судлаачдын чиг хандлагыг тодорхойлох, кодлох, дүн шинжилгээ хийх нарийн, системчилсэн аргуудыг ашигладаг онцлогтой тул энэхүү аргыг сонгосон.

Арга барил, хувь хүний ур чадварыг судлан үзэхдээ төлөөлөх чадварыг тооцон, Хил хамгаалах байгууллагын анхан болон дунд шатны удирдах ажилтнуудаас түүврийн бүлгийн сонгон судалгааг явуулсан болно.

Судалгаанд нийт 112 оролцогч хамрагдаж, өгөгдөлд боловсруулалт хийн асуумж бүрээр тоймлон ерөнхий мэдээлэл гаргасан.

Судалгааны ажилдаа дээрх онол, судалгааны ажлуудын үр дүнг судлан, арга барил, манлайлах ур чадвар, мэдлэг ажлын гүйцэтгэлд нөлөөлөх хамаарлыг таамаглал дэвшүүлэн судаллаа.

Ерөнхий мэдээллийг хүйс, нас, ажилласан жил, боловсрол, албан тушаал, удирдлагын түвшин (тактик, оператив, стратеги) асуултаар авсан.

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
		тоо	хувь	Хүчинтэй хувь	Хуримтлагдсан хувь
Valid	эр	98	87.5	87.5	87.5
	эм	14	12.5	12.5	100.0
	Total	112	100.0	100.0	

Хүснэгт 1. Хүйс

Тайлбар: Манай судалгаанд нийт 112 оролцогч хамрагдсанаас эрэгтэй 98 ба

87.5 хувь, эмэгтэй 14 ба 12.5 хувь хамрагдсан байна. Эндээс харахад эрэгтэй оролцогч зонхилсон байна.

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
		тоо	хувь	Хүчинтэй хувь	Хуримтлагдсан хувь
Valid	21-25	2	1.8	1.8	1.8
	26-30	10	8.9	8.9	10.7
	31-35	42	37.5	37.5	48.2
	36-40	53	47.3	47.3	95.5
	41-45	5	4.5	4.5	100.0
	Total	112	100.0	100.0	

Хүснэгт 1. Нас

Тайлбар: Судалгаанд оролцогчдын 21-25 настай 2 ба 1.8 хувь, 26-30 настай 10 ба 8.9 хувь буюу залуу насныхан, 31-35 настай 42 ба 37.5 хувь, 36-40 настай 53 ба

47.3 хувь буюу ид насныхан, 41-45 настай 5 ба 4.5 хувь тус тус хамрагдсан байна. Эндээс 36-40 насны төлөөлөл илүү хамрагдсан гэж дүгнэж байна.

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
		тоо	хувь	Хүчинтэй хувь	Хуримтлагдсан хувь
Valid	1-3	4	3.6	3.6	3.6
	4-6	4	3.6	3.6	7.1
	7-9	11	9.8	9.8	17.0
	10-15	50	44.6	44.6	61.6
	15-20	37	33.0	33.0	94.6

Хууль сахиулах үйлчилгээ

	20+	5	4.5	4.5	99.1
	Total	112	100.0	100.0	

Хүснэгт 3. Ажилласан жил

Тайлбар: Ажилласан жил нь 1-3 жил 4 ба 3.6 хувь, 4-6 жил 4 ба 3.6 хувь, 7-9 жил 11 ба 9.8 хувь, 10-15 жил 50 ба 44.6 хувь, 15-

20 жил 37 ба 33.0 хувь, 20 жилээс дээш 5 ба 4.5 хувьтай байгаа бөгөөд 10-15 жил ажилласан удирдах ажилтан энэхүү судалгаанд түлхүү хамрагдсан байна.

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
		тоо	хувь	Хүчинтэй хувь	Хуримтлагдсан хувь
Valid	Бакалавр	70	62.5	62.5	62.5
	Магистр	42	37.5	37.5	100.0
	Total	112	100.0	100.0	

Хүснэгт 4. Боловсрол

Тайлбар: Боловсролын хувьд бакалавр 70 ба 62.5 хувь, магистр 42 ба

37.5 хувьтай судалгаанд хамрагдсан ба тактикийн түвшиний удирдах ажилтан түлхүү хаирагдсан нт харагдаж байна.

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
		тоо	хувь	Хүчинтэй хувь	Хуримтлагдсан хувь
Valid	Штаб	50	44.6	44.6	44.6
	Захиргаа удирдлага	28	25.0	25.0	69.6
	Сэтгэл зүй, соёл олон нийтийн ажил	20	17.9	17.9	87.5
	Ар тал хангалт	14	12.5	12.5	100.0
	Total	112	100.0	100.0	

Хүснэгт 5. Албан тушаал

Тайлбар: Албан тушаалын хувьд Штаб 50 ба 44.6 хувь, Захиргаа удирдлага 28 ба 25 хувь, Сэтгэл зүй, соёл олон

нийтийн ажил 20 ба 17.9 хувь, ал тал хангалт 14 ба 12.5 хувьтай байгаа бөгөөд Штабын удирдах ажилтан энэхүү судалгаанд түдхүү хамрагдсан байна.

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
		тоо	хувь	Хүчинтэй хувь	Хуримтлагдсан хувь
Valid	Тактик	8	7.1	7.1	7.1
	Оператив	94	83.9	83.9	91.1
	Стратеги	10	8.9	8.9	100.0
	Total	112	100.0	100.0	

Хүснэгт 6. Удирдлагын түвшин

Тайлбар: Удирдлагын түвшиний хувьд тактикийн 8 ба 7.1 хувь, оператив 94 ба 83.9 хувь, Стратеги 10 ба 8.9

хувьтай байгаа бөгөөд судалгаанд дунд шатны удирдах ажилтнууд түлхүү хамрагдсан байна.

Хүчин зүйлийн тодорхойлох хэмжээ

LS2	0.681	LSK1	0.750
LS3	0.733	LSK2	0.846
LS4	0.718	LSK3	0.745
LS5	0.773	LSK4	0.809
LS6	0.799	LSK5	0.872
LS7	0.807	LSK6	0.787
LS8	0.735	LSK7	0.726
		LSK8	Хэмжиж чадаагүй

Хүснэгт 7. Хүчин зүйлийн хамаарал

Тайлбар: LS- арга барил, LSK - ур чадвар

Коеффициент

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	.940	.239		3.929	.000
	Арга барил	.513	.199	.520	2.580	.011
	Ур чадвар	.286	.206	.280	1.389	.168

Хүснэгт 8. Хамаарлын шинжилгээ

Тайлбар: Арга барил нь .011 нөлөөлж байгаа нь харагдаж байна. Ур чадвар

нь .168 нөлөөлөхгүй байна. /0.05 аас доош үзүүлэлттэй /

Коеффициент

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	1.451	.474		3.058	.003
	Арга барил	.407	.394	.310	1.034	.303
	Ур чадвар	.151	.408	.111	.371	.712

Хүснэгт 9. Хамаарлын шинжилгээ

Тайлбар: 0.05 аас бага байна.

Судалгааны ажлын хүчин зүйлийн хамаарлын шинжилгээнээс харахад:

Арга барил хувьсагчийн 7 далд хувьсагч 0.687-0.807 хооронд хэлбэлзэж, дундаж утга 0.011 байгаа нь найдвартай байдал, дундаж утга сайн байгаа ч, "LS-2. Таны гадаад хэлний мэдлэг" асуумжид оролцогчид үнэлгээ бага өгсөн тул далд хувьсагч 0.7 нэгжээс бага гарсан. Таамаглал батлагдсан.

Ур чадвар хувьсагчийн 8 далд хувьсагч 0.726-0.872 хооронд хэлбэлзэж, найдвартай байдлын утга 0.168, дундаж утга 0.05 их гарсан тул гол нөлөөлж байгаа LSK-8 "Бусдаас суралцаж өөрийгээ хөгжүүлсэн байдал" огт хэмжих боломжгүй буюу хамаарал байхгүй байсан тул таамаглал батлагдаагүй.

Дүгнэлт

➤ Удирдах ажилтны арга барил, ур чадвар ажлын гүйцэтгэлд хэрхэн хамаарах хамаарлыг судалгаагаар таамаглал дэвшүүлсэн. Судалгаанд оролцогчдод өгөгдөлд боловсруулалт хийн шинжлэн, SPSS-23.0 программ хангамжийг ашиглаж, хэмжил зүй, хүчин зүйлийн хамаарлын шинжилгээг хийсэн.

➤ Удирдах ажилтны арга барил, ур чадварыг дээшлүүлсэнээр ажлын гүйцэтгэлд нөлөөлөх нь батлагдсан.

➤ Судалгаанд Хил хамгаалах байгууллагын анги, салбар, нэгжийн нийт 112 анхан болон дунд шатны удирдах ажилтнуудаас санал асуулгаар өгөгдөл мэдээлэл цуглуулсан.

➤ Судалгааны үр дүнгээс харахад, дэвшүүлэн таамагласан нийт хоёр таамаглалаас хоёуланг нь /арга барил, ур чадвар/ авч үзвэл таамаглал батлагдсан, гэвч нэг таамаглал дангаараа хамааралгүй батлагдах боломгүй гэж дүгнэгдсэн. Өөрөөр хэлбэл удирдах ажилтан арга барил, ур чадвар сайтай байснаар ажлын гүйцэтгэл өндөр байна.

➤ Удирдах ажилтны ажлын гүйцэтгэлд сөргөөр нөлөөлж байгаа "гадаад хэлний мэдлэг", "бусдаас суралцаж өөрийгээ хөгжүүлсэн байдал", "техник технологийн мэдлэг зэрэг" хүчин зүйлүүд байгаа нь судалгаагаар харагдаж байна.

➤ Удирдах ажилтнууд мэргэжлийн мэдлэг, ур чадвараараа хамт олноо манлайлан, удирдан чиглүүлэхийг илүүд үздэг байна. Мөн бусдад үлгэр дурайлал болж, урам зориг өгөх, ухаалаг оюунлаг чадвар, дүрэм журмын хэрэгжилтийг сайжруулбал ажлын гүйцэтгэлд эерэг хүчтэй нөлөө үзүүлэх нь харагдаж байна.

➤ Судалгааны үр дүнгийн боловсруулалтаас харахад, зарим далд хувьсагч болох асуумж ур чадварт /таамаглал-2/ зарим зүйлс нөлөөлж хараахан нийцэхгүй байгаа учраас хамааралгүй болж байгаа нь цаашид далд хувьсагчийг онолын үүднээс сонгон авч байх.

➤ Ажлын гүйцэтгэлд нөлөөлж байгаа хувьсагчдыг тухайн салбарыг судалсан олон улсын эрдэмтдийн судалгаатай харьцуулан илүү дэлгэрэнгүй судлах нь дараагийн судалгааны ажлын үндэслэл болсон гэж дүгнэж байна.

МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛЬ САХИУЛАХ УДИРДЛАГА

Ашигласан материал

1. Төрийн албаны тухай хууль (2016)
2. Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын баримт бичиг “Алсын хараа 2050”, (УИХ-ын 2020 оны №52 тогтоол)
3. Монгол Улсыг 2021-2025 онд хөгжүүлэх таван жилийн үндсэн чиглэл. (УИХ-ын 2020 оны №23 тогтоол)
4. Орчуулагч Хашбат, Н. Harvard business essentials цувралын Гүйцэтгэлийн удирдлага. Уб., 2014.
5. Нямсүрэн, Д. “Хүний нөөцийн менежментийн функц”. Уб., 2015.
6. Цэцэгмаа, Ц. Хүний нөөцийн менежмент. Уб., 2001.
7. Жон.К Максвелл, “Манлайллын шилжилт”, “Манлайлагчийн агуу өгөөж”. Уб., 2021.
8. В.Өлзийбаяр, “Төрийн захиргааны удирдах ажилтны манлайллын өөрчлөлт”, Удирдахуйн ухааны докторын зэрэг горилсон бүтээл. Уб., 2010.
9. <https://posted.mn/c/skills-for-future>
10. <https://educated.mn/>

ҮНДЭСНИЙ АЮУЛГҮЙ БАЙДЛЫН ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТ, ТҮҮНИЙ ТОГТОЛЦОО

THE LEGAL REGULATION OF NATIONAL SECURITY, ITS SYSTEM

А.Манлай

ДХИС-ийн Эрдэм шинжилгээний нэгдсэн хүрээлэнгийн Аюулгүй байдал судлалын төвийн эрхлэгч, доктор (Ph.D), цагдаагийн хошууч

Manlai A.

Chief of the Center for Security Studies, United Research Institute, University of the Internal Affairs, Ph.D of law, Police Major

Хураангуй: Энэхүү өгүүлэлд үндэсний аюулгүй байдлын эрх зүйн зохицуулалтын ойлголт, түүний тогтолцооны талаар товч авч үзлээ.

Abstract: In this article, the concept of legal regulation of national security and its system are briefly considered.

Түлхүүр үгс: Нийгмийн харилцаа, эрх зүйн зохицуулалтын тогтолцоо, үндэсний аюулгүй байдал.

Keywords: Social relations, regulatory system, national security.

Аюулгүй байдлын судалгааны нэг салшгүй хэсэг нь түүнийг бүх талаар хангах тухай асуудал юм. Энэ асуудлыг философи, улс төр судлал болон бусад салбар шинжлэх ухааны гэсэн гурван төрөл судалгааны чиглэлээр авч үздэг ажээ. Эдгээр ангилалыг агуулгаар нь авч үзвэл: “Философийн судалгааны түвшин нь аюулгүй байдлын тухай асуудлын нийтлэг зүй тогтол, зарчим, энэхүү нарийн төвөгтэй үйл явцад нөлөөлж буй нөхцөл, шалтгааныг тодруулах зэрэг өргөн хүрээтэй асуудлыг; Улс төр судлалын түвшин нь төр, нийгэм, бие хүн зэрэг тусгай объектуудын хамгаалалтын дархлаа, тэдгээрт учирч болох аюул хөнөөлөөс хамгаалах зүй тогтлыг; Тусгай буюу салбарын судалгааны түвшин нь улс төр, эдийн засаг, батлан хамгаалах, мэдээлэл зэрэг тодорхой салбарын аюулгүй байдлыг тус тус хамардаг”¹ болохыг тэмдэглэжээ.

Аюулгүй байдлын эрх зүйн зохицуулалтын тогтолцоог ерөнхийд нь нийгмийн харилцааг журамлах, хамгаалах, боловсронгуй болгох үүднээс түүнд үр дүнтэй нөлөөлөх боломж олгодог хууль зүйн хэрэгслийн нэгдсэн систем гэж үздэг. Гэхдээ уг асуудлыг судалдаг эрдэмтэд уг системд ямар хэрэгсэл ордог талаар санал

зөрөлддөг байна. Тиймээс шаардлагатай ухагдахууныг боловсруулах үүднээс эрх зүйн зохицуулалтын тогтолцооны бүтцийг авч үзсэн болно.

Эрх зүйн зохицуулалтын үе шатуудын дагуу эрх зүйн зохицуулалтын тогтолцоонд хууль зүйн хэм хэмжээ, эрх зүйн харилцаа, эрх үүргийг хэрэгжүүлэх актууд гэсэн үндсэн гурван элементийг ялгадаг. Нэмэлт нэг элемент бол эрх зүйг хэрэглэх акт юм.

Эрх зүйн зохицуулалт, түүний тогтолцооны бүтцийн талаарх ийм төсөөлөл өргөн дэлгэрсэн бөгөөд гэхдээ цор ганц биш, өөр бусад үзэл бодол ч байдаг. Тухайлбал, А.В.Малько эрх зүйн зохицуулалтын дараахь үндсэн элементийг тэмдэглэсэн байна. Тухайлбал, эрх зүйн хэм хэмжээ; хууль зүйн факт буюу зохион байгуулалт-гүйцэтгэлийн эрх зүйн акт болох шийдвэрлэх фактыг агуулсан фактын бүрэлдэхүүн; эрх зүйн харилцаа; эрх, үүргийг хэрэгжүүлэх акт; хамгаалалтын эрх зүйн хэрэглээний акт (нэмэлт элемент).

Эрх зүйн зохицуулалт бол нийгмийн харилцаан дахь субъектуудын зан үйлд төрөөс үзүүлэх нөлөөллийн үйл явц мөн. Энэ үйл явц нь хэд хэдэн үе шаттай.

Нэг дэх үе шатанд эрх зүйн хүрээнд оршиж байгаа бөгөөд шударга журмыг

¹ Карпов В.И., Д.Б. Павлов “Основы теории обеспечения безопасности личности. Общества и государства”. М., 2000. Стр. 6.

шаардаж буй ашиг сонирхлуудыг хангахад ниглэсэн зан үйлийн дүрэм бүрэлдэн тогтдог. Энэ үе шатанд ашиг сонирхлын хүрээ болон тэдгээрийн хэрэгжих ёстой эрх зүйн харилцааг тодорхойлоод зогсохгүй, энэ үйл явцад учирч болзошгүй саад тотгор, тэдгээрийг даван туулах эрх зүйн боломжит хэрэгсэлийг таамаглана.

Хоёр дахь үе шатанд ерөнхий хөтөлбөрүүдийн ажиллагааг “өдөөж”, ерөнхийгөөс илүү нарийвчилсан дүрэмд шилжих боломж олгогч тусгай нөхцлүүдийг тодорхойлох үйл явц өрнөнө. Энэ үе шатыг илэрхийлэгч элемент бол тодорхой ашиг сонирхлыг хууль зүйн “сүвгаар” хөдөлгөх хөдөлгөөний “хөшүүрэг” болгон ашигладаг хууль зүйн факт юм.

Гэхдээ ихэнх тохиолдолд үүнд хууль зүйн фактын бүхэл бүтэн систем (фактын бүрэлдэхүүн) шаардлагатай бөгөөд тэдгээрийн аль нэг нь заавал шийдвэрлэх ач холбогдолтой байдаг. Ийм шийдвэрлэх хууль зүйн факт байхгүй байх нь саад тогтоор болдог агаад үүнийг агуулга (нийгмийн, материаллаг) ба хэлбэр (эрх зүй) гэсэн хоёр өнцгөөс авч үзэх ёстой. Агуулга талын саад нь субъект өөрийн болон нийгмийн ашиг сонирхлыг хангаагүй явдал. Хэлбэр талаасаа - эрх зүйн саад нь хууль зүйн шийдвэрлэх факт үгүй байгаагаар илэрнэ.

Эрх зүйг хэрэглэх акт бол хууль зүйн фактуудын нэгдлийн үндсэн элемент бөгөөд уг элементгүйгээр эрх зүйн тодорхой хэм хэмжээ хэрэгжих боломжгүй юм. Энэ үндсэн элемент нь шийдвэрлэх шинж чанартай байдаг бөгөөд учир нь уг элемент фактуудын бүрэлдэхүүний бусад элемент бэлэн болсны дараа хамгийн “сүүлийн мөчид” хэрэг болдог. Жишээлбэл, дээд сургуульд элсэх эрх хэрэгжихийн тулд эрх зүйг хэрэглэх акт (оюутнаар бүртгэх тухай захирлын тушаал) нь элсэгч шаардлагатай бичиг баримтуудыг элсэлтийн комисст хүлээлгэн өгч, элсэлтийн шалгалтууд өгч, шалгалтад тэнцсэний дараа буюу хууль зүйн бусад гурван факт бүрдсэний дараа шаардлагатай болно. Хэрэглэх акт нь тэд бүгдийг хууль зүйн нэгдмэл бүрэлдэхүүн болгон нэгтгэж, тэдгээрийг баталгаажуулан субъектив эрх, үүргийг үүсгэх бөгөөд ингэснээрээ саад тотгорыг арилгаж, иргэдийн ашиг сонирхлыг хангах боломжийг бий болгоно.

Зөвхөн эрх зүйг хэрэглэх үүрэг бүхий байгууллага л эрх зүйн хэм хэмжээний гүйцэтгэлийг ханган, хэм хэмжээ болон түүний үйлчлэлийн үр дүнг холбогч холбоос

болж, эрх зүй болон нийгмийн шинэ үр дагаврын суурийг бүрдүүлэх, тэгснээрээ эрх зүйн хэлбэрт орсон нийгмийн харилцааг цаашид хөгжүүлэх суурь болсон актыг батлах боломжтой. Эрх зүйн ийм төрлийн хэрэглээ нь эерэг зохицуулалт дээр суурилж, нийгмийн харилцааг хөгжүүлэх үүрэгтэй байдаг тул түүнийг шуурхай гүйцэтгэлийн төрөл гэж нэрлэдэг. Чухамхүү түүнд л эрх зүйг хөхиүлэн дэмжих хүчин зүйл хамгийн ихээр илэрлээ олдог бөгөөд энэ нь урамшуулах, цол хэргэм шагнах, цалин хөлс тогтоох, тэтгэмж олгох, гэр бүл бүртгэх, ажилд авах гэх мэт актууд ийм шинж чанартай байдаг.

Гуравдахь үе шатанд хууль зүйн тодорхой харилцааг тогтоон субъектүүдийг эрх бүхий болон үүрэг хүлээсэн хоёр хэсэгт хуваана. Өөрөөр хэлбэл, аль тал нь ашиг сонирхол болон хангагдах ёстой субъектив эрхтэй, аль тал нь ийнхүү хангахад саад тотгор үл учруулах (хориг), эсвэл эрх бүхий этгээдийн ашиг сонирхолд нийцсэн тодорхой, идэвхтэй үйлдэл хийхийг тодруулна.

Аль ч тохиолдолд, энэ нь хууль зүйн фактууд орших нөхцөлд эрх зүйн хэм хэмжээн дээр үндэслэн бий болох эрх зүйн харилцааны тухай асуудал бөгөөд хийсвэр хөтөлбөр нь холбогдох субъектүүдийн зан үйлийн тодорхой дүрэм болж хувирна. Талуудын хувийн ашиг сонирхол буюу тодруулбал, эрх зүйн харилцаанд сөргөлдөж буй этгээдүүдийн эрх, үүргийг хуваарилах шалгуур болдог эрх бүхий этгээдийн үндсэн сонирхлыг нарийвчлан тодорхойлох хэмжээгээр уг эрх зүйг тодорхой болгоно.

Дөрөв дэх үе шатанд субъектив эрх болон хууль зүйн үүргийг хэрэгжүүлэх бөгөөд чингэхдээ эрх зүйн зохицуулалт зорилгодоо хүрч, субъектив ашиг сонирхол хангагдана.

Субъектив эрх, үүргийг хэрэгжүүлэх акт бол эрх болон үүргийг амьдралд хэрэгжүүлж, тодорхой субъектүүдийн зан үйл болгох үндсэн хэрэгсэл мөн. Эдгээр акт дараахь гурван хэлбэртэй байна. Үүнийг сийрүүлбэл:

- дагаж мөрдөх;
- биелүүлэх;
- ашиглах.

Дагаж мөрдөх үед субъект нь эрх зүйн хэм хэмжээгээр хориглосон үйлдлээс татгалзана. Чингэхдээ тэрбээр сөрөг талын болон нийгмийн хамгааллын ашиг сонирхлоос ялгаатай өөрийн ашиг

сонирхлыг хэрэгжүүлэхгүй бөгөөд тэдгээрийг хэрэгжүүлэхэд саад учруулахгүй байх ёстой.

Биелүүлэх үед үүрэг хүлээсэн этгээд сөрөг талын ашиг сонирхол болон нийгмийн хамгааллын ашиг сонирхлыг хангах талаар идэвхтэй үйлдэл хийж, ямар нэг байдлаар (гүйцэтгэхгүй байх, үүргээ хэсэгчлэн гүйцэтгэхгүй байх, сөрөг талын ашиг сонирхолд нийцээгүй өөрийн ашиг сонирхлыг хэрэгжүүлэх гэх мэт) саад учруулахгүй байх ёстой.

Ашиглах үед субъект нь хувийн ашиг сонирхлоо хангаж, эд зүйл, үнэт зүйлсийг хүлээн авна. Чингэхдээ тэрбээр бусад этгээд, нийгмийн хамгааллын ашиг сонирхлыг хангахад саад учруулах ёсгүй.

Тав дахь үе шат бол нэмэгдэл үе шат. Энэ үе шатын эрхийг саад тогторгүй хэрэгжүүлэх хэлбэр амжилт олоогүй бөгөөд хангагдаагүй ашиг сонирхлыг хэрэгжүүлэхийн тулд эрх зүйг хэрэглэх зохих үйл ажиллагаа шаардлагатай болсон үед ашигладаг болно. Эрх зүйн зөрчил гарах бодит аюул занал бий болсон эсвэл шууд зөрчилдсөн сөрөг шинж чанартай нөхцөл байдалтай холбогдон эрх зүйг хэрэглэх явдал үүснэ.

Орчин үеийн судлаачдын дийлэнх нь эрх зүйн хэм хэмжээ, хууль зүйн факт, эрх зүйн харилцаа, эрх, үүргийг хэрэгжүүлэх акт, эрх зүйг хэрэглэх акт зэргийг эрх зүйн зохицуулалтын элемент гэж үздэг байна².

Үндэсний аюулгүй байдлын хүрээнд дэх эрх зүйн зохицуулалтын тогтолцоог судлахад ч эдгээр хандлагыг хэрэглэх бүрэн боломжтой. Тодруулбал, нэг талаас, үндэсний аюулгүй байдлын асуудлын эрх зүйн зохицуулалтын тогтолцоог бүрдүүлэгч элементүүдийг судлах бол нөгөө талаас эрх зүйн зохицуулалтын үе шатууд буюу “эрх зүйн зохицуулалтын тогтолцооны хэрэгжүүлэлт”-ийг судална. Эдгээр категорийн харилцаа холбоо тодорхой бөгөөд эрх зүйн зохицуулалтын тогтолцоо, түүний бүтцийг гүйцэтгэж буй үүрэг талаас нь, эсвэл бүрэлдүүн элементүүдээр нь

дамжуулан үүний үйлчилгээг судлах боломжтой.

Судалгааны зүйл болсон эрх зүйн тогтолцооны элементүүдийг сонгох үндсэн шалгуур бол тэдгээр нь эрх зүйн зохицуулалтын тогтолцоог бүрдүүлэгч хууль зүйн арга хэрэгсэлтэй холбоотой явдал юм. Үндэсний аюулгүй байдлын салбарт үйл ажиллагаа явуулдаг байгууллага, албан тушаалтнуудын практик үйл ажиллагаанд шууд хамааралтай арга хэрэгсэл үүнд хамаарна. Тиймээс, үндсэн хууль, захиргааны болон эрүүгийн, олон улсын эрх зүйн хэм хэмжээ, эдгээр хэм хэмжээг хэрэгжүүлэхэд үүсч буй эрх зүйн харилцаа хийгээд эрх зүйг хэрэглэх актуудыг үндэсний аюулгүй байдлын хүрээний эрх зүйн зохицуулалтын тогтолцооны элементүүд гэж тодорхойлдог. Үүний зэрэгцээ, үндэсний аюулгүй байдлын эрх зүйн зохицуулалтын зүйл болон арга хэрэгсэл, үндэсний аюулгүй байдлын эрх зүйн эх сурвалжууд бол эрх зүйн дагалдах, гэхдээ шаардлагатай категориуд юм.

Үндэсний аюулгүй байдлын эрх зүйн зохицуулалтын тогтолцоо бол нийгмийн харилцаанд үзүүлэх эрх зүйн, үр нөлөөтэй арга хэрэгслүүдийн нэгдсэн тогтолцоо мөн.

Шинжлэх ухааны ном зохиолд эрх зүйн зохицуулалтын хязгаарыг тодорхойлох аргын талаар хоёр үзэл бодол тэмдэглэгдсэн байдаг. Энэ нь:

Эрх зүйн зохицуулалтын хүрээнд зөвхөн тодорхой шинж чанартай нийгмийн харилцаа л хамаарна гэж үзэж байна.

а) энэ бол нийгмийн хувийн болон нийт нийгмийн ашиг сонирхол тусгагдсан харилцаа

б) өөр бусдын ашиг сонирхлыг хангахын тулд өөрийн ашиг сонирхлыг ямар нэг байдлаар үгүйсгэн, үл хайхрахад хүрч буй оролцогчдын харилцан ашиг сонирхол эдгээр харилцаанд хэрэгждэг;

в) эдгээр харилцаа нь тодорхой дүрэм журмыг биелүүлэх, эдгээр дүрэм журмыг заавал мөрдөх ёстой гэдгийг хүлээн зөвшөөрөх үндсэн дээр суурилдаг;

г) эдгээр харилцаа нь заавал биелүүлэх үүрэг нь хангалттай бодит хүчээр

² Абрамова А.Л. Эффективность механизма правового регулирования / Ред. В.В. Сорокин. Барнаул, 2005. С. 9—52; Безина А.К. Судебная практика в механизме правового регулирования трудовых отношений рабочих и служащих на этапе развитого социализма: дисс... докт. юрид. наук. Казань, 1980; Вдовин И.А. Механизм правового регулирования инвестиционной деятельности (исторический и теоретико-правовой

анализ): дисс... докт. юрид. наук. СПб., 2002. С. 85—101; Карелина С.А. Механизм правового регулирования отношений несостоятельности. М., 2008. С. 262—438; Корецкий А.Д. Договор в механизме правового регулирования: дисс... канд. юрид. наук. Ростов на Дону 1999. С. 71—95; Малько А.В. Теория государства и права в схемах, определениях и комментариях: учеб. пособие. М., 2007. С. 118—119

ᠮᠣᠩᠭᠣᠯᠤᠯᠤᠰ ᠰᠠᠬᠢᠭᠣᠯᠠᠬᠤᠢ

батлагдсан дүрэм журмыг биелүүлэхийг шаардана.

Практикаас үзэхэд эрх зүйн зохицуулалтын дээр дурьдсан шинж чанарт тохирсон нийгмийн харилцааны гурван төрөл хамаарч байна.

үнэт зүйлсээр солилцох хүмүүсийн харилцаа (материаллаг ба материаллаг бус);

нийгмийг удирдах харилцаа;
дэг журмыг хангах харилцаа хамаарна.

Эрх зүйн зохицуулалтын хүрээг эрх зүйн боломжит болон шаардлагатай зохицуулалтын байр сууринаас тодорхойлдог байна.

Чингэхдээ дээд болон доод хил хязгаарыг тодорхойлж болох юм. Дээд хязгаар бол эрх зүйн зохицуулалтын боломжит хязгаар. Доод хязгаарыг төр болон нийгмийн харилцааг чухалчлан эрэмблэх байдлаар тодорхойлно.

Эрх зүйн зохицуулалтын үр нөлөө гэдгийг эрх зүйн зохицуулалтын үр дүн ба түүний өмнө тулгарч буй зорилгын харьцаа гэж ойлгоно. Эрх зүйн зохицуулалтын тогтолцоо дараахь зорилготой.

Эрх зүйг бүтээх үйл ажиллагааг боловсронгуй болгох. Энэ үйл явцад эрх зүйн хэм хэмжээ хэрэгжих ёстой нийгмийн ашиг сонирхол болон зүй тогтлууд хамгийн бүрэн дүүрэн илэрхийлэгддэг.

Хууль сахих нь хууль зөрчихөөс илүү ашигтай байх нөхцлийг хууль зүйн болон мэдээлэл, сэтгэл зүйн арга хэрэгслээр бий болгох.

Эрх зүйн хэрэглээг боловсронгуй болгон эрх зүйн зохицуулалтын тогтолцоо, түүний үйлчлэх үр нөлөөг дээшлүүлэх. Хэрэгцээтэй үед эрх зүйн зохицуулалтад дэм болох эрх зүйг хэрэглэх актыг гаргах замаар ашиг сонирхлыг хамгийн ихээр хангах үйл явц хэрэгждэг.

Эрх зүйн зохицуулалтын төрөл бүрийн арга хэрэгслийг уялдуулан холбох. Хэм хэмжээний зохицуулалт болон эрх зүйн хэрэглээг хамтад нь ашиглах зайлшгүй шаардлагатай. Учир нь тус тусдаа байвал энэ хоёр элемент нь нарийвчилсан судалгаагүй хэм хэмжээний зохицуулалт хэлбэрдэлт, ерөнхий дүрэмгүй эрх зүйн хэрэглээ дарангуйлал болж хувирах зэрэг сул тал тохиолдож болзошгүй.

Нэг тогтолцоонд удирдлагын төрөл бүрийн аргыг хамгийн оновчтойгоор

хослуулан хэрэглэх нь уг тогтолцоог уян хатан, бүх талыг хамарсан чанартай болгож, үйл ажиллагаанд нь гарах доголдлыг бууруулдаг гэж үздэг. Эцсийн үр дүнд, эрх зүйн арга хэрэгслийг сайтар сонгохоос эрх зүйн зохицуулалтын зорилго биелэх бөгөөд ингэснээр эрх зүй оновчтой байх нөхцөл шалтгаална.

Эрх зүйн субъектүүдийн эрх зүйн соёлыг дээшлүүлэх нь эрх зүйн зохицуулалтын нийт тогтолцооны чанарт болон хууль ёс, дэг журам бэхжүүлэхэд нөлөөлнө.

Эрх зүйн зохицуулалтын тогтолцоо, түүний элементийг хөгжүүлэн боловсронгуй болгох гол чиг баримжаа бол хүний ашиг сонирхол мөн. Эрх зүйн зохицуулалтын тогтолцоо нь өөрийн нийгмийн шинж чанараараа нийгэмд үнэ цэнтэй байж, хувь хүний хууль ёсны зорилгыг хэрэгжүүлэх, түүний эрх зүйн статусыг бэхжүүлэх таатай нөхцлийг бүрэлдүүлэхэд ямагт чиглэсэн байх ёстой³.

Үндэсний аюулгүй байдлын эрх зүйн зохицуулалтын тогтолцоог эрх зүйн ерөнхий онолд бүрэлдсэн шинжлэх ухааны үзэл бодол болон үндсэн хуулийн, захиргааны, эрүүгийн, олон улсын болон эрх зүйн бусад салбарын салбар шинжлэх ухааны үзэл бодлын талаас судлах хэрэгтэй юм. Чингэхдээ үндэсний аюулгүй байдлын хүрээн дэх эрх зүйн зохицуулалтын тогтолцоог уг салбар дахь нийгмийн харилцаанд эрх зүйн нөлөөллийг хангах эрх зүйн үндсэн элементийн харилцан нөлөөллийг харгалзсан хууль зүйн талаас нь тусгайлан авч үзэх ёстойг тэмдэглэж байна. Энэ нь эрх зүйн зохицуулалтын үйл явцад үйлчилж буй бүх арга хэрэгсэл, хууль зүйн бүх хэрэгслийг цогцоор нь хамаардаг.

Эрх зүйн зохицуулалтын тогтолцоо нь эрх зүйн арга хэрэгсэл түүний нийлбэр бөгөөд эрх зүйн хэм хэмжээ нь нийгмийн харилцаанд, хүмүүсийн зан үйлд нөлөөлдөг, эсвэл нийгмийн харилцааг журамлахад оршино.

Санал, дүгнэлт

Аюулгүй байдлын эрх зүйн зохицуулалтын ойлголт нь хувь хүний аюулгүй байдлаас улс үндэстний аюулгүй байдал, цаашлаад дэлхийн бусад улс, үндэстний асуудал хүртэл өргөн хүрээг хамрах болсон.

Нийгэмд хууль ёс зөрчигдөх, хэрэгжихгүй байдал нь авлига, хээл хахууль,

³ <http://www.webarhimed.ru/page-229.html>

шударга бус байдлыг бий болгож, улмаар энэхүү нөхцөл байдлаас үүдэлтэй иргэдийн бухимдал нэмэгдэж, нийгмийн эсэргүүцэл, тэмцлийг өдөөн, бүх нийтээр дагаж мөрдөх дэг журам алдагдах, эмх замбараагүй байдал бий болох суурь нөхцөл бүрддэг.

Монгол Улсын хувьд аюулгүй байдлын эрх зүйн орчныг нэгдүгээрт үндэсний аюулгүй байдалд шууд хамаарал бүхий хуулиуд, хоёрдугаарт аюулгүй байдлыг хангах чиг үүрэгт холбогдол бүхий хуулиуд хэмээн ангилж үзэж болох юм.

Олон улсын түвшинд хүлээн зөвшөөрөгдсөн эрх зүйн хэм хэмжээний актаар ялангуяа жижиг, буурай, хөгжиж буй улсууд өөрсдийн аюулгүй байдлаа бэхжүүлэх гарц гаргалгаа нь аюулгүй байдлын эрх зүйн зохицуулалт, түүний хэрэгжих тогтолцоог өөрийн улсын хууль тогтоомжид боловсронгуй болгож өгснөөр аливаа гадаад болон дотоод эрсдэл, аюул, заналаас урьдчилан сэргийлэх ач холбогдолтой.

Ашигласан материал

Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал. УБ.2010 он.

Абрамова А.Л. Эффективность механизма правового регулирования / Ред. В.В. Сорокин. Барнаул, 2005. С. 9—52; Безина А.К. Судебная практика в механизме правового регулирования трудовых отношений рабочих и служащих на этапе развитого социализма: дисс... докт. юрид. наук. Казань, 1980; Вдовин И.А. Механизм правового регулирования инвестиционной деятельности (исторический и теоретико-правовой анализ): дисс... докт. юрид. наук. СПб., 2002. С. 85—101; Карелина С.А. Механизм правового регулирования отношений несостоятельности. М., 2008. С. 262—438; Корецкий А.Д. Договор в механизме правового регулирования: дисс... канд. юрид. наук. Ростов на Дону 1999. С. 71—95; Малько А.В. Теория государства и права в схемах, определениях и комментариях: учеб. пособие. М., 2007. С. 118—119.

Карпов В.И., Д.Б. Павлов “Основы теории обеспечения безопасности личности. Общества и государства”. М., 2000. Стр. 6.

<http://www.webarhimed.ru>

Аюулгүй байдлын эрх зүйн орчин

ЗОРЧИХ ЭРХИЙГ ХЯЗГААРЛАХ ЯЛЫН УЛАМЖЛАЛ, ШИНЭЧЛЭЛИЙН ЗАРИМ АСУУДАЛ

PUNISHMENT TRADITIONS TO LIMIT TRAVEL RIGHTS, SOME UPDATE PROBLEMS

Л.Бат-Очир

ДХИС-ийн Цагдаагийн сургуулийн Эрүүгийн эрх зүй, криминологийн тэнхимийн эрхлэгч, доктор (Ph.D), дэд профессор, цагдаагийн дэд хурандаа

Bat-Ochir L.

Head of the Department of Criminal Law and Criminology of the University of Internal Affairs, Ph.D, Associate Professor, Police Lieutenant Colonel

Хураангуй: Зорчих эрхийг хязгаарлах ялын уламжлал, тэдгээрийн ойлголт, онцлог шинэчлэл, өнөөгийн байдал, эрүүгийн хуульд хийсэн дүн шинжилгээ, энэ төрлийн ялыг хэрэгжүүлэхэд тулгамдаж буй асуудлыг судалж дүгнэн, цаашид боловсронгуй болгох талаар санал дэвшүүлсэн.

Abstract: The tradition of the penalty for restricting the right to travel, their understanding, specific reforms, current situation, analysis of the criminal law, problems in the implementation of this type of penalty, and proposals for further improvement were made.

Түлхүүр үг: Зорчих эрхийг хязгаарлах ял, нутаг зааж суулгах, нутагаас хөөн зайлуулах, цахим бугуйвч, тоног төхөөрөмжийн зардал, ялын үр нөлөө, хэрэгжилт, ял эдлүүлэх ажиллагаа, хүний эрх, нэр төр, хувийн мэдээлэл.

Keywords: Penalties restricting the right to travel, deportation, deportation, electronic bracelets, equipment costs, the effect of punishment, enforcement, sentencing, human rights, dignity, personal information.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Арван зургаадугаар зүйлийн 18 дахь хэсэгт “Монгол улсын иргэн улсынхаа нутаг дэвсгэрт чөлөөтэй зорчих, түр буюу байнга оршин суух газраа сонгох, гадаад явах, оршин суух, эх орондоо буцаж ирэх эрхтэй. Гадаад явах, оршин суух эрхийг үндэсний болон хүн амын аюулгүй байдлыг хангах, нийгмийн хэв журам хамгаалахын тулд зөвхөн хуулиар хязгаарлаж болно”¹ гэж заажээ.

Эрх зүйн шинэтгэлийн хүрээнд Монгол Улс нь дэлхийн улс орнуудын нийтлэг жишигт тулгуурлан хүний эрхийг хангах, нийгэм эдийн засгийн хүчин зүйлээс хамааран хорих ялыг биечлэн эдлүүлэхээс зайлсхийх, гэмт хэрэг үйлдсэн хүнийг нийгэмшүүлэх зорилгын үүднээс 2015 онд Эрүүгийн хуулийг шинэчлэн баталж зорчих эрхийг хязгаарлах ялын төрлийг хуульчилсан² боловч, 2019 оны 01 сарын 01-ний өдрөөс эхлэн хэрэгжүүлэх ажлыг техник төхөөрөмжийн бэлэн байдлыг хангах

үүднээс хуулийн хэрэгжилтийг хойшлуулж 2021 оны 01 сарын 01-ний өдрөөс эхлэн хэрэгжүүлж эхэлсэн. Одоогийн Эрүүгийн хуулийн тусгай ангиас үзэхэд 144 гэмт хэрэгт оногдуулахаар заасан³ ба энэ нь нийт гэмт хэргийн 67%-ийг эзэлж байна.

Зорчих эрхийг хязгаарлах ял оногдуулах нийт гэмт хэргийн 46 буюу 31% нь хүнд гэмт хэрэг байгаа бол 69% хөнгөн гэмт хэрэгт оногдуулахаар заажээ.

¹ Монгол Улсын Үндсэн хууль. /Төрийн мэдээлэл. 1992. №1/

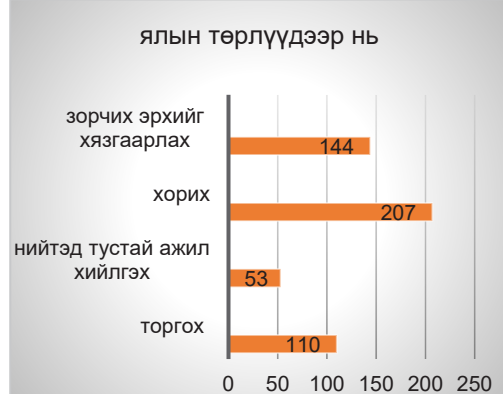
² Б.Батцэрэн, Э.Амарбат. Эрүүгийн хууль /шинэчилсэн найруулга/ сургагч багш нарын

гарын авлага. Хууль зүйн дотоод хэргийн яам. УБ., 2017. 52 дахь тал

³ <https://montsame.mn/mn/read/252240>

Зорчих эрхийг хязгаарлах ял оногдуулахаар заасан хугацаагаар нь 1 жил-5 жил хооронд хамгийн их 79 буюу 44% хувийг хамгийн бага нь 8 буюу 2% хувийг 6 сараас 2 жил хүртэл хугацаагаар оногдуулахаар заасан.

Эрүүгийн хуульд оногдуулахаар заасан ялын төрлүүдээр нь ангилан авч үзвэл хорих ял оногдуулахаар заасан гэмт хэргүүд дийлэнх буюу 40% хувийг, хамгийн бага буюу 10% хувийг нийтэд тустай ажил хийлгэх ял эзэлж байгаа нь харагдаж байна.

Зорчих эрхийг хязгаарлах ял оногдуулахаар заасан гэмт хэргийг бүлгээр авч үзвэл:

- 11 дүгээр бүлэг хүний эрүүл мэндийн халдашгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг,
- 13 дугаар бүлэг хүний халдашгүй чөлөөтэй байх эрхийн эсрэг гэмт хэрэг,
- 14 дүгээр бүлэг хүний хувийн улс төрийн эрх, эрх чөлөөний эсрэг,
- 15 дугаар бүлэг Эрүүл мэндийн эсрэг,
- 16 дугаар бүлэг Хүүхдийн эсрэг,
- 17 дугаар бүлэг Өмчлөх эрхийн эсрэг,
- 18 дугаар бүлэг Эдийн засгийн эсрэг гэмт хэрэг,
- 20 дугаар бүлэг Олон нийтийн аюулгүй байдал ашиг сонирхлын эсрэг гэмт хэрэг,
- 21 дүгээр бүлэг Хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны эсрэг,
- 22 дугаар бүлэг Авлигийн эсрэг,
- 23 дугаар бүлэг Нийтийн албаны ашиг сонирхлын эсрэг,

- 25 дугаар бүлэг Соёлын өвийн эсрэг гэмт хэрэг,

- 26 дугаар бүлэг Цахим мэдээллийн аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг,

- 27 дугаар бүлэг Хөдөлгөөний аюулгүй байдал, тээврийн хэрэгслийн ашиглалтын журам зөрчих зэрэг хэргүүдэд оногдуулахаар хуульчилсан нь энэ төрлийн ялыг өргөн хүрээнд оногдуулж байгаа нь харагдаж байна. Хэдийгээр эдийн засгийн хэмнэлттэй сайн талтай ч нөгөө талаар эн ялын үр нөлөөг бууруулах, ялын зорилго биелэгдэхгүй байх сөрөг талыг анхаарах ёстой.

Зорчих эрхийг хязгаарлах ял нь Монгол Улсын эрүүгийн эрх зүйн тогтолцоонд цоо шинэ ойлголт биш гэж үзэж болох талтай. Тухайлбал Монголын анхны бичмэл эрх зүйн эх сурвалж болох “Их засаг” цаазад “цөлөх ял”-ыг анх тусгасан.⁴ Богд хаант Монгол Улсын үеийн буюу 1911 оноос эдүгээ үе хүртэлх Монголын эрүүгийн эрх зүйн зохицуулалтад хамаарах эх сурвалжуудад тусгасан зорчих эрхийг хязгаарлах ялыг түүвэрлэн эмхтгэж, уг ялын үр нөлөө, хэрэгжилтийг өөрийн орны хууль цаазын үндэсний уламжлал өвөрмөц онцлогуудыг өнөөгийн шинэчлэлтэй хослуулан судлах нь онол, практикийн ач холбогдолтой.

Эрүүгийн хуульд тусгасан нутаг заах ял, уг нутгаас зайлуулах ялыг түүвэрлэвэл Богд хаант Монголын хууль цаазын бодлогоор хулгайн цаазад хүний амь нас бүрэлгэсэн хэргийн нэгэн адил “хязгаарт цөлөх” хатуу ял шийтгэл оногдуулдаг байсан.⁵ “Жинхэнэ дагаж явах хууль, дүрэм”-д хулгай хийгээгүй боловч хулгайн эд зүйлийг хуваалцсан бол зэрэг бууруулж Хятадын өмнөд мужид⁶ цөлдөг байжээ. Энэ нь тухайн үеийн нийгмийн тогтолцооны онцлог, шинэ хууль дүрмийг бэхжүүлэх төрийн бодлого байсан нь илэрхий.

1961 оны БНМАУ-ын Эрүүгийн хуулийн 19-р зүйлд “нутаг зааж суулгах ял”, 20-р зүйлд “нутаг зайлуулах ял” гэж хоёр төрөлтэй байсан бөгөөд эдгээр ялыг үндсэн болон нэмэгдэл ялын шинжтэй хэрэглэж

⁴ Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн. Монгол Улсын Эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль тогтоомжийн түүхэн уламжлал. УБ., 2012. 7 дах тал

⁵ Мөн тэнд. 23 дахь тал

⁶ Дүрэмд ялтныг “муу ууртай газар” цөлөх гэж нэрлээд тэрхүү газар орны нэрийг тодорхой заасан. Энэ нь Юүн-Нан, Хүй-Жэу, Гүан- Дүн, Гүан-Ши зэрэг газар нутаг юм.

МОНГОЛ УЛСЫН ЭРҮҮГИЙН ХУУЛЬ

байжээ.⁷ Нутаг зайлуулах ял нь шинж чанараараа нутаг зааж суулгах ялтай төстэй боловч илүү хөнгөн хэлбэр гэж үзэж болно.

Нутаг зайлуулах ял нь ял шийтгэгдсэн хүний тодорхой нутагт оршин суух эрхийг шүүхийн шийтгэх тогтоолоор тодорхой хугацаанд албадан хасч байгаа боловч бусад аль ч нутагт оршин сууж болох эрхтэй байдаг онцлогтой. Нутаг зайлуулах ялыг гэмт хэрэг үйлдсэн хүний засрал, нийгэмшилд түүний хэрэг үйлдсэн үед оршин сууж байсан орон нутгийн онцлог нь сөргөөр нөлөөлөх буюу тухайн хүн уг нутаг дэвсгэрт байх нь гэмт хэрэг үйлдэж болзошгүй хүмүүст зохисгүй нөлөө үзүүлэх шинжтэй гэж үзвэл энэ ялыг оногдуулдаг байв.

Нутаг зайлуулах ял шийтгүүлсэн хүн тодорхой хугацаанд оршин суухыг хориглосноос бусад газарт оршин сууж нутгаа дураараа сонгон хуучин оршин сууж байсан иргэний бүртгэлийн шилжилт хөдөлгөөн хийлгэхгүйгээр суудаг онцлогтой байжээ. Энэ төрлийн ял шийтгэгдсэн хүн ял эдэлж байх хугацаанд шүүхийн шийтгэх тогтоолоор ял шийтгүүлсэн гэмт хэрэгтэй холбоотой зарим эрхийг хязгаарласанаас бусад тохиолдолд иргэний хувийн болон улс төрийн эрхийн ямар нэгэн хязгаарлалтыг хэрэглэж болохгүй.

1986 оны БНМАУ-ын Эрүүгийн хуулийн 25-р зүйлд “Ялтныг оршин суугаа газраас нь зайлуулан тодорхой нутаг албадан суулгахыг нутаг зааж”, 26-р зүйлд “Ялтныг тодорхой нутагт оршин суухыг хориглож оршин суугаа газраас нь зайлуулахыг уг нутгаас зайлуулах гэнэ” гэж тус тус хуульчилсан нь өмнөх эрүүгийн хуулийн зохицуулалтыг үндсэндээ уламжлан авсан байдаг бөгөөд⁸ БНМАУ-ын эсрэг ухаалах сурталчлах, эх орноосоо урвах зэрэг төрийн эсрэг онц аюултай гэмт хэргүүдэд мөн бусдыг санаатай алах зэрэг гэмт хэргүүдэд оноодог байсан. Үүнээс үзэхэд “цөлөх” болон “нутаг зааж”, “уг нутгаас зайлуулах” ял нь гэмт хэрэг үйлдсэн хүнийг өөрийн оршин суугаа нутгаас зайлуулж өөр, аймаг, сумдад нутаг заан суулгаж байсан ба одоогийн зорчих эрхийг хязгаарлах ялын зорилго, үр нөлөө, цээрлэл нь төстэй боловч хэрэгжүүлэх хэлбэрийн хувьд нийгэм, эдийн засгийн хөгжил, шинжлэх ухаан, техник технологийн

дэвшилд тулгуурласан шиэн хэлбэр гэж үзэж болох юм.

Зорчих эрхийг хязгаарлах ял эдлүүлэх ажиллагаанд тулгамдаж буй асуудал

Энэ төрлийн ялыг ихэвчлэн хүн амын төвлөрөл их, суурьшмал нутаг дэвсгэрт үйлдэгддэг, чөлөөтэй зорчих хөдөлгөөний явцад үйлдэгдэх боломжтой гэмт хэрэг үйлдсэн хүнд илүү хэрэглэх ёстой. Дэлхийн улс орнууд энэ төрлийн ялыг хэт өргөн хэрэглэх хандлага ажиглагдах боллоо. Энэ нь ял эдлүүлэх ажиллагаанд багагүй хүндрэл учруулж байгааг үгүйсгэх аргагүй юм. Тухайлбал орон нутагт цөөн хаагч хяналт тавьдаг, оргон зайлах үед эрэн сурвалжлах ажиллагааг цагдаагийн байгууллага хэрэгжүүлдэг, хяналтын бүсээс гарсан тохиолдолд хүлээлгэх хариуцлагын тогтолцоо тодорхойгүй зэрэг учир дутагдалтай зүйлүүд байсаар байна.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 169.1 дүгээр зүйлд “Ялтан гар хөл болон биеийн бусад хэсэгт зүүж ашиглах хяналтын тоног төхөөрөмжийн зардлыг хариуцан төлөх үүрэгтэй” гэж заасан нь нэгэнт ял шийтгэгдсэн бол эдлүүлэх ажиллагааны үед гарсан зардлыг төр хариуцдаг нийтлэг жишгийн дагуу хариуцах ёстой. Бусад ял эдлүүлэх ажиллагааны зардлыг улсын төсвийн хөрөнгөнөөс хувиарладаг.

Мөн зорчих эрхийг хязгаарлах ялыг хэрэгжүүлэх үндсэн хэрэгсэл болох цахим бугуйвчийн үнийн талаар зорчих эрхийг хязгаарлах ял ба хорих ялын төрөлд хийсэн “Эдийн засгийн зардлын ажлын тооцоолон” тойм судалгаанд БНХАУ-ын үйлдвэрлэж буй цахим бугуйвч нь үнэ хямд боловч техникийн шаардлага хангахгүй тул ашиглах боломжгүй гэсэн үр дүн гарсан хэдий ч БНХАУ-д үйлдвэрлэсэн цахим бугуйвчийг ашиглаж байна. Цахим бугуйвч нь хүний эрүүл мэндэд сөрөг нөлөөгүй, эдэлгээний хугацаа удаан, ажил хөдөлмөр эрхлэх, хэвийн нөхцөлд амьдрахад саадгүй, ялтны нэр, хувийн аюулгүй байдлыг хангахад чиглэх ёстой.

Орчин үед хүний эрхийн үүднээс цахим гавыг гарын бугуйнд бус бусдын нүднээс далд, ил харагдахгүйгээр хөлийн шилбэнд зүүх хандлага давамгайлж байна. Энэ нь тухайн хоригдлын нэр төр, амь нас, эрүүл мэнд, сэтгэл санаа, засрал хүмүүжил,

⁷ Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын Эрүүгийн хууль. Уб.,1961.

⁸ Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын Эрүүгийн хууль. Уб.,1986.

нийгэмшил, эвдрэл, гэмтэл авах магадлал, гэр бүлийн гишүүдийн сэтгэл зүй зэргийг харгалзан үздэгтэй холбоотой.

Дүгнэлт

Зорчих эрхийг хязгаарлах ялаар шийтгэгдсэн хүн хяналтын бүсээс гарах тохиолдолд хүлээлгэх хариуцлагын тогтолцоог бүрдүүлэх зайлшгүй шаардлага байна. Хяналтын бүсээс гарсан, цахим бугуйвчийг устгасан гэмтээсэн, цэнэглээгүй, байршил тодорхойгүй зэргээр ял эдлэхээс санаатай зайлсхийсэн тохиолдолд Эрүүгийн хуулийн тусгай ангид заасан⁹ “Оргон зайлах” гэмт хэрэг, Зөрчлийн хуульд заасан¹⁰ “Шүүхийн шийдвэрийг үл биелүүлэх” зөрчлөөр давхар хариуцлага хүлээх боломжгүй. Ял эдлэхээс санаатайгаар зайлсхийсан бол үлдсэн ялын үлдсэн хугацааг хорих ялаар солихоос гадна давхар эрүүгийн эсвэл зөрчлийн хариуцлага хүлээлгэх нь урьдчилан сэргийлэх, ухамсарлах, ухамсарлах, зан төлвийн засрал хүмүүжилд сайн нөлөө үзүүлж болох юм.

Энэ ялыг хэт өргөнөөр хэрэглэж байгаа нь эдийн засгийн хэмнэлттэй сайн талтай ч ялын үр нөлөө, зорилгод сөргөөр нөлөөлж байгааг үгүйсгэхгүй. Түүнчлэн хяналт тавих техник, технологийн үзүүлэлт, стандарт, дэд бүтэцийг орчин үед нийцүүлэх, зардлыг шийдвэрлэх шаардлага байна.

Гэмт хэрэг үйлдсэн хүнийг олон нийтийн харилцаанаас тусгаарлахгүйгээр гэмт болон нийгмийн эсрэг зан үйлийг өөрчлөх, нийгмийн амьдралд дасан зохицуулах, дахин гэмт хэрэг үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэх зорилгоор зорчих эрхийг хязгаарлах ялыг дэлхийн 60 гаруй улсад хэрэглэж байна.

Санал

1. Хүний хувийн улс төрийн эрх, эрх чөлөөний эсрэг, авлигийн эсрэг, нийтийн албаны ашиг сонирхлын эсрэг, цахим мэдээллийн аюулгүй байдлын эсрэг зэрэг тодорхой нутаг дэвсгэрт зорчин явах, шилжилт хөдөлгөөн хийх шаардлагагүйгээр үйлдэх боломжтой гэмт хэргүүдэд

оногдуулахгүй байхыг цаашид судалж, эрүүгийн хуулийг шинжлэх ухааны үндэслэлтэй системчилж хөгжүүлэх

2. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 169.1-д “Ялтан гар, хөл болон биеийн бусад хэсэгт зүүж ашиглах хяналтын тоног төхөөрөмжийн зардлыг хариуцан төлөх үүрэгтэй” гэснийг хүчингүй болгож төр, бусад ялын нэг адил бүрэн хариуцах.

3. Зорчих эрхээ хязгаарлуулж буй этгээдийн ашигладаг цахим бугуйвчийн техникийн шаардлага болон хүний эрүүл мэндэд үзүүлэх нөлөөллийг судлах, тодорхой болгох.

4. Ялтаныг ялгаварлан гадуурхах, нэр төр гутаагдах, гэмт хэргийн хохирогч болох, хүний хувийн мэдээллийг хамгаалах зорилгоор цахим бугуйвчийг өөрчилж зөвхөн хөлийн шилбэнд зүүдэг хэлбэрийг нэвтрүүлэх

5. Зорчих эрхийг хязгаарлах ял эдлэхээс зайлсхийсэн тохиолдолд, эрэн сурвалжлах ажлыг суллагдсан, тэнссэн этгээдэд захиргааны хяналтын чиг үүрэг гүйцэтгэдэг цагдаагийн байгууллагыг татан оролцуулах биш, ШШГЕГ-ын эрэн сурвалжлах тусгай алба хариуцан гүйцэтгэх, энэ талаар журамд өөрчлөлт оруулах шаардлагатай.

Ашигласан материал

1. Монгол Улсын Үндсэн хууль. УБ., 1992
2. Эрүүгийн хууль. УБ., 2015
3. Зөрчлийн хууль. УБ., 2017
4. Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын Эрүүгийн хууль. УБ., 1961.
5. Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын Эрүүгийн хууль. УБ., 1986.
6. Б.Батцэрэн, Э.Амарбат. Эрүүгийн хууль /шинэчилсэн найруулга/ сургагч багш нарын гарын авлага. Хууль зүйн дотоод хэргийн яам. УБ., 2017
7. Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн. Монгол Улсын Эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль тогтоомжийн түүхэн уламжлал. УБ., 2012
8. <https://montsame.mn/mn/read/2522>

⁹ Эрүүгийн хууль. УБ., 2015. 21.11 дүгээр зүйл.

¹⁰ Зөрчлийн хууль. УБ., 2017. 15.27 дугаар зүйл.

МОНГОЛЫН
Дотоод
Хэрэг
Яам

ГЭМТ ХЭРГЭЭС УРЬДЧИЛАН СЭРГИЙЛЭХ БА НИЙГЭМШҮҮЛЭХ ТОГТОЛЦОО

CRIME PREVENTION AND REHABILITATION SYSTEM

Д.Булган

ДХИС-ийн Удирдлагын академийн дэд профессор, доктор (Ph.D) цагдаагийн дэд хурандаа
Bulgan D.

Associate professor, Academy of Management, University of Internal Affairs, Ph.D, Police
Lieutenant Colonel

Хураангуй: Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагаанд гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг дахин гэмт хэрэг үйлдүүлэхгүй байх зорилготойгоор хөндлөнгөөс нь нөлөөлөх арга хэмжээнүүдийг гурав дахь шатны урьдчилан сэргийлэх ажилд хамааруулан үздэг¹. Гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг нийгэмшүүлэх тухай ойлголт нь өргөн хүрээтэй нэлээд хэд хэдэн үзэл баримтлалаар тодорхойлон авч үздэг талаар энэхүү өгүүлэлд дурдаад, гадаадын зарим орны туршлага, зохион байгуулалтын бүтэц, тогтолцоог судалж, дүн шинжилгээ хийн өөрийн орон нэвтрүүлэх арга замыг эрэлхийллээ. Энэхүү өгүүлэлд нэг-т; гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг нийгэмшүүлэх тухай ойлголт, үзэл баримтлал, хоёр-т; Монгол Улсад хэрэгжүүлж буй нийгэмшүүлэх ажлын зохион байгуулалтын бүтэц, тогтолцоо, гурав-т; гадаадын зарим орны туршлагыг харьцуулан судаллаа.

Abstract: Crime prevention activities include intervention measures aimed at preventing offenders from re-offending. The concept of rehabilitation of offenders is defined in a wide range of concepts, and the experiences of some foreign countries are compared and analyzed. In this article, first; the concept and concept of the rehabilitation of the person who committed the crime, secondly; rehabilitation activities in Mongolia, third; The experience of some foreign countries was compared with the experience of our country.

Түлхүүр үг: Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх, нийгэмшүүлэх ажил, нийгэмшүүлэх тогтолцоо, сайн дурын ажилтан, нийгэмшүүлэх хөтөлбөр.

Key word: Crime prevention, rehabilitation, rehabilitation system, volunteer, rehabilitation program.

Удиртгал. “Гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх тухай хууль”-ийн 9 дүгээр зүйлийн 9.2.5-т “гэмт хэрэг үйлдэж ял шийтгүүлсэн этгээдийн зан байдалд нөлөөлөх, хуулийг чандлан сахих дадал төлөвшүүлэх, хорих байгууллагад байх хугацаанд боловсрол, ажил хөдөлмөр эрхлэх дадал, туршлага олгох, суллагдсаны дараа нийгэмд дасан зохицох шаардлагатай мэдлэг, ур чадвар олгох” талаар урьдчилан сэргийлэх нэг бүрчилсэн арга хэмжээний хүрээнд заасан. Энэ нь гэмт хэрэг, зөрчил гаргасан этгээдийг нийгэмшүүлэх, дахин гэмт хэрэг гаргахгүй байхад чиглэгдсэн урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээний эрх зүйн үндсийг тодорхойлжээ. Нийгэмшүүлэх урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ нь гуравдахь шатны урьдчилан сэргийлэх гол арга хэмжээ болох бөгөөд гэмт хэрэгтнүүдийг дахин гэмт хэрэг

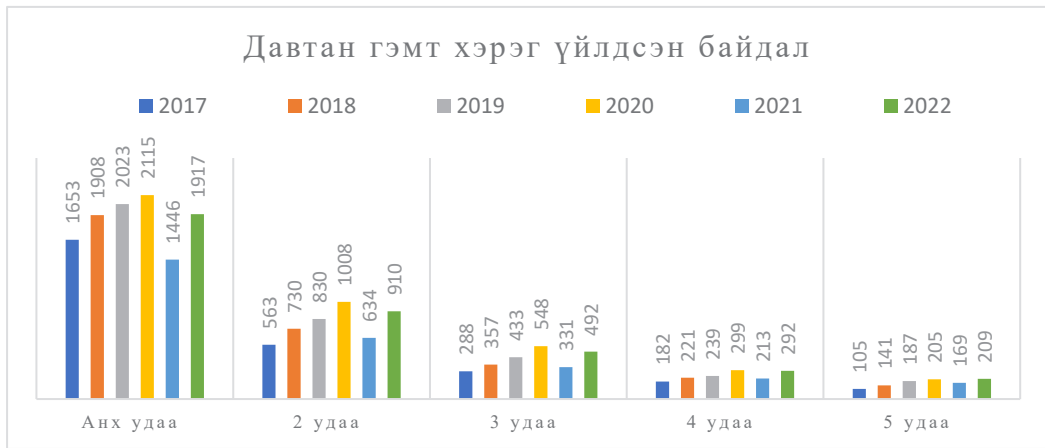
үйлдэх нөхцөл боломжийг багасгахад чиглэсэн урьдчилан сэргийлэх явдал юм.

Гэмт хэрэгтнүүдийг дахин гэмт хэрэг үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэх янз бүрийн хэлбэрүүд байх бөгөөд гэмт зан үйлтэй тэмцэхэд чиглэсэн бүх төрлийн урьдчилан сэргийлэх хөтөлбөрүүд байдаг. Эдгээр хөтөлбөр, арга хэмжээ нь нийгмийн дэг журам, хэм хэмжээг зөрчиж байгаа, гэмт хэрэг, зөрчил үйлдэж болзошгүй хүн, хуулийн этгээдийн үйл ажиллагаанд тогтмол хяналт тавьж, дахин гэмт хэрэг гаргуулахгүй байхад анхаарч, нийгэмшүүлэх нь чухал ач холбогдолтой юм.

Монгол Улсад дахин гэмт хэрэг үйлдэх нь жилээс жилд нэмэгдэж байгаа шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын судалгаанаас харагдаж байна. Энэхүү судалгааг дараах графикаар харууллаа.

¹ Lab Steven P. Crime Prevention: Approaches, Practices, and Evaluations, Routledge. 2016.p.30.

Зураг №01. Давтан гэмт хэрэг үйлдсэн байдал

Зургаас харахад хоёр дахь удаагаа гэмт хэрэг үйлдэж, ял эдэлсэн этгээдийн судалгааг харахад 2017 онд 563 хүн байсан бол 2020 онд 100, буюу бараг 1 дахин өссөн үзүүлэлтэй байна. Харин гурав, тав дахь удаагаа гэмт хэрэг үйлдсэн хүмүүсийн тоо мөн адил нэг дахин нэмэгдсэн, өссөн үзүүлэлтэй байгаа нь гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлын үр нөлөөгүй, нийгэмшүүлэх ажлыг сайжруулах шаардлагатай байгаа нь харагдаж байна. Тиймээс энэхүү сэдвийг сонгон авч, дараах агуулгын хүрээнд судаллаа. Энэхүү өгүүлэгийн зорилго нь нийгэмшүүлэх үйл ажиллагааны онолын үндэс, үзэл баримтлалыг судалж, Монгол Улсад хэрэгжүүлж буй нийгэмшүүлэх үйл ажиллагааны өнөөгийн байдал, гадаадын зарим орны туршлагыг харьцуулан судалж, өөрийн оронд нэвтрүүлэх боломж, шийдлийг эрэлхийлэхэд чиглэсэн. Энэхүү өгүүлэлд нэг-т; гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг нийгэмшүүлэх тухай ойлголт, үзэл баримтлал, хоёр-т; Монгол Улсад хэрэгжүүлж буй нийгэмшүүлэх ажлын зохион байгуулалтын бүтэц, тогтолцоо, гурав-т; гадаадын зарим орны туршлагыг судаллаа.

Нэг. Гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг нийгэмшүүлэх тухай ойлголт, үзэл баримтлал. Эрүүгийн шүүхийн тогтолцооны байгууллагууд гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг дахин давтан гэмт хэрэг үйлдүүлэхгүй

байхад анхаардаг. “Гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг нийгэмшүүлэх” гэсэн нэр томьёог олон янзаар судлаачид тодорхойлсон байдаг. Жишээлбэл, криминологи, ялын онолын үүднээс тайлбарлавал Тед Хондерич (Ted Honderich)-ийн тэмдэглэснээр, “гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг засаж хүмүүжүүлэх, засах, нөхөн сэргээх, эмчлэх, сайжруулах, эдгээх зэрэг олон агуулгыг хамарсан үзэл баримтлалыг агуулдаг гэж тайлбарласан².

Энэ урьдчилан сэргийлэх ажлын хүрээнд нийгэмшүүлэхтэй холбоотой дараах үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэхээр заажээ. Үүнд:

1. Гэмт хэрэг үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэх зорилгоор гэмт хэрэг үйлдэж, хорих ял шийтгүүлж суллагдсан хүнд хяналт тавих;

2. Гэмт хэрэг үйлдэж болзошгүй нөхцөлд байгаа болон хорих ял шийтгүүлж, суллагдсан этгээдэд нийгэмд дасан зохицох, нийгмийн амьдралд эрх тэгш оролцох боломжийг бүрдүүлэх;

3. Хууль тогтоомжид заасны дагуу эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтны шийдвэрээр тодорхой үүрэг хүлээлгэсэн, хориглолт, хязгаарлалт тогтоосон хүнд хяналт тавих;

Гэмт хэрэг үйлдэж ял шийтгүүлсэн этгээдийн зан байдалд нөлөөлөх, хуулийг чандлан сахиx дадал төлөвшүүлэх, хорих байгууллагад байх хугацаанд боловсрол,

² Ted Honderich, Punishment. The Supposed Justifications Revisited (London: Pluto Press 2006), p. 112.

ажил хөдөлмөр эрхлэх дадал, туршлага олгох, суллагдсаны дараа нийгэмд дасан зохицох шаардлагатай мэдлэг, ур чадвар олгох;

Гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг нийгэмшүүлэх тухай таван үзэл баримтлалыг судалж үзье.

Нэг. Нийгэмшүүлэх “норматив бус” (non-normative) үзэл баримтлал. Энэ үзэл баримтлал нь нийгэмшүүлэх нь дахин гэмт хэрэг үйлдэхийн эсрэг байдаг. Жишээлбэл, гэмт хэрэгтэн “О”-ын дахин гэмт хэрэг үйлдэх магадлалыг бууруулах, багасгахад чиглэсэн нийгэмшүүлэх арга хэмжээ байх бөгөөд дахин гэмт хэрэг үйлдэх боломжийг бууруулж, үйлдэхгүй байхыг өдөөх зорилготой юм. Дахин гэмт хэрэг үйлдэх магадлалыг бууруулах зорилго нь жишээлбэл, гуравдагч этгээдэд хохирол учрахаас хамгаалах, олон нийтийн аюулгүй байдлыг хангах, гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг хорих ангиас эрт суллахад туслах зэрэг үр нөлөөг нь нэмэгдүүлэх явдал юм.

Хоёр. Нийгэмшүүлэх нь гэмт хэргийн хор хөнөөлийг бууруулахад чиглэсэн байдаг. Жишээлбэл, гэмт хэрэгтэн “О”-ын хэргийг хянан шийдвэрлэхдээ нэг-т; О-ын дахин хийх магадлалтай хор хөнөөлтэй үйлдлээс урьдчилан сэргийлэх зорилготой арга хэмжээ юм. Хоёр-т; О-ийн ийм үйлдэл хийх чадварыг бууруулах, дахин ийм үйлдэл гаргахыг саармагжуулах явдал юм.

Гурав. Дахин гэмт хэрэг үйлдэх, хохирлыг бууруулахаас гадна эрүүл мэндийн нөхөн сэргээх эмчилгээ хийх явдал юм. Жишээлбэл, гэмт хэрэгтэн “О” нь сэтгэцийн өвчтэй бол сэтгэцийн эрүүл мэндийн хувьд эмчилгээ хийх явдал юм. Сэтгэцийн эрүүл мэндийн асуудал нь эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх асуудалтай шууд холбогддог бөгөөд шүүх эмнэлгийн дүгнэлтээр тодорхойлогдох ойлголт юм. Гэхдээ зарим судлаачид нийгэмшүүлэх асуудал нь эрүүл мэндийн эмчилгээний үндэслэлээр нөхөн сэргээх шинж чанартай гэдгийг үгүйсгэдэг. Тухайлбал, Герберт Моррис (Herbert Morris) ч нийгэмшүүлэх нь эрүүл мэндийн хувьд нөхөн сэргээх ойлголт байхгүй бөгөөд энэ нь хүний эрүүл мэнд биш бөгөөд хүрэхийг эрэлхийлж буй аливаа

тодорхой асуудлын хувьд хүний ёс суртахууны эрүүл мэнд ч биш; энэ нь сайн зүйлд холбогдсон ёс суртахууны хувьд бие даасан хувь хүний ерөнхий шинж чанар юм”.

Дөрөв. Нийгэмшүүлэх нь хүний ёс суртахууны сайжруулах явдал юм гэж үздэг хандлага юм. Хэмптон (Hampton) “ял, шийтгэл оногдуулах нь гэмт хэрэг үйлдэгч болон олон нийтэд аль алинд нь гэмт хэрэг үйлдэхгүй байхыг сонгох ёс суртахууныг ойлгуулах боломжтой тул буруу үйлдлээс урьдчилан сэргийлэх арга зам” гэж үздэг³. Мөн Дафф (Duff) “ёс суртахууны нөхөн сэргээлт” (moral rehabilitation) гэсэн нэр томъёог ашиглахдаа дээрх агуулгын хүрээнд судалсан байна⁴.

Тав. Нийгэмшүүлэх нь нөхөн сэргээлт юм. Өөрөөр хэлбэл, эрүүгийн шүүхийн тогтолцооноос гэмт хэрэгтний ёс суртахуун, нийгмийн харилцаа, байр суурийг сэргээх, эсхүл нөхөн сэргээхэд шаардлагатай чадавхыг бэхжүүлэх зорилготой нөхөн сэргээх арга хэмжээ юм. Энэхүү үзэл баримтлалаар нийгэмшүүлэх нь зарим талаараа гэм хорыг нөхөн төлөхтэй адил юм. Гэмт этгээд хохирогчийн хохирлыг барагдуулах, хохирогчийн өмнө хүлээсэн ёс суртахууны хэм хэмжээг ухамсарлах, үйлдсэн гэм бурууг засаж залруулах, гэмт хэрэгтэн, хохирогч хоёрын ёс суртахууны тэнцвэрийг сэргээхэд чиглэнэ.

Нийгэмшүүлэх нь гэмт хэрэгтнийг нийгмийн харилцаанд оролцоход нь нөхөн сэргээх эсхүл нийгэмд учирсан хохирлыг арилгах зорилготой. Тухайлбал, гэмт хэрэгтэнд нөхөрлөл, гэр бүлийн холбоо, бусадтай (хохирогчид г.м) харилцаа холбоо тогтооход нь туслах боломжийг бүрдүүлдэг байна. Дээрх хоёр үзэл баримтлалын холимог байдлаар тусгасан гуравдах хувилбарын талаар судлаачид тодорхойлон авч үздэг. Өөрөөр хэлбэл, нийгэмшүүлэх нь ёс суртахууны болон нийгмийн харилцаанд оролцох байдлыг сэргээхэд чиглэнэ гэж үздэг⁵.

Нийгэмшүүлэх үзэл баримтлал нь дахин, давтан гэмт хэрэг үйлдэхийн эсрэг бөгөөд хор хөнөөлийг бууруулах зорилготойгоор хийгддэг агуулгыг илэрхийлсэн. Мөн эрүүгийн шүүн таслах

³ Jean Hampton, “The Moral Education Theory of Punishment”, *Philosophy and Public Affairs* 13 (1984): 208–38, at pp. 214–215.

⁴ Antony Duff, *Punishment, Communication and Community* (New York: Oxford University Press, 2001), p.19.

⁵ Lucia Zedner, “Reparation and Retribution: Are They Reconcilable?”, pp. 235–238. See also John Braithwaite, *Crime, Shame and Reintegration* (Cambridge University Press, 1989).

ажиллагаа нь гэмт хэрэгтнийг буруутгахад анхаарал хандуулах биш, хувь хүний хохирлыг нөхөн төлүүлэх, хоригдлын нийгмийн харилцаан дахь тасарсан харилцааг сэргээх үйл явцад анхаарлаа хандуулах ёстой гэж үзэх хандлага бий. Үүнээс гадна нийгэмшүүлэх нь эрүүл мэндийн хувьд эмчилгээ хийх, ёс суртахууныг сайжруулах, нийгмийн харилцаа, байр суурийг нөхөн сэргээхэд чиглэсэн болно.

Хоёр. Монгол Улсад гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг нийгэмшүүлж буй хэлбэр. Цагдаагийн байгууллагаас тавьж буй захиргааны хяналт, шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагаас хийгдэж буй нийгэмшүүлэх ажлын зорилго нь гэмт хэрэг, зөрчил гаргасан этгээдийг дахин гэмт хэрэг, зөрчил гаргахгүй байхад анхаарч, нийгэмшүүлэх, нийгмийн харилцаанд эргэн ороход нь туслахад чиглэсэн байдаг.

Цагдаагийн байгууллагын захиргааны хяналтын тухай ойлголт. ГХЗУСТХ-ийн 41 дүгээр зүйлд “хорих ял эдлээд суллагдсан хүнд хяналт тогтоох”-оор заасан бөгөөд Эрүүгийн хуулийн зарим зүйлд⁶ заасан гэмт хэрэг үйлдэж, хоёроос дээш жилийн хугацаагаар хорих ял эдэлж суллагдсан болон хоёроос дээш жилийн хугацаагаар хорих ял эдэлж, хорих ялаас хугацааны өмнө суллагдсан, чөлөөлөгдсөн Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуульд зааснаар дахин гэмт хэрэг үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэх зорилгоор хяналт тавихаар заасан. Энэхүү хяналтыг нутаг дэвсгэр хариуцсан цагдаагийн байгууллага, түүний алба хаагч гүйцэтгэх бөгөөд шаардлагатай тохиолдолд цагдаагийн төв байгууллагын шийдвэрээр үйлдсэн гэмт хэргийн төрлөөс хамааран тухайн төрлийн гэмт хэрэгтэй тэмцэх чиг үүргийг дагнан хэрэгжүүлж байгаа цагдаагийн байгууллагын нэгж, алба хаагчид даалгаж болно.

Хяналтыг тухайн хүнд оногдуулсан хорих ялын хугацаатай уялдуулан нутаг дэвсгэр хариуцсан цагдаагийн байгууллагын даргын шийдвэрээр нэгээс гурван жил хүртэл хугацаагаар тогтоох бөгөөд өмнө хяналтад байх хугацаандаа гэмт хэрэг үйлдсэн бол хяналтын хугацаа нь дээрх хугацаан дээр хоёр жилийн хугацааг нэмж тогтооно.

Хяналтад байгаа хүн хяналтаас зайлсхийсэн (хуульд заасны дагуу бүртгүүлээгүй, эсхүл бүртгүүлсэн боловч гурван сар, түүнээс дээш хугацаагаар цагдаагийн байгууллагад бүртгүүлээгүй), оргон зайлсан (хуульд заасны дагуу бүртгүүлээгүй, эсхүл бүртгүүлсэн боловч зургаан сар, түүнээс дээш хугацаагаар цагдаагийн байгууллагад бүртгүүлээгүй), эсхүл үүргээ удаа дараа (3 ба түүнээс дээш удаа) биелүүлээгүй бол албан тушаалтны шийдвэрээр хяналтын хугацааг тухай бүр зургаан сарын хугацаагаар сунгаж тогтооно.

Хяналтад байгаа хүний хяналтын хугацаа дууссан бол уг хяналтыг тавьж байгаа нутаг дэвсгэр хариуцсан цагдаагийн байгууллагын даргын шийдвэрээр хяналтыг дуусгавар болгоно. Мөн хүн хорих ял эдлэн суллагдаж, эсхүл чөлөөлөгдөж байнга бол оршин суух газартаа очсоноос хойш долоо хоногийн дотор цагдаагийн байгууллагад бүртгүүлэх үүрэгтэй.

Хорих байгууллага хорих ял эдэлж байгаа хүнийг суллагдахаас 30 хоногийн өмнө, хяналт тавьж байгаа шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх алба Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 37.6 дугаар зүйлд заасан хяналтын хугацаа дуусахаас 30 хоногийн өмнө, Эрүүгийн хуулийн 6.12, 6.13, 6.14 дүгээр зүйлд заасны дагуу хорих ялаас хугацааны өмнө суллагдсан, чөлөөлөгдсөн даруй тус тус байнга оршин суух газрын цагдаагийн байгууллагад түүний суллагдах тухай мэдэгдлийг зохих тодорхойлолтын хамт хүргүүлнэ.

Цагдаагийн байгууллагаас хорих ял эдлээд суллагдсан зарим хүнд захиргааны хяналт тавьж буй нь захиргааны урьдчилан сэргийлэх албадлагын дотор онцгой байр эзэлнэ. Энэ нь хорих ял эдлээд суллагдсан бүх хүнд биш, Монгол Улсын эрүүгийн хуульд заасан тодорхой төрлийн гэмт хэрэг үйлдэх хорих ялаар шийтгэгдээд суллагдсан зарим хүнд энэ хяналтыг тогтооно.

Хорих ял эдлээд суллагдсан зарим хүнд захиргааны хяналт тогтоох нь тухайн хүнийг засарч хүмүүжихэд нөлөө үзүүлж, дахин гэмт хэрэг үйлдэж, нийгмийн хэв журам зөрчихөөс урьдчилан сэргийлэхэд чиглэнэ. Цагдаагийн байгууллагаас захиргааны хяналтыг тавих нэг хэлбэр нь тухайн этгээдэд зөвлөгөө өгч, уул хяналт тогтоогдсон хүнтэй олж мэдсэн мэдээлэл,

⁶ Эрүүгийн хуулийн 10.1, 11.2, 12.1, 12.3, 15.1, 15.5, 15.6, 16.2, 17.1, 18.6, 19.2, 19.5, 19.6, 19.8,

20.3, 20.7, 20.8, 26.1, 26.2, 26.3, 29.8, 29.10 дугаар зүйл.

Хууль сахиулахуй

түүний талаарх тодорхойлолтодоо түшиглэн ярилцлага хийх явдал юм. Ярилцлагыг тухайн этгээдэд цагдаагийн ажилтан миний амьдрал ахуйд үнэхээр санаа тавьж туслахыг хүсэж байгаа юм байна, энэ захиргааны хяналт нь намайг гэмт хэрэг, хэв журмын зөрчил үйлдэхгүй болгоход туслах юм гэж итгэн үнэмшүүлэх өнгө аясаар хийх нь зүйтэй. Ийнхүү зөвлөгөө өгөх, туслалцаа үзүүлэх явцдаа уг хүний хувийн байдал, тухайлбал, түүний зан төлөв, соёл боловсролын түвшин, үзэл бодол, амьдралын сонирхол, тухайн нөхцөл байдлаа үнэлэн цэгнэх чадвар, цаашид юуг анхаарах, яаж илүү нөлөөлж болох зэргийг тодруулан мэдэж боломжтой юм. Нөгөө талаар захиргааны хяналт тогтоосноор миний оршин суугаа газар гэр орондоо болон ажил дээрээ биеэ хэрхэн авч яваа, хийж байгаа сайн, муу зүйлийг цагдаагийн байгууллага мэдэж байна гэсэн ойлголт төрүүлэхүйцээр хяналт тавих, ярилцлага явуулах нь илүү үр дүнд хүрэхийг үгүйсэхгүй.

Үүнээс гадна нутаг дэвсгэрийн цагдаагийн байгууллагын төлөөлөгч, байцаагч, хэв журмын болон урьдчилан сэргийлэх албаны ажилтан, эргүүл, харуулын цагдаа хэн нь ч болов хариуцсан газартаа оршин суугаа захиргааны хяналтад байгаа хүнээ мэддэг, тэдний гэр бүл, ойр дотны хүмүүс, төрөл төрөгсөдтэй нь уулзаж ярилцдаг, ажиллах, амьдрахад нь хуульд заасан дэмжлэг үзүүлдэг, буруу муугаар нөлөөлж буй хүчин зүйлийг арилгах, уруу татах хүнээс нь салгахад нийгэм, хамт олны хүч бололцоог дайчлан ашиглаж байх нь захиргааны энэ хяналтын үр нөлөөг дээшлүүлэхэд сайнаар нөлөөлнө.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын нийгэмшүүлэх үйл ажиллагаа. ШШГТХ-ийн 218 дугаар зүйлийн 218.1-т “хорих байгууллагад явуулах нийгэмшүүлэх ажлын хүрээнд хоригдол хорих ангид ял эдлэх бүхий л хугацааг хамарсан, хоригдолд нийгмийн харилцаанд ухамсартайгаар бие даан оролцоход дэмжлэг үзүүлэх, чадавхжуулах, хөгжүүлэх, хууль дээдлэх төлөвшлийг бий болгоход

чиглэсэн нийгэмшүүлэх мэргэжлийн үйлчилгээ үзүүлнэ” гэж заасан. Мөн хорих анги нь нийгэмшүүлэх ажлын мэргэшсэн нэгжтэй байх бөгөөд хоригдлыг хорих ангид хүлээн авмагц нийгэмшүүлэх мэргэжлийн үйлчилгээ үзүүлэх хэрэгцээ, шаардлагыг тодорхойлж, түүнд

үндэслэн нийгэмшүүлэх үйлчилгээ үзүүлэх төлөвлөгөө боловсруулж ажиллана. Хорих анги дахь нийгэмшүүлэх ажлыг төрийн болон төрийн бус байгууллага, олон улсын байгууллагатай хамтран хэрэгжүүлж байгаа төсөл, хөтөлбөр, хөрөнгө оруулалтаас санхүүжүүлж болно.

Нийгэмшүүлэх үйлчилгээг үзүүлэхдээ хоригдлыг эрх зүйн мэдээллээр хангах, хөдөлмөрийн дадлага, мэргэжлийн баримжаа олгох, үр чадвар, мэдлэг боловсролоо дээшлүүлэхэд нь туслалцаа үзүүлэх, ардын уламжлалт зан үйлд сургах болон хүсэл сонирхолд нь үндэслэн зэрэг зан үйлд төлөвшүүлэх бусад хэлбэрээр нийгэмшүүлэх ажлыг зохион байгуулна.

Нийгэмшүүлэх ажлыг хоригдлын үйлдсэн гэмт хэргийн болон түүний хувийн байдал, нас, хүйс, ял эдлүүлэх нөхцөлийг харгалзан ганцаарчилсан, бүлгийн, эсхүл нийтэд чиглэсэн хэлбэрээр тусгай хөтөлбөр боловсруулж үе шаттай, ялгамжтай зохион байгуулна. Нийгэмшүүлэх ажлыг зохион байгуулахад хорих анги, алба хаагч, бусад байгууллага, албан тушаалтнаас хууль тогтоомжид заасан эрх хэмжээний хүрээнд туслалцаа авч болно.

Хоригдлыг нийгэмшүүлэх ажлыг ял эдлүүлэх ажиллагааг хөдөлмөр, сургалттай хослуулах, хоригдлын бүтээлч ажиллагаа, үр ашигтай санаачилгыг дэмжих, ёс зүй, сэтгэл зүйн нөлөөллийг хорих ангийн дэглэм, зэрэглэлийн онцлогийг харгалзан зохион байгуулна.

Мөн шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага нь хорих ял эдэлж буй этгээдийг нийгэмшүүлэхдээ “Нийгмийн ажлын аргачилсан заавар”-ыг дагаж баримтлан үйл ажиллагаагаа явуулж байна. Энэхүү зааврын зорилго нь хоригдлыг нийгэмшүүлэхдээ чиглэсэн сургалт, нөлөөллийн ажлыг хэрэгжүүлэх, хэрэгцээ шаардлагыг тодорхойлох, орчин нөхцөлд дасан зохицох чадварыг нэмэгдүүлэх, сэтгэл зүйн хувьд тогтвортой байлгах, хувь хүнийг төлөвшүүлэхдээ туслалцаа дэмжлэг үзүүлэх, мэдээллийн санг бүрдүүлэх, нийгмийн ажилтны өдөр тутмын үйл ажиллагааг зохицуулахад оршино.

Хорихоос суллагдсан хүмүүсийн хувьд хөдөлмөр эрхлэлт, орон сууц, гэр бүлийн дэмжлэг, донтолтын эсрэг эмчилгээ, эрүүл мэндийн үйлчилгээ, нийгмийн халамж, санхүүгийн туслалцаа болон бусад хүмүүсийн тэдэнд хандах хандлага чухал үүрэгтэйг бөгөөд дахин гэмт хэрэг үйлдүүлэхгүй байхад чухал нөлөө үзүүлдэг.

Жишээлбэл, санхүүгийн хүндрэлтэй байдал нь дахин гэмт хэрэг хийх шалтгаан нөхцөл болдог бөгөөд хорихоос суллагдсан этгээдийг ажлын байраар хангах асуудлыг шийдвэрлэх нь тэднийг шилжилтийн үеийг даван туулж нийгмийн гишүүн болоход ихээхэн ач холбогдолтой.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага нь суллагдах ялтныг нийгэмшүүлэх чиглэлээр ажлын байраар хангах зорилгоор Хөдөлмөрийн газартай байгуулсан хамтын ажиллагааны гэрээний үндсэн дээр хорих анги, шийдвэр гүйцэтгэх албадад хөдөлмөрийн газрын мэргэжилтнүүдтэй хамтран “Ажил мэргэжлийг хэрхэн сонгох” сэдвээр сургалт, зөвлөгөөг зохион байгуулж байна. Иймээс ялтныг ажлын байраар хангах асуудлыг тодорхой үе шаттайгаар шинэ шатанд гарган, гэмт хэргийн улмаас учруулсан хохирлыг нөхөн төлүүлэх ажиллагааг эрчимжүүлэх, хорих байгууллагын дотоодын үйлдвэрлэлийн үйл ажиллагааг өргөжүүлэх асуудал чухлаар тавигдаж байна. Мөн ажлын байртай болгох зорилгоор хоригдлыг төрөл бүрийн сургалтад хамруулдаг бөгөөд хорих ангид мэргэжлийн чиг баримжаа олгох, ялангуяа мужаан, гар урлал, оёдлын технологийн чиглэлээр сургалт явуулдаг сайн тогтолцоо байна.

Ийнхүү цагдаагийн байгууллагаас тавьж буй захиргааны хяналт, шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын хийгдэж буй нийгэмшүүлэх ажлын зорилго нь гэмт этгээдийг нийгэмшүүлэх, дахин гэмт хэрэг үйлдэхгүй байх явдал бөгөөд гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх шилдэг арга гэж хэлж болохоор байна.

Гурав. Нийгэмшүүлэх ажлын талаарх гадаадын зарим орны туршлага. Хорихоос өөр төрлийн ялын ач холбогдлыг олон улсын хамтын нийгэмлэг 1988 онд хүлээн зөвшөөрч, НҮБ-ын “Хорихоос өөр төрлийн арга хэмжээний жишиг дүрэм”

(Токиогийн дүрэм)-ийг 1990 онд НҮБ-ын Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх, гэмт хэрэгтэнтэй харьцах 8 дугаар их хурлаар баталсан. Энэхүү жишиг дүрэмд хорихоос өөр төрлийн арга хэмжээ хэрэглэхийг дэмжих үндсэн зарчмууд, түүнчлэн хорихоос өөр төрлийн ялаар шийтгүүлсэн хүмүүст үзүүлэх баталгааг тусгасан бөгөөд гэмт хэрэг үйлдэгчийг нийгэмшүүлэхэд олон нийтийн оролцоог нэмэгдүүлэх, түүнчлэн гэмт хэрэгтнүүдийн дунд нийгмийн өмнө хариуцлага хүлээх талаар төлөвшүүлэх зорилготой юм.

Дэлхийн улс орнуудад гэмт хэрэгтнийг нийгэмшүүлэх асуудал маш их анхаарал хандуулсан сэдэв болж байна. Тухайлбал, “Олон улсын засан хүмүүжүүлэх, хорих байгууллагын холбоо”-ны (International Corrections and Prisons Association) 15 дугаар бага хуралдааныг “Энгийн амьдралын тухай бодох” (Thinking Outside the Cell) гэсэн сэдвээр зохион байгуулжээ. Мөн 2014 оны 16 дугаар бага хурлаар “Ялтанг нийгэмшүүлэх: Зорилгыг нь өөрчлөх” буюу “From incarceration to Reintegration: Change with a Purpose” зэрэг асуудлуудыг дэвшүүлэн гаргаж хэлэлцүүлжээ⁷.

Энэ сэдвийн хүрээнд Япон улсын нийгэмшүүлэх тогтолцоог товчхон авч үзье. Японы эрүүгийн шүүхийн тогтолцоо нь цагдаа, прокурор, шүүх (гэр бүлийн шүүх), засан хүмүүжүүлэх байгууллага (шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага) болон нийгэмшүүлэх байгууллагууд (пробацийн алба, паролын алба) гэсэн элементүүдээс бүрдэнэ. Шүүхээс ихэвчлэн хорих ял, хорихоос өөр төрлийн ял оногдуулах, хорих ял эдлэхийг хойшлуулах, насанд хүрээгүйчүүдийг сургалт, хүмүүжлийн байгууллагад байлгах, пробацийн хяналтад байх гэсэн шийтгэлүүдийг оногдуулдаг. Дараах зургаар Японы нийгэмшүүлэх тогтолцоог харууллаа.

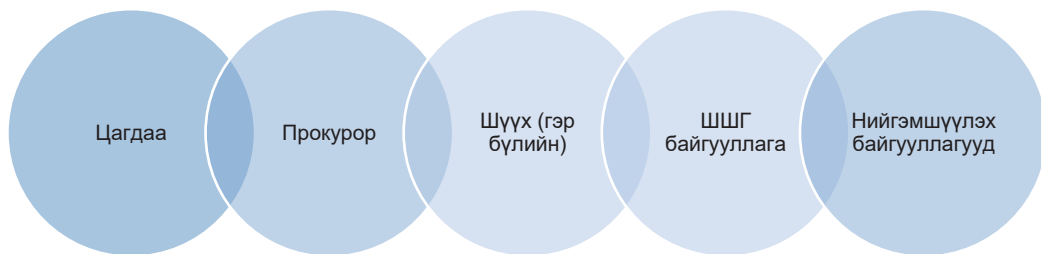
Зураг №02. Нийгэмшүүлэх тогтолцоо

⁷ From incarceration to Reintegration: Change with a Purpose. <http://www.icpa.ca/news-icpa/>

Хууль сахиулахуй

Энэхүү тогтолцооны хүрээнд нийгэмшүүлэх үйлчилгээг бүх насны болон бүх төрлийн гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг нийгэмшүүлэх үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх ба дараах таван чиглэлийг хамруулна.

1. Тэнсэн харгалзах (Probation - ял эдлүүлэхийг хойшлуулсан шүүхийн шийдвэр бүхий насанд хүрсэн болон насанд хүрээгүй этгээдийг хянах, дэмжих үйл ажиллагаа)

2. Хугацаанаас өмнө суллах (Parole - зохих хугацааны хорих ялаа эдлээд эрх бүхий байгууллагын шийдвэрээр хугацаанаас өмнө суллагдсан насанд хүрсэн болон насанд хүрээгүй хоригдолд шийдвэр гаргахаас эхлээд хараа хяналт, дэмжлэг үзүүлэх)

3. Хорих ял эдлээд судлагдсан гэмт хэрэгтнүүдэд үзүүлэх тусламж үйлчилгээ (Aftercare services – суллагдсаны дараа

төрөл бүрийн дэмжлэг үзүүлж, өөрийгөө нөхөн сэргээхэд нь туслах)

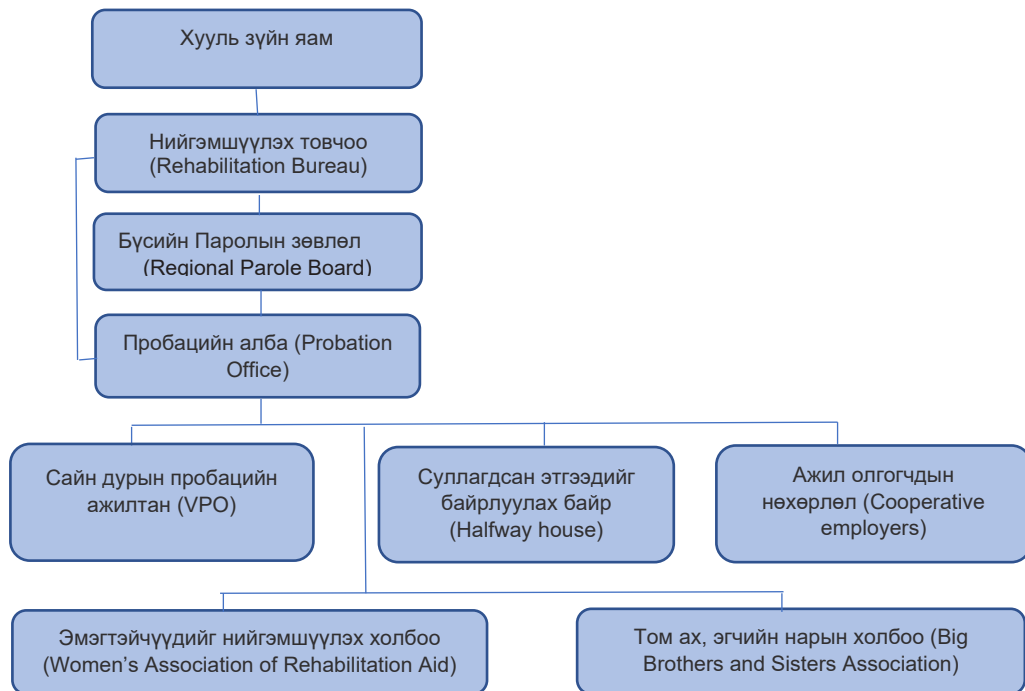
4. Өршөөл (Pardon - өршөөлөөр суллагдсаны дараа нийгэмшүүлэх)

5. Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагаа (орон нутгийн болон үндэсний хэмжээнд)

Япон улсад дахин гэмт хэрэг үйлдүүлэхгүй байх үйлчилгээг Хууль зүйн яам нь зохион байгуулж, удирдан чиглүүлж, хэрэгжүүлдэг. Гэмт хэрэгтнийг олон нийтэд түшиглэн нийгэмшүүлэх асуудлыг төрийн дөрвөн алба хариуцдаг. Үүнд: 1) Хууль зүйн яамны нийгэмшүүлэх товчоо, 2) Гэмт хэрэг үйлдэгчдийг нийгэмшүүлэх үндэсний комисс, 3) Бүсийн Паролын зөвлөл, 4) Прабоцын алба хэрэгжүүлж байна.

Дараах зургаар Япон улсын нийгэмшүүлэх үйл ажиллагааны зохион байгуулалтын бүтцийг харууллаа.

Зураг №03. Нийгэмшүүлэх зохион байгуулалтын бүтэц, тогтолцоо

Хууль зүйн яам нь нийгэмшүүлэх үйлчилгээний бодлого төлөвлөлт, зохицуулалтыг удирдан хэрэгжүүлдэг бол Нийгэмшүүлэх товчоо нь удирдах зөвлөлийн 63 гишүүн, 200 ажилтантай, Паролын алба нь улсын хэмжээнд 50 албатай (Муж бүрт нэг, Хоккайдод), Пробацийн алба нь 980 ажилтан, 180 зохицуулагчтай үйл ажиллагаа явуулдаг бөгөөд сайн дурын олон нийтийн оролцоонд тулгуурлан явуулж байна.

Нийгэмшүүлэх үйл ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалт нь:

1. Нийгэмшүүлэх тухай хууль (The Offenders Rehabilitation Law 1949)

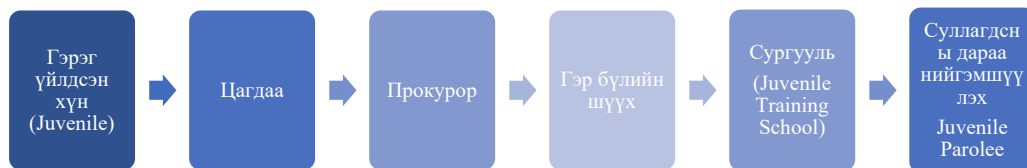
2. Сайн дурын пробацийн ажилтны хууль (The Volunteer Probation Officers Act 1950)

3. Ялыг түдгэлзүүлсэн гэмт хэрэгтнүүдийг нийгэмшүүлэх тухай хууль (The Law for Probationary Supervision of Offenders under Suspension of Execution of Sentence 1954)

Дээрх хуулиудаас Нийгэмшүүлэх тухай хууль болон Ялыг түдгэлзүүлсэн гэмт хэрэгтнүүдийг нийгэмшүүлэх тухай хуулийг 2007 онд нэгтгэн шинэчилж, “Гэмт хэрэгтнүүдийг нийгэмшүүлэх тухай хууль” (The Offenders Rehabilitation Act) нэртэйгээр баталсан.

Дараах зургаар насанд хүрээгүй гэмт хэрэг үйлдсэн хүнийг нийгэмшүүлэх үйл явцыг харуулъя.

Зураг №03. Нийгэмшүүлэх тогтолцооны үйл явц

Энэхүү зурагт гэмт хэрэг үйлдсэн өсвөр насны хүүхдийг гэр бүлийн шүүхээр эрүүгийн хэргийг нь хянан шийдвэрлэж, ял оногдуулж, хүүхдийн засан хүмүүжүүлэх тусгай сургуульд зохих хугацааны хорих ялыг эдлүүлж, судлагдсаны дараа нийгэмшүүлэх үйл ажиллагааг Паролын алба (Juvenile Parolee) үзүүлж байна. Харин ял эдлүүлэхийг хойшлуулсан тохиолдолд Пробацийн алба (Juvenile Probationer) нийгэмшүүлэх үйл ажиллагааг хэрэгжүүлнэ. Харин насанд хүрсэн гэмт хэрэгтнийг эрүүгийн хэргийн шүүхээр хэргийг хянан шийдвэрлэх бөгөөд хорихоос суллагдсаны дараа Паролын алба (Adult Parolee) нийгэмшүүлэх ажлыг хэрэгжүүлдэг байна.

Мөн Пробацийн үйл ажиллагааны хүрээнд олон нийтэд түшиглэсэн нийгэмшүүлэх үйл ажиллагааг хэрэгжүүлдэг байна. Үүнд: Сайн дурын пробацийн ажилтан (VPO), Суллагдсан этгээдийг байрлуулах байр (Halfway house), Ажил олгогчдын нөхөрлөл (Cooperative employers), Эмэгтэйчүүдийг нийгэмшүүлэх холбоо (Women's Association of Rehabilitation Aid) Том ах, эгчийн холбоо (Big Brothers and Sisters Association) зэрэг байгууллагуудтай хамтран ажилладаг байна.

Япон улсад 48,000 “Сайн дурын пробацийн ажилтан” буюу “Volunteer Probation Officer” ажилладаг ажээ. Энэ нь нийгэмшүүлэх ажлын хүрээнд сайн дурын иргэдийг татан оролцуулах хандлага бий болсон байна. Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх сайн дурын хорооны чиг үүрэг нь гэмт хэрэг, хэв журмын зөрчил гаргасан этгээдийг батлан дааж, тухайн этгээдийг нийгэмшүүлэх чиглэлээр тусламж, дэмжлэг үзүүлдэг, гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлыг зохион байгуулах, явдал юм. Дээр дурдсанчлан сайн дурын ажилтны гол зорилго нь гэмт хэрэгтэнд дэмжлэг үзүүлэх явдал бөгөөд удирдаж хяналтдаа байлгаж, санаа тавих, өөрөөр хэлбэл, энгийн амьдралд нь эргэн оруулах, нийгэмшүүлэх явдал юм.

Японы Засгийн газрын Сайд нарын хурлаас “Гэмт хэргийн эсрэг авах арга хэмжээний тухай” 2014 оны 12 дугаар сарын 16-ны өдрийн “Гэмт хэрэг рүү эргэж орохгүй, гэмт хэрэг үйлдэхэд нь тус дөхөм үзүүлэхгүй” (“No Return to Crime, No Facilitating a Return to Crime”) гэсэн тунхаглалыг баталсан. Энэ нь гэмт хэрэгт нэг удаа өртсөн хүмүүсийг нийгмээс тусгаарлаж, салгах бус жам ёсоор нь дахин нийгэмд хүлээн зөвшөөрөгдөх (дахин

Хууль сахиулахуй

нэвтрэх) нийгмийн орчныг бүрдүүлэх нь нэн чухал гэдгийг тунхагласан.

Гэмт хэрэгтэн дахин гэмт хэрэг үйлдэхгүйгээр амьдрахад шаардлагатай ажлын байр, орон байраар хангах гэх мэт нийгэмд хүлээн зөвшөөрөгдөх боломжийг бүрдүүлэхэд чиглэсэн юм. Уг тунхаглалд дараах чиглэлийг тусгасан. Үүнд: 1) ажлын байраар хангах, 2) нийгэмд амьдрах орон зайг бий болгох, 3) давтан гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэхэд дэмжлэг үзүүлэх нийгмийг бэхжүүлэх, төрийн үйл ажиллагааны зааварчилгааг тусгаж өгсөн.

Мөн Япон Улсад олон нийтэд түшиглэсэн нийгэмшүүлэх хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлдэг байна. Тухайлбал, мансууруулах бодис хэрэглэсэн, хүчирхийлэл үйлдэгч, согтуугаар тээврийн хэрэгсэл жолоодсон, бэлгийн хүчирхийлэл үйлдсэн хүмүүст заавал мэргэшсэн эмчилгээний хөтөлбөрийг хэрэгжүүлдэг байна. Ийнхүү хөтөлбөр хэрэгжүүлснээс хойш дөрвөн жилийн турш үргэлжилсэн судалгааны үр дүнгээс үзэхэд, тухайн хөтөлбөрт хамрагдсан хүмүүсийн давтан гэмт хэрэг үйлдэх нь хөтөлбөрт хамрагдаагүй хүмүүсээс 6.1 хувиар бага байна.

Эдгээр хөтөлбөрүүд нь танин мэдэхүйн зан үйлийн эмчилгээнд суурилдаг бөгөөд үүнийг нотолгоонд тулгуурлан үр дүнтэй гэж үздэг бөгөөд мэдээлэл солилцохыг дэмжсэнээр эдгээр хөтөлбөрүүдийг бусад олон заавар, хөтөлбөрүүдтэй тууштай хэрэгжүүлэх боломжтой байдаг. Мөн энэхүү хөтөлбөрөөр гэмт хэрэг үйлдэхэд хүргэсэн үйл явдал, найз нөхдийн харилцааны талаар эргэцүүлэн бодож, дахин гэмт хэрэг үйлдэхэд хүргэж болзошгүй нөхцөл байдлыг даган дуурайх ийм тохиолдолд хэрхэн хариу үйлдэл үзүүлэх, тэднийг гэмт хэргээс юу хол байлгах талаар бодож, урьдчилан сэргийлэх төлөвлөгөө боловсруулдаг.

Дүгнэлт. Гэмт хэрэгтнүүдийг дахин гэмт хэрэг үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэх янз бүрийн хэлбэрүүд байх бөгөөд үүнээс нийгэмшүүлэх ажлыг хэрэгжүүлэхэд бүхэл тогтолцоо ажиллаж байгаа талаар гадаадын зарим орны туршлагаас харагдаж байна. Энэ нь нийгэмшүүлэх ажлыг зөвхөн шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага дангаараа хэрэгжүүлэх боломжгүй нь харагдаж байгаа бөгөөд тогтолцоогоороо ажиллаж байж үр дүнтэй хэрэгжинэ гэсэн үг юм. Тиймээс Монгол Улсад Хууль зүйн бодлогын хүрээнд нийгэмшүүлэх ажлыг цогцоор авч

хэрэгжүүлэх нь зүйтэй бөгөөд стратегийн түвшний урьдчилан сэргийлэх ажлыг бодлогоор хангаж ажиллах зайлшгүй шаардлагатай байна.

Монгол Улсад хэрэгжүүлж буй цагдаагийн байгууллагаас захиргааны хяналт тавих, шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагаас хийж буй нийгэмшүүлэх үйл ажиллагаанууд нь дахин гэмт хэрэг үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэхэд чухал нөлөө үзүүлэх боловч түүнийг тогтолцоогоор нь хөгжүүлэх, тулгамдаж буй асуудлыг судалж, шийдвэрлэх арга замыг эрэлхийлэх нь зүйтэй юм. Мөн Монгол Улсад төрийн бус байгууллага, олон нийт, сайн дурынхны нийгэмшүүлэх үйл ажиллагаануудыг татан оролцуулснаар амжилттай хэрэгжүүлэх боломжтой байна.

Санал. Дээрх судалгаанд үндэслээд Монгол Улсад тодорхой төрлийн гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг нийгэмшүүлэх хөтөлбөрүүд, сайн дурын харгалзах ажилтан буюу "Volunteer probation Officer"-ийг бий болгох. Жишээлбэл, Согтуугаар тээврийн хэрэгсэл жолоодож дахин зөрчил гаргаж, зам тээврийн осол, хэрэг үйлдэж байгаа этгээдүүдийг нийгэмшүүлэх хөтөлбөр, хүчиндэх гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг нийгэмшүүлэх хөтөлбөрүүдийг бий болгох.

1. Хорихоос суллагдсан этгээдийг ажлын байраар хангах асуудалд онцгой анхаарч, ажиллуулж буй хуулийн этгээд, аж ахуйн нэгж байгууллагыг татвараас тодорхой хувиар хөнгөлөх эрх зүйн орчныг бүрдүүлэх,

2. Хорих ангид уул уурхай, машин механизмтай ажиллах сертификаттай сургалтуудыг явуулж, өндөр цалинтай ажилд ажиллуулах зэрэг асуудлыг бодлогын түвшинд авч хэрэгжүүлэх нь зүйтэй юм.

Ашигласан материал

1. Гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх тухай хууль. 2019 он.

2. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль. 2017 он.

3. Цагдаагийн албаны тухай хууль. 2017 он.

4. Эрүүгийн хууль.

5. Цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагааны журам. 2018 он.

Онолын эх сурвалж

6. Ted Honderich, Punishment. The Supposed Justifications Revisited. London: Pluto Press 2006.

КИБЕР ОРЧИНД ХҮҮХДИЙГ ЯЛГАВАРЛАН ГАДУУРХАХ, ДЭЭРЭЛХЭХ ГЭМТ ЯВДЛААС УРЬДЧИЛАН СЭРГИЙЛЭХЭД АНХААРАХ АСУУДАЛ

DISCRIMINATION AND BULLYING OF CHILDREN IN THE CYBER ENVIRONMENT ISSUES TO BE CONSIDERED IN CRIME PREVENTION

Х.Батбаяр

ДХИС-ийн Цагдаагийн сургуулийн Гүйцэтгэх ажлын тэнхимийн ахлах багш, цагдаагийн дэд хурандаа

Batbayar Kh.

Senior lecturer of the Department of Criminal intelligence at the Police School of the University of Internal Affairs, Police Lieutenant Colonel

Хураангуй: Кибер орчинд хүүхдийг ялгаварлан гадуурхах, дээрэлхэх гэмт явдлын өнөөгийн нөхцөл байдал, түүний шалтгаан, нөхцөл, урьдчилан сэргийлэх арга замын талаар дурдсан.

Abstract: The current situation of child discrimination and bullying in the cyber environment, its causes, conditions, and prevention methods were mentioned.

Түлхүүр үг: Кибер орчин, гэмт явдал, урьдчилан сэргийлэх ажил, ялгаварлан гадуурхалт.

Keywords: Cyber environment, crime, prevention, discrimination.

Монгол Улсын цахим хэрэглээний 2020 оны тайлангаас үзэхэд, Монгол Улс 3.25 сая хүн амтай 68.0% нь хот суурин газар оршин суудаг ба Монгол Улсад нийт 4.42 сая гар утас ашиглагддаг бөгөөд 2.2 сая интернет болон сошиал медиа хэрэглэгчтэй гэжээ.¹

Монгол Улсын хувьд фэйсбүүк хамгийн өргөн ашиглагддаг бөгөөд 2.1 сая идэвхтэй хэрэглэгчтэй. 13 дээш насны хүн амын 90.0% нь фэйсбүүк хэрэглэдэг ба үүнээс 52.6% нь эмэгтэйчүүд, 47.4% нь эрэгтэйчүүд эзэлдэг. Монгол Улсын хувьд фэйсбүүкийг 98.9% нь ихэвчлэн гар утсаараа, 1.1% нь зөвхөн компьютерээр, 29.8% нь аль ч байдлаар ашигладаг байна. Twitter 52 мянган идэвхтэй хэрэглэгчтэй бөгөөд 13 дээш насны хүн амын 2.2% нь хэрэглэдэг ба үүнээс 30.5% нь эмэгтэйчүүд, 69.5% нь эрэгтэйчүүд байдаг.

Монгол Улсад нийт 4.42 сая гар утас ашиглагдаж байгааг нийт хүн амд харьцуулбал, 136.0% болох ба 10 хүн тутмын гуравт нь 2 гар утас ногддог. Нийт гар утасны хэрэглээний 84.0% нь урьдчилсан төлбөрт үйлчилгээ ашигладаг бол 16.0% дараа төлбөрт үйлчилгээг ашигладаг.

Үүнээс шалтгаалан иргэд нийгмийн сүлжээ /facebook, twitter, Instagram/ ашиглан үзэл бодол, санал сэтгэгдэл /comment/ бичих болсон. Энэ нь нэг талаас иргэд Монгол Улсын Үндсэн хуульд заасан үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрхээ эдэлж байгаа боловч нөгөө талаар худал мэдээлэл тараах, бусдыг гүтгэх, доромжлох, ялгаварлан гадуурхах, дээрэлхэх кибер орчинг ашиглан гэмт хэрэг үйлдэх зэрэг иргэдийн эрх зөрчигдөх явдал гарч байна.

Кибер орчинд үйлдэгдэж буй гэмт хэрэг эсхүл цахим хэрэгсэл ашиглан үйлдэж буй гэмт хэрэг гэдэг нь кибер орчинд бусдын эд хөрөнгө, нэр хүндэд халдахад чиглэсэн үйлдлээс гадна бусдыг хууль бусаар мөрдөн мөшгих, мэдээлэлийн аюулгүй байдалд халдах, биеэ үнэлэхийг зохион байгуулах, хүн худалдаалах, хүүхдийг садар самуунд уруу татах, бусдыг далайлган сүрдүүлэх, мансууруулах эм, сэтгэцэд нөлөөт бодис худалдаалах зэрэг гэмт хэргийг үйлдэхдээ цахим хэрэгсэл ашиглаж байгаа бүхий л үйлдлийг ойлгоно.²

Ялангуяа кибер орчинд хүүхдийг ялгаварлан гадуурхах, дээрэлхэх гэмт явдлын гаралт нэмэгдэх, үүнээс шалтгаалан хүүхэд сургууль завсардах, сурлагын

¹ <https://datareportal.com/reports/digital-2020-mongolia>

² Цахим хэрэгсэл ашиглан үйлдэгдэж буй гэмт хэргийн шалтгаан, нөхцөл, эрх зүйн орчинг

боловсронгүй
<https://prokuror.mn/>

болгох

шаардлага

ДХИС-ийн Цагдаагийн сургуулийн Гүйцэтгэх ажлын тэнхимийн ахлах багш, цагдаагийн дэд хурандаа

МОНГОЛ УЛСЫН
ХУУЛЬ САХИУЛАХУЙ

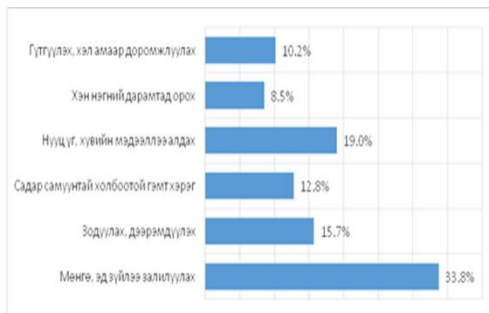
амжилт, чанар буурах, амиа хорлох хүртэл сөрөг үр дагаварт хүргэж байна.

Нийслэлийн ерөнхий боловсролын 3 сургуулийн дунд, ахлах ангийн сурагчдын дунд явуулсан судалгааны үр дүнгээс үзэхэд, судалгаанд хамрагдсан сурагчдын фэйсбүүкийн найзын тоо дунджаар 705, тэдний 25% нь 201-500 найзтай, 23% нь 501-1000 найзтай гэж хариулсан байна. Судалгаанд хамрагдсан хүүхдүүдийн 1/3 нь ямар нэгэн хаалттай группд байдаг гэж хариулсан. Хүүхдүүд ихэнх нь өөрсдийнх нь нэвтэрдэг цахим хуудсан дахь мэдээллийн өнгө аясаа эерэгээр үнэлсэн ч гурван хүүхэд тутмын нэг нь “Сөрөг” мэдээлэл байдаг гэж хариулжээ. Мөн цахим орчинд байдаг дараах мэдээллүүдээс аль нь сөрөг/муу мэдээлэл болохыг тодруулахад “Танилцах зар”, “Садар самууны агуулга бүхий мэдээлэл”, “Мэргэжлийн бус хүний зөвлөгөө LIVE”, “Гэмт хэргийн талаарх мэдээлэл” гэсэн хариултыг хамгийн их сонгосон байна. Мөн, 3 хүүхэд тутмын нэг нь хувийн мэдээллээ нууцлах тохиргоог огт мэдэхгүй бөгөөд сошиал медиагаар танихгүй хүнтэй танилцаж байсан, 5 хүүхэд тутмын 1 нь найзын хүсэлт авахдаа танихгүй хүнийг найзаараа нэмдэг, 4 сурагч тутмын нэг нь үе тэнгийн найз нөхдөө шоолж, цахим орчинд дүрс бичлэг оруулж байжээ.

Цаашид өсвөр насныхны хувьд цахим орчин нь нэгэнт хэрэглээ болсон тул шууд хязгаарлахаас илүүтэй ухаалаг хэрэглээг зүй зохистой хэрэглэх талаар сургалт, сурталчилгаа хийх, сургалтын хөтөлбөрт тусгах, багш нарын мэргэжил дээшлүүлэх сургалтад цахим хэрэглээ, сэтгэл зүйн зөв дадал, ухаалаг хэрэгцээний талаар сургалт, үйл ажиллагааг хөтөлбөрөөр оруулах, сөрөг мэдээллийг шүүгч программ хангамжийн мэдлэгийг олон нийтэд, оновчтой сувгаар тогтмол олгох нь үр дүнтэй гэж холбогдох байгууллагаас үзжээ.³ Иймд энэ төрлийн судалгааг жил бүр хийх, цахим орчин дахь хүүхдэд учрах шалтгаан нөхцөлийг тодорхой болгох, цахим орчинд бүлгээр ялгаварлан гадуурхах, дээрэлхэх гэмт явдалд тохирсон эрх зүйн орчныг бий болгох шаардлагатай цаг үе нэгэнт иржээ.⁴

Судалгаагаар⁵ 1699 хүүхдийн 16.4% (280) нь цахим гэмт халдлагад өртөж байсан гэжээ. Цахим гэмт хэрэгт өртөж байсан гэх эдгээр хүүхдүүдийн 33.8% нь мөнгө эд зүйлсээ залилуулсан, 19% нь нууц үг хувийн мэдээллээ алдсан, 15.7% нь зодуулж дээрэмдүүлсэн, 12.8% нь садар самуунтай холбоотой гэмт хэрэгт өртөж байсан, 10.2% нь гүтгүүлж, доромжлуулсан, 8.5% нь дарамтад орсон гэж хариулжээ.

График 1. Өртөж байсан цахим гэмт халдлагын төрөл

Улаанбаатар хотын А сургуулийн сурагчдаас авсан санал асуулгад энэ гэмт явдлын шалтгаан, нөхцлийг сурагчид хариулсан байдлаас дүгнэхэд ялгаварлан гадуурхалт, дээрэлхэлтэд өртөх үеийн биеийн болон сэтгэл санааны байдлын хувьд 7-р ангийн сурагчид “амиа хорлох талаар бодож байсан” гэж хариулсан нь их байх ба энэ нь шилжилтийн насны ид үеийн бие махбодь болон сэтгэл зүйн өөрчлөлттэй холбоотой байж болзошгүйг харуулж байна.

Олон Улсад энэ төрлийн судалгаанаас үзэхэд 100 мянган хүн ам тутамд 20 хүн амиа хорлох нь үндэсний хэмжээний аюултай байдал гэж үздэг. ЦЕГ-аас гаргасан сүүлийн 6 жилийн амиа хорлолтын статистик тоо мэдээнээс авч үзвэл 0-17 насны амиа хорлосон хүүхдийн тоо жил тутам нэмэгдэх хандлагатай зөвхөн 2022 оны амиа хорлосон хүний тоо 375 хүн, үүнээс 34 нь хүүхэд байгаа нь манай улсын хувьд энэ асуудал аль хэдийн үндэсний хэмжээний аюултай байдал нэгэнт болсныг илтгэж байна. Харин 9 дүгээр ангийн сурагчдийн хувьд “Сургуульдаа явмааргүй байна” гэж хариулсан нь их байсан ба үүнээс үзэхэд ангийн бүлэг ихсэх тусам энэ

³ ГБХЗХГ, Өсвөр үеийнхний цахим хэрэглээний өнөөгийн байдал судалгааны тайлан - 2018 он

⁴ Б.Баянжаргал.Цахим орчинд хүүхдийг ялгаварлан гадуурхах, дээрэлхэх гэмт явдалаас урьдчилан сэргийлэх арга зам. //Санхүү, эдийн

засгийн их сургууль. УБ., 2023 магистрын ажил. 53 дахь тал

⁵ Цахим орчин дахь хүүхдийн эсрэг гэмт явдлын шалтгаан, нөхцөл, урьдчилан сэргийлэх арга зам 2021 он

төрлийн гэмт явдлын хэлбэр удаан үргэлжлэх хандлагатайг харуулж байна.

Энэхүү гэмт явдлын шалтгаан, нөхцлийг цаашид лавшруулан судлах, цахим хэрэглээ, цахим тоглоом, эцэг, эх, багш сурган хүмүүжүүлэгчийн анхаарал халамж дутмаг байдал, ажилгүйдэл, ядуурал, ялгаварлан гадуурхах, дээрэлхэх үйлдлийг эцэг эх, сургуулийн захиргаа ойшоодоггүй хандлага, хүүхэд хамгааллын тогтолцоо дутмаг, эрх зүйн орчин боловсронгуй бус байгаа нь энэ гэмт явдлын шалтгаан, нөхцөл болж байна. Мөн сургуулийн орчинд ялгаварлан гадуурхах, дээрэлхэх гэмт явдал нь гэмт хэргийн шинж чанартай хурцадмал асуудал болж буйг илтгэж байна.

Дүгнэлт

1.Цахим гэмт хэрэг, ялангуяа цахим орчин дахь хүүхдийн эсрэг гэмт хэргийн нөхцөл байдалд дүн шинжилгээ хийж үзэхэд, энэ төрлийн гэмт хэрэг нийт гэмт хэргийн бүтцэд эзлэх хувийн жин өсөх, гэмт хэргийн улмаас хүүхэд хохирох, цахим хэрэглээнд хүүхэд донтох эмгэг нэмэгдэх хандлагатай байна.

2.Социологийн эмпирик судалгааны үр дүнгээс үзэхэд, Монгол Улсад цахим орчин дахь хүүхдийн эсрэг гэмт хэрэг, зөрчилд өртөх эрсдэл бүхий нөхцөл байдал нэгэнт үүсч, цахим хэрэглээний соёл, мэдлэг дутмаг, цахим орчны хяналтгүй хэрэглээний улмаас хүүхэд уг гэмт хэргийн хохирогч болох эрсдэл үлэмж нэмэгдэж байна.

3.Цахим орчин дахь хүүхдийн эсрэг гэмт явдлын эрүүгийн нөхцөл байдалд дүн шинжилгээ хийж үзэхэд, Монгол Улс дахь энэ төрлийн гэмт хэрэг нь тодорхой объектив болон субъектив хүчин зүйлийн улмаас нуугдмал шинжтэй, хүүхдийн сэтгэл зүйд нөлөөлж, хууль бус үйлдэл хийлгэх, бусдыг дуурайх, цахимаар гадуурхах, заналхийлэх, гадаад улсын иргэд энэ төрлийн гэмт хэргийг үйлдэх чиг хандлагатай болжээ.

4.Монгол Улсын хууль тогтоомжид дүн шинжилгээ хийж үзэхэд, хүүхэд хамгааллын эрх зүйн орчин тодорхой хэмжээгээр бүрдэж, хүүхэд хамгааллын талаарх төрийн бодлого тодорхойлогдож, төрийн болон төрийн бус байгууллагын үйл ажиллагаа эрчимжиж байгаа хэдий ч цахим орчин дахь хүүхдийн эсрэг хүчирхийллээс урьдчилан сэргийлэх, зохистой хэрэглээг бий болгох, мэдээллийн урсгалд хяналт тавих ажил дутмаг байна.

Санал

Судалгааны үр дүнд үндэслэн дараах санал дэвшүүлж байна. Үүнд:

– Кибер аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг, кибер орчин дахь хүүхдийн эсрэг гэмт явдлаас урьдчилан сэргийлэх, түүнтэй тэмцэх, хамтран ажиллах талаарх олон улсын гэрээ, конвенцийг судалж, нэгдэн орох ажлыг зохион байгуулах

– Кибер гэмт хэрэг, цахим орчин дахь хүүхдийн эсрэг цахим халдлагаас урьдчилан сэргийлэх үндэсний хөтөлбөр баталж, хэрэгжүүлэх;

– Кибер аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг, кибер орчин дахь хүүхдийн эсрэг гэмт халдлагыг эрүүгийн хууль тогтоомжид хуульчлах, хохирогч хүүхдийн аюулгүй байдлыг хамгаалах арга хэмжээг зохион байгуулах

- Цахим хэрэглээнээс үүдэлтэй өвчин эмгэг судлалыг хөгжүүлж, түүний үр дүн, урьдчилан сэргийлэх санамж, зөвлөмжийг нийтэд түгээх

- Хүүхдийн насны онцлогт тохирсон цахим хэрэглээг хяналттай, хязгаартай байдлаар нэвтрүүлэх бодлогыг боловсролын бүх шатанд хэрэгжүүлэх

- Цахим хэрэглээний донтолт, түүний хор уршиг, цахим халдлагаас хамгаалах талаар бүх нийтийн боловсрол олгох хөтөлбөр боловсруулж, хэрэгжүүлэх

- Цахим орчин дахь хүүхдийн эсрэг гэмт хэргийн шалтгаан, нөхцөл, нөлөөлөх хүчин зүйл, чиг хандлагыг тодорхойлж, урьдчилан сэргийлэх чиглэлээр олон талт арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх

Ашигласан материал

1. Эрүүгийн хууль /шинэчилсэн найруулга/. 2015
2. Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль. 2017
3. Харилцаа холбооны тухай хууль. 2001
4. Хүүхдийн эрхийн тухай хууль. 2016
5. Хүүхэд хамгааллын тухай хууль. 2016
6. Хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөөний тухай хууль. 1998
7. Мэдээллийн ил тод байдал ба мэдээлэл авах эрхийн тухай хууль. 2011
8. Өсвөр үеийнхний цахим хэрэглээний өнөөгийн байдал судалгааны тайлан. ГБХЗХГ. 2018 он
9. Хууль сахиулахын их сургуулийн Эрдэм шинжилгээний хүрээлэн. Монгол Улс дахь гэмт хэргийн статистикийн үйл

МОНГОЛ УЛСЫН
ХУУЛЬ САХИУЛАХ
ГЭМТ ЯВДАЛ СУДЛАЛ

ажиллагааны өнөөгийн байдал: SWOT шинжилгээ судалгааны тайлан. 2017

10. Гэмт хэрэг статистик зүйн гарын авлага. Монгол Улсад Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлыг зохицуулах зөвлөл. 2020

11. Нээлттэй нийгэм форум, Дотоод хэргийн их сургууль. “Бага насны хүүхдийг алах болон хүчиндэх гэмт хэрэгт ял оногдуулж байдалд хийсэн дүн шинжилгээ” бодлогын судалгааны тайлан. 2020

12. Монголын эмэгтэйчүүдийн сан, Дотоод хэргийн их сургууль, Хүйсийн тэгш эрхийн төв төрийн бус байгууллага. “Хүүхдийн бэлгийн халдашгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг: шалтгаан, нөлөөлж буй хүчин зүйлс” судалгааны тайлан. 2019

13. Б.Баянжаргал.Цахим орчинд хүүхдийг ялгаварлан гадуурхах, дээрэлхэх гэмт явдлаас урьдчилан сэргийлэх арга зам. //Санхүү, эдийн засгийн их сургууль. УБ., 2023 магистрын ажил

МӨРДӨН ШАЛГАХ НУУЦ АЖИЛЛАГААНЫ ХАРЬЦУУЛСАН ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТ /ОХУ, УКРАИН, КАЗАХСТАН, КИРГИЗСТАН УЛСЫН ЖИШЭЭН ДЭЭР/

LEGAL REGULATION OF CONFIDENTIAL INVESTIGATORY ACTION /UNDER THE LEGISLATION OF THE RUSSIAN FEDERATION, UKRAINE, KAZAKHSTAN, KYRGYZSTAN/

А.Лхамсүрэн

ДХИС-ийн Цагдаагийн сургуулийн Гүйцэтгэх ажлын тэнхимийн дэд профессор, доктор цагдаагийн дэд хурандаа

Lkhamsuren A.

Deputy Head of the Department of ORD of the Police school of the University of Internal Affairs, Doctor, Police Lieutenant Colonel

Хураангуй: XXI зуун гарснаар гэмт явдал нууц далд аргаар, техник технологийн дэвшил ашиглан үйлдэгдэх болсон нь ЭХХШТХ, Гүйцэтгэх ажлын тухай хуулиудын зарим ойлголтыг нэгтгэж, өөрөөр хэлбэл мөрдөгч зарим төрлийн мөрдөн шалгах нууц ажиллагааг явуулах эрх зүйн үндэслэлийг 2017 оны 9-р сарын 1-ний өдрөөс мөрдөж эхэлсэн ЭХХШТХ-д тусгасан.

ОХУ болон Казахстан, Украин, Киргизстан зэрэг Тусаар улсын хамтын нөхөрлөлийн орнуудын Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх хууль тогтоомжид энэ төрлийн зохицуулалт Украин 2012 он, Казахстан 2015 он, Киргизстан улс 2017 оноос тус тус орсон ба энэхүү илтгэлд дээрх орнуудын хууль тогтоомжийн онцлог давуу, сул талыг судлахыг зорьсон болно.

Abstract: In the 21st century, a registered crime is committed using high technology, which contributes to the improvement of the Criminal Procedure Law and to unify the Code of Criminal Procedure and the law on ORD as much as possible.

The new edition of the Code of Criminal Procedure, which came into force on September 1, 2017, introduces a new concept of undercover investigative action.

The legislation of the Russian Federation of some CIS countries introduced the institution of undercover investigative action as Kazakhstan since 2015, Ukraine since 2012, Kyrgyzstan in 2017.

The author sought in this article to consider the peculiarity of the legislation of the above countries in comparison with the legislation of Mongolia.

Түлхүүр үг: мөрдөн шалгах тодорхой ажиллагаа, мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа, гүйцэтгэх ажил, мэдээллийн сүлжээнд хяналт тогтоох, хяналттай хүргэлт, шалгалтын худалдан авалт

Key words: criminal procedure actions, covert investigative action, operational-search activity, control over control over a communication channel, controlled delivery, test purchase.

Орчин үед хууль сахиулах байгууллагын гэмт хэрэгтэй тэмцэх ажиллагааны явцад Гүйцэтгэх ажлын шугамаар авагдсан мэдээлэл, баримт сэлтийг хэрэг бүртгэлт мөрдөн байцаалтын шатанд ашиглах, ил болгох хэрэгцээ шаардлага гарсаар ирсэн.

Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны энэ үе шатанд гэмт хэргийн дийлэнх нотлох баримт, ач холбогдол бүхий нөхцөл байдлууд тогтоогддог тул тухайн нотлох баримт ямар аргаар хэрхэн хавтаст хэрэгт авагдах нь чухал ач холбогдолтой. Иймд эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх

ажиллагаа, гүйцэтгэх ажил явуулах ерөнхий номлол, явуулах үндэслэл, журам, зарчим тодорхой хэмжээгээр төстэй байх боловч зарим ялгаатай байдаг.

Бидний үзэж байгаагаар эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа нь нэг талаас хэт хүндрүүлсэн үндэслэл журам хэт олон үе шат, зөвшөөрлийн механизм зэрэг нь хэрэг бүртгэлт мөрдөн байцаах ажиллагаанд саад учруулах тодорхой нөхцөл байдал, үйл баримтыг тогтоох

МОНГОЛ УЛСЫН
ЭРХ ЗҮЙН АЛДАА

боломжгүй байх¹ зэрэг сул талуудтай байдаг.

Мөн түүнчилэн эрх зүйн алдаа, хийдэл, өрсөлдөөн бүхий эрх зүйн хэм хэмжээ, оновчгүй зохицуулалт, хэрэг бүртгэх мөрдөн байцаах, гүйцэтгэх албадын хамтын ажиллагаа уялдаа холбоо муу, нууц мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулах үндэслэл журам хангалтгүй зохицуулалттай, хамтын ажиллагааг журамаар зохицуулсан зэрэг нь гүйцэтгэх ажлын шугамаар авагдсан мэдээ баримтыг эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд ашиглах, нотлох баримтаар үнэлэх зэрэг ажиллагаанд хүндрэл учруулж байсан.

Дээр дурдсан сул тал, эрх зүйн хийдэлтэй холбогдуулан ОХУ-ын Эрүүгийн процессийн хуульд 199 удаа, ОХУ-ын Гүйцэтгэх ажлын тухай хуульд 25 удаа тус тус нэмэлт өөрчлөлт² орж байсан байна.

Монгол улсын ЭХХШТХ-ийн шинэчилсэн найруулга 2017 оны 9-р сарын 1-ний өдрөөс хэрэгжиж эхлэн тус хуулийн 26-р бүлэгт “Бусад мөрдөн шалгах ажиллагаа” гэж хуульчилсан.

2012 оноос мөрдөгдөж эхэлсэн Украин улсын эрүүгийн процессийн хуульд дараах зохицуулалтууд хуульчилагдсан.

Үүнд: 246-р зүйлийн 1 дэх хэсэг “Мөрдөн шалгах нууц ажиллагааг гэмт этгээд, гэмт хэргийн талаар баримт сэлтийг бусад аргаар тогтоох боломжгүй тохиолдолд явуулна. Мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны арга, тактик, баримт сэлтийг задруулж үл болно”³ гэж заасан байна.

Дээрх хуулиар мөрдөгч явуулах эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тодорхой ажиллагааг 2 бүлэгт хувааж үзсэн байна.

Украин Улсын Эрүүгийн процессийн хуулийн 20-р бүлэгт ердийн хянан шийдвэрлэх ажиллагаа буюу мэдүүлэг авах /224-р зүйл/, таниж олуулах /228-р зүйл/, үзлэг /237-р зүйл/, мөрдөн шалгах ажиллагааны туршилт /240-р зүйл/, шинжилгээ хийлгэх /242-244-р зүйл/, харьцуулсан шинжилгээнд дээж авах /245-р зүйл/.

Дараагийн бүлэг буюу 21-р бүлэгт 2 дэд нууц мөрдөн шалгах ажиллагаануудыг хуульчилсан байна. Үүнд: 1-р дэд бүлэгт

хүний хувийн харилцаанд хяналт тогтоох бусад мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа гэж тодорхойлсон. Хувийн харилцаанд хяналт тогтоох гэсэн дэд бүлэгт аудио-видео хяналт /260-р зүйл/, шуудан харилцаанд хяналт тогтоох /261-р зүйл/, холбоо харилцаа, тээврийн сувагаас мэдээлэл, баримт /263-р зүйл/, мэдээллийн цахим сүлжээнд хяналт тогтоох /264-р зүйл/-ыг тус тус ойлгоно. Бусад мөрдөн шалгах нууц ажиллагаанд орон байр, олон нийтийн газарт нууц үзлэг хийх, /267-р зүйл/, радиоэлектрон хэрэгслийн байршлийг тогтоох /269-р зүйл/, объектод аудио-видео хяналт тогтоох, хяналттай хүргэлт, шалгалтын худалдан авалт, мөрдөн шалгах ажиллагааны тусгай туршилт буюу гэмт хэргийг үйлдэгдэх нөхцөл боломжийг үүсгэх гэж тус тус тодорхойлсон байна.

Казахстан Улсын Эрүүгийн процессийн хууль 2015 оны 1-р сарын 1-ний өдрөөс хүчин төгөлдөр үйлчилж эхэлсэн бөгөөд уг хуульд мөрдөн байцаагч нь эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тодорхой ажиллагаа болон нууц мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулах эрхтэй гэж хуульчилжээ.

Нэгдүгээр дэд хэсэгт уламжлалт гэж хэлж болох байцаалт /208-217-р зүйл/, нүүрэлдүүлэн байцаах /218-р зүйл/, үзлэг /218-222-р зүйл/ зэрэг эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тодорхой арга хэмжээг тусгажээ.

Хоёрдугаар дэд бүлэгт аудио-видео хяналт тогтоох /242-р зүйл/, харилцаа холбооны сүлжээнд хяналт тогтоох /243-р зүйл/, үүрэн телефоны сүлжээнд хяналт тогтоох /244-р зүйл/, компьютер, серверийн мэдээллийн урсгалд хяналт тогтоох, мэдээлэл авах /245-р зүйл/, шуудан харилцааг хянах /246-р зүйл/, нууц үзлэг хийх /247-р зүйл/, нууц ажиглалт /248-р зүйл/, хяналттай хүргэлт /249-р зүйл/, шалгалтын худалдан авалт /250-р зүйл/, нууц нэвтрэлт-гэмт үйлдэл үйлдэгдэх хиймэл үйлдэл үйлдэх⁴ зэрэг тодорхой ажиллагааг хуульчилжээ.

Тус хуульд “Нууц мөрдөн шалгах ажиллагаа гэдэг нь урьдчилсан мөрдөн байцаалтын шатанд сэжигтэн яллагдагчид

¹Юридическая наука и правоохранительная практика Колосевич.М.С 144-р тал 2015 он №3 Москва

²Павличенко Н.В, Самodelкин.А.С Негласность в ОРД Вестник Волгоградской академии МВД РФ 2012 г. №3 Волгоград

³ Уголовно-процессуальный кодекс Украина 2012. г Киев

⁴ Уголовно-процессуальный кодекс Казахстана 2014.г Астана

мэдээлэхгүйгээр энэ хуулийн 7-р зүйлд заасан зорилтонд хүрэхийн ойлгоно”⁵ гэжээ.

Киргизстан улсын Эрүүгийн процессийн хуулийн гол үзэл санаа нь Европын орнуудын эрх зүйн уламжлалыг дагаж хийгдсэн бөгөөд эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тодорхой арга хэмжээнүүдийг дараах байдлаар хуульчилсан байна.

Уг хуулийн 31-р бүлэгт тусгай мөрдөн шалгах тодорхой ажиллагаа буюу анхны төслөөр нууц мөрдөн шалгах ажиллагаа гэж нэрлэсэн байсан бөгөөд шуудан харилцаа хянах, утсан харилцаа хянах, мэдээллийн сүлжээний урсгалыг хянах, нууц ажиглалт, аудио-видео хяналт, нууц үзлэг, нууцаар харьцуулсан шинжилгээнд дээж авах, нууц нэвтрэлт, тусгай мөрдөн шалгах ажиллагааны туршилт, хяналттай хүргэлт, шалгалтын худалдан авалт гэх тодорхой ажиллагааг хуульчилсан байна.

Мөн хуулийн 45-р зүйлд “Тусгай мөрдөн шалгах ажиллагаа гэдэг нь мөрдөн шалгах ажиллагааны нэг төрөл бөгөөд энэ ажиллагааг зохион явуулах хүч арга, арга зүй, технологи нь албаны эсхүл төрийн нууц байх бөгөөд задруулахыг хориглоно. Энэ ажиллагаа явуулах үндэслэл журамыг эрх бүхий байгууллагын дотоод дүрэм, журамаар зохицуулж зөвхөн мөрдөн байцаагчийн үндэслэл бүхий саналыг үндэслэн шүүхийн зөвшөөрлөөр явуулна”⁶ гэж заасан.

Дээрх дурдсан улсуудын Эрүүгийн процессийн хуульд мөрдөн шалгах тодорхой ажиллагаа, нууц мөрдөн шалгах ажиллагааны төрлүүд, эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд оролцогчид, сэжигтэн яллагдагчид мэдээлэхгүйгээр гүйцэтгэж байгаа зэрэг адил төстэй байна.

ОХУ-ын Эрүүгийн процессийн хуульд тусгайлан нууц мөрдөн шалгах эсхүл тусгай мөрдөн шалгах ажиллагаа гэж заагаагүй боловч хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны оролцогчид мэдэгдэхгүй гүйцэтгэдэг ажиллагааг хуульчилсан. Жишээлбэл: шуудан харилцаа хянах, үзлэг хийх /185-р зүйл/, харилцааг хянах /186-р зүйл/, утсан харилцааг хянах /186.1-р зүйл/⁷.

Нууцаар буюу хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд оролцож байгаа

оролцогчид мэдээлэхгүйгээр гүйцэтгэдэг тодорхой ажиллагааны үндсэн шинж чанар нь нууцлалыг хангах бөгөөд тухайн ажиллагаанд оролцогчид, нууцалбал зохих нэгж, арга, тактикийг задруулж үл болоход оршино.

Монгол Улсын ЭХХШТХ-ийн шинэчилсэн найруулга 2017 оны 9-р сарын 1-ний өдрөөс хэрэгжиж эхлэн тус хуулийн 26-р бүлэгт “Бусад мөрдөн шалгах ажиллагаа” гэж хуульчилсан нууц мөрдөн шалгах ажиллагааны талаар зохицуулалт оруулсан боловч практикт хэрэгжүүлэхэд тодорхой хүндрэл учирч байна.

1. ЭХХШТХ-ийн 26.6-д заасан “Хяналтын худалдан авалт”-ыг явуулахад “Мөрдөгч гэмт хэргийг илрүүлэх, гэмт хэрэг үйлдсэн хүн, хуулийн этгээдийг олж тогтоох зорилгоор бараа, бүтээгдэхүүн, үйлчилгээ, эд зүйл, мөнгөн тэмдэгт, зэвсэг хэрэгсэл, бодис бэлдмэл, баримт бичгийг худалдан авах, эсхүл худалдан авахаар хэлцэл хийх ажиллагааг прокурорын зөвшөөрлөөр нууцаар явуулна”⁸ гэж заасан. Практикт дээрх ажиллагааг явуулахад хуульд заасан бараа бүтээгдэхүүн эд зүйл нь иргэний эргэлтэд хориглогдсон байдаг тул дээрх ажиллагаанд оролцогчдийн аюулгүй байдал, нууцлалыг хангахад хүндрэлтэй байдаг.

2. ЭХХШТХ-ийн 1.4.1.26-д “хойшлуулшгүй тохиолдол” гэж хүний амь нас, эрүүл мэнд, эд хөрөнгөд ноцтой хохирол учрах, сэжигтэн, яллагдагч оргон зайлах, хэргийн ул мөр, эд мөрийн баримт устах, зөөвөрлөх, нуун далдлах, үрэгдэх бодит аюул байгааг⁹ хэлнэ гэж заасан боловч 26.7-д “Энэ хуулийн 26.2, 26.3-т заасан мөрдөн шалгах хойшлуулашгүй тохиолдолд явуулахыг хориглоно” гэж заасан байна. Өөрөөр хэлбэл харилцаа, холбооны сүлжээнд хяналт тогтоох, хяналт тогтоох арга хэмжээг хойшлуулашгүйгээр явуулах боломжгүй гэж ойлгогдож байгаа нь зөрчилдөж байна.

3. ЭХХШТХ-ийн 16.8-р зүйлийн 1 дэх хэсэгт “Хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу явуулсан мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны үр дүнг нотлох баримтаар тооцох ба нотлох баримтыг цуглуулж,

⁵ Уголовно-процессуальный кодекс Казахстана статья 7. 2014.г Астана

⁶ Уголовно-процессуальный кодекс Киргизстана статья 45. 2017.г Бишкек

⁷ Уголовно-процессуальный кодекс РФ 2002 г. Москва

⁸ Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль 2017 он. Улаанбаатар хот

⁹ Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль 2017 он Улаанбаатар

МОНГОЛ УЛСЫН
ХУУЛЬ САХИУЛАХУЙ

бэхжүүлэх ажиллагааны арга, хэрэгсэл, эх сурвалж **нууц** байна” гэж заасан. Дээрх заалт нь 26.8-р зүйлд нууц мөрдөн шалгах ажиллагааны магадлагаа бичигдэж хавтаст хэрэгт авагдаж байгаа зөрчилдөж байна. Мөн ЭХХШТХ-ийн 16.8-р зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасан “нууц” гэх ойлголт нь Төрийн болон албаны нууцын тухай хуульд заасан ямар зэрэглэлийн нууц болох нь тодорхойгүй.

4. Мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа явуулах, хавтаст хэрэгт хэрхэн нотлох баримт болгохыг тодорхойлсон журам, эрх зүйн акт батлагдаагүй.

Дүгнэлт

Одоо хүчин төгөлдөр үйлчилж буй Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх хуульд урьд өмнө нь манай улсын Эрүүгийн процессийн хуульд байгаагүй шинэ институци хуульчигдсан нь гэмт хэргийн шуурхай илрүүлэх, мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулах, шийдвэрлэхэд чухал ач холбогдолтой байна.

Өөрөөр хэлбэл гүйцэтгэх ажлын шугамаар авагдсан мэдээ, баримт сэлт нь ердийн мөрдөн шалгах тодорхой ажиллагаагаар тогоох боломжгүй нөхцөл байдал байдаг тул мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулахад тустай байдаг боловч хоёр өөр эрх зүйн зохицуулалт бүхий үйл ажиллагааг ялган зааглахад хүндрэлтэй, гүйцэтгэх ажлын үндсэн зарчим болох нууцлал хадгалах зарчим зөрчигдөх, арга хэрэгсэл, эх сурвалжийн талаар Төрийн болон албаны нууцын тухай хууль, тогтоомжоор хамгаалсан харилцаа задруулах нөхцөл байдал үүсч байна.

Манай улстай төстэй эрх зүйн тогтолцоо бүхий улсуудын гүйцэтгэх ажил, эрүүгийн процессийн хуулиудтай харьцуулан судлахад нутагшуулан хэрэглэх боломжтой эрх зүйн зохицуулалт байх бөгөөд “Мөрдөн шалгах ажиллагааны шатанд гүйцэтгэх ажил явуулах” эрх зүйн зохицуулалтыг Гүйцэтгэх ажлын болон Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуульд тусгах шаардлагатай гэж үзэж байна. Иймд дараах саналыг дэвшүүлж байна.

Санал

1. Зарим улсын Эрүүгийн процессийн хуульд нууц мөрдөн шалгах ажиллагаа, тусгай мөрдөн шалгах

ажиллагаа гэх нэрлэгдэж байгаа бөгөөд ЭХХШТХ-д заасан мөрдөн шалгах нууц ажиллагааг 1.10, 4.3, 5.4, 6.2, 16.8, 22.3, 26.7, 26.8, 26.9-р зүйлүүдэд “Мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа” гэж тодорхойлсон 26-р бүлгийг “Мөрдөн шалгах бусад ажиллагаа” гэж хуульчилсан нь нэр томьёоны хувьд зөрчилдсөн байх тул нэг мөр болгох

2. Нууц мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулах, түүний үр дүнг магадлагаа болгож баримтжуулж байгаа нь Төрийн болон албаны нууцын тухай хуулийн зарим хэсэг, зарчимтай зөрчилдөж байгааг шийдвэрлэх

3. ЭХХШТХ-д заасан мөрдөн шалгах нууц ажиллагааг Гүйцэтгэх ажлын хууль тогтоомжоор зохицуулагдаж байгаа гүйцэтгэх ажлын арга, хүч хэрэгслээс ялгаж ойлгох. Өөрөөр хэлбэл ЭХХШТХ-д заасан үндэслэл журамаар явагдаж байгаа зарим нууц мөрдөн шалгах ажиллагаанд Гүйцэтгэх ажлын хүч хэрэгслийг ашиглаж явуулж байгаа ойлголтыг салгаж хуульд заасан мөрдөгч буюу мөрдөн байцаагч ердийн арга хэрэгслээр явуулах

4. Казахстан улсын Эрүүгийн процессийн хуулийн “Нууц мөрдөн шалгах ажиллагаа гэдэг нь урьдчилсан **мөрдөн байцаалтын шатанд сэжигтэн яллагдагчид мэдээлэхгүйгээр** энэ хуулийн 7-р зүйлд заасан зорилтонд хүрэхийн ойлгоно”¹⁰ гэж заасан байгааг туршлагыг хэрэгжүүлж ЭХХШТХ-д тодорой өөрчлөлт оруулах санал боловсруулах зэрэг саналтай байна.

Ашигласан материал

1. Юридическая наука и правоохранительная практика Колосевич.М.С 144-р тал 2015 он №3 Москва
2. Павличенко Н.В, Самodelкин.А.С Негласность в ОРД Вестник Волгоградской академии МВД РФ 2012 г. №3 Волгоград
3. Уголовно-процессуальный кодекс Украина 2012. г Киев
4. Уголовно-процессуальный кодекс Казахстана 2014.г Астана
5. Уголовно-процессуальный кодекс Киргизстана статья 45. 2017.г Бишкек
6. Уголовно-процессуальный кодекс РФ 2002 г. Москва
7. Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль 2017 он. Улаанбаатар хот

¹⁰ Уголовно-процессуальный кодекс Казахстана статья 7. 2014.г Астана

ГЭМТ ЯВДЛЫН БИОЛОГИЙН ОНОЛЫН УЛАМЖЛАЛ, ХӨГЖЛИЙН ЧИГ ХАНДЛАГА

THE TRADITION AND TRENDS OF THE BIOLOGICAL THEORY OF CRIMINOLOGY

Э.Дашгаадан

ДХИС-ийн Эрдэм шинжилгээний нэгдсэн хүрээлэнгийн Гэмт явдал, цагдаа судлалын хүрээлэнгийн эрдэм шинжилгээний ажилтан-багш, доктор (Ph.D), цагдаагийн ахмад

Dashgaadan E.

Researcher, Doctor of law, Institute of Criminology and Police Studies, Integrated institute for scientific research, University of Internal Affairs, police captain

Хураангуй: Детерминист чиг хандлагын анхны илрэл гэх биологийн ба сэтгэл зүйн онолууд нь гэмт явдлын гол шалтгааныг бие хүний онцлогтой холбож үздэг. Гэмт явдалтай холбоотой анхны позитивист судалгаа нь шинжлэх ухааны үндэслэлд тулгуурлаж чадахгүй байсны үр дүнд нөлөөгөө алдахад хүрсэн.

Энэхүү өгүүллээр биологийн хүчин зүйл дангаараа гэмт этгээдийн үйлдэл хандлагыг тодорхойлоход хангалтгүй бөгөөд нийгмийн болон сэтгэл зүйн хүчин зүйлүүдийг хамруулан харилцан үйлчлэлцсэн судалгаагаар, мэдрэлийн систем, антисоциаль хандлагын нөлөөний судалгааг хөгжүүлэх санал дэвшүүлэхээр зорилоо.

Abstract: Biological and psychological theories of the initial manifestation of deterministic tendencies link the main causes of crime to personality traits. The original positivist research on crime suffered a loss of effectiveness as a result of its lack of scientific basis.

In this article, biological factors alone are not enough to determine the criminal's attitude, and social and psychological factors are included in the interaction study, and the nervous system aims to develop research on the effects of antisocial behavior.

Түлхүүр үг: Атавизм, physiognomy, пренологи, биеийн гадаад шинж, евген, тархины функцийн гэмтэл, генетик, удамшил

Key words: Atavism, physiognomy, prenatal, physical appearance, eugenics, damage to brain function, genetics, heredity

Сонгодог үзэл баримтлалын үед биологийн детерминизмтэй зэрэгцэн позитивист үзэл баримтлалын гэмт явдлын судалгаанууд хүч түрэн орж ирсэн. Детерминизмээр гэмт хэрэг, зөрчлийн учир шалтгааныг шинжлэх ухааны судалгаа, шинжилгээний үр дүнд тогтоож болно гэж үзсэн.

Гэмт явдлын хүчин зүйлийн позитивист хандлага

Биологийн онолуудаар физиологийн хүчин зүйл нь хүний зан авирт шууд, орчин тойрны хүчин зүйл нь шууд бусаар нөлөөлдөг ба түүнийг хянадаг зүйл нь тархи гэж үздэг бол сэтгэл зүйн онолоор эдгээр бүх хүчин зүйл цогц байдлаар хүний оюун санаанд нөлөөлөх нь гэмт явдал үйлдэх шалтгаан болдог байна.

1. Хүний биеийн гадаад төрхтэй холбоотой онолууд

Биологийн онолын хувьд гэм буруутай үйлдэл нь бие хүний хяналтаас

гадуур буюу биологийн механизмын үр дүнд бий болдог бөгөөд ямар нэгэн ухамсраас үл

шалтгаалсан рефлекс юм. Үүнээс дүгнэхэд гэмт явдал нь орчин тойрны хүчин зүйлээр

биологийн шинж чанарт нөлөөлсний үр дүн, үзэгдэл юм¹.

1.1 Биометр: Хүний биологийн статистик

Хүний бие физиологи ба биологийн тодорхой шинжүүдийг гэм буруутай үйлдэлтэй статистикийн хувьд холбоотой эсэхийг судалсан энэ судалгаанууд корреляци тестээр хамаарал байгааг тогтоосон байдаг. Энэ талаар бидний мэдэх анхны туршилтуудыг Францис Галтон хийсэн байна. Галтон нь хүний өндөр, биеийн жин, тодорхой зарим ясны урт, өргөнийг хэмжиж, тухайн мэдээллийг гэр бүлийнх нь бусад гишүүдтэй харьцуулж байв. Мэдээж эцэг эх нь өндөр нуруутай бол хүүхэд нь өндөр, намхан нуруутай бол хүүхэд нь намхан байсан нь ойлгомжтой. Харин Галтон эцэг эх болон хүүхдийн хооронд математик томъёогоор хэмжиж болох статистик холбоо байгаа эсэхийг хайж “дундаж утгын регресс” гэж нэрлэсэн ба маш сонирхолтой үр дүнг гаргасан.

Галтон Дарвины үзэл санаанд итгэдэг байсан ба тодорхой үндэс угсаа бусдаасаа илүү гэсэн санааг дэмждэг байж. Галтоны энэ үзэл санаа нь явсаар еуген /eugen/ гэсэн нэрээр түүхэнд үлдсэн ба тэрээр уугуул Африк угсаатан болон гэмт этгээдүүдийн тодорхой зарим эрхүүдийг хязгаарлах, гэр бүл болохыг хориглох, тархиных нь тодорхой хэсэгт эмчилгээ хийх арга хэмжээ авах шаардлагатай гэж үзжээ.

1.2 Нүүр ба гавлын ясаар хүний зан араншныг таамаглах: физиономи ба пренологи

Гэмт явдлын биологийн хүчин зүйлтэй холбоотой анхны судалгаанууд 1500-аад онд хүний биеийн гадаад төрх, гэмт явдлын хамаарлыг судлан хийгджээ. Энэ судалгаа нь Giambattista della Porta гэх Итали эрдэмтний байгуулсан физиономи гэж нэрлэгдсэн шинжлэх ухааны салбараар эхэлжээ. Хүмүүсийн нүүрний хэлбэрээр зан араншныг тодорхойлох боломжтой гэж таамаг дэвшүүлдэг физиономи нь пренологи гэж нэрлэгддэг толгой буюу гавлын ясны хэлбэрээр хүний зан араншныг ялангуяа гэм буруутай үйлдэл гаргах эрсдэлийг таамаглах өөр нэгэн салбар болж хөгжсөн байна.

Энэ үед үүнээс гадна хүний хурууны хээг судлан зан араншныг таамаглах туршилтууд хийгдэж крignonманс

/chrignonmancy/, хүний гар, алганы хээ, хэв шинжээр үйлдэл хандлагыг тодорхойлохоор палимистр зэрэг тухайн үеийн шинжлэх ухааны салбарууд хүмүүсийн ялгааг зан араншинтай холбож тодорхойлохыг хичээж байв.

Ч.Ломброзо “Атавист хүн” буюу Итали хэв шинж

Cesare Lombroso
(1835 – 1909)

Италийн эрдэмтэн Чезарь Ломброзо гэмт явдлыг объектив шинжээр нь судлахын тулд Сонгодог үзэл баримтлалын “чөлөөт ухамсар” гэх санааг үгүйсгэсэн ба гэмт явдлын шалтгаан нөхцөлийг илүү шинжлэх ухаанч байдлаар нотлохын тулд биологийн судалгаа руу чиглэсэн байна. Тухайн үед алдартай байсан Дарвинизм ба хувьслын онолын нөлөөгөөр гэмт явдлыг оновчтой тодорхойлогдож чадаагүй бие хүн үйлддэг гэсэн санааг дэвшүүлжээ. Гэмт этгээдүүдийг хэд хэд ангилж авч үзсэн Ломброзогийн ангиллын хамгийн чухал нь атавизм юм. Түүний бүтээлд атавист хүний шинж чанарыг далий хамар, өргөн шанаа, том үүдэн шүд, урт гар, төвгөр хацрын яс, үсэрхэг арьс, хулгар чих, содон өнгийн нүдтэй гэж тодорхойлсон.

Биологийн онцлогоор гэм буруутай үйл хандлагыг тодорхойлох анхны судалгааг 1861 онд Ломброзо хийсэн ба 1876 онд “Гэмт хэрэгтэн бие хүн” нэртэй бүтээлдээ тусгажээ.

Мөн тэрээр цаг агаар, улирал, өвчлөл, хотжилт, нүүдэл, мансууруулах, согтууруулах бодисын хэрэглээ, улс төр, эдийн засаг, боловсрол, шашин, гэр бүл, гэр бүлийн гадуурх харилцаа, нас, хүйс, ажил

¹ Einstadter, Werner & Henry, Stuart. 1995. Criminological Theory: An Analysis of Its Underlying

Assumptions. Forth Worth, TX: Harcourt Brace College Publishers

мэргэжил, дайн тулаан зэрэг нь гэмт явдалд нөлөөлдөг² гэж үзсэн.

Итали эрдэмтэн Рафаел Гарофало Ломброзогийн үзэл санаатай санал нийлдэг ба гэмт явдал нь зарим нэг биеийн онцлогтой хамааралтай гэдэгт итгэж байсан бөгөөд “хууль зөрчсөн бүх үйлдэл, эс үйлдэхүйд гарцаагүй ял шийтгэл оногдуулах ёстой, нөгөө талаас гэм буруутай үйлдэл, хандлага бол нийгэмд хохирол учруулж буй үзэгдэл юм” гэжээ. Үүнээс гадна, гэмт явдлыг судлахад зөвхөн хуулиар хориглосон үйлдэл, эс үйлдэхгүйг “гэмт хэрэг” гэж тооцсоныг шүүмжилж, “жам ёсны эрх зүйн зөрчил” гэх ойлголтыг дэвшүүлсэн ба социологийн талаасаа нийтээр дагаж мөрдөх дүрэм, журам, нормыг зөрчсөн үйлдлийг ч гэсэн криминологиор судлах ёстой гэжээ.

Р.Дагдейлийн “Жьюксийн гэр бүл” судалгаа

Ричард Дагдейлийн 1877 онд бичсэн “Жьюксийн гэр бүл: гэмт хэрэг, ядуурал ба удамшилд хийсэн судалгаа” /The Jukes: A Study in crime, pauperism and Heredity/ нэртэй бүтээл нь хүрээлэн буй орчин ба удамшлын хүчин зүйлүүдийг гэмт явдалд хэрхэн нөлөө үзүүлдэг тухай анхны судалгаануудын нэг болсон юм. Удамшил гэдэг нь хүний онцлог шинж чанар үр удамд дамжих үндсэн эх сурвалжтай байдаг бол орчны нөлөө бол удамшлын гинжин холбоонд өөрчлөлт орох шалтгаан болж болно гэсэн хоёр санааг дэвшүүлсэн.

Дагдейл Жьюкс овгийн ойролцоогоор 1200 гаруй хүнийг судалжээ. Энэ гэр бүлтэй холбоотой Дагдейлийн гаргасан статистик мэдээг авч үзэхэд судалгаанд хамрагдсан 540 хүний 82 нь гэрлэлтээс гадуур төрсөн, үүнээс гадна 73 нь биеэ үнэлэгч, 148 нь гуйлгачин, 49 нь төрөл бүрийн гэмт хэргийн улмаас ял эдэлж байжээ.

Кречмер ба Шелдоны биеийн галбирын судалгаа

Ломброзогийн эхлүүлсэн гэмт бие хүнийг тодорхойлох судалгаа XX зууны эхнээс эхлэн хөгжиж, хүний биеийн галбир болон гэмт хэргийн хамаарлыг судалдаг салбар болох Соматотип чиг хандлага болон үргэлжилжээ. Соматотип гэх ойлголтоор хүний биеийн өсөлт хөгжил

бусад хүнийхээс ямар ялгаатай байгааг судалсан ба хүний биеийн ерөнхий галбирыг тогтоосон. Өөрөөр хэлбэл, хүний гадаад биеийн галбирын онцлогоос шалтгаалан тухайн хүний араншныг таамаглах боломж юм.

Энэ үзэл баримтлалын гол төлөөлөгч нар бол Германы Тюбинген их сургуулийн профессор Эрнест Кречмер болон түүний судалгааг Америкт нэвтрүүлсэн Виллиам Шелдон нар юм. Кречмерын Германы баруун өмнөх хэсэгт орших Свабиад 260 сэтгэцийн өвчтэй хүмүүсийн дунд хийсэн судалгааны үр дүнд эдгээр хүмүүсийн биеийн галбир, зан араншны хооронд маш сонирхолтой хамаарал байгааг тогтоожээ.

Энэ судалгааны үр дүнд пикник, атлетик, астеник, холимог хэв шинж гэсэн дөрвөн ангиллаас бүрдэх хүний биеийн галбир болон циклойд, шизоид, диспластик гэсэн хүний зан араншинтай харьцуулан нарийвчилсан загваруудыг гаргаж иржээ³.

William Sheldon (1898-1977)

Атлетик хэв шинж нь өргөн мөртэй, цээж томтой, гар хөлдөө бяртай, булчинлаг, спортлог галбиртай хүмүүс юм. Пикник хэв шинж бол сул биетэй, махлаг нүүртэй, хөл гар нь биеийн хэмжээнээс шалтгаалан богино мэт харагддаг хүмүүс юм. Астеник хэв шинж нь туранхай, булчингийн хөгжил муутай хүмүүс юм⁴.

Товчхондоо хүний биеийн галбирын хэв шинжийг дээр дурдсанаар ангилж болох ба хувь хүний онцлогийг дараах байдлаар ангилж авч үзэж болно:

Циклойд хэв шинжийн хүмүүс ихэвчлэн тарган, сул биетэй. Кречмерын

² Lombroso, Cesare. 1876. L'Uomo Delinquente. Milan: Hoepli

³ Schmallegger, Frank. 2004. Criminology Today. Third Edition Update. Upper Saddle River, NJ: Pearson/Prentice Hall

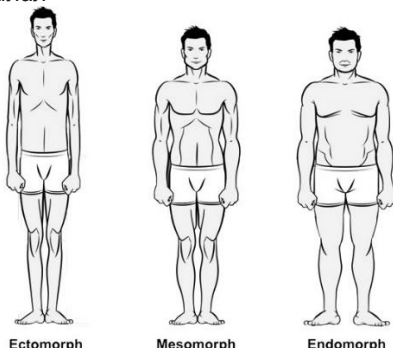
⁴ Lilly, J. Robert, Cullen, Francis T., and Ball, Richard A. 1989. Criminological Theory: Context and Consequences. Studies in Crime, Law and Justice, Vol. 5. Newbury Park, London, New Delhi: Sage Publications

үзсэнээр эдгээр хүмүүс оюун ухааны ажиллагаа муутай, хөдөлгөөний эвсэл муутай байдаг. Кречмер энэ төрлийн хүмүүсийг хулгай мэтийн хүч хэрэглэхгүй үйлдэгддэг гэмт хэрэг, зөрчил үйлддэг гэж итгэдэг байжээ. Шизоид хүмүүс бол илүү атлетик, булчинлаг биеийн бүтэцтэй бөгөөд туранхай ч байж болдог. Кречмер эдгээр хүмүүсийг эрүүл мэндэд халдах гэмт хэрэг үйлдэж болзошгүй, шизофрен шинжтэй гэж тодорхойлсон. Диспластик хэв шинжийн хүмүүс бол өөрсдийгөө хянахад маш хэцүү бөгөөд сэтгэл хөдлөл ихтэй эмзэг хүмүүс байдаг. Кречмерийн үзсэнээр эдгээр хүмүүс алдар нэр болон бэлгийн хүчирхийлэлтэй холбоотой гэмт хэрэг үйлддэг байна.

В.Шелдоны "Хүний биеийн галбирын ангилал"

Шелдон хүний биеийн эдгээр онцлог, хувь хүний зан араншны хооронд маш хүчтэй хамаарал байгаа гэж үзжээ. Кречмерийн судалгааг улам гүнзгийрүүлэн судалсан Шелдон хүний төрөлхийн гурван биеийн галбир төрх байдаг гэж тодорхойлсон.

1. Эндоморф
2. Мезоморф
3. Эктоморф

Эндоморфчуудийг Кречмерийн пикник хэв шинжийн онцлогтой ижил дугуй хэлбэрийн биеийн бүтэцтэй бөгөөд амар амгалан, гадагш харилцаатай, бусадтай нийгмийн харилцаанд орохдоо идэвхтэй хүмүүс гэж үзжээ. Мезоморфчууд нь Кречмерийн атлетик хэв шинжийн онцлогтой төстэй бөгөөд өөртөө хэт итгэлтэй, дээрэнгүй, зүрх зоригтой хүмүүс байдаг гэж үзсэн бол эктоморфчууд нь Кречмерийн астеник хэв шинжийн хүмүүс гэж тайлбарласан даруухан, ичимхий, гэнэн хэв шинжтэй ажээ. Ингэж ангилсныг

батлахаар Бостон дахь нөхөн сэргээх төвийн 200 гаруй эрэгтэй хүүхдээс авсан судалгааны үр дүнд Шелдон гэмт хэрэгт холбогдсон хүүхдүүдийн ихэнх нь мезоморф ангилалд хамаарч байсныг тогтоожээ⁵.

2.1. Туршилтууд: Горингийн Англи хоригдол, Хутоны Америк гэмт хэрэгтэн

Charles Goring (1870–1919)

Английн сэтгэл судлаач, философич Чарльз Горинг Галтоны Английн засгийн газрын дэмжлэгтэй байгуулсан Биометрийн лабораторид Карл Пийрсон зэрэг статистикчид болон бусад мэргэшсэн багийнхантай хамт ажиллаж байжээ. Горингийн нийт 12 жил зарцуулсан 3000 Англи хоригдлоос авсан судалгаа "Англи хоригдол: статистикийн судалгаа" нэрээр 1913 онд хэвлэгджээ. Хоригдлуудын толгойн хэлбэр, хамрын нуруу, хамрын урт, хамрын өргөн, уруулын зузаан, үсний өнгө, өтгөн үс, чихний хэлбэр, нүдний өнгө, арьсны онцлог, эрүү болон хацрын ясны хэлбэр зэрэг биеийн онцлог, оюун ухааны онцлог, нас, гэр бүл, нийгмийн хүчин зүйл зэрэг нийт 96 онцлогийг судалсан Горинг гэмт хэрэгтнүүд энгийн иргэд биеийн гадаад онцлогоос статистикийн хувьд ялгаатай гэдгийг тогтоосон.

Горинг цуглуулсан биеийн онцлог шинжүүд дээрээ үндэслэн хэвийн гэх ойлголтыг зөвхөн дунджаар авч үзэх нь буруу гэж үзжээ. Үүнээс дүгнэвэл тодорхой статистик судалгааны үр дүнд хүмүүсийн зарим гаж содон шинжээр нь шууд ялгаварлах нь буруу юм.

⁵ Shoemaker, Donald J. 2000. Theories of Delinquency: An Examination of Explanations of

Delinquent Behavior. Fourth Edition. New York, NY: Oxford University Press

Харвардын их сургуулийн антропологич Эрнест Хутон 1939 онд хэвлэгдсэн “Америк гэмт хэрэгтэн” болон “Гэмт хэрэг ба бие хүн” нэртэй бүтээлүүдээр тухайн үеийн хамгийн том статистик судалгааг хийж хүний биеийн гадаад төрхийн онцлог, гэм буруутай үйлдэл хооронд Ломброзогийн тодорхойлсон шиг хамаарал байгаа эсэхийг судалжээ⁶.

Судалгааны үр дүнд гарсан хэмжээснүүдэд маш сонирхолтой зүйл ажиглагдав. Тухайлбал, хүчингийн гэмт хэрэг үйлдсэн хүмүүс нийт гэмт хэрэгтнүүдээс хамгийн намхан нуруутай байв. Энэ судалгаагаар Хутон гэмт хэрэгтнүүд хяналтын бүлгийн бусад хүмүүсээс нийгмийн, биологийн болон бие физиологийн хувьд хөгжил муутай гэсэн дүгнэлтэд хүрсэн.

Энэ үзэл санаа нь тухайн үеийн евген гэж нэрлэгдэж нэлээдгүй маргаан дагуулсан, зөвхөн эрүүл бие хүмүүсийн нийгмийг бий болгохын тулд ялгаварлан гадуурхах үзлийг өөгшүүлж байна гэх уур амьсгалыг бий болгожээ.

2.2. Биологийн онолын хэрэглээнд тулгамдаж буй асуудал

Бодит байдал дээр Ломброзогийн болон тухайн үеийн судалгаанууд шинжлэх ухааны үүднээс бага зэрэг зөрүүтэй байсан⁷. Учир нь судалгаанд ашигласан судалгааны аргад хэд хэдэн алдаа дутагдал байсан. Ялангуяа түүвэр хийхэд алдаа ихээр гаргасан ба хяналтын бүлэгт энэ нь ихээр ажиглагддаг⁸.

Энэ талаар Садерланд хэд хэдэн шүүмжлэл дэвшүүлсэн. Юуны түрүүнд судалгаанд орсон хоригдлууд бүх хоригдлуудыг төлөөлж чадахгүй. Үүнээс гадна хоригдлуудын албан ёсны статистикаас гадна нуугдмал, эрүүгийн хариуцлага хүлээгээгүй гэмт этгээдүүд буюу далд тоог хамруулаагүй байна. Үүнээс дүгнэхэд Садерландын хувьд түүвэр авахад дээр дурдсан нөхцөл байдлын улмаас алдаа гарсан байх магадлал ихтэй.

Монгол Улсад бүртгэгдэж буй гэмт хэргийн статистик, шийдвэрлэлийн талаарх гэмт хэргийн цагаан номыг олон улсын жишигт нийцүүлэн 2016 оноос жил бүр

гаргаж байгаа нь сайшаалтай. Энэ нь олон байгууллагын статистикийг нэгтгэж чадсан ч цаашид гэмт хэрэг үйлдэгдэж буй шалтгаан, нөхцөлийг тогтоох, түүнээс урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагаанд шинжлэх ухаанчаар хандах асуудал дутагдаж байна.

Өөрөөр хэлбэл, гэмт хэрэг үйлдэгдэж буй шалтгаан нөхцөлийг үнэн, зөв тогтоож, бүртгэж, судалгаа хийх дата баазыг бүрдүүлэхэд анхаарах шаардлагатай юм.

Гэвч хэт нэг онолын үзэл баримтлалыг туйлшруулан бататгахыг зорих нь үр дүнгүй. Сүүлийн жилүүдэд манай орны хувьд криминологийн биологийн онол залуу судлаачдын сонирхлыг ихээхэн татсаар байдаг ба үүнд хэт автаж, зөвхөн нэг талын шалтгааныг судлах, эсвэл аль эрт няцаагдсан судалгааг туршиж, нийгэмд төөрөгдөл үүсгэх муйхар дүгнэлтийг гаргах нөхцөл бүрдээд байгаа нь анхааруштай байдлын нэг болжээ.

Тухайлбал, Хууль зүй, дотоод хэргийн сайдын нэрэмжит шилдэг бүтээл, шилдэг илтгэл, грант олгох төсөл шалгаруулах уралдаанд “Гэмт хэрэгтэн бие хүн”-ийн суурь судалгааны төсөл шилдгээр шалгарсан.

Мөн зарим судлаачид гэмт хэрэгтэй тэмцэх, гэмт хэрэгтэн бие хүнийг тодорхойлоход дерматоглификийн мэдлэгийг ашиглах онол, арга зүйн талаар судлан, улмаар тодорхой төрлийн гэмт хэрэг үйлдэх магадлалтай гэмт хэрэгтэн бие хүнийг дерматоглификийн өгөгдөлд тулгуурлан тодорхойлох боломжийг судалж буй нь энэ төрлийн шүүмжийг дагуулахад хүрч байна.

Харин 2021 онд ДХИС-ийн Шүүхийн шийдвэр судлалын төвөөс “Хүний амьд явах эрхийн эсрэг гэмт хэрэг үйлдэн хорих ял эдэлж буй хоригдлуудад хийсэн шинжилгээ” хийхдээ хоригдлуудын нийтлэг хэв шинж, сэтгэл зүйн хэв шинж, нийгэмших үйл явцад буюу тал бүрээс нь судалсан нь энэ онолыг хэрэглэх, нутагшуулахад чухал ач холбогдолтой судалгаа болжээ.

Гэмт хэргийн шалтгаан, нөхцөлүүдийг хувь хүнээс хайдаг биологийн болон сэтгэл зүйн онолуудын хувьд гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх, түүнтэй

⁶ Rafter, Nicole. 2004. “Earnest A. Hooton and the Biological Tradition in American Criminology.” *Criminology*. Vol. 42, No.3, pp.735-771

⁷ Siegel, Larry J. 2001. *Criminology: Theory, Patterns and Typologies*. Seventh Edition. Belmont, CA: Wadsworth Publishing

⁸ Shoemaker, Donald J. 2000. *Theories of Delinquency: An Examination of Explanations of Delinquent Behavior*. Fourth Edition. New York, NY: Oxford University Press

МОНГОЛ УЛСЫН
ХУУЛЬ САХИУЛАХУЙ

тэмцэх нь нийгэмшүүлэх, эмчлэх зэргээр ойлгох ба гэмт этгээдийг өвчтэй, эрүүл бус, тусламж шаардлагатай нэгэн гэж үздэг. Энэ загварын хувьд мэдээлэл цуглуулах, оношлох, оношны дагуу мэргэжилтнүүдийн шийдвэрийг авах, асуудалд таамаг дэвшүүлэн эмчилгээ, нөхөн сэргээх загварыг зохиох зэрэг үе шатуудаас бүрдэнэ.

Зарим судлаачид цагдаагийн байгууллагаас хүч хэрэглэх эрсдэлтэй хүүхдүүдийг бага сургуульд байхад нь ДНК-ийн шинжилгээ авч, архивлан хадгалах нь чухал ач холбогдолтой ба гэмт этгээдүүдийг эрт үед нь олж тогтоох хэрэгтэй гэж үзсэн. Түүний дараа гэмт хэрэг үйлдэх эрсдэлтэй хүүхдүүд дээр ажиллагаа явуулж арга хэмжээ авах шаардлагатай гэж үзсэн. Энэ болон үүнтэй төстэй арга зам нь орчин үед хүний эрх, эрх чөлөө, хувийн орон зайд халдаж буй гэх маргаан дагуулж байгаа юм.

3. Орчин үеийн биологийн онолын хандлага

3.1. Генетик ба гэмт явдлын хамаарал

Генетик ба гэмт явдал хоорондоо хамааралтай гэх санааг дэвшүүлсэн энэ үзэл нь гэмт явдлын шалтгаан нөхцөл нь хэд хэдэн генетикийн хүчин зүйл гэж үздэг⁹. Гэмт явдал нь удамшлаар дамждаг гэх санаа эртнээс судлаачдын анхаарлыг татсан асуудал байсаар ирсэн. Шөөмэйкэрийн хувьд энэ үзэл хандлагын дэвшүүлсэн гол санаа нь зөвхөн гэмт буруутай үйлдэл гэлтгүй хүний бүх үйлдэл, хандлагын хүчин зүйл нь төрснөөс хойш биш эцэг эхээс дамждагт байдаг явдал юм.

ХҮҮ буюу супер эрэгтэй синдром

Хүн бүрт 23 хос хромосом байдаг ба тэдний нэг хос нь хүйсийг тодорхойлох ген байдаг. XX хромосомтой хүн эмэгтэй байдаг бол ХҮ хромосомтой хүн эрэгтэй байдаг. Хэдий тийм боловч зарим тохиолдолд энэ хромосомд хэвийн бус үзэгдэл илрэх нь бий. Хүйсийг тодорхойлогч энэ хромосомын оронд ХХҮ эсвэл ХҮҮ зэрэг гурван хромосом хамт байх тохиолдол байдаг. Статистикийн хувьд ийм тохиолдол ХХҮ нь 3000/1 харин ХҮҮ нь 1000/1 байдаг байна.

Супер эрэгтэй эсвэл ХХҮ хромосомын онолын хувьд илүү Ү хромосом нь хүний хромосомын тэнцвэрийг

алдагдуулж, улмаар энэ төрлийн хүмүүс илүү догшин болдог гэж таамаглажээ¹⁰.

Гэмт явдлын генийн онолууд

Эллис ба Волш нар биологийн удамшлын зарим онолуудад тулгуурлан хүмүүсийг гэмт хэрэг зөрчил үйлдэхэд зарим генетик онцлог нөлөөлдөг гэдэг санааг дэвшүүлжээ. Эдгээр онолуудаас зарим нь Дарвины хувьслын онол шиг гэмт хэрэгтний гэмт хэрэг үйлдэх шалтгаан болж буй генийг дараа дараагийн үе удамдаа дамжуулж, энэхүү генетик онцлогийн тасаршгүй байдлыг хангадаг гэж үзжээ.

Генетик нөлөө болон генетик детерминизм бол нэг нэгээсээ ялгаатай гэж үздэг Эллис ба Волш нар орчин болон нийгмийн хүчин зүйл ч гэсэн хүний зан араншинд тодорхой нөлөө үзүүлдэг гэдгийг хүлээн зөвшөөрдөг байжээ. Хувь хүний генийн чадамж нь суралцахаас эхлээд нийгмийн хүрээлэлд үзүүлэх хандлага болон харилцааны хэв маягт нөлөө үзүүлж, хязгаарладаг хамгийн чухал хүчин зүйл гэж үздэг байна.

Андерсон ба Дайсон нар биеийн бүтэц, даавар, тархины мэдрэлийн тогтолцоо зэрэг нь хүний зан араншин болон гэмт хэрэгтэй их бага хамааралтай эсэхийг судалж, батлах оролдлогуудыг хийж, биосоциаль онолууд нь дангаараа сэтгэл зүйн болон биологийн онолуудаас илүү ач холбогдолтой байсан гэж дүгнэсэн.

Биологийн онолууд бусад гэмт хэргээс илүү хүчингийн болон хүчирхийлэл агуулсан гэмт хэргүүдийг тодорхойлоход ач холбогдолтой юм.

Ген ба гэмт хэргийн харилцан хамаарлыг судалсан судалгаануудаас нэхэж байдаг хамгийн гол асуулт бол удамшлаар дамжиж байгаа зүйл яг юу болох, дангаараа гэмт хэрэгт шууд нөлөөлөх ген байдаг эсэх юм. Хүний зан араншин, хандлагад нөлөөлдөг нь тогтоогдсон 100 гаруй ген байдаг хэдий ч эдгээрээс аль нэг нь эсвэл хэд хэд нь бүрдвэл гэмт хэрэг үйлдэх шалтгаан болно гэсэн баттай нотолгоо байхгүй.

Гэм буруутай ген гэж байхгүй. Үүнээс дүгнэвэл шинжлэх ухааны судалгаанд тулгуурлан зарим төрлийн генд илэрч буй хандлагад судалгаа хийж болно. Судалгаагаар ХҮҮ хромосомын онол батлагдаагүй юм.

⁹ Ellis, Lee and Walsh, Anthony. 1997. "Gene-Based Evolutionary Theories in Criminology" Criminology. Vol. 35, No.2, pp.229-276

¹⁰ Beirne, Piers and Messerschmidt, James. 1991. Criminology. San Diego: Harcourt Brace Jovanovich, Publishers

Дүгнэлт

Ч.Ломброзо болон бусад судлаачдын судалгаанд зарим тоо баримт статистикийн алдаанууд байсан байж болох ч санааны хувьд гэмт хэргийн арга зүй ашигласан бодит судалгаа мөн. Тухайн үед гэмт явдлын судалгаанд огт хийгээгүй зүйлийг хийж, позитивист үзэл хандлагыг байгалийн ухаантай хослуулан гэмт явдлыг тайлбарлахын тулд хэрэглэжээ.

Гэмт хэргийг биологийн болон сэтгэл зүйн хүчин зүйлүүдээр тодорхойлох нь учир дутагдалтай буюу олон хүчин зүйлүүдийн дунд эдгээр ойлголтууд байх бөгөөд өөр хоорондоо болон бусад хүчин зүйлүүдийн нөлөөллөөс шалтгаалан гэмт хэргийг бий болгодог гэж дүгнэхэд хүргээд байна.

Үүнээс үзвэл, Шеемэйкэрийн тодорхойлсон шиг гэмт явдлын биологийн болон сэтгэл зүйн судалгаанууд нь эдгээр хүчин зүйлүүдээс шууд хамааралтай гэж үзэхийн оронд орчны нөлөө гэмт явдлын шалтгаан болох магадлалыг судлах нь илүү ач холбогдолтой юм.

Удамшил ба гэмт явдлын харилцан хамаарлыг судалсан судалгаанд гардаг түгээмэл алдаа нь гэмт явдлын шалтгаан нь генд нууцаар агуулагддаг “шинэ хувьсагч” гэж хэлж болохуйц ухагдахууныг голчлон авч үздэг байна. Хэдийгээр тийм боловч хүний зан араншин удамшлаар дамждаггүй бөгөөд тодорхой хандлагуудад нөлөөлдөг дааврууд хувь хүнд ямархуу хэмжээтэй байдагтай холбоотой генийн мэдээлэл удам дамждаг байх боломжтой юм. Тухайлбал, тархинд агуулагддаг даавар болох сератонины хэмжээ бага байх нь сөрөг хандлага, түргэн зантай байх байдлын хамаарлыг авч үзвэл хувь хүний дааврыг тодорхойлдог генетик кодууд дараагийн удамд дамжихад дараагийн үе удам эерэг орчинд ч сөрөг хандлага гаргах магадлал ихтэй гэж хэлж болно.

Гэмт явдлын биологийн онолын үзэл баримтлалыг туйлшруулан бататгахыг зорих нь үр дүнгүй юм. Сүүлийн жилүүдэд манай орны хувьд криминологийн биологийн онол залуу судлаачдын сонирхлыг ихээхэн татсаар байдаг ба үүнд хэт автаж, зөвхөн нэг талын шалтгааныг судлах, эсвэл аль эрт няцагдсан судалгааг туршиж, нийгэмд төөрөгдөл үүсгэх магадлалтай.

Үүнээс гадна хүний биеийн галбир, үзэгдэх онцлог, бусад биологийн өвөрмөц байдлаас шууд гэмт хэрэгтнийг дүгнэх боломж сул, энэ төрлийн судалгаа

батлагдаагүйгээс гадна, хүний эрхийн зөрчил үүсгэх магадлалтай байдаг нь хамгийн гол асуудал юм.

Санал

Судалгааны үр дүн, түүний эцэст хийсэн дүгнэлтэд түшиглэн цаашид криминологийн шинжлэх ухааны биологийн онолын үзэл баримтлал, чиг хандлагад суурилан гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх, түүний шалтгаан нөхцөлийг илрүүлэхэд ашиглах, харилцан уялдааг хангах үүднээс тодорхой саналыг боловсрууллаа.

1. Криминологийн биологийн онолын чиг хандлагыг энэ төрлийн судлаачдын дунд нэвтрүүлэн түгээж, эрдэм шинжилгээ, туршилт, судалгаа, хэлэлцүүлгийг тогтмол зохион байгуулж, гэмт хэргийн түвшин, түүнтэй тэмцэх, урьдчилан сэргийлж буй үйл ажиллагаатай хэрхэн зохицож байгаатай уялдуулах, позитивист үзэл баримтлалыг нэвтрүүлэх;

2. Гэмт хэрэгтэй тэмцэх, гэмт хэргийн статистик мэдээллийг харилцан солилцож буй байгууллагууд тухайн гэмт хэргийн шалтгаанд хүний эрхэд халдалгүйгээр нууцын зэрэглэлтэйгээр хувь хүний биологийн онцлогийг судлах;

3. Энэ төрлийн криминологи судалгаанд анагаах ухааны, биологийн шинжлэх ухааны салбарыг оролцуулах;

4. Криминологийн шинжлэх ухааны чиглэлээр эрдэм шинжилгээ, судалгааны эрэлт хэрэгцээнд тулгуурлан энэ төрлийн мэргэжилтэн бэлтгэж, салбаруудын хамтын ажиллагаанд хэрэгжүүлэх;

5. Криминологийн онолын орчин үеийн хандлагыг судлан практикт хэрэгжүүлэх боломжийг судлах шаардлагатай бөгөөд хэт туйлширсан буюу үр дүнгүй зарим онолын үзэл баримтлалаас татгалзах, судалгаагүй урьдчилан сэргийлэх ажилд төсөв, хөрөнгө зарцуулахаас зайлсхийж, эрдэм шинжилгээний хурал тогтмол зохион байгуулах шаардлагатай.

Ашигласан материал

1. Einstadter, Werner & Henry, Stuart. 1995. Criminological Theory: An Analysis of Its Underlying Assumptions. Forth Worth, TX: Harcourt Brace College Publishers

2. Lombroso, Cesare. 1876. L'Uomo Delinquente. Milan: Hoepli

3. Schmalleger, Frank. 2004. Criminology Today. Third Edition Update. Upper Saddle River, NJ: Pearson/Prentice Hall

4. Lilly, J. Robert, Cullen, Francis T., and Ball, Richard A. 1989. Criminological Theory: Context and Consequences. Studies in

МОНГОЛ УЛСЫН
ХУУЛЬ САХИУЛАХ
ГЭМТ ЯВДАЛ СУДЛАЛ

Crime, Law and Justice, Vol. 5. Newbury Park, London, New Delhi: Sage Publications

5. Shoemaker, Donald J. 2000. Theories of Delinquency: An Examination of Explanations of Delinquent Behavior. Fourth Edition. New York, NY: Oxford University Press

6. Rafter, Nicole. 2004. "Earnest A. Hooton and the Biological Tradition in American Criminology." Criminology. Vol. 42, No.3, pp.735-771

7. Siegel, Larry J. 2001. Criminology: Theory, Patterns and Typologies. Seventh Edition. Belmont, CA: Wadsworth Publishing

8. Shoemaker, Donald J. 2000. Theories of Delinquency: An Examination of Explanations of Delinquent Behavior. Fourth Edition. New York, NY: Oxford University Press

9. Ellis, Lee and Walsh, Anthony. 1997. "Gene-Based Evolutionary Theories in Criminology" Criminology. Vol. 35, No.2, pp.229-276

10. Beirne, Piers and Messerschmidt, James. 1991. Criminology. San Diego: Harcourt Brace Jovanovich, Publishers

ХУУЛЬ БУСААР АН АГНАХ ГЭМТ ХЭРГИЙГ ИЛРҮҮЛЭХ ЧИГЛЭЛЭЭР ОЛОН УЛСЫН ХЭМЖЭЭНД ЯВУУЛЖ БАЙГАА САНХҮҮГИЙН МӨРДӨН ШАЛГАХ АЖИЛЛАГААНЫ ОНЦЛОГ

FINANCIAL INVESTIGATION OF INTERNATIONAL ILLEGAL HUNTING

Я.Билэгдэмбэрэл

ДХИС-ийн Цагдаагийн сургуулийн Гүйцэтгэх ажлын тэнхимийн ахлах багш, цагдаагийн дэд хурандаа

Bilegdemberel Ya.

University of Internal Affairs at the Police School of the University of Internal Affairs, senior teacher, Police lieutenant colonel

Хураангуй: Хууль бусаар ан агнах, ховор, нэн ховор /цаашид олон улсад ашигладаг нэршлийн дагуу зэрлэг амьтан гэх/ амьтны эд эрхтнийг хил дамжуулан худалдаалах гэмт хэргийг олон улсын хэмжээнд илрүүлэх чиглэлээр явуулдаг санхүүгийн мөрдөн шалгах ажиллагааны онцлогийг судлан үзсэн болно.

Abstract: The features of financial investigations conducted in the field of international illegal hunting and cross-border trade of wildlife organs are studied.

Түлхүүр үг: Хууль бус ан, зэрлэг амьтан, худалдаа, гэмт хэрэг, санхүүгийн шалгалт, олон улс

Key word: Poaching, wildlife, trade, crime, financial investigation, international

Олон улсын эрх зүйн зохицуулалт болон байгууллагуудын хамтын ажиллагаа

“Олон улсын болон үндэсний хууль тогтоомжийг зөрчих эсхүл холбогдох зөвшөөрөлгүйгээр ургамал, амьтныг хууль бусаар агнах, олж авах, худалдан борлуулах, тээвэрлэх, импортлох, экспортлох явдал”-ыг олон улсын хэмжээнд хууль бусаар ан агнах, зэрлэг амьтны хууль бус худалдаа гэж тодорхойлсон байдаг.¹

Энэ төрлийн гэмт хэрэг нь ховор, нэн ховор жагсаалтад багтсан амьтныг хууль бусаар агнаж, хил дамжуулан худалдан борлуулахаас гадна мөнгө угаах, далд эдийн засаг, авлига, ашиг сонирхлын гэмт хэрэг давхар явагдаж үндэсний аюулгүй байдалд занал хийлдэг учраас Нэгдсэн Үндэсний байгууллагаас “**Зохион байгуулалттай гэмт хэрэг мөн**” гэж үзжээ. Интерполоос 2015 онд гарсан гэмт хэргийн хор аюулын жагсаалтын 4 дүгээрт оруулсан байна.

Хууль бусаар ан агнах, зэрлэг амьтны хууль бус худалдаатай холбоотой харилцааг олон улсын хэмжээнд зохицуулах зорилгоор “Зэрлэг амьтан, ургамлын

аймгийн ховордсон зүйлийг олон улсын хэмжээнд худалдаалах тухай” конвенц гарган дагаж мөрдөж байна.

Уг конвенцыг анх 1973 онд Вашингтон хотод гарын үсэг зурж баталсан бөгөөд уг хотын нэрээр “Вашингтоны конвенц” буюу Конвенц (Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora гэсэн өгүүлбэрийн англи хэл дээрх товчлол болох- CITES) гэх нэрээр танил болсон.²

Дэлхийн Байгаль Хамгаалах Холбооны гишүүдийн 1963 онд хийсэн уулзалтаар гаргасан шийдвэрийн үр дүнд 1973 оны 03 дугаар сарын 03-ны өдөр АНУ-ын Вашингтон хотод 80 орны төлөөлөл оролцсон хуралдаанаар тус Конвенцийн төслийг хэлэлцэн баталж, улмаар 1975 оны 07 сарын 01-ний өдрөөс хүчин төгөлдөр болж, одоо 180 улс орныг гишүүнээр нэгтгэсэн байгаль хамгаалал, амьтан, ургамлын ховордсон зүйлийн худалдааг зохицуулдаг, тогтвортой ашиглагдаж байгаа хамгийн том, урт хугацаанд хэрэгжиж байгаа Засгийн Газар хоорондын эрх зүйн акт юм.³

Жил бүр зэрлэг амьтны хууль бус худалдааны улмаас дэлхийд 7.8-10 тэрбум

¹ Мөнхжаргал.Б Зэрлэг амьтны хууль бус худалдааны тухай иргэдэд зориулсан гары авлага. УБ.2021 он. 8 дахь тал

² Дэлхийн байгаль хамгаалах сангаас гаргасан “CITEIS конвенцийн танилцуулга”.УБ., 2020 он. 8 дахь тал

³ <https://wwfasia.awsassets.panda.org/>

МОНГОЛ УЛСЫН
ЭРХ ЗҮЙН
БАРИМТЫН
ДАГУУ

ам.доллар⁴-оор эргэлддэг бөгөөд үүний цаана хэдэн зуун сая амьтан, ургамал, тэдгээрийн гаралтай арьс ширэн бүтээгдэхүүн, мод, эм бэлдмэл, ургамлын зүйл, бодгалиудын худалдааны тухай асуудал хөндөгддөг.

Зэрлэг амьтан, ургамлын худалдаа нь улс орнуудын хооронд хил дамнан зохион байгуулагддаг учир тодорхой зүйлийг ашиглалтаас хамгаалахын тулд олон улсын хамтын ажиллагаа зүй ёсоор шаардагддаг. Ашиглах байдлаас үл хамааран 35,000 гаруй зүйл амьтан, ургамлын худалдаа тус Конвенцын эрх зүйн баримтын дагуу явагдана. Энэ Конвенц нь тодорхой зүйлүүд, тэдгээрийн гаралтай бүтээгдэхүүний олон улсын худалдааг хянахад чиглэсэн байдаг.

Олон улсын хэмжээнд зэрлэгийн амьтны хууль бус худалдаатай тэмцэх чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг томоохон байгууллагуудын нэг бол Интерполын үндэсний төв товчооны

Байгаль орчны гэмт хэрэгтэй тэмцэх алба юм.

Интерпол буюу Олон Улсын Эрүүгийн Цагдаагийн Байгууллага (франц хэлээр. Organisation internationale de police criminelle) нь гэмт хэргийг таслан зогсоох, дэлхийн улс орнуудын цагдаагийн байгууллагуудын хамтын ажиллагааг хөгжүүлэх зорилготой олон улсын байгууллага⁵ бөгөөд нэрийг Интерпол гэж товчлон нэрлэж хэвшсэн. Уг байгууллагад бүс нутгуудыг хариуцсан 7 товчоо, Үндэсний төв товчооноос бүрдэх 194 гишүүн оронтой цар хүрээгээр НҮБ-ын дараа бичигддэг томоохон байгууллага юм.

Олон Улсын Эрүүгийн Цагдаагийн Байгууллага гадна олон улсын хэмжээнд зэрлэг амьтныг хамгаалах чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг 125 байгууллага⁶ байдаг. Эдгээрээс олон жил тогтвортой үйл ажиллагаа явуулж байгаа дараах байгууллагууд байна. Үүнд:

WCS

- Байгаль, зэрлэг амьтдыг хамгаалах нийгэмлэг (Wildlife Conservation Society)

WWF

- Дэлхийн байгаль хамгаалах сан (Wildlife Conservation Society)

ZSL

ZSL

- Лондонгийн амьтан судлалын нийгэмлэг (Zoological Society of Mongolia)

Хойд Америкийн Бух гөрөөсийг хамгаалах чиглэлээр 1895 онд байгуулагдаж, одоо 60 орчим оронд 500 гаруй төсөл, хөтөлбөр хэрэгжүүлдэг.

Байгаль хамгаалах чиглэлээр 1961 онд Швейцарын улсад байгуулагдаж, одоо, дэлхийн 100 гаруй оронд 5 сая гишүүн дэмжигчтэй.

Зэрлэг амьтныг хамгаалах чиглэлээр 1826 онд байгуулагдаж, одоо 80 орчим оронд 650 гаруй төсөл, хөтөлбөр хэрэгжүүлдэг.

Олон улсын хэмжээнд зэрлэг амьтны хууль бус худалдаа нь үндэстэн дамнасан зохион байгуулалттай гэмт бүлэглэл болон авлига, мөнгө угаах, татвараас зайлсхийх, залилан гэх мэт санхүүгийн гэмт хэргийн бүлэглэлтэй холбогдох нь түгээмэл байдаг.

Жишээ нь: Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улсын нэг бизнесмэн 2015-2018 онд Африк тивийн Замби улсын санхүүгийн сул байдлыг ашиглан эрх бүхий алба хаагчдад авлига өгч, гэмт бүлэглэлийг санхүүжүүлэн хууль бусаар Зааны соёог хил дамжуулан худалдан борлуулдаг байсныг тогтоосон.⁷

⁴ <https://www.ice.gov/features/wildlife>

⁵ “Цагдаагийн ерөнхий газар” сэтгүүл 2018 оны №2 дугаар “Интерполын танилцуулга”

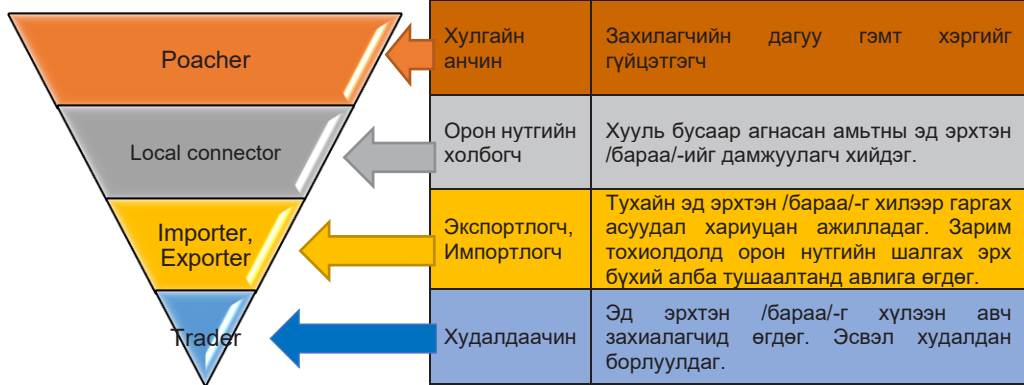
⁶ <https://www.wwfasia.awsassets.panda.org>

⁷ Лондонгийн амьтан судлалын нийгэмлэг /ZSL/-ийн Монгол дахь төлөөлөгчийн газраас зохион байгуулсан “Гүйцэтгэх ажиллагааны менежмент” сургалтын материал

Санхүүгийн мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулах онцлог

Олон улсын хэмжээнд хууль бусаар ан агнах, зэрлэг амьтны эд эрхтнийг хил

дамжуулан худалдаалах гэмт хэргийг илрүүлэх зорилгоор дараах 4 үндсэн чиглэлээр санхүүгийн мөрдөн шалгах ажиллагааг явуулдаг байна.⁸ Үүнд:

1. Хулгайн анчин болон орон нутгийн холбогч нар нь санхүүгийн хувьд сул, ядуу, хуулиас гадуур ашиг олох сонирхолтой байдаг. Уг этгээдүүд нь амьдарч байгаа орон нутагтаа банкны данс нээдэггүй, ихэвчлэн бэлэн мөнгөөр харьцдаг учраас их хэмжээний бэлэн мөнгө эргэлддэг, чек, ухаалаг мөнгөн шилжүүлэг зэргийг ашигладаг байдлыг тулгуурлан санхүүгийн мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулдаг.

Зарим тохиолдолд хулгайн анчин болон орон нутгийн холбогч нар нь тухайн улсын банкны систем, хууль тогтоомжийг сайн судалсан байдаг тул бага мөнгөн дүнгээр олон гүйлгээ хийсэн байдаг.

Жишээ нь: Интерполоос олон улсын хэмжээнд зохион байгуулсан "Мэргэн ухаан" ажиллагааны үр дүнд 1100 гаруй хүнийг баривчилж, олон тонн зааны яс, түүхий эд, 50,000 сийлмэл зааны яс хураан авсан байна. Баривчлагдсан хүмүүсийн 80.0 хувь нь ял шийтгүүлсэн.⁹

2. Экспортлогч, импортлогч нар нь санхүүгийн ашиг олох зорилготой. Орон нутгийн шалгах эрх бүхий алба хаагчдад авлига өгөх, зохион байгуулалтын ажлыг хариуцдаг.

Уг этгээдүүд нь хууль ёсны бизнес шиг харагдуулдаг. Халхавчаар охин компани банкны дансаар мөнгө шилжүүлэг хийдэг, албан бус мөнгөний брокероор дамжуулдаг зэрэг онцлогтой.

Жишээ нь: Араб улсуудад "Hawala", Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улсад "Fei chen" гэсэн төлбөрийн хэрэгслүүдийг ашиглан хууль бусаар олсон орлого, мөнгөний гуйвуулгыг олон улсын хэмжээнд хийдэг. Мөнгөн гуйвуулгын аргыг төрийн эрх бүхий өндөр түвшний хүмүүсээс зааварчилга чиглэл авдаг бөгөөд энэ аргыг ихэвчлэн шашны бүлэглэлүүд ашигладаг.

Энэ төрлийн аргаар үйлдэгдсэн гэмт хэрэг илрүүлэх арга нь:

- Данснаар хийсэн гүйлгээ нь тухайн компанийн зорилгод нийцээгүй.

- Хууль сахиулах байгууллагын хяналтад байхаар бүртгэгдээгүй данс ашигладаг.

- Олон нийтийн оролцоо хязгаарлагдмал, нийтэд мэдээлэгдэхгүй данс ашигладаг.

- Эрх мэдлээ хэтрүүлэх албан тушаалтан гэмт хэрэгт холбогдолтой байдаг зэрэг байдлыг ашиглан илрүүлдэг.

Зэрлэг амьтдын хууль бус худалдаа жилд 20 тэрбум ам.долларт хүрдэг. Зэрлэг амьтныг гэмт хэрэгтнүүд хулгайн ан, тээвэрлэхээс эхлээд боловсруулах, борлуулах хүртэл нийлүүлэлтийн бүх сүлжээний дагуу ашиглаж болно.¹⁰

Зэрлэг амьтан, модны хууль бус наймаатай тэмцэх дэлхийн хэмжээнд 2015 онд явуулсан ажиллагааны үр дүнд 900 орчим сэжигтнийг илрүүлж, 5.1 сая ам.долларын үнэ бүхий 1300 хууль бус

⁸ <https://www.college.police.uk/app/covert-policing/undercover-policing>

⁹ <https://www.interpol.int/Crimes/Environmental-crime/Wildlife-crime>

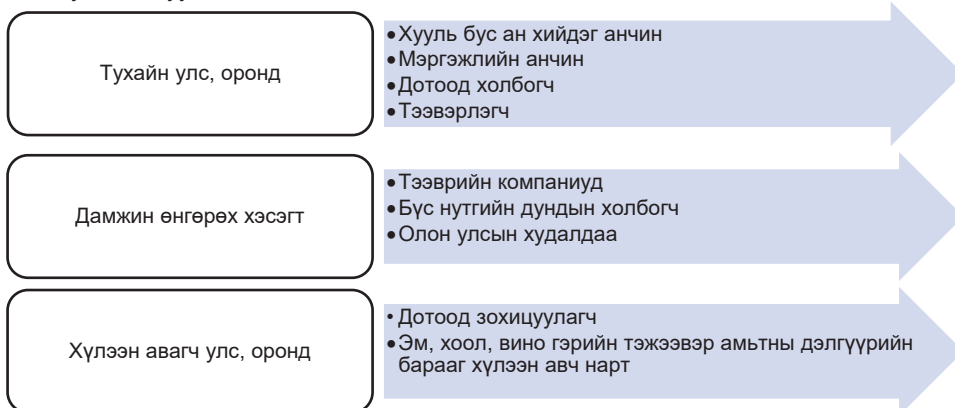
¹⁰ UNEP-INTERPOL Report: The Rise of Environmental Crime

Хууль сахиулахуй

бүтээгдэхүүнийг хураан авчээ. Уг ажиллагаанд дэлхийн 49 улс орон, нутаг дэвсгэрийн цагдаа, гааль, хилийн байгууллага, байгаль орчин, ан амьтан, ойн салбарын ажилтнууд оролцож, олон төрлийн хураан авчээ.¹¹

3. Худалдаачин, хэрэглэгч нар нь санхүүгийн ашиг олохоос гадна сонирхогч, цуглуулагч, олон нийтэд үзүүлэх нөлөөлөлтэй, эрх мэдэл бүхий төрийн өндөр албан тушаалтнууд байдаг.

Дээр дурдсан 4 үндсэн чиглэлээр санхүүгийн мөрдөн шалгалтын ажиллагаа явуулахдаа банкны гүйлгээний цикл, сэжигтэй байдал, ердийн компаниар дамжсан олон улсын гүйлгээ, төлбөрийн схем, орлого зарлагын ижил дүнтэй шуурхай гүйлгээ, өндөр эрсдэлтэй газар зүйн байршлын импорт, экспорт компани хоорондын ойлгомжгүй зээл зэрэг байдлыг тодорхойлон шалгалтын ажиллагаанд ашигладаг.¹²

Банкны мөрдөн шалгах ажиллагаа эхлүүлэхэд төр хувийн хэвшлийн хамтын ажиллагаа, хууль сахиулах байгууллагын хяналт чухал байдаг.

д/д	Асуулт	Тодорхойлох зүйл
1	Хэн	Хүн, компанийн нэр
2	Юу	Гүйлгээнд ашиглаж буй хэрэгсэл эрсдэл механизм
3	Хэзээ	Он, сар, өдөр давтамж үргэлжлэх хугацаа
4	Хаана	Салбар, газар хэлтсийн байршил, дансны дугаар төрөл, дансны ангилал
5	Яагаад	Үйлчлүүлэгчийн төрөл, сэжиглэх шалтгаан бусад холбогдох мэдээлэл
6	Хэрхэн	Эх сурвалж, хэрэглэж эхэлснээс хойш гүйлгээ дуусах хүртэл хэрхэн хийгдсэнг тодорхойлох

Жишээ нь: Вьетнам улсын нэг бизнесмэн гаднаас ирсэн хамтрагч нартаа ховор амьтны эд эрхтнээр хийсэн өөрийн цуглуулгыг үзүүлдэг тухай мэдээллийг шалгаж түүний хувьд орлого, эзлэх байр суурийг тодорхойлж гэмт хэргийг илрүүлсэн.

Олон улсын хэмжээнд шалгалтын ажиллагаа явуулдаа мэдээлэгч нарыг дараах 3 үндсэн чиглэлд байрлуулсан байна.

Жишээ нь: Интерполоос 2014 онд зохион явуулсан "Сарвуу" ажиллагаа нь Африкт зааны соёогийн наймааг онилсон бөгөөд 376 хүнийг баривчилж, 4.5 тонн зааны соёо, хирсний эврийг хураан авчээ. Бид хууль бус худалдаа эрхэлдэг 25 гэмт хэргийн бүлэглэлийг илрүүлэхэд туслах тусгай баг ажиллуулсан.¹³

Хууль бусаар ан агнах, зэрлэг амьтны эд эрхтнийг хил дамжуулан худалдаалах гэмт хэрэгтэй холбоотой байж болзошгүй сэжигтэй гүйлгээ илэрсэн үед дараах арга хэмжээг авдаг.

гэсэн асуултад хариулах замаар илрүүлдэг.

¹¹ <https://www.interpol.int/Crimes/Environmental-crime/Wildlife-crime>

¹² Working together | College of Policing

¹³ Operation Worthy II (2015)

Их Британи Умард Ирландын Нэгдсэн Хаант Улсын Төв банканд сэжигтэй гүйлгээ, хууль бус мөнгийг буцааж татаж авдаг систем байдаг. Мөн нисэх буудлын гаалийн шалгах хэсгээр 15.000 фунтээс их хэмжээний мөнгө авч гарахыг зөвшөөрдөггүй бөгөөд бэлэн мөнгийг илрүүлдэг нохой ашигладаг.

Дүгнэлт:

Хууль бусаар ан агнах, ховор, нэн ховор амьтны эд эрхтнийг хил дамжуулан худалдаалах гэмт хэргийг олон улсын хэмжээнд үндэсний аюулгүй байдлын түвшинд авч үзэж, илрүүлэх, шалгах ажиллагаа явуулахдаа үндэстэн дамнасан зохион байгуулалттай гэмт хэрэг болон авлига, мөнгө угаах, татвараас зайлсхийх, залилах зэрэг санхүүгийн гэмт хэрэгтэй давхар холбож шалгадаг онцлогтой байна.

Санал:

1. Олон улсад хууль бусаар ан агнах гэмт хэргийг мөрдөн шалгах ажиллагааны үед ашиглаж байгаа аргачлалыг Монгол улсад ашиглах боломж, эрх зүйн орчныг судлах.

2. Хэрэг шалгах ажиллагаанд ашиглаж боломжтой бол аргачилсан зааварчилга гаргах.

3. Хууль бусаар агнасан амьтны эд эрхтнийг худалдан борлуулсантай холбоотой санхүүгийн сэжигтэй гүйлгээг бүртгэн авч шалгах системийг нэвтрүүлэх.

Ашигласан материал

- Зэрлэг амьтан, ургамлын аймгийн ховордсон зүйлийг олон улсын хэмжээнд худалдаалах тухай конвенц

- Мөнхжаргал.Б Зэрлэг амьтны хууль бус худалдааны тухай иргэдэд зориулсан гары авлага. УБ.2021 он

- Тунгалаг.У Дэлхийн байгаль хамгаалах сангаас гаргасан "CITEIS конвенцийн танилцуулга".УБ., 2020 он

- Лондонгийн амьтан судлалын нийгэмлэг /ZSL/-ийн Монгол дахь төлөөлөгчийн газраас зохион байгуулсан "Гүйцэтгэх ажиллагааны менежмент" сургалтын материал

- "Цагдаагийн ерөнхий газар" сэтгүүл 2018 оны №2 дугаар

- wwfasia.awsassets.panda.org/
- www.ice.gov/features/wildlife
- www.wwfasia.awsassets.panda.org
- www.college.police.uk/app/covert-policing/undercover-policing
- www.interpol.int/Crimes/Environmental-crime/Wildlife-crime
- UNEP-INTERPOL Report: The Rise of Environmental Crime
- www.interpol.int/Crimes/Environmental-crime/Wildlife-crime
- www.interpol.int/Crimes/Environmental-crime/Wildlife-crime
- Working together | College of Policing

ПРОФАЙЛИНГИЙН ОЙЛГОЛТ, МӨН ЧАНАР

CONCEPT AND ESSENCE OF PROFILING

Хууль сахиулахуй
Гэмт явдал судлал

Ш.Номин-Эрдэнэ

ДХИС-ийн Цагдаагийн сургуулийн Мөрдөх арга зүйн тэнхимийн ахлах багш, докторант, цагдаагийн хошууч

Nomin-Erdene Sh.

Senior lecturer of the department of methodology investigation, Police institute, University of Internal Affairs, Master of Psychological Sciences, adjunct, police major

Хураангуй: Энэхүү өгүүлэлээрээ Хууль зүйн сэтгэл судлалын уламжлалт бус аргуудын нэг болох гэмт хэрэгтний сэтгэл зүйн онцлог, бие хүний шинж чанарын талаарх тодорхой багц мэдээллийг тусгасан профайлингийн ойлголт, мөн чанарыг илэрхийлж, бусад профайлинггаас ялган, шинжлэн магадлахуйн салбарын нэршлийг тодорхойлох асуудлыг хөндсөн.

Abstract: This article describes one of the non-traditional methods of legal psychology-the concept and nature of a profile that reflects a specific set of information about the psychological characteristics and physical characteristics of the offender, differentiates it from other profiles, and defines the nomenclature of the field of analysis.

Түлхүүр үг: Сэтгэл зүй, сэтгэл судлал, профайлинг, профайлер, гэмт хэрэг, гэмт хэрэгтэн, шинжлэн магадлахуй, шинжээч.

Keywords: Psychology, psychology, profiling, profiler, crime, criminal, criminal forensics, analysis, forensic expert.

Сэтгэл зүйчид “Хүн бүр ялгаатай, энэ ялгааг хэрхэн тайлбарлах вэ, яг адил нөхцөлд яагаад хүн бүр өөр өөрөөр биеэ авч явдаг юм бэ?” гэх асуултын хариуг бүх цаг үед хайсаар иржээ. Нийгмийн хөгжил нэмэгдэхийн зэрэгцээ хүн хоорондын харилцаа, дадал зуршил, эрхэлж буй үйл зэрэг хүний амьдралын хэв маяг хувьсан өөрчлөгдсөнөөр түүнийг судлах арга хэрэгсэл ч түүнтэй нийцэн өөрчлөгдөх шаардлага бий болсоор байсан тул сэтгэц оношилгоо¹ нь хөгжлийн үе шатыг туулсаар профайлинг гэх нэгэн төрөл бий болжээ.

Профайлинг гэх нэр томъёо анх хэрэглээнд нэвтрэхдээ гэмт хэрэгтний зан үйл, бие хүний сэтгэл зүйн онцлог шинж чанарыг судлах зорилгоор хэрэглэгдэж ирсэн бөгөөд өдгөө сэтгэл судлалын бусад салбарт ч мөн өөр өөрийн агуулгаар хэрэглэгдэж байна. Сэтгэл зүйн профайл нь гэмт хэргийн газарт хийсэн дүн шинжилгээ эсвэл гэмт хэрэгтний үлдээсэн ул мөрт үндэслэн тухайн хүний сэтгэц, сэтгэл хөдлөл, зан чанарын дотоод болон гадаад

байдлаар илрэх шинж чанарыг тодорхойлж сэжигтэй этгээдийг таних арга² гэж тайлбарладаг.

ОХУ-ын Худлыг илрүүлэх олон улсын академи (Международная академия исследования лжи)-ийн захирал, ДЯЯ, Холбооны аюулгүй байдлын албаны ажилтан асан Е.В.Спирицагийн тодорхойлсноор Профайлинг (англ. *profile*) гэдэг нь хүний гадаад төрх байдал, аман ба аман бус харилцааны хэв маяг зэрэг зан үйлийн онцлог шинж чанаруудад үндэслэн сэтгэл зүйн хөрөг зургийг гаргадаг сэтгэл судлалын шинжлэх ухааны шинэ чиг хандлага³ гэж тодорхойлжээ. Түүний нийтлүүлсэн 10 гаруй бүтээлээс үзэхэд тэрээр профайлингийн аргыг “шуурхай сэтгэц оношилгоо” гэж үздэг нь харагддаг. Харин профайлер-шинжээч, “Профайлинг” номын зохиогч Алексей Филатовын тодорхойлсноор: “Профайлинг гэдэг нь тухайн хүний хувийн шинж чанар, дадал зуршил, үнэт зүйл, сэдэл, итгэл үнэмшлийг хурдан унших, түүнчлэн шаардлагатай

¹ Сэтгэц оношилгоо - бодгаль хүн, бүлэг хамт олны сэтгэцийн болон сэтгэл зүйн үзэгдлийг оношлогооны арга аргачлалын тусламжтайгаар судалж, хэмжиж, дүгнэлт өгөхийг хэлнэ. //Оюундалай, Н., Оюунцоо, Н. Сэтгэц оношилгоо. 2017. 17 дахь тал.

² Berg, B. L. (2008). Criminal investigation. Boston: McGraw-Hill Higher Education. ISBN 978-0073401249.

³ Спирица, Е.В. Вижу вас навсквозь. Как читать людей. – СПб., 2017. 9 дэх тал.

тохиолдолд түүний зан төлөвийг урьдчилан таамаглах боломжийг олгодог "хүнийг унших" практик арга юм⁴ гэж тодорхойлсон нь бодит байдалд илүү ойр байх бөгөөд бидний зүгээс энэхүү тодорхойлолтыг оновчтой дүгнэсэн гэж үзэж байна.

Сэтгэл судлалын шинжлэх ухааны доктор М.Р. Арпентьева: "Профайлинг тухайн объектын аман болон аман бус зан үйлийн үнэлгээнд үндэслэн хувь хүний шинж чанар, далд сэдлийг оношлох, мэдээллийг үнэлэх, хүний үйлдэл, харилцаа, нөхцөл байдлын чиг хандлагыг урьдчилан таамаглах боломж олгодог нийгэм-сэтгэл зүйн аргуудын цогц юм"⁵ гэж илүү дэлгэрэнгүй бөгөөд шинжлэх ухааны олон цогц ойлголтыг багтаан илэрхийлснийг судлаачийн зүгээс дэмжиж байна. Мөн АНУ-ын Бирмингамын Их сургуулийн Сэтгэл судлалын сургуулийн судалгааны албаны дарга, шүүх эмнэлгийн сэтгэл зүйч Жессика Вудхэмсийн тодорхойлсноор "Гэмт этгээдийн танилцуулга (Offender profiling) буюу гэмт хэргийн шинж чанарыг тодорхойлох (criminal profiling) нь хууль сахиулах байгууллагуудын сэжигтнүүдийг илрүүлэхэд ашигладаг мөрдөн байцаалтын стратеги бөгөөд мөрдөгчид ижил гэмт этгээтэн үйлдсэн байж болзошгүй хэргүүдийг хооронд нь холбоход ашигладаг. Олон төрлийн гэмт хэрэг нь тодорхой гэмт хэрэгтэнтэй холбоотой байж болох бөгөөд уг мэдээллийг тухайн гэмт хэрэгтний цаашдын үйлдлийг урьдчилан таамаглахад ашиглаж болно"⁶ гэж практик хэрэглээний үүднээс тайлбарласан нь ойлгомжтой боловч явцуу шинжийг агуулж байна.

Дээрх судлаач, эрдэмтдийн тодорхойлолтоос дүгнэж үзвэл **"профайл гаргах гэдэг нь аман болон аман бус зан үйлийн цогц үнэлгээний үндсэн дээр хийгддэг бөгөөд энэ нь зохих бэлтгэлтэйгээр түүний зан чанарын бүх чухал талыг бүрэн тусгасан, сэтгэц оношилгооны бүхий л аргыг цогцоор нь ашигладаг, хүний сэтгэл зүйн нарийвчилсан хөргийг бүтээх арга зүй"** гэсэн судлаачийн өөрийн тодорхойлолтыг дэвшүүлж байна.

Монгол Улсад анх доктор, профессор Б.Бат-Эрдэнэ өөрийн бүтээлдээ мэдээлэл цуглуулах уламжлалт бус арга, хэрэгслийг тодорхойлж, полиграфологи, гипнологи, генетик зүйн аргуудын хамт "Сэтгэл зүйн хөрөг үүсгэл" гэх нэр оноож, профайлингийн аргыг онцлон тэмдэглэж байжээ. Тодруулбал, "Сэтгэл зүйн хөрөг үүсгэл гэдэг нь гэмт хэргийн ул мөр, хэргийн орчин шинжих замаар гэмт хэрэгтний зан авир, сонирхол, мэргэжил, боловсролын талаар мэдээлэл цуглуулж болох ба үүн дээр түшиглэн сэтгэл зүйн дүрийг бий болгоно. Уг арга нь цуврал аллага үйлдэгчдийг илчлэх, хүч хэрэглэсэн гэмт хэрэгтнийг тогтооход тусална. Сэтгэл зүйн хөргийг сэтгэл зүйч, сэтгэл мэдрэлийн эмч мэргэжилтнүүд үүсгэнэ"⁷ гэж тодорхойлсон байна. Дээрх тодорхойлолтоос үзвэл профайлингийн аргыг гэмт хэрэг илрүүлэх уламжлалт бус аргад тооцож, онц аюултай гэмт хэргийг илрүүлэхэд чиглэгдэнэ гэж үзжээ.

Орчин үед гэмт хэрэгтэй тэмцэх үйл ажиллагаанд уламжлалт бус аргуудыг хэрэглэх нь мөрдөн шалгах ажиллагаанд чухал ач холбогдолтой мэдээлэл, гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх болон таслан зогсооход шинэ боломжуудыг нээж өгч байгаа билээ. Уламжлалт бус аргуудыг хэрэглэх үзэл баримтлалын үндэс нь гэмт үйлдлүүдийг сэтгэлзүйн онцгой төлөв байдалд орсон хүмүүс тэдний зан төлөвийн хариу үйлдлүүдийг нөхцөлдүүлж байдаг сэтгэл санааны болоод сэтгэц-мэдрэлийн хурцадмал байдалд байхдаа үйлддэг тухай шинжлэх ухаанаар хэдийн нотлогдсон баримтууд болж байдаг юм. Эдгээр сэтгэлзүйн онцгой байдлуудыг судалж, системд оруулах, гадаад орчны хүчин зүйлс болон гүйцэтгэх үүрэг, практик дээр гэмт хэргийн криминалистикийн шинж чанаруудтай тэдгээрийн харилцан хамаарал ба харилцан шүтэлцлийг эрж олох нь сэжигтнүүдийн хүрээг ихээхэн хумьж, улмаар гэмт хэрэгтнийг эрэн сурвалжлахад байгаа нөөц бололцоо, хүчийг илүү үр дүнтэй ашиглах боломж олгодог болно. Хууль зүйн сэтгэл судлалын уламжлалт бус аргууд нь уламжлалт аргуудыг үгүйсгэх бус

⁴ Филатов А. Профайлинг. 2016 М., 10 дахь тал

⁵ Арпентьева М.Р. Профайлинг как экспертная технология // Комплексная психолого-психофизиологическая судебная экспертиза: современное состояние и перспективы развития: сб. материалов междунар. науч.-практич. конф. – Калуга: КГУ им. К.Э. Циолковского, 2016. 11 дэхь тал

⁶ Woodhams, Jessica; Toye, Kirsty (February 2007). "An empirical test of the assumptions of case linkage and offender profiling with serial commercial robberies". *Psychology, Public Policy, and Law*. 13 (1): 59–85. doi:10.1037/1076-8971.13.1.59.

⁷ Бат-Эрдэнэ, Б. Криминалистик. УБ. 2022. 100 дахь тал.

Хууль сахиулахуй

харин тэдгээрийг нэмж баяжуулж байгаа юм.

Сэтгэл судлалын ухааны ололт амжилтуудыг практикт хэрэглэх нь тусгайлан бэлтгэгдсэн мөрдөгчдийн хэрэгжүүлж, улмаар тухайн гэмт хэргийн бүхий л нөхцөл байдлуудыг бүрэн гүйцэд, бодитой мөрдөн шалгахад чиглэсэн мөрдөн шалгах үйл ажиллагааны мөн чанараар нөхцөлдөж байгаа юм. Иймээс, мөрдөн шалгах ажиллагааны явцад хэрэгжиж буй гэмт хэрэгтэй тэмцэх үйл ажиллагаанд шуурхай зорилтуудыг шийдвэрлэхдээ хүний сэтгэл зүйн зүй тогтол, механизмуудыг харгалзахгүй байж болохгүй юм. Мэргэжилтнүүдийн үзэж байгаагаар профайл нь тухайн объектын болзошгүй аюулын талаар хамгийн бодитой мэдээлэл олж авах боломжийг олгодог бөгөөд тээврийн хэрэгсэл, олон хүн цугларсан газар, террорист халдлагаас урьдчилан сэргийлэх болон дотоод хэргийн байгууллагын бусад арга хэмжээнд үр дүнтэй ашиглаж болно.

Манай эриний өмнөх VI-V зуунд амьдарч байсан Хятадын нэрт жанжин, цэргийн стратегич Сун Цзугийн “Хэрэв та дайснаа мэдэж, өөрийгөө таньж чадвал олон зуун тулалдаанд нэг ч ялагдалгүйгээр ялж чадна. Өөрийгөө мэддэг хэр нь өрсөлдөгчөө танихгүй бол ялж ч болно, ялагдаж ч болно. Хэрэв та өөрийгөө болон дайснаа танихгүй бол өөртөө аюулыг үргэлж бий болгох болно” гэж тодорхойлж байсан нь профайл хийх үзэл суртлын хандлага, түүний ач холбогдлыг анх илэрхийлжээ гэж үзэх талтай.

Монголчуудын түүхээс үзвэл өнөөгийн профайлтай зарим талаар төстэй нүүдэлчин соёл иргэншлийн олон шинж тэмдгийг ажиглаж болно. Уншигч танд ойлгомжтой болгохоор нэгэн сонирхолтой зохиол болон зохиолоос бүтсэн “Гарьд магнай” киноны талаар цухас өгүүлж байна. Төрийн шагналт, Монгол Улсын Ардын уран зохиолч, яруу найрагч Шаравын Сүрэнжав, Д.Хишигт нар нүүдэлчдийн соёл иргэншлийн мөрч ухааны талаар судалгаа хийсний үндсэн дээр “Гарьд магнай” зохиолдоо жингийн тэмээний хулгайчийг тодорхойлохдоо “бараан морь зайдан унасан, нэхий нударгатай хүн аваад явжээ” гэж мөнхлөн үлдээсэн байна. Энэ нь зөвхөн хийсвэрлэн бодол бүхий зохиол бус

Монголчуудын нүүдлийн соёл иргэншлийн дундаас урган гарч, уламжлагдан ирсэн ажиглалт, тодорхойлолт хийх арга нь өнөөгийн профайлын нэг шижим болж илэрхийлэгдэх боломжтой юм.

Профайлыг ашиглах нь аажмаар аюулгүй байдал, мөрдөн шалгалтын үйл ажиллагаанаас давж, бизнес, боловсон хүчний үйлчилгээ, банкны байгууллага, даатгалын компаниуд, улс төрийн технологич, зөрчил судлаач, практик сэтгэл судлаачдад шинэ боломжуудыг нээж өгчээ. Тухайлбал, дараах төрлийн профайлинг практикт хэрэглэгдэж байна⁸. Үүнд:

1. Криминалистикийн профайлинг - Гэмт хэрэг илрүүлэх зорилгоор сэжигтний сэтгэл зүйн хөрөг боловсруулахад чиглэгдэнэ.

2. Нисэхийн профайлинг - Агаарын хөлгийн бүхээгт, эсвэл онгоцны буудал дээр террорист үйлдэл хийх, тэсрэх дэлбэлэх зэвсэг нууж яваа зорчигчдыг аман бус шинж тэмдгээр илрүүлэх зорилготой хөрөг юм. Мөн сэтгэцийн өөрчлөлттэй улмаас хэв журам зөрчих танхайрах үйлдлүүд хийдэг зорчигчдыг илрүүлэхэд чиглэнэ.

3. Төмөр замын профайлинг - Энэ нь галт тэргэнд, галт тэрэгний буудал, зорчигчийн буух суух тавцан зэрэг газарт гаргах хууль бус үйлдлийг таслан зогсоох, урьдчилан сэргийлэх зорилгоор хийх хөрөг юм.

4. Зочид буудлын профайлинг - Зочид буудлууд болон зочид хүлээн авдаг төвүүдэд гарч болох халдлага, үйлдлийг таслан зогсоох, урьдчилан сэргийлэхэд чиглэгдэнэ.

5. Хүний нөөцийн профайлинг - Тодорхой албан тушаалд нэр дэвшигчдийг тогтоох, мөн тэднийг гэмт хэрэгт холбогдож байсан эсэх, өрийн хэмжээ, мөрийтэй тоглоом, архи, хар тамхитай хамааралтай эсэхийг нь илрүүлэхэд чиглэсэн хөрөг юм.

6. Хяналтын профайлинг - Аудиторуудын хувьд зөвхөн бичиг баримт цаасыг биш бас тухайн баримт бичгийг хариуцан үйлдсэн этгээдийг хувь хүнийх нь талаас судалдаг нь нууц биш юм. Өөртөө “их биш” ч гэсэн мөнгийг тоншчих хүсэлтэй нягтлангууд байдаг болохоор тэднийг материаллаг зүйлс болон мөнгө завшихаас сэргийлэх зорилгоор хийгддэг хөрөг гэж хэлж болно.

7. Банкны профайлинг - Банкнаас

⁸ Вахнина, В. В., Мальцева, Т. В. Профайлинг в деятельности органов внутренних дел : учебное

пособие. М. : Академия управления МВД России, 2019. – 5 дахь тал

зээл олгоход үүсэж болох эрсдэлийг багасгах зорилгоор хийгддэг. Энэ нь бизнес ба аудит /хяналт/-ын гэсэн 2 чиглэлээр хийж болох хөрөг юм. Мэдээж зээлдэгч нь ямар нэг хувь хүн эсвэл хуулийн этгээд байх учраас зээлийн өргөдлийг судлахдаа зээлдэгчтэй харилцан ярилцсанаар санхүүгийн алдагдалд орохоос урьдчилан сэргийлэх боломжийг олгож байна гэсэн үг.

8. Даатгалын профайлинг - Энэ төрлийн хэргийн онцлог нь даатгалын нөхөн төлбөрийг олгох явцад залилангийн шинжтэй үйлдэл гаргаж байгаа эсэхийг илрүүлэх явдал юм.

9. Гэр бүлийн профайлинг - Энэ нь хамтрагчдаа итгэх итгэлийн түвшинг тодорхойлох зорилготой. Өөрөөр хэлбэл хамтрагчийн сэтгэл санааны байдал, харилцан итгэлцлийн түвшинг илрүүлэх юм.

Харин эрүүгийн профайлинг (Criminal profiling) гэх ерөнхий нэр томьёо нь нийтлэгдсэн бүх судалгаа эрдмийн ажлын хүрээнд илүү цөөн тохиолдолд хэрэглэгдэж ирсэн нэр томьёо юм. Гэмт хэрэгтний профайлинг гэдэг нь гэмт хэрэгтний зан байдлын талаар гэмт хэрэг хэрхэн үйлдсэнээс нь гаргалгаа гаргах үйл явц. Цагдаагийн албан хаагчийн үйл ажиллагааны хувьд профайл боловсруулна гэдэг нь хэрэглээний сэтгэл судлалын онол, аргуудыг ашиглан сэжигтэй этгээдийг илрүүлэх замаар хууль бус үйлдлийг урьдчилан сэргийлэх, таслан зогсоох технологи гэж ойлгож болно.

Гэмт хэрэгтний профайл гэдэг нь тухайн нэг гэмт хэрэг аль эсвэл гэмт хэргүүдэд хариуцлага хүлээх этгээдийн хамаарал, нөлөө бүхий зан байдлын шинжүүдийг тодорхойлсон тайлан хуудас юм. Гэмт зан байдал гэдэг нь тухайн нэг үл мэдэгдэх этгээдийн биеийн, сэтгэл зүйн, нийгмийн, газар зүйн, харилцааны гэх мэт онцлог шинжүүдийг нь судлаач эксперт оноож өгсөн зүйлсийг хэлэх юм. Хэчнээн энэ нь жижиг зүйл мэт санагдаж болох ч тухайн нэг профайлерийн ажил мэргэжлийн мэдүүлэгт энэ нь томоор нөлөөлж болзошгүй байдаг. Бидний хувьд гэмт хэрэгтний талаар мөрдөн шалгах ажиллагааны явцад хийгдэж байгаа дүн шинжилгээ нь гэмт хэрэгтний профайлингийн нэгэн арга барил хэмээн ойлгоход хангалттай юм.

Гэмт хэрэгтний талаар мөрдөн шалгах ажиллагааны явцад хийгдэж байгаа дүн шинжилгээний арга барил нь хувь хүнийг судлахын оронд бүлгийг судлан

шинжилдэг ба тодорхойлон хэлбэл гэмт хэргээр нь бүлэглэн судалдаг гэсэн үг юм. Энэ аргыг Холбооны мөрдөх товчоо "гэмт хэрэгтний профайлинг" төсөлдөө ашигладаг байсан. Мөн ямарваа нэгэн гэмт хэрэгтний талаарх дүн шинжилгээ, тайлан, таамагласан, гаргалгаа гаргасан дүгнэлтүүдийг гэмт хэрэгтний профайлийн нэгэн хэлбэр хэмээн тооцож болох юм. Харин ямар нэгэн дүн шинжилгээ, тайлан, дүгнэлтэд гаргах санал бодол зэрэг нь тухайн гэмт хэрэгтний хувийн онцлог зан байдлын талаар бус байвал энэ нь гэмт хэрэгтний профайл биш юм.

Профайлер бүрийн салбар, арга барил, тухайн салбарт хамаарах боловсролын түвшин өөр хоорондоо төсгүй байдлаас болж ерөнхий нийтлэг мэдлэг, нийтлэг нэршил, хүлээн зөвшөөрөл байдаггүй нь анзаарагдаж байна. Улмаар салбар бүр өөр нэр томьёо хэрэглэж, ижил төстэй үгийг нэлээдгүй их ашигладаг байна. Арга зүй, нэр томьёоны талаар санал зөрөлдөөнтэй байдал анзаарагдах хэдий боловч "Профайлинг" нь хэргийн газраас цуглуулсан нотлох баримт, мэдүүлэгт дүн шинжилгээ хийж, үл мэдэгдэх гэмт хэрэгтнийг эрэн сурвалжлах хөрөг (профайл)-ийг боловсруулахад чиглэгддэг гэдэгтэй салбарын мэргэжилтнүүд санал нэгтэй байдаг. Тиймээс **"Профайлинг"** гэсэн нэр томьёо нь гэмт хэрэгтний сэтгэл зүйн онцлог, бие хүний шинж чанарын талаарх тодорхой багц мэдээллийг тусгасан баримт бичиг гэсэн ойлголтыг агуулдаг. Энэ мэдээлэл нь ихэвчлэн гэмт хэргийн үйл явдлын сэтгэл зүйн шинжилгээний үр дүнд бий болдог.

Хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд дэмжлэг үзүүлэх зорилго бүхий профайлингийг бусад төрлийн профайлингаас нэр томьёоны хувьд зориулалтаар нь тодотгох шаардлага үүсэж байна. Иймд энэ төрлийн профайлинг нь сэжигтний зан үйлийн шинж тэмдэгт тулгуурлан түүний сэтгэл зүйн шинж чанарыг тодорхойлдог шинжилгээний нэг төрөл зүйл болохын хувьд тухайн мэдлэгийн салбарын нэршлийг оноож тодруулах нь зүйтэй гэж үзэж байна.

Т.Очирбат: "шүүх шинжилгээ судлалын бүтэц нь түүний агуулга болох судлах зүйлийн цар хүрээг дагаж өргөжин тэлж байна. Иймд, шүүх шинжилгээний тухай мэдлэгийн салбарын агуулгын оршин байх арга, дотоод, гадаад хэлбэр болсон онолын үзэл баримтлал, шинжлэх ухааны

МОНГОЛЫН ХУУЛЬ
САНХААГ

нэршил нь агуулгаа даган өөрчлөгдөж “Шинжлэн магадлах ухаан” гэсэн нэрээр илэрхийлэгдэх болсон нь зайлшгүй үйл явц юм⁹ гэж тэмдэглээд “Магадлах” гэсэн үгийг Я.Цэвэл, нэгдүгээрт, “юмны үнэн ташааг хянаж тодорхойлох; магадлан хянах; үнэн худлыг магадлах; зөв бурууг магадлах”, хоёрдугаарт, “тодорхой тогтоох, илрүүлэх, мэдэх” гэж тайлбарлажээ¹⁰. Тэгэхээр “шинжлэн магадлах” гэсэн нэр томъёо юмны бодит байдлыг шинжилж тогтоох гэсэн утгыг бүрэн илэрхийлж байна¹¹ гэж үзжээ. Мөн тэрээр “шинжлэх ухааны мэдлэгийн салбарын ерөнхий нэршлийг “шинжлэн магадлахуй”, “шинжлэн магадлах ухаан” гэсэн нэр томъёогоор, харин шинжилгээний чиглэл, төрөл, зүйл, дэд зүйлийг “... -ны (ийн) магадлах шинжилгээ” гэсэн нэр томъёогоор илэрхийлэх боломжтой” гэж тодорхойлжээ¹².

Иймд бид хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа дахь профайлингийн мэдлэгийн салбарын нэршлийг “магадлах профайлинг” (англ. Forensic profiling, орос. Судебный профайлинг), харин шинжилгээний төрлийг “магадлах профайлингийн шинжилгээ” (англ. Forensic profiling examination, орос. Судебная экспертиза профайлинга), гэсэн нэр томъёогоор илэрхийлэх нь зүйтэй гэж үзлээ. Хамгийн энгийнээр хэлбэл, криминалистикийн профайлинг гэдэг нь “тухайн нэг гэмт хэрэгтнийг биет/зан үйлийн нотлох баримтаас нь онцлог шинж чанаруудынх нь талаар гаргах гаргалгаа юм”¹³.

Криминалистикийн профайлын гол зорилго нь сэжигтний хүрээг хумих, гэмт хэргийн үйл явдлыг сэргээн засварлах, үүний үндсэн дээр мөрдөн шалгах үйл ажиллагааны хувилбаруудыг гаргах явдал юм. Энэ бол гэмт хэрэгтнийг тогтоох бус харин ийм гэмт хэргийг ямар зан чанар, зан үйлийн ямар шинж чанартай үйлдсэн байх ёстойг харуулсан шинжээчийн үнэлэлт, дүгнэлт юм. Энэ нь ихэвчлэн өөр аргаар олж авах боломжгүй мэдээллийг өгдөг.

Гэмт хэргийн үед үлдээсэн биет нотлох баримтууд (үс, үрийн шингэн гэх мэт) криминалистикийн профайлер нь гэмт хэрэгтнийг эрэгтэй бөгөөд ямар үсний өнгөтэй, бүр магадгүй арьс өнгийг нь ч тодорхойлж болох юм. Үүнтэй адилаар зан үйлийн нотлох баримтаас тухайн гэмт хэрэгтний өнгөрсөн амьдрал, дадал зуршил, бие хүний онцлог зэргийг нь тодорхойлох боломжтой. Зан үйлийн шинжээч Киддер “Онцлог шинж чанарууд гэдэг нь тухайн хувь хүний төрмөл болон олдмол хувь хүний зан байдал, тухайн хүн ямар тохиолдолд ямар зуршлаар үйлдэл болон хариу үйлдэл гаргадгийг нь хэлж өгч байдаг. Тухайн нэг онцлог шинжийг агуулснаараа бид баталгаатай таамаглаж чадна гэсэн үг биш ч тухайн хүн тэрхүү онцлог шинж чанаруудыг агуулснаараа тухайн нэг нөхцөл байдалд ийм төрлийн хариу үйлдэл үзүүлнэ л гэсэн үг юм” гэж оновчтой тайлбарласан байна.

Мэргэжилтнүүдийн үзэж байгаагаар “профайл нь тухайн объектын болзошгүй аюулын талаар хамгийн бодитой мэдээлэл олж авах боломжийг олгодог бөгөөд тээврийн хэрэгсэл, олон хүн цугларсан газар, түүнчлэн хууль сахиулах байгууллагын ёсны үйл ажиллагааны бусад чиглэлээр террорист халдлагаас урьдчилан сэргийлэх урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээнд үр дүнтэй ашиглагддаг”¹⁴ байна.

Профайлингийг эрүүгийн хэрэг мөрдөн шалгах ажиллагааг оновчтой болгох зорилгоор сэтгэц зүйн үнэлгээний аргачлалуудыг цогцоор нь ашигладаг бөгөөд Хэргийн газар юу болов? Ямар учраас болов? гэсэн асуултуудад хариулах боломж олгох ба дээрх хоёр асуултын хариулт нь “Ийм гэмт хэргийг хэн үйлдсэн байж болох вэ?” гэсэн гурав дахь асуултын хариулт руу хөтөлж байх ёстой юм. Ингэснээр гэмт этгээдийг сайн таньж мэддэг хүн мэт дүрслэн гаргадаг¹⁵ гэж шүүх шинжилгээний салбарын тэргүүлэх мэргэжилтнүүдийн нэг, АНУ-ын сэтгэл судлаач Рой Хазелвудын тодорхойлсон нь сонирхол татаж байна. Тиймээс магадлах

⁹ Очирбат Т. Шинжлэн магадлахуйн онол, арга зүй, зохион байгуулалтын асуудал. УБ., 2019. 54 дахь тал

¹⁰ Цэвэл Я. Монгол хэлний тайлбар толь //http://tol.query.mn/

¹¹ Очирбат Т. Шинжлэн магадлахуйн онол, арга зүй, зохион байгуулалтын асуудал. УБ., 2019. 54 дахь тал

¹² Мөн тэнд. 57 дахь тал

¹³ Turvey E. Brent. Эрүүгийн профайлинг. Орч. Болдбаатар Ж., Эрдэмбат Э. УБ., 2022. 235 дахь тал

¹⁴ Вахнина В. В. Профайлинг в деятельности органов внутренних дел : учебное пособие / В. В. Вахнина и др. – М. : Академия управления МВД России, 2019. 5 дахь тал

¹⁵ Асямов, С.В. Криминалистический профайлинг. -Ташкент. 2022. С.8.

профайлингийн шинжилгээний үр дүнг тодорхой, хоёрдмол утгагүй хэлээр томъёолох ёстой бөгөөд бусад бүх төрлийн мөрдөн шалгах ажиллагаатай хослуулан сэжигтнийг эрэн сурвалжлах, мөрдөн шалгах ажиллагаанд ашиглах нь зүйтэй гэж дүгнэж байна.

Ашигласан материал

1. Арпентьева М.Р. Профайлинг как экспертная технология // Комплексная психолого-психофизиологическая судебная экспертиза: современное состояние и перспективы развития: сб. материалов междунар. науч.-практич. конф. – Калуга: КГУ им. К.Э. Циолковского, 2016.
2. Бат-Эрдэнэ Б. Криминалистик. УБ., 2022.
3. Вахнина В. В., Мальцева, Т. В. Профайлинг в деятельности органов внутренних дел: учебное пособие. М. : Академия управления МВД России, 2019.

4. Очирбат Т. Шинжлэн магадлахуйн онол , арга зүй, зохион байгуулалтын асуудал. УБ., 2019.

5. Оюундалай, Н., Оюунцоо, Н. Сэтгэц оношилгоо. 2017.

6. Цэвэл Я. Монгол хэлний тайлбар толь // <http://toli.query.mn/>

7. Спирица Е.В. Визу вас насквозь. Как читать людей. – СПб., 2017.

8. Филатов А. Профайлинг. 2016 М.,

9. Berg, B. L. (2008). Criminal investigation. Boston: McGraw-Hill Higher Education. ISBN 978-0073401249.

10. Turvey E. Brent. Эрүүгийн профайлинг. Орч. Болдбаатар Ж., Эрдэмбат Э. УБ., 2022

11. Woodhams, Jessica; Teye, Kirsty (February 2007). "An empirical test of the assumptions of case linkage and offender profiling with serial commercial robberies". *Psychology, Public Policy, and Law*. 13 (1): 59–85. doi:10.1037/1076-8971.13.1.59.

Англи хэлний судалгаа

ᠴᠠᠭᠳᠠᠭᠠᠶᠢᠨ ᠬᠡᠰᠡᠭᠲᠤ ᠪᠠᠭᠠᠭᠠᠷ ᠠᠵᠢᠯᠢᠯᠠᠭ ᠵᠣᠬᠢᠨ ᠪᠠᠶᠢᠭᠤᠯᠠᠯᠲᠤᠨ
ᠰᠢᠨᠡ ᠬᠡᠯᠪᠡᠷᠢᠭᠢᠭ ᠨᠡᠪᠲᠷᠦᠭᠦᠯᠡᠭ ᠨᠢ

ЦАГДААГИЙН ХЭСЭГТ БАГААР АЖИЛЛАХ ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ШИНЭ ХЭЛБЭРИЙГ НЭВТРҮҮЛЭХ НЬ

INTRODUCING ORGANIZATION'S NEW FORM OF TEAMWORK IN THE POLICE DEPARTMENT

Б.Баянмөнх

ДХИС-ийн Цагдаагийн сургуулийн Цагдаагийн эрх зүйн тэнхимийн эрхлэгч, доктор (Ph.D), цагдаагийн дэд хурандаа

Bayanmunkh B.

Head of Police Law, University of Internal Affairs, Doctor (Ph. D), Police Lieutenant Colonel

Хураангуй: Цагдаагийн байгууллагын хуулиар хүлээсэн чиг үүргийг нийслэлийн засаг захиргааны анхан шатны нэгж болох баг, хорооны хэмжээнд гардан зохион байгуулж, иргэдтэй хамгийн ойр байж, тэдний итгэл, дэмжлэгт тулгуурлан үйл ажиллагаа явуулдаг албан тушаалтан бол цагдаагийн хэсгийн байцаагч юм.

Энэхүү өгүүлэлд цагдаагийн хэсгийн байцаагчийн гүйцэтгэх үүрэг, цаашид цагдаагийн хэсэгт багаар ажиллах хэрэгцээ шаардлага, ач холбогдол болон цагдаагийн хэсэгт багаар ажиллах албан тушаалтнуудын байрлах шинэ байрны бүдүүвч зурагны төсөл, түүний зохион байгуулалтын хэлбэрийн талаар товч өгүүлсэн болно.

Abstract: The official who implements the legal functions of the police organization at the units and committees/horoo/ of administration, which are the primary administrative units of the capital city, works closely to the citizens and operates based on their trust and support is the police inspector.

In this article, we reported the role of the inspector of the police station, the needs and benefits of teamwork in the police station, the project design of the new building for the officers required for teamwork in the police station and its organizational form.

Түлхүүр үг: Цагдаагийн хэсгийн байр, хэсгийн байцаагч, эрүүгийн мөрдөгч, зөрчлийн байцаагч, мөрдөгч, хэсгийн цагдаа, олон нийтийн цагдаа

Key word: Police station building, police station inspector, criminal detective, violation inspector, detective, section police, community police

Оршил. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Арван нэгдүгээр зүйлийн 11.1-д “Эх орныхоо тусгаар тогтнолыг батлан хамгаалж, үндэсний аюулгүй байдал, нийгмийн дэг журмыг хангах нь төрийн үүрэг мөн”, 19 дүгээр зүйлийн 19.1-д “Төрөөс хүний эрх, эрх чөлөөг хангахуйц эдийн засаг, нийгэм, хууль зүйн болон бусад баталгааг бүрдүүлэх, хүний эрх, эрх чөлөөг зөрчихтэй тэмцэх, хөндөгдсөн эрхийг сэргээн эдлүүлэх үүргийг иргэнийхээ өмнө хариуцна”¹ гэж заасан нь төрөөс иргэнийхээ өмнө хүлээх үүргийг баталгаажуулж, цагдаагийн албаны эрх зүйн үндсийг тодорхойлж өгсөн явдал юм.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн зарчим, үзэл санааг иш үндэс болгон цагдаагийн албаны үйл ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалтыг иж бүрнээр хуульчлах үйл явц өнөөг хүртэл үргэлжилсээр байна.

Энэ нь шинжлэх ухаанд үндэслэсэн, уламжлал, шинэчлэлийг хослуулсан, дотоод хүчин зүйлсийг харгалзсан, бусад улсын дэвшилтэт жишиг, хуримтлуулсан туршлагад нийцсэн байдлаар байнгын үргэлжлэх үйл явц юм.

Ялангуяа цагдаагийн албаны анхдагч чиг үүрэг гэж үзэж болох “нийтийн орон зай дахь иргэдийн амар тайван байдлыг хангах, нийгмийн хэв журмыг сахиулах”² явдал нь нийгмийн олон талт харилцааг хамарсан, албадлагын болоод үйлчилгээний хосолмол шинжтэй, нийгмийн хөгжлөөс шалтгаалан хувьсаж өөрчлөгдөж байдаг, харьцангуй ээдрээ төвөгтэй байдаг тул зөвхөн хууль зүйн төдийгүй бусад салбарын шинжлэх ухааны ололт, амжилтад суурилсан байхыг шаардаж байна.

Цагдаагийн албаны үйл ажиллагааг нэгдмэл тогтолцооных нь хувьд нутаг

¹ Монгол Улсын Үндсэн хууль. //Төрийн мэдээлэл. 1992. №1

² <http://www.open.ac.uk> Black's law dictionary. Fourth edition. ST.PAUL, MINN. 1968. 1295 дахь тал

дэвсгэрийн засаг захиргааны анхан шатны нэгжид үүрэг гүйцэтгэж буй цагдаагийн хэсгийн байцаагчийн олон талт ажил, үүргийн онцлогийг цаг үргэлж судалж шинжиж байх ёстой.

Тухайн нутаг дэвсгэр дэх гэмт хэрэг, зөрчлийн нөхцөл байдал, иргэд гэмт хэрэгт хохирох явдал, иргэдийн аюулгүй байдлын түвшин зэрэг нь цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагааны хүртээмжийг тодорхойлох хүчин зүйл болдог³. Нөгөө талаараа иргэд, олон нийтийн зүгээс цагдаагийн хэсгийн байцаагчийн ажлын үр чадвар, үр дүнгээр цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагааг бүхэлд нь үнэлж дүгнэх нь цөөнгүй байна.

Хэсгийн байцаагчийн үйл ажиллагааны хамрах хүрээг нарийвчлан тодорхойлох, эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох, удирдлага, зохион байгуулалтын оновчтой хэлбэрийг нэвтрүүлэх замаар ажлын ачааллыг бууруулахад чиглэсэн үр дүнтэй ажил, арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэхгүй бол хэсгийн байцаагчийн ажилдаа хандах хандлага буурах, улмаар хэсгийн байцаагчаар ажиллах хүсэл сонирхолтой алба хаагчдын тоо цөөрөх сөрөг үр дагавар үүсч болзошгүй байгаа нь өнөөгийн тулгамдсан асуудал гэж үзэж болох юм.

Цагдаагийн хэсгийн байцаагч нь 1865 онд Их хүрээнд томилогдсон арван тавны цагдаагаас үүсэлтэй гэдэг дүгнэлтийг түүний тодорхой нутаг дэвсгэр хариуцан ажилладаг, дүрэмт хувцас, зэвсэг хэрэглэдэг, батлагдсан дүрэм болон төрийн эрх бүхий байгууллага, этгээдийн үүргийг баримтлан ажилладаг байсан шинжүүд дээр үндэслэн хийж байна. Хороон дээр 1965 оноос сэргийлэгч ажиллаж, одоогийн хэсгийн байцаагчийн үүргийн нэлээдийг гүйцэтгэж байсан ба 1975 оноос цагдаагийн хэсгийн байцаагч өнөөдрийг хүртэл ажиллаж байна.

Цагдаагийн хэсгийн байцаагч нь Цагдаагийн албаны тухай хуульд заасан 35 үүргийн 24 буюу 68.6 хувийг шууд хэрэгжүүлэн ажилладаг, бусад 11 буюу 31.4 хувьд заасан үүргийг шууд гүйцэтгэхгүй боловч шаардлага гарсан тохиолдолд хамтран оролцож, дэмжлэг үзүүлдэг нь

цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагаанд хэсгийн байцаагчийн үүргийг тодорхойлох гол шалгуур үзүүлэлт болж байна. Нийслэл Улаанбаатар хотын Цагдаагийн удирдах газрын бие бүрэлдэхүүний 5.4 хувийг эзэлдэг хэсгийн байцаагч нар нийслэлд үйлдэгдэж байгаа гэмт хэргийн 27.86 хувь, зөрчлийн 21.7 хувийг шалгаж шийдвэрлэхэд оролцдог байна.⁴

Цагдаагийн хэсгийн байцаагчийн үйл ажиллагаа нь удаа дараагийн дүрмээр өргөжин зохицуулагдаж иржээ. Хэсгийн байцаагч нь цагдаагийн байгууллагын хуулиар хүлээсэн чиг үүргийг хариуцсан нутаг дэвсгэр дээрээ хэрэгжүүлдэг, олон талт үйл ажиллагаа явуулдаг онцлог бүхий алба хаагч юм.

Энэхүү өгүүлэлд а)цагдаагийн хэсгийн байцаагчийн гүйцэтгэх үүрэг; б)багаар ажиллах зохион байгуулалтын хэлбэрийн талаар бичихийг чармайлаа.

Нэг. Цагдаагийн хэсгийн байцаагчийн гүйцэтгэх үүрэг

Хэсгийн байцаагч нь ЦЕГ-ын Нийтийн хэв журам хамгаалах, олон нийтийн аюулгүй байдлыг хангах албанд харьяалагддаг бөгөөд энэ албаны зорилго, үйл ажиллагааны чиглэл, хамрах хүрээнээс хамаарч түүний гүйцэтгэх ажил, үүрэг нь тодорхойлогдоно.

Цагдаагийн хэсгийн байцаагчийн гүйцэтгэх үүрэг эрх зүйн дараах эх сурвалжаар тодорхойлогдож байна. Үүнд:

- Цагдаагийн албаны тухай хууль;
- Хэсгийн байцаагчийн ажлын заавар;
- Албан тушаалын тодорхойлолт зэрэг болно.

Цагдаагийн байгууллага нь Цагдаагийн албаны тухай хууль⁵-д заасан гэмт хэрэгтэй тэмцэх чиглэлээр 11, нийтийн хэв журам хамгаалах чиглэлээр 8, олон нийтийн аюулгүй байдлыг хангах чиглэлээр 8, захиргааны хяналтын чиглэлээр 8 үүргийг хүлээдэг. Тэгвэл хэсгийн байцаагч нь Цагдаагийн албаны энэхүү 35 үүргийн 24 буюу 68.6 хувийг шууд хэрэгжүүлэн ажилладаг бөгөөд бусад 11 буюу 31.4 хувьд заасан үүргийг шаардлага гарсан үед

³ Энхболд Б. “Монголчуудын цагдаад итгэх хандлагын харьцуулсан судалгаа: инструментал болон экспрессив загварчлалаар шалгах нь”, хууль зүйн докторын зэрэг горилсон бүтээл, - БНСУ, 2015, 13 дахь тал

⁴ Баянмөнх Б. “Цагдаагийн хэсгийн байцаагчийн үйл ажиллагаа, түүний эрх зүйн зохицуулалт”. Хууль зүйн докторын зэрэг горилсон бүтээл, - УБ.2021. 62 дахь тал

⁵ Цагдаагийн албаны тухай хууль. //Төрийн мэдээлэл. 2017. № 8.

МОНГОЛ УЛСЫН ХАМТРАН ОРОЛЦОХ ЗАМААР
ҮҮРЭГ ГҮЙЦЭТГЭЖ БАЙНА

дэмжлэг үзүүлэх, хамтран оролцох замаар үүрэг гүйцэтгэж байна.

ЦЕГ-ын даргын 2003 оны 6-р сарын 3-ны өдрийн 229 дүгээр тушаалаар батлагдсан “Хэсгийн байцаагчийн ажлын заавар”⁶-ын 6-р хэсэгт 4 үндсэн чиглэлээр нийт 34 үүргийг хэсгийн байцаагчийн үндсэн үүрэг хэмээн тусгажээ.

ЦЕГ-ын дэд даргын 2019 оны 6-р сарын 21-ны өдөр баталсан хэсгийн байцаагчийн “Албан тушаалын тодорхойлолт”-оор гурван зорилтын хүрээнд нийтдээ 20 үүргийг гүйцэтгэхээр тусгажээ. Гэхдээ 3-р зорилтын хүрээнд тусгагдсан гурван үүрэг нь үндсэн чиг үүрэгт хамаарахгүй, алба хаагчийн сахилга, ёс зүйтэй холбоотой үүрэг байна. “Хэсгийн байцаагчийн ажлын заавар”-ын эрх зүйн чадамж тааруу болсон дутагдлыг албан тушаалын тодорхойлолт тодорхой хэмжээгээр нөхөж байна.

1-р зорилт. Гэмт хэрэгтэй тэмцэх, нийтийн хэв журам хамгаалах, олон нийтийн аюулгүй байдлыг хангах чиг үүргийг хариуцсан нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд зохион байгуулах, үр дүнг тайлагнах. Энэ зорилтын хүрээнд нийтдээ 14 үүргийг хэсгийн байцаагч гүйцэтгэхээр заасан бөгөөд үүргийн агуулгыг багцлан авч үзвэл:

- гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх ажил зохион байгуулж, гэмт хэрэг, зөрчлийн шалтгаан нөхцөлийг арилгуулах шаардлага, сэрэмжлүүлэг өгөх, биелэлтийг хангуулах, төрийн болон төрийн бус байгууллага, аж ахуйн нэгжтэй хамтран ажиллах;

- хуулиар харьяалуулсан зөрчлийн талаарх гомдол, мэдээллийг хүлээн авч шалгах, эргүүл хийх, гэмт хэрэг, зөрчил гарч болзошгүй сэжигтэй этгээд, газар орныг хяналтад авах;

- Гэр бүлийн хүчирхийлэлтэй тэмцэх тухай, Гэрч хохирогчийг хамгаалах тухай, Галт зэвсгийн тухай, Химийн хорт болон аюултай бодисын тухай, Тэсэрч дэлбэрэх бодис, тээлгээний хэрэгслийн эргэлтэд хяналт тавих тухай, Мансууруулах эм, сэтгэцэд нөлөөт бодисын эргэлтэд хяналт тавих тухай, Архидан согтуурахтай тэмцэх тухай, Гэрээт харуул хамгаалалтын тухай хуулиудын хэрэгжилтэд хяналт тавих;

- Цагдаагийн албаны тухай хуулийн 13.1.4-13.1.6⁷-д заасан захиргааны хяналт тавих, хорихоос өөр төрлийн ял шийтгэлтэй болон хорих ял эдлээд суллагдсан зарим хүмүүст захиргааны хяналт тавих;

- олон нийтийн аюулгүй байдлыг хангах үйл ажиллагаанд оролцох;

- олон нийтийн цагдааг мэргэжил, арга зүйн удирдлагаар хангах, объектын судалгаа хийх, хүүхэд гэмт хэрэгт холбогдохоос урьдчилан сэргийлэх ажил зохион байгуулах.

2-р зорилт. Гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх чиглэлээр олон нийтэд түшиглэсэн цагдаагийн үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх, үр дүнг тайлагнах.⁸ Энэ зорилтын хүрээнд гурван үүргийг хэсгийн байцаагч гүйцэтгэхээр заасан нь гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх чиглэлээр баг, хорооны Засаг даргатай хамтран ажиллах, ГХЗУСА33-ийн үйл ажиллагаанд оролцох, иргэдийн санал, өргөдөл, гомдлыг хүлээн авах, тайлан тавих, Засаг даргын гаргасан захирамжийг хэрэгжүүлэхэд оролцох, гэр бүлийн хүчирхийлэлтэй тэмцэх хамтарсан багт ажиллах агуулгатай байна.

Хэсгийн байцаагчийн гүйцэтгэх үүргийг тодорхойлсон “Хэсгийн байцаагчийн ажлын заавар” болон “Албан тушаалын тодорхойлолт”-д заагдсан үүргүүдэд хэсгийн байцаагчийг олон талт үйл ажиллагаа явуулах эрх зүйн үндсийг бүрдүүлжээ.

Цагдаагийн албаны тухай хууль болон эрх зүйн бусад актад заагаагүй боловч нутгийн захиргааны байгууллагаас нутаг дэвсгэрийн цагдаагийн байгууллагад үүрэг болгосон цөөнгүй ажил, арга хэмжээнд хэсгийн байцаагч оролцдог. Түүнчлэн архидан согтуурах явдалтай тэмцэх, биеэ үнэлэх явдлыг таслан зогсоох, РС-цахим тоглоомд донтогчдыг илрүүлэх, дээрх чиглэлээр гарсан төр, захиргааны байгууллагуудын захирамж, шийдвэрийн биелэлтийг хангахад хэсгийн байцаагч оролцдог.

Хоёр. Багаар ажиллах зохион байгуулалтын хэлбэр.

Нийслэлийн дүүргүүдийн цагдаагийн хэлтсүүдэд хороо хариуцсан мөрдөгч, эрүүгийн мөрдөгч ажилладаг боловч бүгд

⁶ Цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагаанд холбогдох эрх зүйн баримт бичгийн эмхтгэл. -УБ., 2008. 425-430 дахь тал

⁷ Төрийн мэдээлэл. 2017.№ 8. Цагдаагийн албаны тухай хууль

⁸ Цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагаанд холбогдох эрх зүйн баримт бичгийн эмхтгэл. -УБ., 2008. 425-430 дахь тал

хэлтсийнхээ төв байранд ажилладаг нь хороо хариуцсан алба хаагчдын ажлын уялдаа холбоо хангалтгүй байх нэг хүчин зүйл болжээ. Тиймээс хороо хариуцсан эрүүгийн мөрдөгч, мөрдөгч, зөрчлийн хэрэг бүртгэгч нарыг цагдаагийн хэсгийн байранд хэсгийн байцаагч, цагдаа, олон нийтийн цагдаагийн ажилтан нартай хамтад нь байрлуулах замаар хамтран нэг баг болж ажиллах нөхцөл боломжийг бүрдүүлмээр байна.

Цагдаагийн хэсэгт хамтран ажиллах багт дараах алба хаагчид орж байна. Үүнд:

- хэсгийн ахлах байцаагч;
- хэсгийн байцаагч;
- хэсгийн туслах байцаагч;
- эрүүгийн мөрдөгч;
- мөрдөгч;
- зөрчлийн хэрэг бүртгэгч;
- олон нийтийн цагдаа зэргээс

бүрдэх юм.

Одоо ажиллаж байгаа хэсгийн цагдаагийн оронд хэсгийн байцаагчийн туслах гэсэн албан тушаалыг шинээр оруулж байгаа бөгөөд бусад алба хаагчид нь өнөөдөр дүүрэгтээ сууж, өөр өөрсдийн үүргээ гүйцэтгэж байна. Хэсгийн ахлах байцаагч нь хэсгийн нийт алба хаагч нарыг удирдан гэмт хэрэг, зөрчилтэй тэмцэх, нийтийн хэв журам хамгаалах ажил, арга хэмжээг зохион байгуулах, нутгийн захиргааны болон аж ахуйн нэгж, байгууллагуудтай хамтран зохион байгуулах ажил, арга хэмжээг зохицуулах үүрэгтэй ажиллана.

Хамтарсан багаар ажиллах хэлбэрийг хороо дундын цагдаагийн хэсэг байгуулах замаар шийдвэрлэх нь илүү оновчтой болохыг цагдаагийн хэсэг, дэд хэсэг ажиллаж байгаа одоогийн практик харуулж байна.

Зохион байгуулалтын дээрх хоёр хувилбар юуны өмнө нийслэл болон Дархан-Уул, Орхон аймгийн төвийн хороодод хамаарах бөгөөд тэгэхдээ хоёр хувилбарын аль нэгийг сонгох замаар хэрэгжүүлэх нь зүйтэй, өөрөөр хэлбэл энэ хувилбар зэрэгцэн оршино гэж тооцож байна.

Мөн эрүүгийн болон хэв журмын нөхцөл хүнд, төвөөс алслагдсан зарим нутаг дэвсгэрийг сонгож дээрх хувилбарыг туршиж үзэх ажлыг хойш тавилгүй хийх цаг болсон гэж үзэж байна. Цагдаагийн хэсгийн тоо цаашид нэмэгдэх нь зайлшгүй болж

байна. Тиймээс хэсгийн байрны талаар санал боловсруулсан юм.

Цагдаагийн хэсгийн шинэ байрны бүдүүвч зургийг олон талаас нь бодож төсөл маягаар гаргалаа. Энэхүү хэсгийн байр нь ойролцоогоор 119.92 м² талбай буюу нэг алба хаагч дунджаар 19.98 м² талбай ногдохоор бодож боловсруулсан.

Цагдаагийн хэсгийн шинэ байрны бүдүүвч зураглалын зарим онцлог, давуу талуудыг авч үзвэл:

- иргэдийг хүлээн авч уулзах, урьдчилан сэргийлэх ажил, арга хэмжээ зохион байгуулах, хууль зүйн зөвлөгөө, туслалцаа үзүүлэх зориулалт бүхий хурлын бичил танхимтай;

- алба хаагч нартай уулзахаар хүлээж буй иргэдийн тав тухтай орчныг бүрдүүлэх зорилгоор төв хэсгийг тохижуулсан байх;

- эрүүгийн мөрдөгчийн ажлын онцлогоос хамаарч өрөөндөө дотор ба гадна талаас орж гарах хаалгатай байх;

- алба хаагчид цайны цагаараа амрах, хоол унд хийх боломжтой амралтын өрөөтэй;

- түр саатуулах байр гаргаж, хэсгийн туслах байцаагчийн хажуу өрөөнд хяналт тавих боломжтой шилэн цонх бүхий өрөөтэй;

- зоорины давхарт автомашин байрлах гарааш, хураан авсан эд зүйл хадгалах өрөө, архивын өрөөтэй байвал зүгээр гэж тооцсон.

Цагдаагийн хэсгийн байрны бүдүүвч зураг /Төсөл/

1 давхарт:

- хэсгийн ахлах байцаагч – 32.21м²
- хэсгийн байцаагч – 29.96 м²
- эрүүгийн мөрдөгч – 30.15 м²
- мөрдөгч – 15.46 м²
- зөрчлийн хэрэг бүртгэгч – 15.4 м²
- хэсгийн туслах байцаагч – 14.04 м²
- олон нийтийн цагдаагийн ажилтан - 15.07 м²
- хурлын заал – 32.21 м²
- амралтын өрөө 14.18 м²
- түр саатуулах байр – 15.27 м²
- 00-ийн өрөө – 14.91 м²
- Угтах хүлээлгийн өрөө буюу вестибюль 69.59 м²

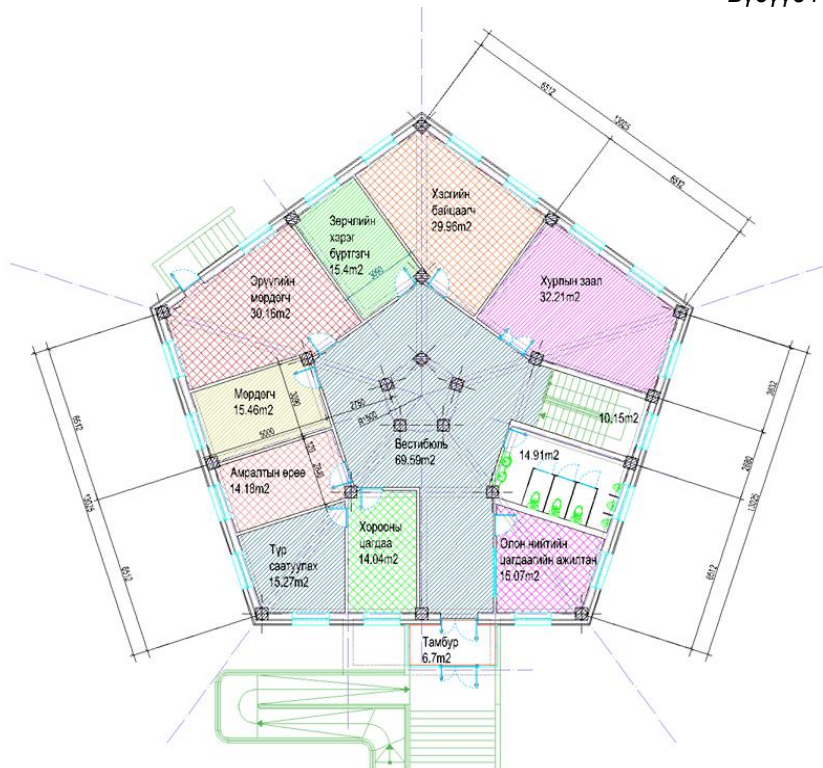
ᠬᠤᠠᠨᠠᠭᠤᠯᠤᠰᠤᠨ
ᠰᠠᠬᠢᠭᠣᠯᠠᠬᠤᠢ

Зоорины давхарт:

- хураасан эд зүйл түр хадгалах өрөө - 62.17 м²

- бичиг баримт хадгалах архивын өрөө - 47.55 м²

- 2 авто машины граш – 133.93 м²
Бүдүүвч зураг №1

Хэсгийн байрны аюулгүй байдлыг хангах зорилгоор цонх нь хамгаалалттай, байр нь дохиоллын хамгаалалттай, галын аюулгүй байдлын дохиоллын систем болон унтраах хэрэгслийг өрөө бүрт байршуулж, камераар тоноглогдсон байна.

Хэсгийн байр нь цахилгаан, дулаан, агааржуулалтын систем, усан хангамж, сантехникийн шугам сүлжээнд холбогдсон байхаар тооцсон болно.

Цагдаагийн хэсэг бүр мэдээллийн самбартай байна. Мэдээллийн самбар нь цагдаагийн хэсэг үйл ажиллагаагаа сурталчлах, иргэдтэй холбоо тогтоох, нөгөө талаараа ажлын ачааллыг бага боловч бууруулах, шаардлагатай мэдээллийг иргэдэд хүргэхэд нөлөө үзүүлнэ гэж үзэж байна.

Цагдаагийн хэсэг бүр мэдээллийн самбартай байна. Мэдээллийн самбар нь цагдаагийн хэсэг үйл ажиллагаагаа сурталчлах, иргэдтэй холбоо тогтоох, нөгөө талаараа ажлын ачааллыг бага боловч

бууруулах, шаардлагатай мэдээллийг иргэдэд хүргэхэд нөлөө үзүүлнэ гэж үзэж байна. /хавсралт №4/

Цагдаагийн хэсгийн мэдээллийн самбарт дараах агуулга бүхий мэдээллүүдийг багтаасан байна. Үүнд:

- цагдаагийн хэсгийн байранд ажиллаж байгаа алба хаагчдын нэр, цол, албан тушаал, утасны дугаар;
- хэсгийн байцаагчийн ажлын цагийн хуваарь;
- иргэдийг хүлээн авч уулзах өдөр ба цаг;
- иргэдээс өргөдөл, гомдол, мэдээлэл хүлээн авах журмын мэдээлэл;
- нутаг дэвсгэрийн зураг /нутаг дэвсгэрийн хил хязгаарыг тэмдэглэсэн карт схем ба зураглал/;
- эрэн сурвалжлагдаж буй этгээд болон эд зүйлийн талаарх мэдээлэл.
- **Цагдаагийн хэсгийн байрны мэдээллийн самбар /төсөл/ Бүдүүвч №2**

Зураг №1. Мэдээллийн самбарын ерөнхий бүдүүвч зураг

Мэдээллийн самбар доторх мэдээллийн агуулгыг долоо хоног бүр шинэчилж байх шаардлагатай бөгөөд самбарын ашиглалтад хэсгийн ахлах байцаагч хяналт тавьж ажиллана.

Өнөөгийн хүчин төгөлдөр үйлчилж байгаа “Хэсгийн байцаагчийн ажлын заавар”⁹-т шаардлагатай эд зүйлийн жагсаалт тусгаагүй байдаг.

Монгол Улсын Засгийн газрын 1992 оны 3 дугаар сарын 13-ны өдрийн “Цагдаагийн байгууллагын хэсгийн төлөөлөгч, байцаагч нарын ажлын нөхцөлийн тухай” 43 дугаар тогтоолд “Цагдаагийн байгууллагын сум, хороо хариуцсан хэсгийн төлөөлөгч, байцаагч нарыг албан ажлаа явуулахад нь шаардагдах ажлын байр, тээврийн хэрэгслээр хангах, цахилгаан, дулааны зардлыг орон нутгийн төсвөөс

санхүүжүүлэх, хойшлуулшгүй ажилд хэрэглэх шатахууны лимит тогтоож олгох, хариуцсан дэвсгэрт нь байр, сууцаар хангах арга хэмжээ авах”¹⁰; Засгийн газрын 2000 оны 6 дугаар сарын 21-ны өдрийн “Цагдаагийн байгууллагын талаар авах зарим арга хэмжээний тухай” 94 дүгээр тогтоолд “Сум, хороонд ажиллаж байгаа цагдаагийн алба хаагчийн эхнэр (нөхөр)-ийг ажлын шаардлагаар цагдаагийн туслах ажилтнаар хуульд нийцүүлэн томилон ажиллуулбал уг алба хаагчийн сарын үндсэн цалингийн 50 хүртэл хувьтай тэнцэх хэмжээгээр сар тутам цалинжуулж байх, цагдаагийн алба хаагчдын цалин урамшууллыг нэмэгдүүлэх, нийгмийн асуудлыг шийдвэрлэх, ажиллах нөхцөл бололцоог сайжруулах, уналга, холбоо, техник хэрэгслээр хангах арга хэмжээг жил бүрийн төсөвт тусган хэрэгжүүлж байх”¹¹-ыг

⁹ Цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагаанд холбогдох эрх зүйн баримт бичгийн эмхтгэл. Уб., 2008. 425-430 дахь тал

¹⁰ Монгол Улсын Засгийн газрын 1992 оны 3 дугаар сарын 13-ны өдрийн “Цагдаагийн байгууллагын хэсгийн төлөөлөгч, байцаагч нарын ажлын нөхцөлийн тухай” 43 дугаар тогтоол.

¹¹ <https://www.legalinfo.mn/law/details/5518?lawid=5518>

¹¹ Засгийн газрын 2000 оны 6 дугаар сарын 21-ны өдрийн “Цагдаагийн байгууллагын талаар авах зарим арга хэмжээний тухай” 94 дүгээр тогтоол <https://www.legalinfo.mn/law/details/5529?lawid=5529>

МОНГОЛ УЛСЫН
ХУУЛЬ САХИУЛАХУЙ

аймаг, нийслэлийн Засаг дарга нарт даалгажээ. Гэвч Засгийн газрын тогтоолын дээрх заалт хэрэгжиж чадаагүй.

Нийслэл, аймагт Засаг даргын дэргэдэх цагдаагийн газар, хэлтэс гэж байсныг 2013 оны Цагдаагийн албаны тухай хуулиар төвлөрсөн удирдлагатай болгон нийслэл, аймаг дахь цагдаагийн газар, хэлтэс болгосноор цагдаагийн газар, хэлтсийн төсөв аймаг, нийслэлийн төсвөөс ЦЕГ-ын төсөвт шилжиж Засгийн газрын дээрх заалтууд биелэхэд нэг саад болсон. Өөрөөр хэлбэл төсөвтэй харьцдаггүй байгууллагад аймаг төсвөөсөө зарцуулах боломж хязгаарлагдмал байна.

Хэсгийн байцаагчид байвал зохих байр, тээврийн хэрэгсэл, техник тоног төхөөрөмж, тавилга, эд зүйлийн жагсаалт болон ашиглалтын жишиг нормативыг Засгийн газраар батлуулбал шаардагдах төсөв хөрөнгийг төсөвт тусгах боломж нэмэгдэнэ. Хэсгийн байранд ажиллах нийт алба хаагчдад байвал зохих техник хэрэгсэл нь нэг улсад үйлдвэрлэсэн, ижил үзүүлэлт бүхий хүчин чадалтай байх, эд зүйл нэг ижил загварын байх, мөн ашиглалтын хугацааг болон стандарт тогтоож өгөх замаар шаардлага хангахгүй техник хэрэгсэл, эд зүйлсээр хангахыг таслан зогсоох боломжтой.

Цагдаагийн хэсгийн байранд байвал зохих эд зүйл, техник хэрэгслийн жагсаалтыг гаргаж, ашиглалтын хугацааг заан өгч баталгаажуулах нь ажлын таатай орчин нөхцөлийг бүрдүүлэх, улмаар ажлын бүтээмжийг нэмэгдүүлэхэд эерэг нөлөө үзүүлнэ гэж үзэж байна.

Дүгнэлт. Цагдаагийн хэсгийн байцаагчийн үйл ажиллагааны үр нөлөөг дээшлүүлэхийн тулд зохион байгуулалтын шинэ шинэ хэлбэрүүдийг санаачлан нэвтрүүлэх боломжийг байнга эрэлхийлж байх шаардлагатай байна. Нийслэл хотод нэг хорооны нутаг дэвсгэр дэх гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх, таслан зогсоох, захиргааны хяналтын чиг үүргийг хэрэгжүүлэхэд хороо хариуцсан алба хаагчид багаар ажиллах хувилбарыг нэвтрүүлбэл ажлын үр дүн дээшилж, гэмт хэрэг, зөрчил буурна гэж үзэж байна.

Тиймээс цагдаагийн хэсгийн байрны шинэ загварыг бий болгох замаар алба хаагчдын багаар ажиллах боломжийг бүрдүүлэх, нөгөө талаараа ажлын нөхцөл

сайжрах, иргэдээс цагдаагийн байгууллага, алба хаагчдад хандах нөхцөл боломж ч дээшилэх болно гэж үзэж байгаагийн зэрэгцээ цагдаагийн хэсгийн байранд байвал зохих техник хэрэгсэл, эд зүйлийн жагсаалтыг гаргаж, жишиг нормативыг тогтоох шаардлагатай байна.

Санал. Дээрхи дүгнэлтийг үндэслэн дараах саналыг дэвшүүлж байна. Үүнд:

1. Цагдаагийн хэсгийн байцаагчийн үйл ажиллагааны үр дүнг дээшлүүлэх, ажлын ачааллыг жигдрүүлэх үүднээс нутаг дэвсгэрийн хэмжээ, хүн ам, өрхийн тоо, эрүүгийн болон хэв журмын нөхцөл байдлыг харгалзан хэсэг бүрээр тодорхойлж, хороо хариуцсан алба хаагчдыг нэгтгэн багаар ажиллах зохион байгуулалтын хэлбэрийг нэвтрүүлэх;

2. Багаар ажиллах зохион байгуулалтын шинэ хэлбэр дээр тулгуурлан цагдаагийн хэсгийн байрны загварыг туршилтын журмаар дүүрэг тус бүр дээр хамгийн их хүн амтай хороон дээр нэвтрүүлж, үр дүнг тооцох;

3. Цагдаагийн хэсгийн байрны дотоод дэг журмын төслийг боловсруулж, хороо хариуцсан алба хаагчид ажлын байрандаа мөрдөх зааварчилгааг тусгаж өгөх;

4. Цагдаагийн хэсгийн байрны гадна “Цагдаагийн хэсгийн мэдээллийн самбар”-ыг байрлуулж, хорооны иргэдэд шаардлагатай мэдээллийг байрлуулах зэрэг болно.

Ашигласан материал

1. Монгол Улсын Үндсэн хууль
2. Цагдаагийн албаны тухай хууль
3. Цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагаанд холбогдох эрх зүйн баримт бичгийн эмхтгэл. УБ.2008
4. Энхболд.Б. “Монголчуудын цагдаад итгэх хандлагын харьцуулсан судалгаа: инструментал болон экспрессив загварчлалаар шалгах нь”, хууль зүйн докторын зэрэг горилсон бүтээл, БНСУ. 2015
5. Баянмөнх Б. “Цагдаагийн хэсгийн байцаагчийн үйл ажиллагаа, түүний эрх зүйн зохицуулалт”. Хууль зүйн докторын зэрэг горилсон бүтээл, УБ.2021.
6. Төрийн мэдээлэл. 1992. №1
7. Төрийн мэдээлэл. 2017. № 8
8. <http://www.open.ac.uk>
9. <https://www.legalinfo.mn>

ЦАГДААГИЙН АЛБА ХААГЧДЫН ҮНЭТ ЗҮЙЛИЙН ЗАРЧИМ: ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛ, АНХААРАХ АСУУДАЛ

THE PRINCIPLES AND VALUES OF POLICE OFFICERS: THE CURRENT SITUATION AND ISSUES TO CONSIDER

Ш.Алтансоёмбо

Хууль зүйн магистр, цагдаагийн ахмад

Altansoyombo Sh.

Assistant to the Chief of the National Police, Master of Law, police captain

Хураангуй: Цагдаа, дотоодын цэргийн анги байгууллагын алба хаагчдын сахилга, хариуцлагын өнөөгийн нөхцөл байдалд дүн шинжилгээ хийх, цагдаа, дотоодын цэргийн алба хаагчдад тулгамдсан ёс зүйн асуудлыг хэрхэн шийдвэрлэх талаар 2021 оны судалгааны үр дүнд үндэслэн гарц, дүгнэлт, цагдаа, дотоодын цэргийн анги, байгууллагаас цаашид хийж хэрэгжүүлэх ажлын шинэ саналыг дэвшүүлсэн.

Abstract: Based on the results of the research in 2021 on how to solve the ethical problems faced by the police and internal troops based on the main ideas with outputs and conclusions to develop and follow the principles and values of the police officers. The purpose of the research is to improve the effectiveness of compliance training, to analyze the current situation of discipline and responsibility of the police officers and internal troops. Also, by presenting the results of the public opinion survey on the behavior and corruption of police officers, new proposals and motions for further implementation by the police, internal troops and organizations were put forward.

Түлхүүр үгс: Цагдаа, дотоодын цэргийн байгууллагын алба хаагч, үнэт зүйл, 3-Х зарчим, харилцаа, хандлага, хариуцлага, ёс суртахуун, шударга ёс.

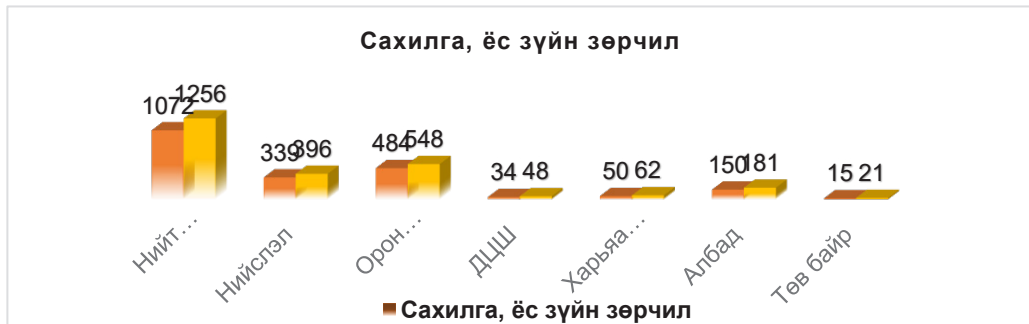
Keywords: Police and internal troops, value, principles, relationship, responsibility, morality, justice.

Цагдаа, дотоодын цэргийн анги, байгууллагын алба хаагчдын сахилга, хариуцлагын талаарх судалгаанд хийсэн дүн шинжилгээ¹

Цагдаа, дотоодын цэргийн анги, байгууллагын алба хаагчдаас 2021 онд 1072 сахилгын зөрчилд 1256 алба хаагч

холбогдсоны 868 буюу 69.1 хувийг офицер, 378 буюу 30 хувийг ахлагч, 10 буюу 0.7 хувийг энгийн алба хаагч эзэлж байна.

Нийт сахилга, ёс зүйн зөрчил гаргасан алба хаагчдын 1173 буюу 93.3 хувь нь эрэгтэй, 83 буюу 6.6 хувийг эмэгтэй алба хаагч тус тус эзэлж байна.

Өнгөрсөн оны мөн үетэй харьцуулбал сахилгын зөрчил 18 буюу 1.7 хувиар буурсан, алба хаагч 113 буюу 9.9 хувиар өссөн үзүүлэлттэй байна.

Нийт сахилгын зөрчлийн 484 буюу 45.1 хувийг орон нутагт, 339 буюу 31.6 хувийг нийслэл хотод, төв байр 15 буюу 1.3 хувийг, харьяа нэгж 50 буюу 4.6 хувийг, 150 буюу 13.9 хувийг албад, 34 буюу 3.1 хувийг

¹ ЦЕГ-ын мэдээлэл, судалгаа. 2022 он

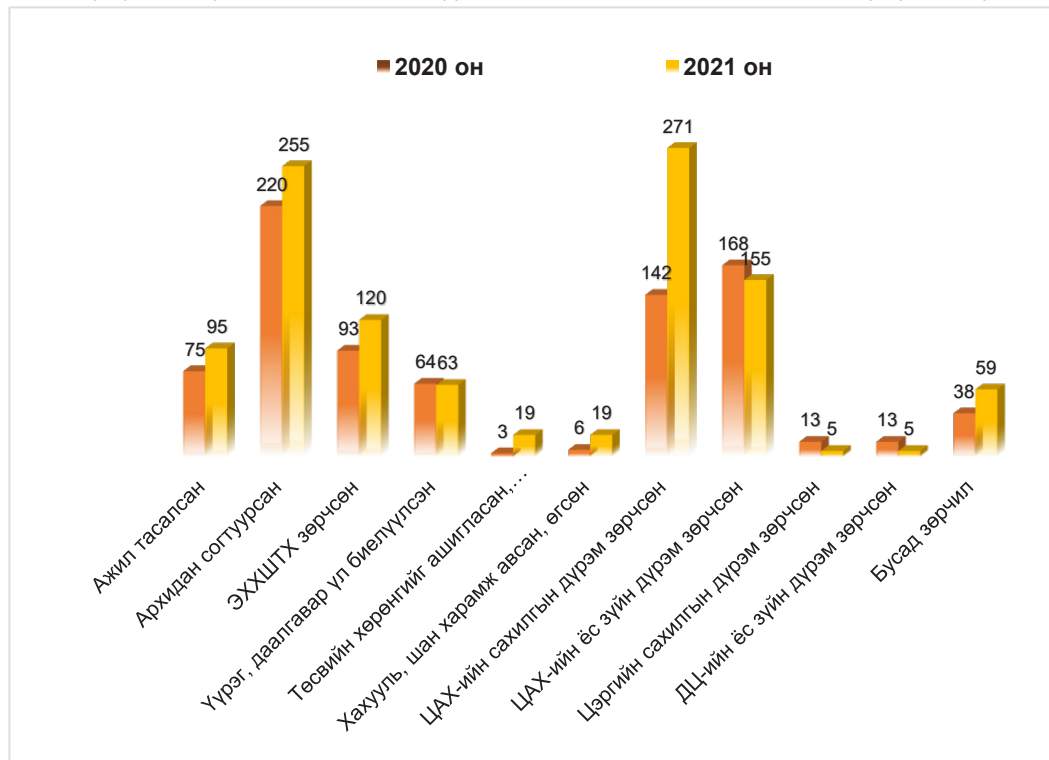

ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠰᠤᠬᠢᠭᠣᠯᠠᠬᠤᠢ

Дотоодын цэргийн штаб тус тус эзэлж, 104 алба хаагч сахилгын зөрчил давтан гаргасан нь нийт зөрчил гаргасан алба хаагчдын 9.7 хувийг эзэлж байна.

Сахилгын зөрчлийн хэлбэр: 545 буюу 50.8 хувь нь ажлын хариуцлага алдсан, 95 буюу 8.8 хувь нь ажил тасалсан, 255 буюу 23.7 хувь нь архидаан согтуурсан,

үрэгдүүлсэн, зориулалтын бус зарцуулсан, 19 буюу 1.7 хувь нь хахууль, шан харамж авсан, өгсөн, бусдад давуу байдал бий болгосон, бусдын үйл ажиллагаанд хөндлөнгөөс хууль бусаар нөлөөлсөн, 271 буюу 25.2 хувь нь ЦАХ-чийн сахилгын дүрэм зөрчсөн, 155 буюу 14.4 хувь нь ЦАХ-чийн ёс зүйн дүрэм зөрчсөн, 5 буюу 0.4 хувь нь

120 буюу 11.1 хувь нь Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль зөрчсөн байна.

Мөн 63 буюу 5.8 хувь нь үүрэг даалгавар үл биелүүлсэн, 19 буюу 1.7 хувь нь төсвийн хөрөнгийг ашигласан

Сахилгын зөрчлийн хэлбэрийг өмнөх оны мөн үетэй харьцуулбал:

Сахилга, ёс зүйн зөрчлийн шалтгаан, нөхцөл:

Ажлын ачаалал стрессээс 3 буюу 0.2 хувь, ЦАХ бие биедээ тавих зарчимч шаардлага сул 7 буюу 0.5 хувь, ар гэрээс нөлөөлөх шалтгаан 4 буюу 0.3 хувь, найз, нөхдийн уруу таталт 34 буюу 2.7 хувь, хувь хүний буруутай үйл ажиллагаа 982 буюу 78.1 хувь, хяналт шалгалт сул 55 буюу 4.3 хувь, ёс зүй хангалттай төлөвшөөгүй 37 буюу 2.9 хувь, хууль дүрэм, журам, зааврын мэдлэг дутмаг, мэргэжлийн ур чадвар сул 50 буюу 3.9 хувь, удирдах албан тушаалтан зөрчлийг бага дээр нь таслан зогсоогүйгээс 7 буюу 0.5 хувь,

Цэргийн сахилгын дүрэм зөрчсөн, 10 буюу 0.9 хувь нь Дотоодын цэргийн ёс зүйн дүрэм зөрчсөн, 59 буюу 5.5 хувийг бусад зөрчил тус тус эзэлж байна.

удирдлага зохион байгуулалт хангалтгүй зүй бус шаардлага 15 буюу 1.1 хувь, бусад 25 буюу 1.9 хувийг тус тус эзэлсэн байна.

Дээрх судалгааны үр дүнг харахад Цагдаа, дотоодын цэргийн анги, байгууллагын алба хаагчдад үнэт зүйлийн тогтсон зарчим хэрэгтэй байгааг илтгэн харуулж байна.

Цагдаа, дотоодын цэргийн анги, байгууллагын алба хаагчдын үнэт зүйлийг төлөвшүүлэх нь нийгмийн харилцааг боловсонгүй болгох, нийгмийн тогтвортой хөгжлийг хангахад чухал үүрэг гүйцэтгэнэ. Ёс суртахууны эрхэм чанар болох хүний мөс, нинжин сэтгэл, үнэнч, шударга чанар, үүрэг хариуцлагын ухамсрыг хувь хүн

өөртөө хир зэрэг төлөвшүүлж чадна төдий чинээ нийгэм, хамт олны ёс суртахууны харилцаа эерэг шинжтэй болно.

Өөрөөр хэлбэл, хувь хүний ёс суртахууны ухамсрын төлөвшлөөс нийгмийн ёс суртахуун хамаарч, нийгмийн ёс суртахууны төлөв байдал нь нийгмийн хөгжлийг тодорхойлдог байна. Энэхүү харилцан хамаарал бүхий үйл явц нь нийгэм хамт олны олны үйл ажиллагаанд, ялангуяа мэргэжлийн үйл ажиллагаанд тод илэрдэг.

Эдгээр хэм хэмжээг бүрэлдүүлдэг олон хүчин зүйл байдаг боловч ерөнхийд нь хоёр ангилж болно.

Нэгдүгээрт: тухайн бие хүний албан тушаал, эрхэлсэн ажлаас үл хамаарах хувь хүний төлөвшилт, ёс суртахууны ухамсрын төвшин,

Хоёрдугаарт: тухайн байгууллагын ёс зүйн дүрэм, дотоод журам, тушаал шийдвэр орно. Нийгмийн амьдралд тохиолддог олон зөрчилт үйл явцууд нь ажилтан, албан хаагч, албан тушаалтнуудын үүргээ ухамсарлаагүй, хариуцлагагүй байдал, нэр төрийн төлөөх тэмцэл, шударга бус үйлдэл, зан харилцааны доголдлоос ихээхэн хамааралтай байдаг.

Ёс зүйн хэм хэмжээ нь нийгмээс хүлээлгэсэн үүрэг мөн болохын хувьд Цагдаагийн алба хаагч нь дараах ёс зүйн хэм хэмжээг баримтлах нь зүйд нийцнэ гэж миний бие үзэж байна.

Үүнд:

➤ Төрийн өмнөөс ард түмэн, иргэд хөдөлмөрчдийг хүндэтгэх, тэдэнд түргэн шуурхай үйлчилгээ үзүүлэх,

➤ Үндсэн хууль, бусад хууль тогтоомж, эрх зүйн акт, байгууллагын хэмжээнд дагаж мөрдөж байгаа соёл, дэг журам, дүрэм, зааврыг чанд баримтлах, сахилга хариуцлага, дэг журмыг чанд сахин ажиллах,

➤ Нийтийн эрх ашгийг хувийн ашиг сонирхлоос ямагт дээгүүр тавьж, өөрт олгогдсон бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэхдээ ашиг сонирхлын зөрчил үүсгэж болзошгүй аливаа нөхцөл байдлаас татгалзах, шударга зарчмыг баримтлах,

➤ Өөрийн мэдлэг чадвар, дадал туршлагаа байнга хөгжүүлж, төрийн албаны нэр хүндийг дээдлэх гэсэн ёс зүйн хэм хэмжээг чанд сахин биелүүлэх ёстой.

Ерөнхий утгаараа ёс зүй бол нийгмийн тодорхой тогтолцоо дахь хүмүүс өөрсдийн авир үйлдэл, харилцан хамаарлыг тохируулахын тулд аяндаа сайн дураараа баримталдаг янз бүрийн хэм хэмжээний

цогцыг судалдаг гүн ухааны бүрэлдэхүүн хэсэг мөн.

Цагдаа, дотоодын цэргийн анги байгууллагын албан хаагч нь дээрх ёс зүйн хэм хэмжээг баримтлан ажилласнаар:

➤ Албан үүрэгтээ үнэнч байж, нийтийн ашиг сонирхолд захирагдан ашиг сонирхлын зөрчилд автахгүй байх, хууль бус, шударга бус явдалтай эвлэршгүй байж, бусад цагдаагийн алба хаагч нарыг манлайлна.

➤ Төрийн бодлого, шийдвэрийг боловсруулах болон төрийн албаны бүхий л үйл ажиллагаанд Үндсэн хууль, бусад хуулийг ямагт дээдлэн сахин биелүүлнэ.

➤ Бусад албан хаагч болон үйлчлүүлэгч, иргэн бүртэй адил тэгш, алагчлалгүй харьцан байгууллагын хөгжилд өөрийн хувь нэмрээ оруулна.

➤ Албан үүргээ гүйцэтгэхэд шаардлагатай өөрийн мэдлэг чадварыг байнга дээшлүүлж, хийсэн ажлынхаа гүйцэтгэл, үр дүнгийн төлөө бүрэн хариуцлага хүлээх чадвартай болно.

➤ Төрийн үйлчилгээг олон нийтэд чанартай, хүртээмжтэй, шуурхай, соёлтой хүргэж, тэдний итгэлийг хүлээж ажиллах зэрэг чухал үр дүн гарна.

➤ Хувь хүний нэр төр нь алдар, гавъяа, үнэлэмжийн асуудал байдаг бол төрийн албаны нэр төр өөрийнхөө мэргэжил нэгт хамт олон, мэргэжлийн байгууллагыг бусдаар хүндлүүлж, бусдын өмнө хариуцлага, итгэл найдвар хүлээж байдаг.

➤ Иргэдэд үзүүлэх төрийн үйлчилгээг зохих дүрэм, журмын дагуу цаг алдалгүй, ил тод, түргэн шуурхай хүргэх. төрийн албаны соёл, дэг журмыг баримтлан иргэдтэй төлөв төвшин харилцаж тэднийг хүндэтгэн итгэлийг нь олж авах явдал нь төрийн жинхэнэ алба хаагчийн үндсэн зарчим байх ёстой.

➤ Нийгмийн тулгамдсан асуудал тогтолцоонд бус хүндээ байдаг гэдгийг анзаарах ёстой. Цагдаа, дотоодын цэргийн анги, байгууллагын алба хаагч нар нь бат чанга сахилга баттай, өндөр хариуцлагатай, шудрага дэг журамтай, баримталдаг ёс зүйтэй байснаар төрийн ажил төгөлдөржин түмний итгэлийг хүлээх нь зүйн хэрэг.

Цагдаа, дотоодын цэргийн алба хаагчдын харьцааны соёл, ёс зүйн талаарх иргэдээс авсан судалгааны үр дүн

Цагдаагийн байгууллагын удирдлагууд иргэдтэй нээлттэй уулзалт хийхдээ цагдаагийн байгууллагын ажил

МОНГОЛ УЛСЫН
ХУУЛЬ САХИУЛАХУЙ

үйлчилгээ, алба хаагчдын харьцааны соёл, ёс зүйн асуудлаар иргэдээс чөлөөт, сайн дурын хэлбэрээр судалгаа авсан. Судалгаанд төрөл ажил, мэргэжил, боловсролтой болон нийгмийн төлөөллийн 526 иргэн оролцжээ.

Цагдаагийн байгууллага нь иргэдээс өргөдөл гомдол хүлээн авч шийдвэрлэхдээ эерэг бус хандлагатай байдгийг судалгаанд оролцогчдын 98.4% нь шүүмжлэлтэй ханджээ.

Цагдаагийн байгууллагаас үзүүлж байгаа ажил үйлчилгээнд иргэдийн сэтгэл ханамжийн байдлыг судлахад судалгаанд хамрагдсан иргэдийн 32.5% нь сэтгэл ханамжтай байдаг гэсэн бол 42.2% нь дунд зэрэг, 25.2% нь сэтгэл ханамжгүй байдаг гэсэн хариулт өгчээ.

Иргэдээс цагдаад хандах хандлагын талаар судалгаанд оролцогчдын 30.9% нь цагдаад эерэг хандлагатай байдаг, 69.1% нь сөрөг хандлагатай гэжээ.

“Хэрэв та сөрөг хандлагатай гэж үзэж байгаа бол хамгийн их нөлөөлж байгаа хүчин зүйлийг тодорхойлно уу” гэсэн асуултад судалгаанд оролцогчдын 30 гаруй хувь нь “Иргэдийн хууль эрх зүйн мэдлэг, эрх, үүргээ ухамсарлах байдал дутмаг”, 18.8% нь “Цагдаагийн ажилтнууд үйлчилгээний стандартаа баримталж ажилладаггүй”, 17.6% нь “Цагдаагийн алба хаагчийн харилцааны соёл тааруу”, 13.1% нь “Алба хаагчдын мэдлэг, ур чадвар дутагдалтай байдаг”, 9.3% нь “ажлын хуваарилалт зохион байгуулалт нь тааруу”, 7.0% нь “хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр цагдаатай холбоотой сөрөг мэдээлэл ихээр цацагддаг нь нөлөөлдөг”, 0.7% нь “Цагдаагийн байгууллага үйл ажиллагаагаа сурталчлах ажил муу байдаг нь нөлөөлдөг” гэсэн хариулт өгсөн байна.

Цагдаагийн алба хаагчдын харилцааны соёлыг санал асуулгад оролцогчдын 36.8% нь сайн, 48.5% нь хангалтгүй, 14.6% нь хариулах боломжгүй гэжээ.

“Цагдаагийн ажилтны гаргадаг нийтлэг дутагдал юу вэ” гэсэн асуултад 24.9% нь “хуулиар далайлган сүрдүүлдэг”, 24.3% нь “Хүнд суртал, хүлээн чирэгдүүлдэг”, 20.7% нь “эрх мэдэл, албан тушаалаараа дарамталдаг”, 13.4% нь “дээрэнгүй бүдүүлэг харьцдаг”, 10.8% нь “зодож, цохидог” гэжээ.

“Цагдаагийн байгууллагад авлига байдаг гэдэгтэй та санал нийлэх үү” гэсэн асуултад 59.3% нь “цагдаад авлига ямар нэг хэмжээгээр байдаг”, “авлига байдаг гэдгийг юугаар нотлох вэ” гэсэн асуултад 13.4% нь “өөрөө өгч байсан”, 35.9% нь “авлига өгч, авч байхыг хөндлөнгөөс харж, мэдсэн”, 4.1% нь “цагдаагийн алба хаагч авлига өгөхийг шууд тулгаж нэхэж байсан”, 5.5% нь “хэвлэл мэдээллээс энэ талаар мэдээлэл авсан” гэж хариулсан байна.

Дээрх судалгаанд үндэслэн Цагдаа, дотоодын цэргийн алба хаагчдын баримтлах үнэт зүйлийн зарчмыг боловсруулсан. Бид өөрсдийн гэсэн үнэт зүйл, үзэл бодолтой байснаар өөрөө, өөртөө үнэнч байж, иргэд олон нийт, хамтран ажилладаг анд нөхөдтэйгөө эелдэг дотно харилцах, албандаа хандах хандах хандлагаа өөрчлөх, өөрөө өөртөө эзэн болж хариуцлагатай байж чадах юм.

Алба хаагчдын үнэт зүйлийн зарчмыг жигд хэрэгжүүлэх, төлөвшүүлэх асуудал

Үнэт зүйл гэдэг нь хүнд удаан хугацааны турш тогтвортойгоор оршин байдаг итгэл үнэмшил юм. Цагдаа, дотоодын цэргийн алба хаагчид бид өдөр тутмын үйл ажиллагаандаа иргэдтэй харилцаж, тэдэнд төрийн үйлчилгээг хүргэх хүндхэн үүргийг хүлээдэг. Цагдаа, дотоодын алба хаагчдын баримтлах ёстой үнэт зүйлийн зарчим биелэлээ олвол Цагдаагийн байгууллагын үйлчилгээ иргэдэд чанартай хүрч, цагдаагийн алба хаагч иргэд хоорондын түншлэл улам бүр батжина.

График²

1. Харилцаа

Харилцаа гэж юу вэ? Саяхныг хүртэл харилцааны сэтгэл судлалаар харилцааг зөвхөн “хэн нэгэнд мэдээлэл хүргэх, дамжуулах үйл явц юм” хэмээн онцлон тэмдэглэсээр иржээ. Гэвч харилцаа нь зөвхөн мэдээлэл дамжуулах төдий биш харин бүлэг хамт олны амьдралын гүнд хүмүүс бие биетэйгээ харилцан үйлчлэх, үзэл бодол, итгэл үнэмшил, хандлагаа солилцох, өөрөөр хэлбэл, тогтсон хандлагыг төлөвшүүлэх, нийгэм-түүхийн туршлагыг эзэмших үйл явцыг харилцаа гэнэ.

Харилцааны хамгийн бүдүүлэг алдаа нь тухайн хүний хэлж буй бодол санааг бүрэн ойлголгүй, уурлаж уцаарлах явдал юм. Харилцан ойлголцол нь харилцаанд хамгийн чухал юм. Зөв харилцааны бас нэг арга нь ярьж буй хүнийхээ санааг сайшаах явдал юм. Чиний тэгж хэлж байгаа нь зөв гэж хэлэх нь заавал та хоёрын санаа адил байгааг илэрхийлэх албагүй ч нөгөө хүнийхээ санааг сайшааж байгааг илэрхийлнэ.

Оросын сэтгэл зүйч: Д.Париган “Харилцах процесс нь хүмүүс хоорондоо харилцан үйлчлэлцэх, мэдээлэл дамжуулан солилцох, найз нөхдийн хувьд хүмүүс бие биедээ хандах, харилцан бие биедээ нөлөөлөх, хэн хэнийхээ сэтгэл санааны байдлыг мэдэрч хуваалцах, харилцан ойлголцох зэрэг олон асуудлыг нэгэн зэрэг илэрхийлж байдаг”

Хүмүүс хоорондын харилцааны ур чадвар гэдэг нь ажил хөдөлмөрийн үр дүнг шууд тодорхойлж чадах хүмүүстэй харилцах эв дүй, ур ухаан, арга барил, дадлын цогц шинж юм. Хүмүүсийн нас, боловсрол, соёл, сэтгэцийн хөгжлийн янз бүрийн төвшин, амьдралын болон ажил мэргэжлийн туршлага тэдний харилцааны ур чадварт хүчтэй нөлөө үзүүлдэг. Цагдаа, дотоодын цэргийн алба хаагч нь харилцааны өндөр соёлтой, харилцах ур чадварын өндөр

мэдрэмжтэй байх үнэт зүйлийн зарчмыг баримтлах ёстой.

2. Хандлага

Хандлага гэдэг нь таны аливаа зүйлийн талаарх дотоод үнэлэмж, мэдрэмж, үзэл бодлын талаарх гадаад үйлдэл юм. Ямар ч сайн жүжигчин байлаа бодит амьдрал дээр өөрийн дотоод мэдрэмжийг нууж чадах нь ховор. Үүнийг бид биеийн хэлэмж гэж нэрлэдэг. Өөрөөр хэлбэл энэ нь таны биеэр үйлдэж байгаа үйлдэл юм. Өвдөж байгаа хүн хүн хэзээ ч инээхгүй шүү дээ. Тэр ярвайж эсвэл ёолж, уйлж л таарна. Энэ чинь л таны үйлдэл. Сэтгэлдээ аз жаргалыг мэдэрсэн хүн уурлаж байхыг та харсан уу. Инээгээд хэрэлдэж байгаа хүнийг харсан уу? Үйлдэл хэзээ ч биднийг хуурдаггүй.

Хандлагын тухай ярихын тулд хамгийн түрүүнд таны ажилдаа хандах хандлагыг тодорхойлох хэрэгтэй. Та өөрийн дуртай ажлаа хийж байна уу? Аль эсвэл хэн нэгэн найз нөхөд, дотны хүмүүс аав ээжийнхээ шахалтаар хүссэн хүсээгүй төрийн албанд ажиллаж байна уу? Энэ асуулт хамгийн чухал нь. Цалин ордог өдөр л баяр хөөртэй байж бусад өдөр нь ял үүрсэн юм шиг ноцоорон, өдөр хоногийг өнгөрөөж байгаа биш биз. Үгүй гэдэг тань би итгэлтэй байна.

Бороо орсны дараа цэлмэг сайхан тэнгэр, нар, солонгыг хараад сэтгэл хөөрөн баярладаг хүмүүс байхад, газарт тогтсон шалбакыг хараад уурлаж бухимддаг хүмүүс ч цөөнгүй байдаг. Үүнийг л хувь хүний хандлага хэмээн нэрлэдэг. Даргыг харж бөхөлздөг, жирийн иргэнийг харж гэдэлздэг хандлага бидэнд хэрэггүй.

Зөв эерэг хандлагатай байж өөрийн хийж буй ажилдаа өдөр бүхэн шамдан өртэй биш дуртай сэтгэлээр төрийн ажлыг урагшлуулан төвхнүүлж, түмний төлөө өөрийн мэдлэг боловсрол, ур чадвараа зориулан зүтгэх нь Цагдаа, дотоодын

² Судлаачийн боловсруулсан зарчим

ХҮҮЛЬ САХИУЛАХУЙ

цэргийн алба хаагч, та бидний үнэт зүйлийн хоёр дахь зарчим мөн.

3. Хариуцлага

Хүн төрөлхтний нийгмийн харилцаанд томоохон үүрэг, гүйцэтгэдэг зүйл бол үүрэг хариуцлага. Үүрэг, хариуцлага хоёрыг салгаж болохгүй. Үүргийг дагаж хариуцлага бий болдог. Хариуцлага нь үүргийн биелэлтийн хяналт. Үүрэг, хариуцлагатай салшгүй холбоотой зүйл нь эрх, эрх чөлөө юм.

“Үүргээ биелүүлэхдээ баяр хөөрийг амсч буй хүн л жинхэнэ эрх чөлөөтэй амьдарч байгаа хүн” гэж Цицерон хэлсэн бол “Эрх чөлөө нь нэг талаар бие даан шийдвэр гаргах боломж, нөгөө талаар бие даан үйл ажиллагаа явуулах болон гаргасан шийдвэрийнхээ хариуцлагыг хүлээх үүргийг агуулна” хэмээн Ханс-Петер Репник тодорхойлсон байдаг.

Хүний бүх эрх нь түгээмэл, хуваагдашгүй, бие даасан байхын зэрэгцээ харилцан хамааралтай, аль нэг нь хэрэгжихгүйгээр бусад нь хэрэгжих боломжгүй байдаг нь хүний эрх, эрх чөлөөг адил тэгш үзэж хандах шаардлагатайг харуулдаг.

Эрх, үүрэг, хариуцлага гурав хүнтэй хамт эхээс мэндэлдэг. Эл гурав нь эн тэнцүү хэмжээтэйгээс гадна, хоорондоо шүтэн барилдаатайгаар хувьсан оршдог зүйлс бөгөөд хүний нийгэм эрүүл оршин тогтнох үндэс юм. Хүн төрөлхтний сайн сайхны төлөө хүний эрх, үүрэг, хариуцлагыг хэрэгжүүлэх зайлшгүй шаардлагатай юм.

Бие хүний ёс суртахууны хариуцлага нь тухайн хүн нийгмийн ба хувийн ашиг сонирхлыг зохицуулах болон идэвх чармайлттай, ажил хэрэгч байх чадвар юм. Бие хүний ёс суртахууны хариуцлага харилцааны соёлоор илрэх ба ерөнхий мэдлэг болон соёлын түвшин, боловсрол, зан байдал зэргээс хамаардаг. Өнөө цагт хүний ёс суртахууны хариуцлага нь амьдралын чанарыг тодорхойлдог болжээ. Хариуцлагатай хүнд ямар ч үед итгэж найдаж болно гэж үздэг.

Хариуцлагатай хүн алдах нь бага, онох нь их. Тэр үүргээ дээд зэргээр ойлгож ухамсарласан байдаг. Грекийн философич Платон “Ёс зүйтэй байхын тулд цэнцэн мэргэн ухаан, эрэлхэг зориг, ариун үнэнч сэтгэл, хүлээцтэй зан чухал” хэмээн өгүүлсэн бол гүн ухаантан Аристотель “Хүн хамтаараа, нийтээрээ, нийгэм, улс гэр болж амьдардаг амьтад. Хүн сүрэг болчихдоггүй нэг гол онцлог бол бид аливаа юмны буруу,

зөвийг ялгадаг, сайн, мууг ялгах шударга, шударга бусыг ялгаж салгаж чаддагт оршино” хэмээсэн байдаг аж.

Хариуцлага бол ёс зүй, ёс зүй нь өөрийгөө үнэлэх үнэлэмж юм. Хариуцлагатай чадварлаг Цагдаа, дотоодын цэргийн алба хаагч Монгол төрийн үйл хэрэгт оролцон, төрийн албыг залгамжлан явах ёстой.

Дүгнэлт

Парэтогийн зарчим (*Pareto principle*) буюу 80:20-ийн дүрэм (*80-20 rule*) гэдэг нь олон үзэгдлийн хувьд нийт үр дүнгийн 80 хувь нь зөвхөн 20 хувиас нь л шалтгаалдаг гэх зарчим юм. Өөрөөр хэлбэл бид сайн үр дүнд хүрэхийн тулд эхний ээлжид 20 %-ийг л өөрчилөхөд хангалттай гэсэн зарчим юм. Цагдаа, дотоодын цэргийн алба хаагч бүр өөрийн итгэл үнэмшлээр баталгаажсан үнэт зүйлийн зарчимтай байх ёстой. Үүнийгээ өөрсдийн санаа бодолд тулгуурлан боловсруулах ёстой. Үр дүнд нь зарчмаа баримтлаагүй алба хаагчтай хариуцлага ярьдаг тогтолцоо бидэнд хэрэгтэй байна.

Иргэд олон нийтийн дэмжлэгийг авч хамтран ажиллах, төрийн байгууллагын дотоод уур амьсгалыг сайжруулах, бие биедээ хүндэтгэлтэй хандах, иргэдийн өмнө тулгамдсан асуудлыг чухалчлан авч үздэг, өөрийгөө илэрхийлэх зөв **ХАРИЛЦАА**-ны арга барилд суралцах.

Ард түмэн, иргэдийнхээ итгэл хайран дунд сэтгэл тэнүүн ажиллаж амьдрах, ажлын шинэ арга барил, цагдаагийн албандаа хандах хандлага, сэтгэлгээгээ өөрчлөн, эерэг **ХАНДЛАГА**-ыг түгээн дэлгэрүүлэх.

Авлига-Ашиг сонирхлоос ангид байж, өргөсөн тангарагтаа үнэнчээр зүтгэж, Монгол төрийн цагдаагийн албанд шинэ санал, санаачилгыг хэрэгжүүлэн, үүрэг **ХАРИУЦЛАГА**-аа сайжруулах гэсэн үндсэн гурван зарчмыг боловсруулан хэрэгжүүлье.

Та Цагдаагийн, дотоодын цэргийн алба хаагч бол өөрийгөө жижиг төр гэж төсөөл. Төрийн үйлчилгээг иргэдэд түргэн шуурхай хүнд сурталгүй үзүүлэх, хууль дээдлэн хүний эрх эрх чөлөөг хүндэтгэх, ил тод нээлттэй байх нь таны үндсэн зарчим. Харин судлаачийн боловсруулсан үнэт зүйлийн зарчмыг мөрдлөг болгохоо битгий мартаарай. Харилцаа таны хэн болохыг тодорхойлж, хандлага таны мөн чанарыг илтгэнэ, харин хариуцлага таныг улам бүр урам зоригтой, чин сэтгэлээсээ ажлаа хийх боломжийг бий болгоно.

Цагдаа, дотоодын цэргийн анги байгууллага цаашид хэрэгжүүлэх шинэлэг ажлын санал

- Дэлхийн улс орнуудын туршлагыг судлахад "шинэ мянганы иргэдийн ёс зүйн боловсрол"-ын асуудалд анхаарал хандуулж, боловсролыг ёс зүйд үндэслэх нь цаг үеийн хэрэгцээ, шаардлага хэмээн үзэж байгаа билээ. Иймд Цагдаа, дотоодын цэргийн мэргэжлийн алба хаагчдыг бэлтгэдэг Дотоод хэргийн Их сургуультай хамтран сургалтын хөтөлбөрт **"Ёс зүйн"** хичээлийн багц цагийг нэмэгдүүлэх, сургалтын шинэлэг хэлбэрийг турших.

- Цагдаа, дотоодын цэргийн анги байгууллагын хэмжээнд **"Ёс зүй, харилцаа"**-ны чиглэлээр мэргэшсэн сургагч багш бэлтгэх.

- Хувь хүний ёс суртахуун, ёс зүйн болон сахилгын дүрэм зөрчиж байгаагүй нь тухайн алба хаагчийг албан тушаал дэвшүүлэх гол үндэслэл болгох.

- Цагдаа, дотоодын цэргийн анги байгууллагын алба хаагчдаас сахилгын зөрчилд холбогдсон алба хаагчдад **"Ёс зүйн"** төлбөртэй сургалтыг тогтмол зохион байгуулах ажлыг үргэлжлүүлэх, үр дүнг тооцох.

- Цаашид цагдаагийн байгууллагын ажил үйлчилгээ, алба хаагчдын харилцааны соёл, ёс зүйн асуудлаар иргэдээс дахин судалгаа авч улсын хэмжээнд нэгтгэн үр дүнг үндэслэн ажил, арга хэмжээ зохион байгуулах.

- Цагдаа, дотоодын цэргийн анги байгууллагын бие бүрэлдэхүүн улирал бүр шинэлэг байдлаар **"Сахилгын зөвлөгөөн"** зохион байгуулж **"Тэргүүний соёлч, боловсон"** офицер, цагдаа, эмэгтэй алба

хаагчдыг шалгаруулж байх. Ёс зүй, ёс суртахуун, бие авч яваа байдал зэрэг нь үлгэр жишээ алба хаагчийг жил бүр шалгаруулан хувийн хэрэгт тэмдэглэх, тэднийг алдаршуулах ажлыг зохион байгуулах.

- Удирдах ажилтны манлайлал, арга барилыг сайжруулах чиглэлээр хагас жилд нэг удаа алба хаагчидтай **"Зангиагүй уулзалт"**-ыг зохион байгуулах. Уулзалтын үеэр удирдах албан тушаалтнуудын арга барил, үр чадварын талаар бие бүрэлдэхүүнээс санал авч, үр дүнд үндэслэн ажил арга хэмжээ тогтмол зохион байгуулах.

- Цагдаа, дотоодын цэргийн анги байгууллагын **"Сахилга, ёс зүйн орон тооны бус зөвлөл"**-ийн хийж гүйцэтгэсэн ажлын тайланг хагас, бүтэн жилээр нэгтгэн авч, дүн шинжилгээ хийх.

- Судлаачийн **"Алба хаагчийн үнэт зүйлийн зарчим"**-ыг Цагдаа, дотоодын цэргийн анги байгууллагын алба хаагчдад сурталчлан, сургалт хэлбэрээр зохион байгуулж **"ХАРИЛЦАА-ХАНДЛАГА-ХАРИУЦЛАГА"** нөлөөллийн арга хэмжээ, нэгдсэн аяныг Цагдаа, дотоодын цэргийн анги байгууллагын хэмжээнд зохион байгуулах.

Ашигласан материал

1. Д.Тунгалаг "Ёс зүй" Улаанбаатар, 2013
2. Д.Тунгалаг "Мэргэжлийн ба Хэрэглээний ёс зүй", 2012
3. Б.Оюунчимэг "Харилцааны тухай ном", 2018
4. <https://mn.wikipedia.org/>
5. <https://www.google.com>
6. <http://www.mnb.mn/p/144018>

МОНГОЛЫН УЛСЫН
ПОЛИЦИЯН АКАДЕМИ

МОНГОЛЫН Дотоод Асуудлын
Төрийн Газар

ЗАМЫН ХӨДӨЛГӨӨНИЙ АЮУЛГҮЙ БАЙДЛЫН ЭСРЭГ ЗӨРЧИЛД ХҮЛЭЭЛГЭЖ БУЙ ШИЙТГЭЛИЙН ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛ, ТУЛГАМДАЖ БУЙ АСУУДАЛ

THE CURRENT SITUATION AND PROBLEMS OF PUNISHMENT FOR TRAFFIC VIOLATIONS

Д.Баасансүрэн

ДХИС-ийн магистрант, цагдаагийн ахлах дэслэгч

Baasansuren D.

Master of Police Studies, Police Senior Lieutenant

Д.Булган

ДХИС-ийн Удирдлагын академийн дэд профессор, доктор (Ph.D), цагдаагийн дэд хурандаа

Bulgan D.

Ph.D, Associate professor Academy of Management, University of Internal Affairs, Police Lieutenant Colonel

Хураангуй: Монгол Улсад замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын эсрэг зөрчилд Захиргааны хариуцлагын тухай хуульд зааснаар торгох, эрх хасах, баривчлах шийтгэл ногдуулж байсныг 2016 оноос Зөрчлийн тухай хуулиар хариуцлага хүлээлгэх болсон. Зөрчлийн тухай хууль нь өмнө 220 гаруй хуульд заасан зөрчлийн шинжтэй үйлдэлд олон төрлийн хариуцлага хүлээлгэж байсныг нэгтгэж, зөрчлийн ойлголт, түүнд хүлээлгэж буй хариуцлагын нэгдсэн тогтолцоог бий болгоход чиглэсэн юм. Монгол Улсад замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын эсрэг зөрчил ихээр гарч байгаа бөгөөд түүнд хүлээлгэж буй хариуцлагын үр нөлөөг судлах зайлшгүй шаардлагатай байна. Тиймээс энэ сэдвийн хүрээнд нэг-т; замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын эсрэг зөрчилд хүлээлгэж буй хариуцлага, түүний төрөл, хоёр-т замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын эсрэг зөрчилд хүлээлгэж буй өнөөгийн байдал, эзлэх хувь, гурав-т жолоочийн зөрчил гаргахад нөлөөлж буй хүчин зүйл, зарим зөрчилд хийсэн судалгааны үр дүнд дүн шинжилгээ хийж, дүгнэлт саналыг боловсрууллаа.

Abstract: In Mongolia, fines, disqualifications, and arrests were imposed for traffic violations according to the Law on Administrative Responsibility. The Law on Violations is aimed at creating a unified system of understanding of violations and responsibilities imposed on them by combining various types of responsibility for illegal acts provided by more than 220 laws. There are a lot of traffic violations in Mongolia, and it is necessary to analyze the traffic violations, to determine the factors that influence them, and to study the effects of responsibility for violations. Therefore, this topic is first; liability for traffic safety violations and its types; second, the current status and proportion of traffic violations; thirdly, the factors influencing drivers' violations and the results of research on some violations are analyzed, last, the conclusions have been drawn up.

Түлхүүр үг: Зөрчил, замын хөдөлгөөний аюулгүй байдал, замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын эсрэг зөрчил, зөрчлийн шинж.

Key word: Violations, traffic safety, violations and traffic safety.

Оршил. Дэлхий дахинд хүн амын нас баралтын найм дахь шалтгаан нь зам тээврийн осол гэж Дэлхийн эрүүл мэндийн байгууллагаас тодорхойлон авч үзсэн бөгөөд нийгэмд нөхөж баршгүй, ноцтой байдлаар эд материалын болон эдийн бус хохирол учруулж, нийгэм, соёл, эдийн засагт хортойгоор нөлөөлж байна¹.

Дэлхийн Эрүүл Мэндийн Байгууллагын (ДЭМБ) 2016 оны мэдээгээр дэлхий даяар 1.35 сая орчим хүн зам тээврийн ослоор амь насаа алдсан бөгөөд хөгжиж буй орнуудад зам тээврийн осол нь эзлэх хувь 80 орчим хувь, хөгжингүй орнууд 7 хувь байна. Түүнчлэн осол, аваар нь 2030 он гэхэд дэлхийн хүн амын нас баралтын тав дахь шалтгаан болно гэж таамаглаж

¹ Lucidi, F., Girelli, L., Chirico, A., Alivernini, F., Cozzolino, M., Violani, C. and Mallia, L. (2019) "Personality Traits and Attitudes Toward Traffic

Safety Predict Risky Behavior Across Young, Adult, and Older Drivers", Front. Psychol, Vol. 10, No. 536, pp. 1-11, Doi: 10.3389/fpsyg.2019.00536

байв². Тиймээс зам тээврийн осол, зөрчил гарахад нөлөөлж буй хүчин зүйлсийг судалж, түүнээс урьдчилан сэргийлэх үр дүнтэй хөтөлбөр боловсруулах нь дэлхий нийтийн чухал зорилтуудын нэг болсоор байна. Үүнтэй холбоотойгоор зам тээврийн осол, хөдөлгөөний аюулгүй байдлын эсрэг зөрчил, түүнд хүлээлгэж буй хариуцлага, үр нөлөөг нь тодорхойлох, жолоочоос зөрчил гаргахад нөлөөлж буй хүчин зүйл, түүнийг бууруулах, урьдчилан сэргийлэх арга замыг боловсруулахтай холбоотой олон судалгааны ажлуудыг дэлхийн улс орнуудад хийгдсээр байна.

Монгол Улсад 2022 оны байдлаар бүртгэгдсэн зам тээврийн ослын 23277 буюу 96,5% нь жолоочийн буруутай үйлдлээс шалтгаалсан осол байна³. Жолоочийн буруутай үйлдлээс шалтгаалсан зам тээврийн осол, зөрчил гарахад жолоочийн зан үйлийн хүчин зүйлүүд нөлөөлж байгаа талаар судлагдсан байдаг. Хүн тээврийн хэрэгсэл жолоодох нь танин мэдэхүйн болон шийдвэр гаргах үйл ажиллагааг нэгэн зэрэг гүйцэтгэх бөгөөд жолоодлогын хурдыг шаарддаг нарийн төвөгтэй үйл ажиллагаа юм.

Жолоочийн танин мэдэхүй нь жолоодлогын үеийн нөхцөл байдлыг танин мэдэж, ойлгож, түүн дээр үндэслэн шийдвэр гаргах бөгөөд энэ нь үр дүнтэй эсхүл буруу шийдвэрүүд гаргаж болно. Жолооч нар тээврийн хэрэгсэл жолоодож байх үеийн зан байдал, тухайлбал, түрэмгий, ууртай, стресстэй байх нь сэтгэл зүйн хувьд олон янзын нөхцөл байдлыг жолоодлогын үед үүсгэдэг байна.

Монгол Улсын Замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын тухай хуулийн 3 дугаар зүйлийн 3.1.8-д “замын хөдөлгөөний аюулгүй байдал” гэж хөдөлгөөнд оролцогчийг зам тээврийн осол, түүнээс үүдэн гарах хор уршгаас хамгаалсан байдлыг, мөн хуулийн 3.1.9-д “замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлыг хангах” гэдэг нь зам тээврийн ослоос урьдчилан

сэргийлэх, ослоос үүдэн гарах хохирлыг багасгахад чиглэсэн үйл ажиллагаа⁴ гэж тодорхойлжээ.

Замын хөдөлгөөний аюулгүй байдал нь “Хүн-автомашин-Зам,орчин” гэсэн тулгуур хүчин зүйлсээс шууд хамаардаг тул эдгээрт анхаарч харилцан уялдааг хангах нь чухал юм. Монгол Улсад бүртгэлтэй тээврийн хэрэгслийн тоо, жолоочийн тоо, автозамын урт зэргийг өнгөрсөн 10 жил болон 2022 оны өнөөгийн нөхцөл байдалтай харьцуулан авч үзэхэд бүртгэлтэй тээврийн хэрэгслийн тоо 2,3 дахин, жолоочийн тоо 1,7 дахин, автозамын урт 1,6 дахин тус тус өссөн үзүүлэлттэй байна. Сүүлийн 20 жилд улсын хэмжээнд нийт 399.649 осол бүртгэгдсэнээс нийслэлд 341059 буюу 85.4 хувь, орон нутагт 58590 буюу 14.6 хувь нь бүртгэгдэж, гэмт хэргийн улмаас 7106 хүн амь насаа алдаж, 21676 хүн хүнд, хөнгөн хэлбэрээр гэмтсэн байна. Бүртгэгдсэн зам тээврийн ослын тоон үзүүлэлтийг харьцуулж үзэхэд 2012-2016 оны хооронд 2.5 дахин өссөн бол 2016-2021 оны хооронд 2.1 дахин буурсан зэрэг үзүүлэлттэй байна. Харин өнгөрсөн онд Улсын хэмжээнд иргэд, байгууллагаас 101233 дуудлага, мэдээлэл ирүүлснээс 24121 зам тээврийн осол бүртгэгдсэний 20322 буюу 84.3 хувь нь Улаанбаатар хотод, 3799 буюу 15.7 хувь нь орон нутагт бүртгэгдсэн бөгөөд өмнөх онтой харьцуулахад нийт осол 1639 нэгжээр буюу 7.3 хувиар өссөн үзүүлэлттэй байна⁵.

Мөн улсын хэмжээнд 2022 онд бүртгэгдсэн зөрчил 2595474 зөрчил илрүүлснээс Улаанбаатар хотод замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын хууль тогтоомж зөрчсөн 2012191 зөрчил, орон нутагт 583283 зөрчил тус тус бүртгэгдсэн байна. Эдгээр зөрчлийн 836861 (32.2%) зөрчлийг замын хяналтын камер, дүрс бичлэг, бусад цахим хэлбэрээр, 1758613 (67.8 %) зөрчлийг замын хяналт, шалгалтаар илрүүлжээ. Дараах хүснэгтээр зөрчлийн хэлбэр, тоон үзүүлэлтийг харууллаа.

² Pompili, M., Serafini, G., Innamorati, M., Montebovi, F., Palermo, M., Campi, S., Stefani, H., Giordano, G., Telesforo, L., Amore, M. and Girardi, P. (2012) “Car accidents as a method of suicide: A comprehensive overview”, *Forensic Science International*, Vol. 223, No. 1–3, pp. 1–9. Doi: 10.1016/j.forsciint.2012.04.012.

³ Монгол Улсад бүртгэгдсэн зам тээврийн осол, гэмт хэрэг, зөрчлийн статистик үзүүлэлтийн эмхэтгэл. Уб., 2022, цуврал .

⁴ Замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын тухай хуулийн 3 дугаар зүйлийн 3.1 дэх хэсэг

⁵ Монгол Улсад бүртгэгдсэн зам тээврийн осол, гэмт хэрэг, зөрчлийн статистик үзүүлэлтийн эмхэтгэл. Уб., 2022 он.

Хүснэгт №01. Зөрчлийн зарим тоон үзүүлэлт

Зөрчил	Улсын хэмжээнд	Улаанбаатар	Орон нутаг
Согтууруулах ундааны зүйл хэрэглэсэн үедээ тээврийн хэрэгсэл жолоодсон зөрчил	54924	30323	24601
Жолоодох эрхийн үнэмлэх, бичиг баримтгүй тээврийн хэрэгсэл жолоодож хөдөлгөөнд оролцсон	16695	4296	12399
Хөдөлгөөнд аюул учруулж болзошгүй бүрэн бус тээврийн хэрэгслээр хөдөлгөөнд оролцсон	231009	106780	124229
Улсын үзлэг, оношилгоонд ороогүй, улсын дугааргүй, техникийн гэрчилгээгүй	128674	65045	63629
Хурд хэтрүүлсэн	493704	430579	63125
Эгнээ байр буруу эзэлсэн	527980	525414	2566
Бусад	11424488	849754	292734
Цаашид хөдөлгөөнд оролцох боломжгүй журамласан тээврийн хэрэгсэл	31859	5098	26761

Сүүлийн 10 жилийн хугацаанд улсын болон орон нутаг, нийслэлийн чанартай авто замуудад хөдөлгөөний аюулгүй байдлыг хангуулах зорилгоор хийсэн хяналт шалгалтаар нийт 14 сая 420 мянга 840 зөрчил илрүүлснээс согтуугаар тээврийн хэрэгсэл жолоодож замын хөдөлгөөнд оролцсон 365 мянга 178 зөрчлийг илрүүлэн болзошгүй зам тээврийн осол, хэргээс урьдчилан сэргийлж ажилласан. Эндээс харахад замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын эсрэг зөрчилд согтуугаар тээврийн хэрэгсэл жолоодох зөрчил ихээр гарч байна.

Жолооч замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын тухай хууль, дүрмийн мэдлэггүй байх, Зөрчлийн тухай хуульд заасан шийтгэл нөлөөлөл үзүүлэхгүй байх зэрэг нь зам тээврийн осол, зөрчил гарахад шууд нөлөөлж байна. Тухайлбал, жолооч анхааруулах гэрлэн дохио зорчих, хурд хэтрүүлэх, тээврийн хэрэгслийн бүсээ зүүхгүй байх, согтуугаар тээврийн хэрэгсэл жолоодох зэрэг зөрчлүүдийг үйлдсээр байгаа нь жолоочийн зан төлөв, хариуцлагын үр нөлөөтэй байдлаас шууд хамаарч байна. Тиймээс замын хөдөлгөөний дүрэм, журмыг дагаж мөрдөх асуудалд анхаарал хандуулж, урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг тогтвортой авч хэрэгжүүлэх, шийтгэлийн үр нөлөөг нэмэгдүүлэх зайлшгүй шаардлагатай учир энэхүү сэдвийг сонгон авч судаллаа. Энэхүү сэдвийн хүрээнд нэг-т; замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын эсрэг зөрчилд хүлээлгэж буй хариуцлага, түүний төрөл, хоёр-т замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын эсрэг зөрчилд хүлээлгэж буй өнөөгийн байдал,

эзлэх хувь, гурав-т жолоочийн зөрчил гаргахад нөлөөлж буй хүчин зүйл, зарим зөрчилд хийсэн судалгааны үр дүнд дүн шинжилгээ хийж, дүгнэлт саналыг боловсрууллаа.

Нэг. Замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын эсрэг зөрчилд хүлээлгэж буй хариуцлага, түүний төрөл. Монгол Улсад замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын эсрэг зөрчилд Захиргааны хариуцлагын тухай хууль, Замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын тухай хуульд зааснаар торгох, эрх хасах, баривчлах шийтгэл ногдуулж байсныг 2017 оноос Зөрчлийн тухай хуулиар хариуцлага хүлээлгэх болсон. Зөрчлийн тухай хууль өмнө 220 гаруй хуульд заасан зөрчлийн шинжтэй үйлдэлд олон төрлийн хариуцлага хүлээлгэж байсныг нэгтгэж, зөрчлийн ойлголт, түүнд хүлээлгэж буй шийтгэлийн нэгдсэн тогтолцоог бий болгоход чиглэгдсэн юм.

Зөрчлийн тухай хууль хүчин төгөлдөр үйлчлэх хугацаанд буюу 2017 оны 07 дугаар сарын 01- ний өдрөөс 2021 оны 05 дугаар сарын 30-ны өдрийг хүртэлх хугацаанд эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтнаас 7.334.349 зөрчилд шийтгэл оногдуулжээ⁶. Үүнээс 96.7 хувийг хүнд, 3.3 хувийг хуулийн этгээдэд шийтгэл оногдуулсан. Зөрчил шалган шийдвэрлэх тухай хуульд зааснаар 31 байгууллагын 216 орчим нэгжид хамаарах 10011 субъект зөрчил шалган шийдвэрлэх ажиллагааг хэрэгжүүлж байгаа бөгөөд нийт зөрчлийн 94.7 хувийг цагдаагийн байгууллага, 0.4 хувийг мэргэжлийн хяналтын байгууллага, 0.3 хувийг татварын байгууллага, 0.2 хувийг

⁶ Зөрчлийн тухай хууль.
<https://legalinfo.mn/mn/detail/12695> . 2023.04.01.

гадаадын иргэн, харьяатын газар, 1.7 хувийг бусад эрх бүхий байгууллага хянан шийдвэрлэжээ. Эндээс харахад цагдаагийн байгууллага зөрчлийн дийлэнх хувийг дангаараа шийдвэрлэдэг бөгөөд үүнээс 90 гаруй хувийг нь замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын эсрэг зөрчилд хариуцлага хүлээлгэдэг байна.

Зөрчлийн тухай хуулийн 14 дүгээр зүйлийн 14.7-д замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын эсрэг нийт 57 зөрчлийг тусгасан байна. Эдгээр зөрчилд торгох, баривчлах, эрх хасах шийтгэл ногдуулахаар тусгасан бөгөөд хүнийг 10 нэгжээс 400 нэгж хүртэл төгрөгөөр торгох, 7-30 хоногийн хугацаагаар баривчлах, 3 сараас 1 жилийн хугацаатай эрх хасах шийтгэлийг ногдуулахаар тус тус заасан байна.

Зөрчлийн тухай хуульд жолооч согтууруулах ундаа, мансууруулах эм, сэтгэцэд нөлөөт бодис хэрэглэсэн үедээ тээврийн хэрэгсэл жолоодсон, согтууруулах ундаа, мансууруулах эм, сэтгэцэд нөлөөт бодис хэрэглэсэн эсэхийг зохих журмын дагуу шалгуулахаас зайлсхийсэн тохиолдолд хамгийн өдөр буюу жолоодох эрхийг 1 жилийн хугацаагаар хасаж, хүнийг 400 нэгжээр торгох шийтгэлийг ногдуулж байна.

Замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын эсрэг зөрчилд хүлээлгэж буй шийтгэлийг ангилан авч үзвэл:

1.Торгох шийтгэл. Зөрчлийн тухай хуулийн 14.7 дугаар зүйлд заасан нийт 57 зөрчлөөс 6 зөрчилд 10 нэгжээр торгох, 1 зөрчилд 15 нэгж, 22 зөрчилд 20 нэгжээр, 7 зөрчилд 25 нэгж, 1 зөрчилд 30 нэгж, 11 зөрчилд 50 нэгж, 7 зөрчилд 100 (1 зөрчилд хуулийн этгээдэд) нэгж, 6 зөрчилд 200 (5 зөрчилд хуулийн этгээдэд), 1 зөрчилд 400 нэгжээр тус тус торгож байна.

2.Баривчлах шийтгэл. Тээврийн хэрэгсэл жолоодох эрхгүй, эсхүл жолоодох эрх нь дуусгавар болсон хүн согтууруулах ундаа, мансууруулах эм, сэтгэцэд нөлөөт бодис хэрэглэсэн үедээ тээврийн хэрэгсэл жолоодсон, эсхүл зохих журмын дагуу шалгуулахаас зайлсхийсэн бол албадан сургалтад хамруулж, 7-30 хоногийн хугацаагаар баривчлах шийтгэл ногдуулж байна.

3.Эрх хасах шийтгэл. 2 зөрчилд 3 сар, 1 зөрчилд 6 сар, 1 жилээр эрх хасах шийтгэл ногдуулж байна.

4.Хуулийн этгээдэд хүлээлгэж буй шийтгэл. Хээлийн этгээдэд нийт 14 зөрчилд торгох шийтгэл ногдуулж байгаа бөгөөд 100-1000 нэгж хүртэл төгрөгөөр торгохоор заасан. Үүнээс 1 зөрчилд 100 нэгж, 2 зөрчилд 250 нэгж, 5 зөрчилд 200, 500 нэгж, 1 зөрчилд 1000 нэгжээр тус тус торгож байна.

Дараах хүснэгтээр хүнийг арав болон зуун нэгжээр торгох шийтгэл хүлээлгэж буй зөрчлүүдийг харьцуулан авч үзье. Үүнд:

Хүснэгт №02. Зөрчилд хүлээлгэж буй шийтгэлийн харьцуулалт.

№	10 нэгжээр торгох шийтгэл	100 нэгжээр торгох шийтгэл
1	9.Жолооч Замын хөдөлгөөний дүрэмд заасан баримт бичиггүй хүнд тээврийн хэрэгслийг шилжүүлсэн бол ...	2.Тээврийн хэрэгсэл жолоодох эрхгүй /жолоодлогын дадлага хийхээс бусад тохиолдолд/, эсхүл эрх нь дуусгавар болсон хүнд тээврийн хэрэгслийн жолоог шилжүүлсэн бол
2	11.Улсын бүртгэлийн дугаар нь: 11.1.арилсан; 11.2.бүдгэрх үзэгдэх байдал нь муудсан; 11.3.танигдахгүй бохирдсон, эсхүл дугаарыг буруу байрлуулсан тээврийн хэрэгсэл жолоодож замын хөдөлгөөнд оролцсон бол	4. Согтууруулах ундаа, мансууруулах эм, сэтгэцэд нөлөөт бодис хэрэглэсэн хүнд тээврийн хэрэгслийн жолоог шилжүүлсэн бол
3	21.Мотоцикл, мопедын жолооч, эсхүл зорчигч хамгаалалтын малгай өмсөөгүй бол	16.Хуулиар хориглосон тусгай дуут болон гэрлэн дохио суурилуулсан тээврийн хэрэгсэл жолоодож замын хөдөлгөөнд оролцсон бол
4	33.Жолооч шаардлагагүй үед огцом тоормосолсон, эсхүл аюултай нөхцөл үүсгэсэн, эсхүл хүндэтгэх шалтгаангүйгээр хэт удаан явж бусдын хөдөлгөөнийг саатуулж замын хөдөлгөөнд оролцсон бол	18.Зам тээврийн осолд холбогдсон жолооч ослын газрыг орхиж зугтаасан нь эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэхээргүй бол
5	37.Замын хөдөлгөөний дүрэмд зааснаар жолооч энэ зүйлийн 35, 36 дахь хэсэгт зааснаас бусад байдлаар	46.Замын хөдөлгөөний дүрэмд зааснаар хүнд, овор ихтэй, хортой, аюултай ачаа тээвэрлэх журам зөрчсөн бол

МОНГОЛЫН УЛСЫН
ПОЛИЦИЯН АКАДЕМИ

ᠮᠤᠩᠭᠡᠯᠡ ᠰᠤᠳᠤᠯᠠᠯ

	тээврийн хэрэгслийг түр, удаан зогсоох журам зөрчсөн бол	
--	--	--

Хүснэгтэд хоёр төрлийн торгох шийтгэлийн хэмжээг харьцуулан үзэхэд нэг нь нөгөөгөөс 10 дахин хэмжээтэй мөнгөн хэлбэрээр торгох шийтгэлийг ногдуулж байна. Өөрөөр хэлбэл, нийгэмд учруулж буй аюул, хор уршиг ихтэй үйлдэл, эс үйлдэхүйд торгох шийтгэлийн хэмжээ их байх нь зүй тогтлын хувьд оновчтой гэсэн үг юм. Хүснэгтийн 1 дэх хэсэгт "... баримт бичиггүй хүнд тээврийн хэрэгслийг шилжүүлсэн ...", "...эрх нь дуусгавар болсон хүнд тээврийн хэрэгслийн жолоог шилжүүлсэн..." зөрчлүүдийн хор уршиг төдийлөн ялгамжтай байхаар харагдахгүй байна. Мөн хүснэгтийн 2 дахь хэсэгт согтууруулах ундаа, мансууруулах эм, сэтгэцэд нөлөөт бодис хэрэглэсэн хүнд тээврийн хэрэгслийн жолоог шилжүүлсэн бол 100 нэгжээр торгохоор заасан. Энэ нь согтуугаар тээврийн хэрэгсэл жолоодох зөрчилтэй тэнцэх хэмжээний хор уршиг учруулахаар заалт байна. Гэтэл энэ 100 нэгжээр торгох шийтгэл ногдуулах бага хэмжээтэй байна гэж судлаачийн хувьд үзэж байна. Мөн "жолооч шаардлагагүй үед огцом тоормосолсон, эсхүл аюултай нөхцөл үүсгэсэн ...", "замын хөдөлгөөний дүрэмд зааснаар хүнд, овор ихтэй, хортой, аюултай ачаа тээвэрлэх журам зөрчсөн ..." зэрэг зөрчлүүдэд ногдуулж байгаа торгууль зөрчлийн хор уршигтай тохирсон эсэх нь эргэлзээтэй байна.

Зөрчлийн тухай хуулийн 14 дүгээр зүйлийн 14.7.3-д "согтууруулах ундаа, мансууруулах эм, сэтгэцэд нөлөөт бодис хэрэглэсэн үедээ тээврийн хэрэгсэл жолоодсон", "согтууруулах ундаа, мансууруулах эм, сэтгэцэд нөлөөт бодис хэрэглэсэн эсэхийг зохих журмын дагуу шалгуулахаас зайлсхийсэн" бол жолоодох эрхийг нэг жилийн хугацаагаар хасаж, 400 нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгохоор заасан нь хүнд ногдуулж буй хамгийн өндөр торгох шийтгэл боловч нийгэмд учруулж буй хор уршигтай нь харьцуулахад бага хэмжээтэй гэж үзэж болохоор байна. Өөрөөр хэлбэл, согтуугаар тээврийн хэрэгсэл жолоодох зөрчлийн өсөлт, шийтгэл ногдуулсан ч дахин согтуугаар тээврийн хэрэгсэл жолоодож буй

зөрчил буурахгүй байгаа нь шийтгэл үр нөлөөгүй гэж үзэж болохоор байна.

Хоёр. Замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын эсрэг зөрчилд хүлээлгэж буй шийтгэлийн өнөөгийн байдал, эзлэх хувь. Зөрчлийн тухай хууль хэрэгжиж эхэлсэн 2017 оны 07 дугаар сарын 01-ний өдрөөс 2022 оныг дуусталх буюу сүүлийн 6 жилийн хугацаанд нийт 11.123.526 зөрчилд 351.799.121.095 төгрөгийн торгуулийн арга хэмжээ тооцсон байна⁷.

Замын хөдөлгөөний аюулгүй аюулгүй байдлын эсрэг зөрчилд Зөрчил шалган шийдвэрлэх тухай хуулийн 6.8-д заасан харьяаллын дагуу Зөрчлийн тухай хуулийн

- 14.7-д зааснаар "Замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын тухай хууль зөрчих бүлэг"-ийн 57 зүйлийн 68 заалт,

- 14.4-т "Авто замын тухай хууль зөрчих бүлэг"-ийн 1,

- 14.5-т "Авто зам, замын байгууламж, тэмдэг, тэмдэглэлийг гэмтээх, өөрчлөх, бохирдуулах бүлэг"-ийн 5,

- 14.6-д "Автотээврийн тухай хууль зөрчих бүлэг"-ийн 2,

- 11.15-т "Жолоочийн даатгалын тухай хууль зөрчих бүлэг"-ийн 1 заалтаар хариуцлага хүлээлгэж байна. Нийт 77 заалтаар зөрчил гаргагчид хариуцлага тооцон ажиллаж байна.

Дээрх 77 заалтыг зөрчил гаргагчид хариуцлага тооцсон байдал, зөрчилд эзэлж байгаа хувийг авч үзье. /14.3.1, 3.2, 7.1, 7.2, 7.5 заасан зөрчлийг тооцохгүйгээр/. Үүнд:

1. Нийт зөрчлийн 163821 буюу 26 хувийг 14.7.27. жолооч замын хөдөлгөөний дүрэмд заасан хөдөлгөөнийг эхлэх, эсхүл хөдөлгөөний чиг өөрчлөх, эсхүл эгнээ байр эзлэх журам зөрчсөн бол хүнийг хорин нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгоно,

2. Зөрчлийн 84398 буюу 13.3 хувийг 14.7.15 энэ зүйлийн 14 дэх хэсэгт зааснаас бусад ашиглахыг хориглосон бүрэн бус тээврийн хэрэгсэл жолоодож замын хөдөлгөөнд оролцсон бол хүнийг хорин нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр, хуулийн этгээдийг хоёр зуун нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгоно,

⁷ Тээврийн цагдаагийн албаны Урьдчилан сэргийлэх хэлтсээс хийсэн судалгааны тайлан. УБ., 2022.

3. Зөрчлийн 73882 буюу 11.7 хувийг 14.7.57 Замын хөдөлгөөний түгжрэл, саатлыг зохицуулах зорилгоор аймаг, нийслэлийн Засаг даргаас харьяа нутаг дэвсгэртээ Монгол Улсын хууль тогтоомж, Замын хөдөлгөөний дүрэмд нийцүүлэн тээврийн хэрэгслийн хөдөлгөөнд хязгаарлалт тогтоосон захиргааны хэм хэмжээний актыг зөрчсөн бол хүнийг хорин

нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр, хуулийн этгээдийг хоёр зуун нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгоно

4. Дээрх зөрчлөөс бусад заалтууд 6-0 хувийг эзэлж байгаа бол 0 хувийг эзэлж байгаа 16 заалт байна. Дээрх судалгааг дараах хүснэгтээр харууллаа (Эхний 10 зөрчлийг үзүүлээ).

Хүснэгт №03. Зөрчлийн эзлэх хувь

№	Зүйл заалт	Нийт	Эзлэх хувь
1	14.7.27 (Жолооч замын хөдөлгөөний дүрэмд заасан хөдөлгөөнийг эхлэх, эсхүл хөдөлгөөний чиг өөрчлөх, эсхүл эгнээ байр эзлэх журам зөрчсөн)	163821	26.00
2	14.7.15 (ашиглахыг хориглосон бүрэн бус тээврийн хэрэгсэл жолоодож замын хөдөлгөөнд оролцсон)	84398	13.39
3	14.7.57 (тээврийн хэрэгслийн хөдөлгөөнд хязгаарлалт тогтоосон захиргааны хэм хэмжээний актыг зөрчсөн)	73882	11.72
4	14.7.37 (тээврийн хэрэгслийг түр, удаан зогсоох журам зөрчсөн)	37855	6.01
5	14.7.20 (тээврийн хэрэгслийн жолооч, эсхүл зорчигч хамгаалах бүс хэрэглээгүй)	37373	5.93
6	14.7.11.3 (танигдахгүй бохирдсон, эсхүл дугаарыг буруу байрлуулсан тээврийн хэрэгсэл жолоодож замын хөдөлгөөнд оролцсон)	29467	4.68
7	14.7.31 (замын хөдөлгөөний дүрэмд заасан тээврийн хэрэгслийн хурдыг зөвшөөрөгдсөн дээд хязгаараас 10-50 хүртэл хувиар хэтрүүлсэн)	29177	4.63
8	14.7.50 (замын тэмдэг, тэмдэглэлийн заалтыг зөрчсөн)	17493	2.78
9	14.7.11.2 (улсын бүртгэлийн дугаар нь бүдгэрч үзэгдэх байдал нь муудсан)	16861	2.68
10	14.6.5 (Техникийн хяналтад ороогүй авто тээврийн хэрэгслийг замын хөдөлгөөнд оролцуулсан)	15328	2.43

Дээрх хүснэгтээс харахад замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын эсрэг нийт зөрчлийн 26 хувийг “жолооч замын хөдөлгөөний дүрэмд заасан хөдөлгөөнийг эхлэх, эсхүл хөдөлгөөний чиг өөрчлөх, эсхүл эгнээ байр эзлэх журам зөрчсөн үйлдэл” эзэлж байна. Энэ зөрчилд хүнийг хорин нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгохоор заажээ. Энэ нь тухайн зөрчилд хүлээлгэх хариуцлагын үр нөлөө бага, жолооч нарын энэ талаарх дүрмийн мэдлэг бага, эсхүл мэдсээр байж тухай зөрчлийг гаргасаар байгаа нь харагдаж байна. Тиймээс энэхүү судалгаанд үндэслэн шийтгэлийн үр нөлөөг дээшлүүлэх, урьдчилан сэргийлэх ажлыг цогцоор нь хийх шаардлагатай байна. Мөн цагдаагийн байгууллагын эрх бүхий албан тушаалтан зөрчил гаргагчид шийтгэл оногдуулахдаа тухайн гаргасан зөрчлийг хэлж тайлбарлахдаа замын хөдөлгөөний дүрмийн ямар зүйл, заалтыг зөрчсөн үндэслэлийг тайлбарлахаас илүүтэй зөрчилд хүлээлгэх хариуцлагын тухай буюу

Зөрчлийн тухай хуулийн дээрх 77 заалтыг дурдаж шийтгэл оногдуулдаг байдал их болж үүнийг хэвшмэл байдлаар хүлээн авдаг болсон.

Зөрчил гарагчид цагдаагийн алба хаагч та зөрчлийн тухай хуулийн заалтыг зөрчсөн тул гэж тайлбарлан шийтгэл оногдуулж байгаа байдал нь бодит байдал дээр цагдаагийн алба хаагч зөрчил гаргасан үндэслэлийг тайлбарлаж чаддаггүй, дүрмийн мэдлэг байхгүй гэдэг шүүмжлэлд өртөх, улмаар харилцааны зөрчил дутагдалд холбогдож байгаа нь шууд хамааралтай гэж дүгнэж болохоор байна.

Гурав. Жолоочийн зөрчил гаргахад нөлөөлж буй хүчин зүйл, зарим зөрчилд хийсэн судалгааны үр дүн. Замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлыг хангахад замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын эсрэг зөрчилд хүлээлгэх хариуцлагын үр нөлөөг сайжруулахтай холбоотой үр дүнтэй механизмыг тогтмол эрэлхийлэх нь төрийн бодлогын нэг хэсэг байдаг. Замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлыг зохих

ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠰᠤᠳᠤᠯᠠᠯ

түвшинд хангах нэг арга бол замын хөдөлгөөний дүрмийг замын хөдөлгөөнд оролцогчид мөрдөх эрх зүйн ухамсрыг төлөвшүүлэх замаар зам тээврийн осол, зөрчлийг арилгах, буруулах, урьдчилан сэргийлэх, хуульд заасан шийтгэл үр нөлөөтэй байхад чиглэнэ. Энэ нь жолооч, явган зорчигч нь замын хөдөлгөөний дүрмийн зөрчлийн үр дагаврыг өөрт нь захиргааны хариуцлага хүлээлгэх хэлбэрээр ухамсарлаж, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх, хууль ёсны дагуу биеэ авч явахыг хичээж байгаатай холбоотой юм.

Замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын эсрэг зөрчил гарахад жолоочийн туршлага, жолоочийн зан үйл нөлөөлөх зайлшгүй гарах бөгөөд энэ нь замын хөдөлгөөнд оролцоход учирч болох аюулыг бууруулахад ур чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. Туршлагатай жолооч шинэ жолоочтой харьцуулахад зам тээврийн осолд өртөх эрсдэл бага байдаг нь жолоодлогын туршлага нь болзошгүй аюулыг тодорхойлох, анхаарал хандуулж, нөөцийг үр дүнтэй хуваарилахад тусалдаг гэсэн үг юм⁸. Харин жолоодлогын туршлага дутмаг

шинэ жолоочийн хувьд зам тээврийн осолд өртөх эрсдэлийг нэмэгдүүлдэг. Жолооны сургалтаар дадлагын хичээл ордог ч жолооч болсон эхний жилүүдэд алдаа гаргах магадлал өндөр хэвээр байдаг.

Жолоодлогын зан үйл нь жолоочийн сэтгэл зүйтэй шууд уялдаатай байх бөгөөд “төлөвлөсөн зан үйлийн онол” (Theory of Planned Behaviour) нь жолоодлогын зан үйлийг тайлбарлахад ашиглагдаж болохыг олон судалгаанууд харуулж байна. Энэ онол нь зан төлөвийг урьдчилан таамаглах зорилготой байдаг. Жишээлбэл, сэтгэл хөдлөлтэй тээврийн хэрэгсэл барих жолоодлого хийх нь жолоодлогыг аюултай зан үйлд хүргэдэг. Шинэхэн жолооч нар залуу зорчигчтой явахдаа анхаарал сарниулах эрсдэл өндөр байдаг.

Жолоочийн зөрчил гарахад сэтгэл зүй, жолоодлогын туршлага хэрхэн нөлөөлөхийг судалснаар түүний бууруулахад чиглэсэн арга хэмжээ авч болох юм. Өөрөөр хэлбэл, монгол жолоочийн зан төлөв, түүнд туршлага хэрхэн нөлөөлөхийг судалж үзэх нь ач холбогдолтой юм.

Хүснэгт № 04. ЗХАБ-ын эсрэг зөрчилд нөлөөлөх хүчин зүйл⁹

Зөрчил гарахад нөлөөлөх хүчин зүйлс	Тайлбар
Зөрчил гаргагчийн хандлага	Тухайн хүний зан үйлийн үр дүн, гүйцэтгэлийн эерэг ба сөрөг үнэлгээний зэрэг.
Хотын соёл	Хувь хүний нийгмийн статусаа хадгалах эсвэл олж авахын тулд ашигладаг харилцаа холбоо, мэдээлэл, эрх ямбаны багц.
Хувь хүний зан чанар	Тухайн хүний тодорхой зан үйлийг байнга, байнга гаргахад хүргэдэг хүний шинж чанар.
Хүрээлэн буй орчин	Жолоочийг эрсдэлтэй үйлдэл хийхэд түлхэц болдог орчны хүчин зүйлс.
Амьдралын хэв маяг	Амьдрах арга зам эсвэл хэв маяг
Жолоочийн харьяалал	Хүн амьдарч буй нийгэмд харьяалагдах мэдрэмж.
Замын хөдөлгөөний дүрмийг дагаж мөрдөх	Замын хөдөлгөөний дүрэм, журмыг дагаж мөрдөж, замын хөдөлгөөний өндөр эрсдэлтэй зан үйлээс зайлсхийхэд нөлөөлөх

Дээрх хүснэгтээс харахад жолооч замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын эсрэг зөрчил гаргахад жолоочийн хандлага, тухайн хүний хувийн зан чанар, хотын соёл, хүрээлэн буй орчин, амьдралын хэв маяг, замын хөдөлгөөний дүрмийг дагаж мөрдөх зан үйл зэрэг хүчин зүйлс нөлөөлдөг байна. Мөн жолооч нарын замын хөдөлгөөний дүрэм зөрчихөд нөлөөлж буй хүчин зүйлийг

харахад хувь хүний, нийгмийн, хүрээлэн буй орчны хүчин зүйлүүд нөлөөлж байна.

Замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын эсрэг зөрчил үйлдсэн 12 хүний зөрчлийн материалыг судалж, дараах 1 хүний зөрчил гаргасан байдлыг он, сар, өдрөөр нь, шийтгэл хүлээлгэсэн байдлыг судалж үзлээ.

⁸ D. Lauro, R. Zhang, and X. Qu, “*e role of personality traits and driving experience in self-reported risky driving behaviors and accident risk among Chinese drivers,” Accident Analysis & Prevention, vol. 99, pp. 228–235, 2017.

⁹ Vahid Baradaran, Mahdiah Maddahi. Key Levers for Modeling Traffic Violations: Lifestyle, Citizenship Belonging, Social Capital, and Individual Attitudes.

Хүснэгт №05. Зөрчил гаргасан хүний материалд хийсэн судалгаа

№	Зөрчлийн гаргасан огноо	Зөрчлийн агуулга	Ногдуулсан шийтгэл
1	2015.02.09	Архидан согтуурч цагдаагийн алба хаагчийн шаардлагыг эсэргүүцсэн	5000-20000 төгрөгөөр торгох, 7-14 хоног баривчлах
2	2015.03.22	Тээврийн байгууллагын ажилтан хөдөлгөөний аюулгүй байдлын журам зөрчсөн	5000 торгох
3	2016.03.17 (10:30)	Бусадтай маргаан үүсгэсэн	5000 торгох
4	2016.03.17 (00:00)	Агсан тавьсан	5000 торгох
5	2021.10.18	Техникийн хяналтад ороогүй авто тээврийн хэрэгслийг хөдөлгөөнд оролцуулсан	20000 төгрөгийн торгууль
6	2019.01.19	Тээврийн хэрэгслийг түр болон удаан зогсох журам зөрчсөн	10000 төгрөгийн торгууль
7	2019.01.07	Улсын бүртгэлийн дугаар танигдахгүй бохирдсон, эсхүл дугаарыг нь буруу байрлуулсан	10000 төгрөгийн торгууль
8	2019.10.17	Согтууруулах ундаа хэрэглэсэн үедээ бусдын амгалан тайван байдлыг алдагдуулсан	100000 төгрөгийн торгууль
9	2019.12.26	Согтууруулах ундаа хэрэглэсэн үедээ тээврийн хэрэгсэл жолоодсон	Эрх хасах, 400000 торгууль
10	2018.10.02	Хамгаалах бүс хэрэглээгүй	20000 торгох
11	2022.05.30	Согтууруулах ундаа хэрэглэсэн үедээ тээврийн хэрэгсэл жолоодсон	Эрх хасуулах, 400000 торгууль

Хүснэгтээс харахад зөрчил гаргагч согтууруулах ундааны зүйл байнга хэрэглэдэг болох нь харагдаж байна. Нийт 11 зөрчлөөс согтууруулах ундааны зүйл хэрэглэсэн үедээ тээврийн хэрэгсэл жолоодсон зөрчил 2 удаа, хамгаалах бүс хэрэглээгүй 1 удаа, тээврийн хэрэгслийн түр болон удаан зогсох журам зөрчсөн зэрэг зөрчлүүдийг гаргасан. Нийт зөрчлийн 5-д нь согтууруулах ундааны зөрчил гаргасан байгаа нь зөрчил гарахад ихээр нөлөөлж байна. Хүснэгтээс харахад зөрчил гаргагч нийт 9 зөрчлөөс 6 зөрчил нь согтууруулах ундаатай холбоотой зөрчил, ЗХАБ-ын эсрэг зөрчил 5 удаа гаргасан байна.

Ийм байдлаар дээрх 12 зөрчлийн материалыг судалж үзэхэд согтууруулах

ундааны зүйл хэрэглэсэн үедээ тээврийн хэрэгсэл жолоодсон зөрчлийн 60 орчим хувь нь дахин согтуугаар тээврийн хэрэгсэл жолоодсон байх бөгөөд хувийн нөхцөл байдлыг судалж үзэхэд согтууруулах ундаа зүйл байнга хэрэглэдэг болох нь харагдаж байна. Энэ нь 1) Зөрчлийн тухай хуульд заасан шийтгэлийн хэмжээ бага, 2) хувь хүний амьдралын хэв маяг, эрүүл мэндийн асуудал шууд нөлөөлж байна.

Согтууруулах ундааны зүйл хэрэглэсэн үедээ тээврийн хэрэгсэл жолоодсон зөрчлийн сүүлийн 5 жилийн үзүүлэлтийг дараах хүснэгтээр харьцуулан үзлээ.

Он	Согтуугаар тээврийн хэрэгсэл жолоодсон зөрчил	Согтууруулах ундааны зүйл хэрэглэсэн үедээ зам тээврийн осол гаргасан	Согтуу жолоочийн улмаас хүний амь хохирсон тохиолдол
2022	54924	1210	123
2021	33404	1312	95
2020	26696	1103	112
2019	34591	978	150
2018	32335	799	135
Нийт	181950	5402	615

МОНГОЛ УЛСЫН
ХАМГААГАХ
ЗӨРЧИЛ

Хүснэгтээс харахад согтууруулах ундааны зүйл хэрэглэсэн үедээ тээврийн хэрэгсэл жолоодсон зөрчил, нас баралт буурахгүй¹⁰ байгаа нь харагдаж байна. Өөрөөр хэлбэл, энэ зөрчлийн гаралт жил бүр нэмэгдэж, түүний улмаас учрах хохирол ихэссээр байна.

Дүгнэлт

Зөрчлийн тухай хууль хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж эхэлснээс хойш хугацаанд зөрчилд хариуцлага хүлээлгэх эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтнаас 7.334.349 зөрчилд шийтгэл оногдуулсан. Үүнээс 94.7 хувийг цагдаагийн байгууллага дангаараа хянан шийдвэрлэснээс дийлэнх хувийг замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын эсрэг зөрчилд хариуцлага хүлээлгэж байгаа нь энэ төрлийн зөрчилд анхаарал хандуулах нь зайлшгүй шаардлагатай болох нь харагдаж байна.

Замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын эсрэг зөрчлийн тоо жилээс жилд нэмэгдэж байгаа нь судалгаанаас харагдаж байгаа бөгөөд энэ нь тухайн зөрчилд хүлээлгэж буй шийтгэлийн хэмжээ бага, шийтгэл нь дахин зөрчил гаргахгүй байх, урьдчилан сэргийлэх чиг үүргээ гүйцэтгэж чадахгүй байна гэж дүгнэж болохоор байна. Мөн сүүлийн жилүүдэд согтуугаар тээврийн хэрэгсэл жолоодох зөрчлийн тоо нэмэгдэж байгаа бөгөөд энэ төрлийн зөрчлийг үйлдсэн этгээдүүдийн 60 орчим хувь нь дахин үйлддэг болох нь харагдаж байна. Тиймээс зарим төрлийн зөрчлийг тухайлан судалж, дахин зөрчил гаргуулахгүй байх, шалтгаан нөхцөлийг арилгуулах, зөрчил гаргахад нөлөөлж буй жолоочийн зан үйлийг судалж, түүнийг бууруулахад анхаарах нь зүйтэй юм.

Санал

1. Зөрчлийн тухай хуульд заасан замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын эсрэг зөрчлийн нийгэмд үзүүлэх хор уршиг, түүнд хүлээлгэж буй хариуцлагын хэлбэр, нөлөөллийг тодорхойлж, тохирсон, үр нөлөөтэй байх зарчимд суурилах.

2. Замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын эсрэг зөрчилд хүлээлгэх хариуцлагын үр нөлөөг нэмэгдүүлэхэд гадаадын зарим орны туршлагыг судалж, шийтгэлийн хэмжээг нэмэгдүүлэх, зарим төрлийн шийтгэлийг нэмэгдүүлэх. Тухайлбал, ОХУ-ын Захиргааны зөрчлийн тухай хуульд 10 төрлийн шийтгэлийг

ногдуулж байгаа нь ач холбогдолтой гэж үзэж байна. Тухайлбал, сануулах, зөрчил гаргахад ашигласан эд зүйлийг хураах, баривчлах зэрэг. Тиймээс зарим төрлийн шийтгэлийн аюулын нөхцөл байдлыг судалж, түүнд тохирсон шийтгэлийг ногдуулах талаар тусгаж өгөх.

3. Зөрчлийн нэгдсэн системийг хөгжүүлэх, удирдлагын төв байгуулах саналыг хүргүүлэх, шинээр ашиглалтад орж байгаа авто зам, төмөр зам, нисэх онгоцны өртөө, буудлыг системд холбож нэгдсэн удирдлагаар хангах, бүртгэл мэдээллийг бий болгох, төрийн байгууллагын мэдээллийн сангийн уялдааг сайжруулах.

4. Жолооч бэлтгэх сургалтын тогтолцоог сайжруулах. Тухайлбал, жолоочийн эрх зүйн ухамсрыг нэмэгдүүлэх чиглэлийн сургалтын хөтөлбөр боловсруулж, тусгах.

5. Согтуугаар тээврийн хэрэгсэл жолоодож байгаа зөрчлийг бууруулах, хариуцлагын тогтолцоог олон улсын жишигтэй харьцуулан чангатгах ажлыг эхлүүлэх. Тухайлбал: Зөвхөн 2021 оны байдлаар 1427 төрийн алба хаагч согтуугаар тээврийн хэрэгсэл жолоодсон тохиолдол байна. Тэгэхээр хариуцлагыг төрийн байгууллагууд өөрсдөө сайжруулах шаардлагатай байгааг харуулж байна.

Ашигласан материал

1. Замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлыг хангах тухай хууль.

2. Төрийн мэдээлэл. 2015. №28

3. Зөрчлийн тухай хууль. Төрийн мэдээлэл. 2017. №24

4. Засгийн газрын 2018 оны 239 дүгээр тогтоол. Монгол Улсын Замын хөдөлгөөний дүрэм. Төрийн мэдээлэл 2018. №42

5. Тээврийн цагдаагийн алба. “Монгол Улс дахь зам тээврийн осол, зөрчлийн статистик үзүүлэлтийн эмхэтгэл”. УБ., 2021, 2022.

6. Ганбат.О “Цагдаагийн байгууллагын удирдах ажилтны сургалт, зөвлөгөөний үеэр тавьсан илтгэл” УБ 2021.

7. Зоригт.Б “Замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлыг хангахад иргэн, хуулийн этгээдийн үүрэг оролцоог сайжруулах асуудал” УБ 2019

8. Global status report on road safety- 2020. World Health Organization.2020.p 3-14

¹⁰ Монгол Улс дахь Зам тээврийн осол, зөрчлийн статистик үзүүлэлтийн эмхэтгэл. УБ., 2022 он.

9. Lucidi, F., Girelli, L., Chirico, A., Alivernini, F., Cozzolino, M., Violani, C. and Mallia, L. (2019) "Personality Traits and Attitudes Toward Traffic Safety Predict Risky Behavior Across Young, Adult, and Older Drivers", *Front. Psychol.*, Vol. 10, No. 536, pp. 1-11, Doi: 10.3389/fpsyg.2019.00536

10. Pompili, M., Serafini, G., Innamorati, M., Montebovi, F., Palermo, M., Campi, S., Stefani, H., Giordano, G., Telesforo, L., Amore, M. and Girardi, P. (2012) "Car accidents as a method of suicide: A comprehensive overview", *Forensic Science International*, Vol. 223, No.

1-3, pp. 1-9. Doi: 10.1016/j.forsciint.2012.04.012.

11. D. Lauro, R. Zhang, and X. Qu, "The role of personality traits and driving experience in self-reported risky driving behaviors and accident risk among Chinese drivers," *Accident Analysis & Prevention*, vol. 99, pp. 228-235, 2017.

12. Vahid Baradaran, Mahdieh Maddahi. Key Levers for Modeling Traffic Violations: Lifestyle, Citizenship Belonging, Social Capital, and Individual Attitudes.

جمهوری اسلامی ایران
وزارت امور داخلی

МОНГОЛ УЛСЫН ХИЛИЙН ШАЛГАН НЭВТРҮҮЛЭХ БООМТОД ГАРЧ БУЙ ХИЛИЙН ЗӨРЧЛИЙН ШИНЖ, ХЭЛБЭР

CHARACTERISTICS AND TYPES OF BORDER VIOLATIONS IN THE BORDER PORT OF MONGOLIA

Ж.Болормаа

ДХИС-ийн Хилийн албаны сургуулийн Хилийн эрх зүйн тэнхимийн ахлах багш, хошууч

Bolormaa J.

Senior Instructor, The Faculty of Border Law, Border Service School, Major

Хураангуй: Хилийн боомтод гарч буй зөрчил нь зорчигч, тээврийн хэрэгслийн урсгалаас болон шалгагчдын ур чадвар, дадлага туршлага, хяналт шалгалтад техник технологийн давуу байдлыг ашиглаж буй байдал, хилийн боомтод гарч буй хилийн зөрчлийн шинж, хэлбэр, төрөл, түүнтэй тэмцэх арга замыг эрэлхийлэхийн тулд энэхүү илтгэлийг бичлээ.

Abstract: This report is written in the context of determining the features, forms, and types of border violations occurring in the border ports, as well as methods of dealing with them since violations occurring in the border ports depend on the flow of passengers and vehicles, the skills and experience of inspectors and their knowledge of inspection methods, and technological benefits in the border control.

Түлхүүр үг: Хилийн боомт, хил хяналтын байгууллага, хилийн боомтод гарч буй зөрчил, зөрчлийн шинж, зөрчлийн хэлбэр, зөрчлийн төрөл

Keyword: Border ports, border control authorities, violations in border ports, characters of border violations, forms of border violation, types of border violations.

Аливаа улс орон хилийн аюулгүй байдлыг хангах үйл ажиллагаандаа өөрийн орны физик газар зүйн онцлог, улс төр, нийгэм эдийн засаг, хүн ам, тэдний шилжилт хөдөлгөөн, хөрш улс болон бүс нутгийн нөхцөл байдлаас хамаарсан төрөл бүрийн арга хэлбэр, төрийн бодлогыг баримталдаг. Ингэхдээ нутаг дэвсгэрийн бүрэн бүтэн, улсын хилийн халдашгүй дархан байх зарчмыг олон улсын гэрээ хэлэлцээр, эрх зүйн хэм хэмжээний хүрээнд бүх нийтээр хүлээн зөвшөөрч хилийн аюулгүй байдлыг харилцан хүндэтгэлтэйгээр хамтран хангахыг чухалчлах болсон.

Монгол Улс нь нэгдэн орсон олон улсын эрх зүйн хэм хэмжээ тогтоосон гэрээ хэлцлийн дагуу хүлээсэн үүргээ үндэсний хэмжээнд хангах үүргийг олон улсын байгууллагын өмнө хүлээдэг бөгөөд Монгол Улсын хэмжээнд улсын хил хамгаалалтыг зохион байгуулах, удирдах үүрэг бүхий төрийн захиргааны байгууллага /Хил хамгаалах байгууллага/, түүний харьяа хилийн цэргийн анги, салбар Монгол Улсын

хилийн халдашгүй, дархан байдлыг хангах зорилгоор хилийн асуудлаар байгуулсан Монгол Улсын олон улсын гэрээг хэрэгжүүлэх, хилийн болон хил орчмын дэглэмийг сахиулах, улсын хилээр зорчигч, тээврийн хэрэгслийг шалган нэвтрүүлэх чиг үүрэг, бүрэн эрхийг хэрэгжүүлэн ажиллаж байна.

Монгол Улсын хилийн аюулгүй байдлыг хангах үйл ажиллагааны эрх зүйн үндэс нь “Монгол Улсын Үндсэн хууль”, “Гадаад бодлогын үзэл баримтлал”, “Батлан хамгаалах бодлого”, “Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал”, “Төрөөс хилийн талаар баримтлах бодлого”, “Монгол Улсын хилийн тухай хууль”, хилийн асуудлаар байгуулсан Монгол Улсын олон улсын гэрээ, хэлэлцээр, манай улсын нэгдэн орсон НҮБ, түүний төрөлжсөн болон бусад олон улсын байгууллагаас гаргасан конвенцууд юм.¹

Хил хамгаалах байгууллага нь улсын хил хамгаалалтыг зохион байгуулж удирдах явцад гадаад, дотоодоос тодорхой тооны хүн хилийн зөрчил гаргах мөн гадаад,

¹ Нямсүрэн.Ч, Чулуунбат.Ш., (2018). “Улсын хилийн аюулгүй байдлыг хангахтай холбоотой харилцааг зохицуулж буй олон улсын эрх зүйн зохицуулалтад хийсэн дүн шинжилгээ”, Хилийн

аюулгүй байдлыг хангах үйл ажиллагааны эрх зүйн орчин судалгааны төсөлт ажлын тайлан, УБ.,11 тал

дотоодоос бэлчээрээр мал хил давж ирэх, давах, хулгайлагдах, тэдгээрийг хамтарсан эрлээр олох ажиллагааг зохион байгуулах, түүнчлэн хил орчмын дэглэмийн зөрчил болох хилийн бүс, зурваст нэвтрэх зөвшөөрөлгүй алт олборлох, төмрийн хүдэр зөөвөрлөх зорилгоор явсан хүн, тээврийн хэрэгслийг илрүүлэн хуулийн хариуцлага хүлээлгэх гээд олон олон хилийн зөрчилт болон хил орчмын дэглэмийн зөрчилтэй тэмцэж ард иргэд, улс орноо багагүй хохирлоос урьдчилан сэргийлж ажилладаг билээ.

Монгол Улсын Хилийн тухай хуулиар хилийн зөрчилд дараахь үйлдлийг тооцохоор хуульчилсан. Үүнд: хилийн боомт бус газраар улсын хилийг газар, ус, агаараар нэвтэрсэн, нэвтрэхийг завдсан; хилийн боомтоор улсын хил нэвтрэх эрхийн баримт бичиггүй, эсхүл хүчин төгөлдөр бус баримт бичигтэйгээр нэвтэрсэн, нэвтрэхийг завдсан; улсын хилийг газрын хэвлийгээр нэвтэрсэн; хилийн боомт бус газраар тээврийн хэрэгсэл, эд зүйлийг хууль бусаар улсын хил нэвтрүүлсэн, нэвтрүүлэхийг завдсан.

Мөн Монгол, Хятадын хилийн дэглэмийн тухай Монгол Улсын засгийн газар, Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улсын засгийн газар хоорондын гэрээнд "Хилийн зөрчил" гэж хил орчмын нутагт энэхүү Гэрээ, Талуудын хооронд хилийн асуудлаар байгуулсан бусад гэрээ болон тэдгээрийн дотоодын хууль тогтоомжийг зөрчсөн үйлдлийг хэлэхээр, "Хил зөрчигч" гэж хүчин төгөлдөр бус баримт бичигтэй, эсхүл хүчин төгөлдөр баримт бичигтэй боловч Талуудын тогтоосон боомт, хэлэлцэн тохиролцсоноос бусад газраар хил нэвтэрсэн этгээдийг хэлэхээр тус тус тодорхойлжээ.

Статистик тоо баримт, олон нийтийн мэдээллийн хэрэгслээс хилийн болон хил орчмын дэглэмийн зөрчил буурахгүй байгаа төдийгүй шинээр үүсч буй нөхцөл байдалтай холбоотойгоор нэмэгдэх хандлагатай болсоныг хэн хүнгүй харж байгаа билээ. Иймд миний бие хилийн боомтод гарч буй зөрчил, түүний шалтгаан нөхцөл, урьдчилан сэргийлэх арга замыг тодорхойлохыг зорьж энэхүү илтгэлийг бичлээ.

Үндсэн хэсэг: Монгол Улсын хилийн боомтоор 2020 онд 1.3 (давхардсан тоогоор) сая зорчигч нэвтэрсэн байна. Улсын хилээр нэвтэрсэн зорчигчдын тоо 1995 онтой

харьцуулахад 24.1 хувиар өссөн бол харин 2010 оноос 64.2 хувь, 2015 оноос 72.9 хувиар, өмнөх оноос 78.4 хувиар тус тус буурсан тоон үзүүлэлттэй судалгаа байна.²

2019-2020 оны байдлаар нийт 26 хилийн боомт ажиллаж, жилд дунджаар 6.1 сая зорчигч, 3.2 сая тээврийн хэрэгслийг шалган нэвтрүүлжээ.

Энэ тоо баримтаас харахад ковид-19 цар тахалын үеийг эс тооцвол Монгол Улсын хилээр нэвтрэн өнгөрч байгаа зорчигч, тээврийн хэрэгслийн тоо жилээс жилд өсөн нэмэгдэж байна. Өсөн нэмэгдэхдээ бүр эрс өсч байгаа нь сүүлийн жилүүдийн тоо баримтаас харагдаж байна. Өсөн нэмэгдэж буй зорчигч, тээврийн хэрэгслийн өсөлт, урсгал нь гарч буй төрөл бүрийн хилийн зөрчлийн тоотой харилцан хамааралтай байгаа юм.

Хилийн боомтын шалган нэвтрүүлэх өнөөгийн хүчин чадал нь жилээс жилд өсөн нэмэгдэж байгаа ачааллыг даахгүйд хүрч, үүнтэй холбоотойгоор боомтуудад тулгамдаж буй асуудлууд ар араасаа гарч ирэх болсон байна.

1990 оноос өмнө гарсан хилийн дэглэмийн зөрчлүүд үндсэндээ Монгол, Хятадын хилийн хэсгийг хамарч, дараах үндсэн 2 шинжийг агуулж байсан. Үүнд:

- 1967-1990 оны хоорондох 23 жилд /Хилийн цэрэг дахин байгуулагдсанаас социалист систем задран унасан үе/ өмнөд хил дээр 3738 удаагийн зөрчил гарсны 51.5 хувь нь тагнан турших, өдөөн хатгах, улс төрийн шинжтэй, 48.5 хувь нь төөрөх, ан хийх, хил давсан малаа авах, өвс ургамал түүх зэрэг ахуйн зорилготой байсан. Харин 1990 оноос хилийн зөрчлийн байдал эрс өөрчлөгдөж шинэ хэлбэр, агуулгатай хилийн зөрчлүүд гарч эхэлсэн байдаг. Тухайлбал:

- Монгол-Хятадын хилд автомашин, спирт, ноолуур, өнгөт металл, Монгол-Оросын хилд сум, галт хэрэгсэл, ан амьтны гаралтай түүхий эдийг улсын хилээр хууль бусаар давуулах, малын хулгай, дээрмийн хэлбэртэй зөрчлүүд давамгайлах болсон.

- Зөвхөн 1990-2010 оны хоорондох 20 жилд 15565 хилийн зөрчил бүртгэгдсэнийг хүйтэн дайны үе буюу өмнөх 23 жилд гарсан зөрчилтэй харьцуулбал тоон үзүүлэлтийн хувьд 4.1 дахин өсөж, зорилго, агуулга нь улам бүр сөрөг үр дагаварыг агуулах болсон байна.

² МУ-ын Үндэсний статистикийн хороо "МУ-ын хилээр нэвтэрсэн зорчигчид-2020" судалгаа

МОНГОЛ УЛСЫН
ХИЛ СУДЛАЛ

2018-2020 оны байдлаар хилийн боомтоор гарсан зөрчлүүдийг авч үзэхэд хилийн зөрчил 174, хил зөрчихийг завдсан 51, хил нэвтрэх эрхийн баримт бичгийн 14798, хилийн боомтод мөрдөх журмын 390 зөрчлийг илрүүлж, Захиргааны тухай хуулийн дагуу 184 хүнд 12.1 сая төгрөгтэй тэнцэх нэгжээр торгож, хууль бусаар нэвтрүүлэхийг завдсан 126 удаагийн 338.6 сая төгрөгийн эд зүйл (сум, мах, чулуу, бурхан шашны эд зүйл, хийн баллон, гар буу, эвэр, ургамал, самар, арьс, зэс, гууль, хөнгөн цагаан, эм, ноолуур, элсэрхэг хөрс)-ийг илрүүлж, холбогдох байгууллагад шилжүүлжээ. 2020 оны хилийн боомтоор нэвтэрсэн зорчигч, тээврийн хэрэгсэл, гарсан зөрчлийг 2019 онтой харьцуулахад зорчигч 2.8, тээврийн хэрэгсэл 2.4, хилийн боомтод мөрдөх журмын зөрчил 59 хувиар өсөж, улсын хилээр хориглосон болон хязгаарласан эд зүйлийг хууль бусаар нэвтрүүлэхийг завдсан зөрчил 25, хилийн зөрчил 44 хувиар буурсан үзүүлэлттэй байна.

Монгол Улсын хилээр нэвтрэх нийт зорчигчдын 75 хувийг Монгол иргэд, 25 хувийг гадаадын иргэд эзэлж, Монгол Улсын 1.8 сая иргэд дэлхийн 165 оронд зорчдогоос 75 хувь нь БНХАУ, 15 хувь нь ОХУ, 4 хувь нь БНСУ, БНТурк улсад тус тус зорчдог байна.

Ковид-19 цар тахалын нөхцөл байдлаас өмнөх жилүүдэд нийт гадаадад зорчигчдын 35 хувь нь Замын-Үүд авто зам, 5 хувь нь төмөр зам, 17 хувь нь Буянт-Ухаа, 17 хувь нь Алтанбулаг, 2 хувь нь Сүхбаатар, 5 хувь нь Гашуунсухайт, 6 хувь нь Шивээхүрэн, 4 хувь нь Булган, 9 хувь нь бусад боомтуудаар улсын хил нэвтэрчээ. Хилийн боомтоор гарсан зөрчлүүдийн 60 хувь нь Буянт-Ухаа, 16 хувь нь Алтанбулаг, 2 хувь нь Замын-Үүд, 12 хувь нь бусад боомтуудаар гарсан байдаг.

Хил хязгаар нээлттэй болж зарим улсад визгүй зорчих боломжууд нээгдсээр байна. Мөн хөдөө орон нутгаас хот суурин газар руу шилжин нүүх хөдөлгөөн ч тасрахгүй байгаа.

2001 оноос хэрэгжиж эхэлсэн ажиллах хүч гадаадад гаргах, гадаадаас ажиллах хүч, мэргэжилтэн авах тухай хууль батлагдаж, Монгол Улсын иргэдийг гадаадад, гадаадын иргэдийг Монгол улсад хөдөлмөр эрхлүүлэх, тэдний эрх, ашгийг хамгаалахтай холбогдсон харилцааг

зохицуулж эхэлснээс хойших хугацаанд манай улсын олон мянган иргэн гадаадад ажиллахаар хилийн чанадыг зорих болж, манай улсыг зорин ирж ажиллах гадаад ажилчдын тоо ч эрс нэмэгдсэн.

Өнөөгийн байдлаар Монгол Улсын Гадаад харилцааны яамны албан бус мэдээллээр 2019 оны жилийн эцсийн байдлаар нийт 197.0 мянган иргэн гадаад улс орнуудад ажиллаж, амьдарч байна. Үүнээс, АНУ-д 40.1 мянган иргэн, Европын холбооны улсуудад 43.7 мянган иргэн, БНСУ-д 50.8 мянган иргэн, Япон улсад 16.3 мянган иргэн, Австрали улсад 7.0 мянган иргэн тус тус ногдож байна. Дээрх 5 улс, бүс нутгуудад нийт 158.0 мянган иргэд ажиллаж амьдарч байгаа нь нийт иргэдийн 80.1 хувийг эзэлж байна. Эдгээр иргэдийн ойролцоогоор 80.0 орчим хувь нь хууль ёсоор ажиллаж, сурч, хөдөлмөрлөж байна. Албан бус тоогоор 190 орчим улсад 250.000 гаруй иргэд ажиллаж, амьдарч байна.

Монгол Улсад 13200 орчим гадаадын иргэн хилээр нэвтрээд буцаж гараагүй гэсэн судалгааны 82 хувь нь БНХАУ, 13 хувь нь БНСУ, 2 хувь нь Вьетнам, 1 хувь нь Филиппин, үлдсэн 2 хувь нь бусад улсын иргэд оршин суух, суралцах, ажиллах, цагаачлах, хөдөлмөрлөх зэргээр оршин суудаг гэсэн судалгаа ч байна. Эдгээрийн ихэнх нь аялал, жуулчлалын визээр улсын хилээр нэвтрээд хууль бусаар хөдөлмөр эрхлэх, эсвэл барилгын ажил хийх гэрээтэй орж ирээд өөр чиглэлээр ажил хөдөлмөр эрхэлж байгаа юм. Жишээ нь Өвөрхангай аймгийн махны үйлдвэрийг шалгахад 92 хятад иргэн барилгын ажил хийх зөвшөөрөл авсан ч махны үйлдвэрт ажиллаж байсан зөрчлүүд гарч байжээ.

Монгол Улсад 2019 оны байдлаар 9900 орчим гадаадын иргэн хөдөлмөр эрхлэх зөвшөөрөл авсны 86 хувь нь БНХАУ-ын иргэдээс ажиллаж байгаа нь 7000 орчим байна. Албан ёсны зөвшөөрөлтэй хөдөлмөр эрхэлж байгаа гадаадын иргэний тоо өмнөх оноос 16 хувиар буурсан байна. Мөн 36 байгууллагад хөдөлмөр эрхэлж буй 10300 орчим гадаадын иргэдэд шалгалт хийхэд зөрчилтэй 22 улсын 370 гаруй иргэнийг 1.3 тэрбум төгрөгийн торгууль ноогдуулж албадан гаргажээ³.

Жишээлэхэд 2019 онд 800 орчим хятад иргэнийг цахим тоглоом, мөнгө угааж болзошгүй гэх зорилгоор баривчлан Замын-

³ Гадаад харилцааны яамны мэдээллээр 2018 оны байдлаар

Үүд төмөр замын боомтоор албадан гаргасан асуудлыг дурдаж болох юм.

Мөн л тулгамдаж буй томоохон асуудлуудын нэг нь хар тамхитай холбоотой гэмт хэрэг. Монгол Улс хар тамхитай дорвитой тэмцэхийн тулд нэн тэргүүнд хил, гаалийн тоног төхөөрөмжийг сайжруулах шаардлагатай байгааг цар тахалын өмнөх жилүүдэд кг, уут шуудайгаараа хилээр нэвтэрсэн мансуурах бодисын хэмжээ гэрчилнэ. Ганц жишээ дурдахад гаалийн байгууллага 2010 оноос хойш 19 удаагийн үйлдлээр 9.75 кг хар тамхи, мансууруулах

бодисыг хураан авчээ. Харин гэмт хэргийн 44 хувь нь агаараар, 45 хувь нь газраар, 11 хувь нь шуудан илгээмжээр орж ирэх магадлалтай байдаг аж. Монгол Улсын хэмжээнд 2019 оны байдлаар мансууруулах эм, сэтгэцэд нөлөөлөх бодистой холбоотой 146 гэмт хэрэгт 271 хүн холбогдож шалгагдсанаас орон нутагт 23 (Орхон, Дархан-Уул, Сэлэнгэ, Дорнод, Булган, Дорноговь, Өмнөговь) нийт 169 гэмт хэрэг бүртгэгдсэнээс гэмт хэргийн тоо 25 хувь, холбогдогчийн тоо 35 хувиар өссөн байна⁴.

огноо	Каннабис	Гашиш	Мөс	Кокаин	Героин	Экстази	LSD	с/н эм	Ми Ми
2014	13.8 гр	16 гр	140 гр	-	-	3 ш	-	-	
2015	9.8 гр	25 гр	344 гр	-	-	4 ш	-	2331 ш	820 гр
2016	10.8 гр	90 гр	627 гр	0.4 гр	-	-	-	654 ш	11 гр
2017	21.1 гр	8 гр	588 гр	-	-	4 ш	303 ш	871 ш	234 гр
2018	30.3 гр	394 гр	563 гр	-	0.02 гр	29 ш	50 ш	556 ш	70 гр

2019-2020 оны байдлаар

Хар тамхи, мансууруулах бодис тээвэрлэгчид БНХАУ-ын Бээжин, ӨМӨЗО-ны Эрээн хотоос мансууруулах бодисын төрөлд орох ICE буюу мөс, гашиш, экстази зэргийг тухайн хотод оршин суудаг өөрийн орны иргэд, биеэ үнэлэгч, халаасны хулгайч зэрэг этгээдүүдээр зуучлуулан худалдан авч шуудан илгээмж, карго, хүнсний бүтээгдэхүүнд нуух аргаар улсын хилээр нэвтрүүлэх гэмт хэрэг үйлдэж байна.

Сүүлийн жилүүдэд БНХАУ-аас химийн гаралтай мансууруулах эм, сэтгэцэд нөлөөлөх бодис (ICE) Монгол Улсын хилээр хууль бусаар нэвтрүүлэх гэмт хэрэг ихсэх хандлагатай болсон нь бүртгэгдсэн гэмт хэрэг, үйлдэл, хураагдсан бодисын тоо хэмжээнээс харагдаж байна.

Өмнөх жилүүдэд буюу 2014 оныг хүртэлх хугацаанд гаалийн байгууллагын илрүүлсэн гэмт хэргийн нөхцөл байдлаас харахад ихэвчлэн байгалийн гаралтай героин, каннабисын төрлийн мансууруулах бодис тетрагидро каннабинол агуулсан хашиш, хашишийн тос зэрэг бодис, бэлдмэлүүдийг 20 граммаас 6 килограмм хүртэлх хэмжээгээр зорчигчид биедээ авч яваа хувийн эд зүйлс, гар тээшний

цүнхэндээ нуун улсын хилээр нэвтрүүлэхийг завддаг байсан.

Харин сүүлийн жилүүдэд байгалийн бус буюу нийлэгжүүлэх, хагас нийлэгжүүлэх химийн аргаар зориудаар гарган авсан сэтгэц идэвхит чанар өндөр, маш бага тунгаар хүчтэй мансууруулах буюу донтуулах үйлчилгээ үзүүлдэг, бие махбодийн болон сэтгэцийн хор чанар ихтэй, MDMA, LSD, Meth, Талст метамфетамин буюу мөс болон хяналтад авагдаагүй төрөл бүрийн сэтгэц идэвхт бодисын хольц холимоогоос бүрдсэн шинэ төрлийн сэтгэцэд нөлөөлөх бодис гэх бэлдмэлүүдийг улсын хилээр хууль бусаар нэвтрүүлэхийг завдсан тохиолдол нэмэгдэж байна. Энэ төрлийн гэмт хэрэгт холбогдогчдын 98 хувь нь Монгол Улсын харьяат, 2 хувь нь Филиппин, Нигери, Нидерланд улсын харьяат иргэд байна. Илгээгч улс орноор нь төрөлжүүлж үзвэл БНХАУ, Нидерланд, АНУ, Малайз, Хонгконг, Их Британи, ОХУ, ХБНГУ зэрэг улсаас авто зам, агаарын зорчигчоор болон шуудан илгээмжээр улсын хилээр нэвтрүүлэхийг завдсан тохиолдлоуд бүртгэгдсэн байна.

⁴ Нийслэлийн прокурорын газар “Хар тамхитай тэмцэх тухай танилцуулга” 2019 он

Хууль сахиулахуй

Тээвэрлэлтийн арга хэлбэрийн хувьд БНХАУ-ын Бээжин хот, Хөх хот, Эрээн хотод суралцах буюу арилжааны зорилгоор зорчсон Монгол Улсын иргэдийн худалдан авсан бараа, эд зүйлс, илгээмжийн буюу карго ачаанд нуух, өөр эд зүйлст нуун далдалж гуравдагч этгээдэд дайвар болгон хүргүүлэхээр хөлс мөнгө амлах, эсхүл дээрх бодисыг худалдаж авах санаа зорилгоор БНХАУ-д зорчин явж өөрийн өмсөж, хэрэглэж яваа хувийн эд зүйлс, хувцас, бие эрхтэндээ нууж улсын хилээр хууль бусаар нэвтрүүлэхийг завдсан тохиолдолууд цөөнгүй бүртгэгдэж байна⁵.

Хар тамхи болон сэтгэцэд нөлөөлөх бодист донтох хүмүүсийн нас жилээс жилд залуужиж буйг мэргэжлийн байгууллагууд анхааруулж, сануулсаар байгаа. Монгол Улсын хэмжээнд сүүлийн 10 жилийн хугацаанд мансууруулах эм, сэтгэцэд нөлөөт бодисын хууль бус эргэлттэй холбоотой 1328 гэмт хэрэгт 1989 хүн холбогдон шалгагдсан байна. Энэ төрлийн гэмт хэргийн нөхцөл байдлыг сүүлийн таван жилийн байдлаар нь авч үзвэл, мансууруулах эм, сэтгэцэд нөлөөлөх бодистой холбоотой 939 гэмт хэрэгт 1173 сэжигтэн бүртгэгдснээс 91 хувь нь эрэгтэй, 8.9 хувь нь эмэгтэй байгаа бол нийт холбогдогчдын 92.2 хувийг 35 хүртэлх насны хүүхэд, залуус эзэлсэн статистик судалгаа гарсан. Жил ирэх тусам энэ төрлийн гэмт хэрэг үйлдэгчдийн нас залуужих болсон. Учир нь 30-аас дээш насны иргэдийн амьдрал нь тогтворжсон байдаг тул шинээр хэрэглэгч болох, аливаа хорт зуршилдууруу татагдах нь бага байдаг, харин хүүхэд, залуус архи, утаат тамхи зэргээс татгалзаад хар тамхи болон сэтгэцэд нөлөөлөх бодис хэрэглэх хандлагатай болж байгааг албаныхан мэдээлсэн байна. Үүнээс үзэхэд энэ төрлийн гэмт хэрэг, зөрчил буурахгүй байх төлөв харагдаж байгаа юм.

Манай улсын хойд хөрш ОХУ-ын хилийн бүс нутгийн нийгэм, эдийн засгийн хөгжил, ард иргэдийнх нь амьдралын түвшин 1990 оны өмнөх үеэс эрс өөрчлөгдөж, Алтай, Тува, Буриад, Өвөр байгалийн хязгаар нутаг хар тамхи, мансууруулах төрлийн бодисын үйлдвэрлэл, хэрэглээгээр ОХУ-ын хэмжээнд онцгой анхаарлын бүсэд орж, зөвсгийн хууль бус наймаа, автомашины хулгайн гэмт хэрэг газар авч, малын хулгай, дээрмийн

сүлжээ хүрээгээ тэлж, Оросын гэмт бүлэглэлүүд Монгол Улсыг Азид өөрийнхөө үйл ажиллагааг явуулах, дамжин өнгөрөх түшиц газар болгохыг эрмэлзэх болсон тухай бичигдэх болсон.

ОХУ-ын төрөөс хязгаарын бүс нутгууддаа хөгжлийн асуудлыг орхигдуулсанаас Алтайн Бүгд Найрамдах Улс, Буриад Улс, Өвөр байгалийн хязгаарын район, хот суурингуудын хөгжил хоцрогдож, амьдралын өртөг нэмэгдэж, ажилгүйдэл, ядуурал газар авч, ард иргэдийн амьжиргааны эх үүсвэр нь хууль бус орлого олох явдал болсон байна.

Сүүлийн жилүүдэд ОХУ-ын Холбооны аюулгүй байдлын албаны зүгээс Хилийн албандаа бүтцийн өөрчлөлт хийж, улсын хил хамгаалалтыг тагнуулын аргаар зохион байгуулан, шинэ техник технологи нэвтрүүлэх, тусгай албадаа бэхжүүлэх зохион байгуулалтын арга хэмжээг авсны үр дүнд хил дамнасан гэмт хэрэг, хууль бус ажиллагаа харьцангуй багасаж байгаа хэдий ч бүрэн таслан зогсоож чадахгүй байна.

Харин 2022 оноос Орос-Украины дайнд цэрэг дайчлах асуудлаас дайжин цэргийн насны залуучуудын зорчих хөдөлгөөн эрс нэмэгдсэнтэй холбоотой зарим төрлийн гэмт хэрэг, хууль бус ажиллагаа өссөн байхыг үгүйсгэхгүй. Тухайлбал, ОХУ-ын иргэд Монгол Улсад цаашид тодорхой хугацаагаар оршин суух хүсэлтийг олноороо өгөх болжээ. Энэхүү нөхцөл байдалтай холбогдуулан МУ-ын Засгийн газраас хүсэлтээ өгсөн ОХУ-ын иргэдэд зохих ангиллын оршин суух зөвшөөрлийг олгох шийдвэр гаргасан. Ажиллаж хөдөлмөрлөх, суралцах, хөрөнгө оруулалт хийх, гэр бүлийн шалтгаанаар амьдрах гэх мэт Монгол Улсад оршин суух 56 төрлийн зөвшөөрөл байдаг. Алтанбулаг боомтоор 2022 оны 09-р сарын 21-нээс хойш ОХУ-ын 6.268 иргэн хилээр нэвтэрсэн талаар мэдээлэл байна. Тэгвэл 09-р сарын 21-нээс 29-ний өдрийн байдлаар ОХУ-ын 748 иргэн Монгол Улсад байх хугацаа, визээ сунгуулжээ. Харин оршин суух зөвшөөрөл авах, Монголд байх хугацаагаа сунгуулах талаар 1.000 гаруй иргэн зөвлөгөө мэдээлэл авсан байна. Энэ хэрээр хил, гаалийн үйл ажиллагаанд ачаалал нэмэгдүүлэхийн зэрэгцээ гэмт хэрэг, зөрчил өсөх магадлалтай юм.

⁵ ГЕГ "Улсын хилээр нэвтрүүлэхийг завдсан хар тамхи, мансууруулах бодис" илтгэл, 2018 он

Манай улсын өмнөд хөрш БНХАУ-ын нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн хурд хилийн бүс нутагтаа эрчимжиж, хил орчмын хот, суурин, боомт газруудыг хөгжүүлж, ӨМӨЗО, ШУӨЗО-уудад өмнөд мужаас Хан үндэстнийг олноор шилжүүлэн суурьшуулах, хилийн дагуу авто болон төмөр зам, эрчим хүч, холбооны шугам барих ажлыг хурдацтай явуулж байна.

Ард иргэдийнх нь амьжиргааны түвшин дээшилж, мөнгөн хуримтлал нэмэгдэхийн хэрээр манай улсын хилээр нэвтрүүлэхийг хориглосон болон хязгаарласан барааг хууль бусаар нэвтрүүлж, байгалийн баялаг, мал амьтны гаралтай түүхий эд, үнэт зүйлийг худалдан авах сонирхол нь ихэссэн.

БНХАУ-ын ШУӨЗО манай улстай 1433 км газраар хиллэдэг. Тус бүс нутагт салан тусгаарлах үзэлтэй бүлэглэлүүдийн зүгээс зэвсэг, галт хэрэгслийг өндөр үнээр худалдан авч, зэвсгийн хууль бус наймаа зохион байгуулалтад шилжиж Хятадын тусгай албад хатуу тэмцэж байгаа боловч таслан зогсоож чадахгүй байгаа талаар ч иш татсан судалгаанд дурдагдсан байна.

Монгол Улсын Хил хамгаалах байгууллага ОХУ-ын ХАБА-ны Хилийн алба, БНХАУ-ын Хил хамгаалах байгууллагатай нягт хамтран ажиллаж, Монгол-Оросын хилд 9 хилийн бүрэн эрхт төлөөлөгч, Монгол-Хятадын хилд 7 хилийн төлөөлөгч ажиллуулан, хилийн асуудлаар байгуулсан Монгол Улсын Олон улсын гэрээ, хэлэлцээрийг хэрэгжүүлж, хилийн дэглэмийг сахиулан, хил залгаа улсын талтай хилийн асуудлыг шуурхай шийдвэрлэж байна.

Дээрх нөхцөл байдлаас Монгол Улсын Хилийн боомт, боомтын хяналт шалгалтын бүсэд үйлдэгдэж буй гэмт хэрэг, зөрчлийг жагсаавал дараах жагсаалт гарч байгаа юм. Үүнд:

- ✓ Улсын хилээр хуурмаглал бүхий баримт бичиг ашиглан нэвтрэх,
- Иргэний гадаад паспортын эзэмшигчийн зураг сольсон
- Бусдын баримт бичиг ашигласан
- Регистрийн дугаараа өөрчилсөн
- Бусдын нэрээр паспорт гаргуулсан
- Паспортын бичиглэл засварласан
- Штампны дардас хуурамчаар үйлдсэн
- Паспортын өгөгдөхүүнтэй хуудсыг сольсон
- Виз хуурамчаар үйлдсэн

- Бусдын нэрээр буцах үнэмлэх авсан

- ✓ Улсын хилээр нэвтрэх эрхийн баримт бичиггүй, цагдаагийн бичигтэй,
- ✓ Эзэмшигчийн буруугаас паспортын хүчин төгөлдөр нөхцөл алдагдсан,
- ✓ Олгосон байгууллагын буруугаас паспортын хүчин төгөлдөр нөхцөл алдагдсан,
- ✓ Виз, бүртгэлийн журам зөрчсөн,
- ✓ Оршин суух бүртгэлийн журам зөрчсөн,
- ✓ Хилээр нэвтрэх эрхийг хязгаарласан, түр түдгэлзүүлсэн,
- ✓ Орохыг хориглосон гадаадын иргэд нэвтрэхийг завдах,
- ✓ Улсын хилийн шугамаас боомт хүртэлх зайд ачаа шилжүүлэн ачих,
- ✓ Боомтын хяналт шалгалтын бүсэд зөвшөөрөлгүй сөрөг урсгалд орох,
- ✓ Согтууруулах ундаа хэрэглэсэн үедээ тээврийн хэрэгсэл жолоодох,
- ✓ Автомашины хурд хэтрүүлэх, хүний амь нас, бие эрхтэнд гэмтэл учруулах,
- ✓ Архидан согтуурч, танхайрах, төрийн өмчийг эвдлэн сүйтгэх,
- ✓ Хилийн хяналтын байгууллагын зөвшөөрөлгүйгээр зорчигчийг буулгах, суулгах, ачаа, барааг зөөх, дамжуулах, тээврийн хэрэгслийг хөдөлгөх,
- ✓ Бүрэн бус тээврийн хэрэгслээр замын хөдөлгөөнд оролцох,
- ✓ Согтууруулах ундаа, мансууруулах бодис, сэтгэцэд нөлөөлөх эм бэлдмэл хэрэглэсэн зорчигчийг тээвэрлэх,
- ✓ Боомтын зам, талбай хааж, хөдөлгөөн саатуулах, хэвийн үйл ажиллагааг алдагдуулах,
- ✓ Зориулалтын бус газар бие засах, хог хаях,
- ✓ Зорчигчийг явганаар хяналт шалгалтын бүсэд нэвтрүүлэх,
- ✓ Хяналт шалгалтын бүсэд автомашинаа зөвшөөрөлгүй хонуулах,
- ✓ Дараалалд хоносон автомашиныг өөр автомашинаар солих,
- ✓ Хилийн хяналт шалгалт хийгдэж байгаа үед зогссон байрлалаа өөрчлөх,
- ✓ Хилийн хяналтын байгууллагын ажилтны тавьсан хууль ёсны шаардлагыг биелүүлэлгүй эсэргүүцэх, хэл амаар доромжлох, биед нь халдах, ёс бус үйлдэл гаргах,
- ✓ Тээврийн хэрэгслийн улсын дугаарыг солих,

Дотоод Ажлын Яам

Хууль сахиулахуй

✓ Хилийн хяналтын байгууллагуудын алба хаагчидтай хувийн харьцаа тогтоохыг эрмэлзэх, шаардах, авлига өгөх,

✓ Хяналт шалгалтын бүсэд дүрс бичлэг хийх, фото зураг авах гэх мэт гэмт хэрэг, зөрчил хилийн бүс, зурвас, боомтод гарсаар байна.

Монгол Улсын хилийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулга хэрэгжиж эхэлнээс хойш буюу 2017 оны 02 дугаар сарын 1-ний өдрөөс 2020 оны 07 дугаар сар хүртэлх хугацаанд ХХЕГ-ын Хилийн төлөөлөгчийн албанаас хилийн болон хил орчмын нутаг дэвсгэрт үйлдэгдсэн нийт 1 гэмт хэрэг, зөрчилд мөрдөн шалгах ажиллагааг хойшлуулшгүй явуулж, прокурорт хянуулан харьяалалын дагуу шилжүүлж, 143 гэмт үйлдлийн мэдээллийг бусад байгууллагад өгч, Зөрчлийн тухай хуулиар 752 зөрчилд хэрэг бүртгэлт явуулан хялбаршуулсан журмаар шалгаж шийдвэрлэх арга хэмжээг авсан байна. Ковид-19 цар тахалын улмаас 2021, 2022 онд хил, гааль хаалттай байсан тул судалгааг 2020 оноор хязгаарласан болно.

Санал, дүгнэлт:

✓ Хилийн боомтод гарах зөрчлүүд зорчигч, тээврийн хэрэгслийн өсөн нэмэгдэж буй урсгалтай харилцан хамааралтай байна.

✓ Хилийн боомтод гарч буй зөрчлүүдийн илрүүлэлт нь хяналт шалгалтын бүсэд ашиглаж буй техник технологиос, шалгагчдын ур чадвар,

дадлага туршлагаас хамаарч буй зүй тогтол харагдаж байна.

✓ Хилийн боомтын үйл ажиллагааны үр дүн нь хил, хяналтын байгууллагуудын харилцан, хамтын ажиллагаа, хилийн боомтын журмын боловсруулалт, төлөвлөлт, түүнийг сахин биелүүлэх ажиллагаанаас мөн хамаарч байна.

✓ Хилийн боомтын аюулгүй байдлыг хангах, гарч болзошгүй гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх, террорист халдлагаас хамгаалах ажиллагааны урьдчилсан төлөвлөгөө боловсруулан хамтарсан дадлага сургуулалт хийх, сургуулалтыг тодорхой хугацаанд тогтмол хийж байх шаардлага бий болжээ.

Ашигласан материал

1. “Хилийн боомтод гарч байгаа зөрчил, тулгамдаж буй асуудал, шийдвэрлэх арга зам” судалгааны ажил., УБ, 2020
2. “Алсын хараа 2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн үзэл баримтлал., УБ., 2020
3. Гадаад харилцааны яамны мэдээлэл., УБ., 2018, 2022
4. Нийслэлийн прокурорын газар “Хар тамхитай тэмцэх тухай танилцуулга”., УБ., 2019 он
5. Гаалийн ерөнхий газар “Улсын хилээр нэвтрүүлэхийг завдсан хар тамхи, мансууруулах бодис” илтгэл, УБ., 2018 он
6. Монгол Улсын Гэмт хэргийн цагаан ном., УБ., 2018., 2019., 2020., 2021

ШҮҮХИЙН ШИЙДВЭР ГҮЙЦЭТГЭХ АЖИЛЛАГААНЫ ХЭРЭГЖИЛТ, АНХААРАХ АСУУДАЛ

IMPLEMENTATION OF COURT DECISION ENFORCEMENT AND ISSUES OF ATTENTION

Дотоод Ажлын Ерөнхий Газар

Б.Алтангэрэл

ДХИС-ийн Эрдэм шинжилгээний нэгдсэн хүрээлэнгийн Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэл судлалын төвийн эрхлэгч, доктор, дэд профессор, хурандаа

Altangerel B.

Head of the Judicial Decision Enforcement Research Center, Institute of Internal Affairs, Ph.D, Associate Professor, Colonel

Хураангуй: Дотоод хэргийн их сургуулийн Эрдэм шинжилгээний нэгдсэн хүрээлэнгийн судлаачдаас 2002-2023 оны хооронд буюу сүүлийн 20 жил шүүхээс эрүү, иргэн, захиргаа, зөрчлийн хэргийг хянан шийдвэрлэж гаргасан шийдвэр, хэрэгжилтэд хийсэн судалгааны материалд дүн шинжилгээ хийн, тулгамдсан асуудлыг нэгтгэн дэвшүүлсэн.

Abstract: The researchers of the University of Internal Affairs' Integrated Research Institute analyzed the research materials on the decisions and implementation of criminal, civil, administrative and violation cases in the last 20 years between 2002 and 2023, and summarized the issues.

Түлхүүр үг. Шүүх, шүүхийн шийдвэр, эрүүгийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа, иргэний шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа, захиргааны шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа, зөрчлийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа.

Key words: Courts, judgments, criminal judgments, civil judgments, administrative judgments, violation judgments.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Дөчин долдугаар зүйлийн 47.1-т “шүүх эрх мэдлийг гагцхүү шүүх хэрэгжүүлнэ”, Шүүхийн тухай хуулийн 5 дугаар зүйлийн 5.1-т “шүүх эрх мэдлийг аливаа этгээдээс хараат бусаар хэрэгжүүлнэ” гэж заасны дагуу Шүүх эрүү, иргэн, захиргааны хэргийг шүүн таслах ажиллагааг явуулж байна.

Улсын хэмжээнд 2002 онд эрүүгийн-9183, иргэний-24100 нийт 33283 хэрэг, маргаан шийдвэрлэж байсан бол 2022 онд эрүүгийн-14202 буюу 64.6 хувиар, иргэний 57633 буюу 41.8 хувиар, захиргааны 2096 буюу нийт 73931 хэрэг буюу 45 хувиар тус тус өссөн үзүүлэлттэй байна¹.

Шүүхийн шийдвэр гэдэг нь шүүх эрх мэдлийг хэрэгжүүлэгч эрх бүхий төрийн байгууллагаас гаргасан, эрх зүйн харилцааг тодорхойлох, түүнийг зохицуулсан хэм хэмжээг хэрэглэх хэлбэрээр тухайн хэрэг, маргаанд хамааралтай этгээдэд хуулиар тодорхойлогдсон хүсэл зоригийг илэрхийлдэг акт бөгөөд зөрчигдсөн буюу маргаантай эрхийг сэргээх, зохих ёсоор

хэрэгжүүлэх боломжийг бүрдүүлэхээс гадна хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны оролцогч болон нийт иргэдэд хүмүүжлийн үр нөлөө үзүүлэх зорилготой юм.²

Шүүхийн шийдвэр заавал хэрэгжих зарчмын зорилго нь шүүх эрх мэдлийн үйл ажиллагааг баталгаажуулах, түүний үр нөлөөг хүчирхэгжүүлэхэд чиглэгддэг. Энэ нь Шүүхийн тухай болон хэрэг, маргаан шийдвэрлэдэг тус тусын хуулиудад зохицуулагдсан нийтлэг зарчим юм.

Шүүхийн тухай хуулийн 23 дугаар зүйлийн 23.1-т “хүчин төгөлдөр болсон шүүхийн шийдвэрийг хүн, хуулийн этгээд заавал биелүүлэх үүрэгтэй” гэж заасан нь хүчин төгөлдөр шүүхийн шийдвэрийг аливаа байгууллага, албан тушаалтан бусад этгээдийн зүгээс өөрчлөх, хүчингүй болгох эрхгүй байх, шүүхийн шийдвэрийг зөрчсөн ямар нэгэн шийдвэр гаргахгүй байх явдлаар тодорхойлогдоно³.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагад хамааралгүй буюу эрүү, иргэн, захиргаа, зөрчлийн шийдвэр гүйцэтгэх

¹ Шүүхийн ерөнхий зөвлөл. Шүүн таслах ажиллагааны тайлан.

² <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId>.

³ Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн дэлгэрэнгүй тайлбар – УБ. 2014. 55 дахь тал.

МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛЬ

ажиллагааны оролцогч бус 2300 иргэнээс (Улаанбаатар хот, аймаг бүрээс 100 хүн) та шүүхийн шийдвэр хэрхэн биелдэг гэж үздэг вэ? гэсэн асуулга авахад 785 буюу 34 хувь нь сайн, 951 буюу 41 хувь нь дунд зэрэг, 406 буюу 18 хувь нь муу, 158 буюу 7 хувь нь огт хэрэгждэггүй⁴ гэж хариулсан нь судалгаанд оролцогчдын 66 хувь нь шүүхийн шийдвэрийн хэрэгжилтэд сэтгэл дундуур байгаад анхаарч шалтгааныг тодруулах, үр дүнг сайжруулах арга хэмжээг авах цаг нэгэнт иржээ.

Зураг 1. Шүүхийн шийдвэрийн хэрэгжилтэд өгсөн иргэдийн үнэлгээ:

Шүүхээс хэрэг, маргааныг шийдвэрлэн шийдвэр гаргах ажиллагааны салшгүй нэг хэсэг болох тухайн шийдвэрийг хуулийн хүрээнд, бүрэн хэрэгжүүлэх нь шударга ёсыг тогтоох, хүний эрх, эрх чөлөөг хангах, зөрчигдсөн эрхийг нөхөн сэргээх үйл хэрэгт чухал ач холбогдолтой юм.

Өнөөгийн хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж буй хууль тогтоомжоор шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа нь тухайн хэргийг шийдвэрлэсэн шүүхийн шийдвэрийн төрөл, гүйцэтгэх нөхцөл, журмын онцлогоос хамаарч иргэн, захиргаа, зөрчил, эрүүгийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа гэсэн төрөлтэй байгааг харгалзан тус бүрийн хэрэгжилт, тулгамдсан асуудлыг судалгааны үндсэн дээр гарган талаар Та бүхэнтэй хуваалцахыг зорилоо.

Нэг. Иргэний шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны хэрэгжилт, анхаарах асуудал:

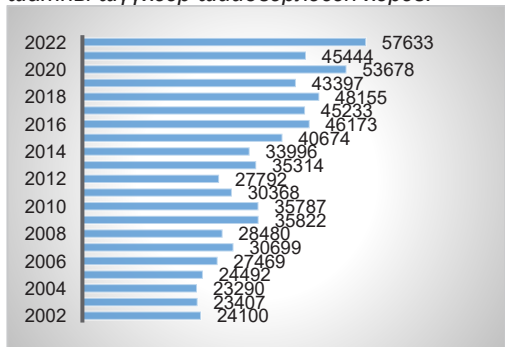
Шүүх эдийн ба эдийн бус баялагтай холбоотой эрх нь зөрчигдсөн тухай эрх зүйн харилцаанд оролцогч этгээдээс гаргасан нэхэмжлэл, бусдын эрх, эрх чөлөө, ашиг сонирхлыг хамгаалж шүүхэд мэдүүлэх эрх нь хуулиар олгогдсон этгээдээс гаргасан нэхэмжлэл, онцгой ажиллагааны журмаар хянан шийдвэрлүүлэхээр хуульд заасан асуудлаар сонирхогч этгээдээс гаргасан хүсэлт, Захиргааны ерөнхий хуулийн 5 дугаар зүйлд зааснаас бусад байгууллага,

албан тушаалтны үйл ажиллагаа болон тэдгээрийн гаргасан захиргааны актын талаар гаргасан гомдол зэргийг үндэслэн иргэний хэрэг үүсгэн, хянан шийдвэрлэдэг.

Иргэний шүүхийн хүчин төгөлдөр шийдвэрийг иргэн, хуулийн этгээд заавал биелүүлэх ба сайн дураар биелүүлээгүй бол Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу албадан гүйцэтгэнэ.

Улсын хэмжээнд 2002-2022 оны хооронд Иргэний шүүх 761403 хэрэг, маргаан хянан шийдвэрлэн, холбогдох шийдвэрийг гаргасан байна.

Зураг 2. Иргэний хэргийн анхан шатны шүүхээр шийдвэрлэсэн хэрэг:

Судалгаанаас харахад байгууллага, иргэд хоорондын эдийн болон эдийн бус маргаан ихэсч, шүүхээр шийдвэрлүүлэх байдал эрс нэмэгдэж байгаа нь 2002 оныг 2022 онтой харьцуулахад 2 дахин нэмэгдсэнээс харж болохоор байна. Энэ нь байгууллага, иргэд хоорондын болон санхүүгийн байгууллагын зээлийн харилцаа хөгжсөнтэй холбон авч үзэж болно.

Иргэний шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаанд иргэний хэргийн болон эрүүгийн хэргийн хамт шийдвэрлэсэн иргэний нэхэмжлэлийн талаарх шүүхийн шийдвэр, хэргийг хялбаршуулсан журмаар хянан шийдвэрлэсэн шүүгчийн захирамж, Монгол Улсын олон улсын гэрээнд заасан гадаад улсын шүүх, олон улсын шүүх, арбитрын шийдвэр, шүүхээр баталгаажуулсан цэргийн анги, байгууллагын захирагчийн эд хөрөнгийн хариуцлага хүлээлгэх тухай тушаал, нотариатчийн мэдэгдэх хуудас, арбитрын шийдвэр, шүүхээр баталгаажуулсан гэмт хэргийн хохирогчид нөхөн төлбөр олгох сангийн зөвлөлийн шийдвэр, шүүхээс гарах

⁴ ДХИС. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын үйл ажиллагааны талаарх иргэдийн

ойлголт, төсөөлөл. судалгааны тайлан - УБ. 2020. 89 дэх тал.

шийдвэрийн биелэлтийг баталгаажуулах арга хэмжээ авах шүүгчийн захирамжийг гүйцэтгэхтэй холбоотой харилцаа багтдаг.

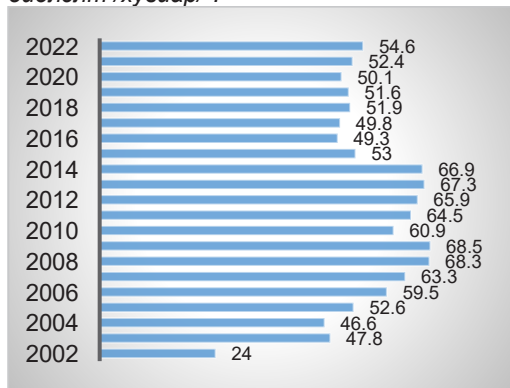
Иргэний шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа нь ихэнх тохиолдолд төлбөр төлөгчийн аливаа эд хөрөнгө эзэмших, ашиглах, өмчлөх зэрэг санхүү, бизнесийн эрх чөлөөнд хязгаарлалт тогтоож байдаг албадлагын арга хэмжээ бөгөөд энэхүү хязгаарлалтын явцад гуравдагч этгээдийн эрх, ашиг сонирхол хөндөгдөх магадлалыг анхаарах нь зүйтэй.

Түүнчлэн тухайн ажиллагааг үр дүнтэй явуулахад шийдвэр гүйцэтгэгчээс хууль зүй, санхүү бизнес, аж ахуйн үйл ажиллагааны талаарх мэдлэг ихээхэн шаардаж байна.

Шүүхийн шийдвэрийн биелэлтийг практикт шүүхийн шийдвэрийг үндэслэн олгосон гүйцэтгэх хуудасны болон мөнгөн дүнгийн гэсэн хэлбэрээр тооцож гаргаж байгаа нь ихээхэн ач холбогдолтой юм.

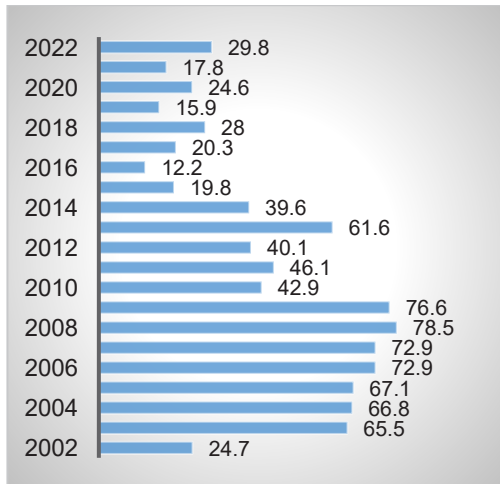
Иргэний хэргийн шүүхээс гаргасан шийдвэрийн хүрээнд бичигдсэн гүйцэтгэх хуудасны биелэлт сүүлийн 20 жил дунджаар 40-60 орчим хувьтай байна.

Зураг 3. Иргэний шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны гүйцэтгэх хуудасны бодит биелэлт /хувиар/:

Судалгаанаас харахад 2002 онд 63.4 тэрбум төгрөгний төлбөр барагдуулж байсан бол 2022 онд 2.6 их наяд төгрөг буюу 40 дахин өссөн байна. Мөнгөн дүнгийн бодит биелэлт бага байгаа нь өндөр үнийн дүнтэй өр авлага ихэссэнтэй холбон үзэж болох юм.

Зураг 4. Иргэний шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны мөнгөн дүнгийн бодит биелэлт /хувиар/:

Иргэний шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаанд дараах асуудал тулгамдаж байна гэж үзлээ. Үүнд:

1. *Шийдвэр гүйцэтгэгчийн эрх зүйн байдал, тэдний мэдлэг, ур чадвар, хандлага:*

Шийдвэр гүйцэтгэгчийн урамшууллын тогтолцоо үгүй болсноор тогтвор суурьшилтай ажиллахгүй, ажлаас гарах хандлага бий болсон. Түүнчлэн шийдвэр гүйцэтгэгчийн хууль тогтоомжийн хэрэглээ, харилцааны ур чадварыг сайжруулах, албан үүргээ гүйцэтгэх үеийн аюулгүй байдлын арга хэмжээг авах шаардлагатай.

2. *Төлбөр төлөгч төлбөрийн чадваргүй байх:*

Шүүх иргэний хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны явцад битүүмжлэх, хөрөнгө хамгаалах арга хэмжээг аваагүйгээс төлбөр төлөгч эд хөрөнгөө зарах, бусдын нэр дээр шилжүүлэх, эрхэлсэн тодорхой ажил, хөрөнгө орлогогүй болох, хуулийн этгээдийн үйл ажиллагаа зогсож байна. Иймд хэрэг хянан шийдвэрлэх явц бүрт хөрөнгө хамгаалах арга хэмжээг авдаг тогтолцоонд шилжих шаардлагатай.

3. *Төлбөр төлөгч, түүний эд хөрөнгийг эрэн сурвалжлах ажиллагаа:*

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуульд эрэн сурвалжлах чиг үүрэг бүхий нэгж ажиллагааг хуульчилсан ч зөвхөн нийслэлд ажилладаг, түүнчлэн оргон зайлсан төлбөр төлөгч, нуугдмал эд

⁵ ДХИС. Иргэн, захиргаа, зөрчлийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалт, хэрэгжилт"- УБ. 2020.89 дэх тал.

МОНГОЛ УЛСЫН ШИЙДВЭР ГҮЙЦЭТГЭЛ СУДЛАЛ

хөрөнгийг эрэн сурвалжлах ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалт хангалтгүй.

4. Өндөр үнийн дүнтэй төлбөр барагдуулах ажил:

Хуулийн этгээдийн үүсгэн байгуулагч, хувьцаа эзэмшигчийн хөрөнгө, орлогыг ялган зааглаагүй, төлбөрийн чадваргүй хуулийн этгээдийг дампуурлын хэрэг үүсгэх, дахин хөрөнгөжүүлэх асуудлыг шүүхийн журмаар шийдвэрлэх ажил дутагдалтай.

5. Улсын төсвийн байгууллагаас төлбөр гаргуулах:

Төсөвт байгууллагад холбогдох төлбөрийг тухайн жилийн ХЗДХС-ын төсөвт 2.0 тэрбум төгрөгөөр тусгуулан хуваарилах үйл ажиллагаа 2009 оноос хэрэгжиж байгаа ч нийт гүйцэтгэх баримт бичгийн шаардлагыг хангахад хүрэлцдэггүй. Улсын төсвийн байгууллагаас төлбөр гаргуулах боломж муу, мөнгөн хөрөнгө нь төрийн санд байршдаг, эд хөрөнгийг худалдан борлуулахад төрийн өмч хариуцсан байгууллагаас зөвшөөрөл авдаг зэрэг нь хугацааны хувьд хүндрэл учруулдаг.

Хоёр. Захиргааны шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны хэрэгжилт, анхаарах асуудал:

Захиргааны шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаанд Захиргааны хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 12.1-д заасан захиргааны хэргийн талаарх шүүхийн шийдвэр, захиргааны актын биелэлтийг түдгэлзүүлэх тухай хуулийн хүчин төгөлдөр болсон шүүгчийн захирамж, хялбаршуулсан журмаар захиргааны хэрэг хянан шийдвэрлэсэн шүүгчийн захирамж, шүүхийн тогтоол, шүүхийн зардал тогтоосон шүүгчийн захирамжийг гүйцэтгэхтэй холбоотой харилцаа багтана.

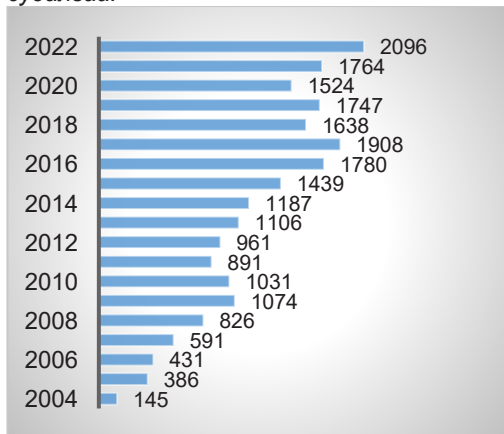
Захиргааны хэргийн шүүх байгуулагдаж, үйл ажиллагаагаа явуулж эхэлснээс хойш тус шүүхэд зөрчигдсөн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлоо хамгаалуулахаар нэхэмжлэл гаргах иргэн, хуулийн этгээдийн тоо жилээс жилд өсч, цаашдаа нэмэгдэх хандлагатай байна.

Монгол Улсад захиргааны хэргийн дагнасан шүүх байгуулагдан хянан шийдвэрлэх ажиллагаа явуулж ирсэн буюу 2004 онд 145 хэрэг, маргаан шийдвэрлэж байсан бол 2022 онд 2096 буюу 15 дахин өссөн ба иргэд захиргааны хэргийн шүүхэд хандах, иргэний эрхийн үндсэн хамгаалалт болж чадсаныг харуулж байна. Өөрөөр хэлбэл, эрх мэдэлтний хууль бус шийдвэрийг захиргааны хэргийн шүүхэд мэдүүлж, зөрчигдсөн эрхээ хамгаалуулах

иргэдийн тоо олширч, эрх зүйн ухамсар ч дээшилсээр байна.

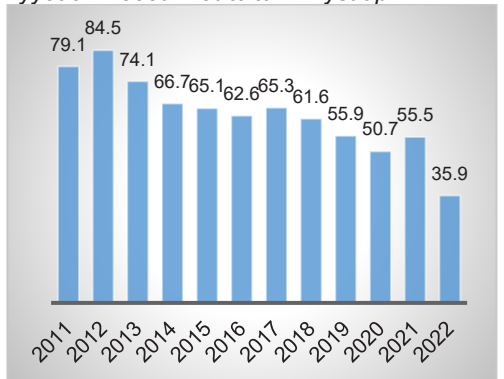
Захиргааны шүүх байгуулагдан 18 дахь жилдээ үйл ажиллагаагаа явуулж, төлөвшиж байгаа боловч шүүхийн шийдвэрийн биелэлт хангалтгүй байгаа нь анхаарал татаж байна. Учир нь шийдвэрийг ихэнх тохиолдолд хууль дээдлэх, ард түмэнд үйлчлэх тангараг өргөсөн зарим байгууллага, албан тушаалтан гүйцэтгэхгүй байгаа нь шүүхийн шийдвэрийг биелүүлээгүй албан тушаалтанд хүлээлгэх хууль зүйн хариуцлага муу, шүүхийг үл хүндэтгэж байгаа хэлбэр гэж үзэж болохоор байна.

Зураг 5. Захиргааны хэргийн анхан шатны шүүхээр шийдвэрлэсэн хэргийн судалгаа:

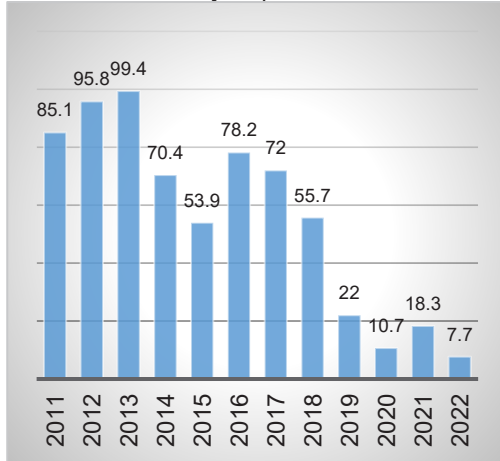

Захиргааны хэргийн шүүхийн шийдвэр, гүйцэтгэх баримт бичгийн мөнгөн дүн жил ирэх тусам өсч байгаа ба 2011 онд 54.668.6 сая төгрөг байсан бол 2022 онд 22.059.551.8 тэрбум төгрөг болж өссөн үзүүлэлттэй байна.

Зураг 6. Захиргааны шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны гүйцэтгэх хуудасны бодит биелэлт /хувиар/:

Зураг 7. Захиргааны шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны мөнгөн дүнгийн бодит биелэлт /хувиар/:

Захиргааны шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаанд дараах тулгамдсан асуудал байна гэж үзлээ.

1. Захиргааны шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны харьяаллын асуудал:

Захиргааны хэргийн шүүхийн шийдвэрийг гүйцэтгэх чиг үүрэг бүхий алба нь гүйцэтгэх эрх мэдлийн байгууллага болох Засгийн газрын харьяаны агентлагийн бүтцэд байгаа нь төрийн эрх мэдлийг хуваарилах зарчимд нийцэхгүй тул иргэний болон захиргааны хэргийн шүүхийн шийдвэрийг гүйцэтгэх ажиллагааг гүйцэтгэх эрх мэдлийн байгууллагаас салгаж, шүүх эрх мэдлийн байгууллагын харьяанд шилжүүлэн, шүүх мэргэжлийн удирдлагаар хангах, шүүхийн шийдвэрийн хэрэгжилтэд хяналт тавидаг эрх зүйн зохицуулалтыг бий болгох шаардлагатай.

2. Захиргааны шүүхийн шийдвэрийг гүйцэтгэх эрх зүйн зохицуулалт хангалтгүй:

Захиргааны хэргийн шүүхийн шийдвэрийг гүйцэтгэх ажиллагаанд Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хууль, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх хуулийг удирдлага болгохоор Захиргааны хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 93 дугаар зүйлд заасан боловч дээрхи хуулиудад нарийвчилсан зохицуулсан хангалтгүй байна.

3. Шүүхийн шийдвэр биелүүлээгүй албан тушаалтанд хүлээлгэх хариуцлагын үр нөлөө:

Захиргааны шүүхийн шийдвэрийг гүйцэтгээгүй албан тушаалтанд хүлээлгэх торгуулийн үнийн дүн захиргааны албан

тушаалтанд бодитой нөлөөлөл болж чадахгүй байна. Түүнчлэн албан тушаалтан шийдвэр гүйцэтгэгчийн шаардлагыг үл тоох, хэрэгсэхгүй тохиолдолд хэрхэн шийдвэрлэх, төрийн өндөр албан тушаалтан шийдвэр гүйцэтгэгчийг дарамтлах, шахалт үзүүлэхээс урьдчилан сэргийлэх тогтолцоо үгүй байна.

Гурав. Зөрчлийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны хэрэгжилт, анхаарах асуудал:

Зөрчлийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаанд торгох шийтгэл оногдуулсан шүүгчийн шийтгэх хуудас, зөрчил үйлдэж олсон хөрөнгө, орлого, зөрчил үйлдэхэд ашигласан эд зүйл, тээврийн хэрэгсэл, уналгыг хураах, эсхүл түүний үнийг гаргуулан хураан авах тухай шийдвэр, хохирол, нөхөн төлбөр гаргуулах тухай шийдвэр, албадан эмчилгээ, албадан сургалтад хамруулах тухай шүүхийн шийдвэр, баривчлах шийтгэл оногдуулсан шүүхийн шийдвэр, гадаадын иргэнийг саатуулах тухай шүүхийн шийдвэр, шүүхээс гүйцэтгэх хуудас олгосон бусад байгууллага, албан тушаалтны зөрчлийн хэргийн талаарх шийдвэрийг гүйцэтгэхтэй холбоотой харилцаа багтана.

Монгол Улсын хэмжээнд жилд дунджаар 2,000,000-3,000,000 сая орчим зөрчил үйлдэгдэн эрх бүхий байгууллагаас шийтгэгдэж байгаагаас шүүх 20,000 орчим хэрэг шийдвэрлэдэг байна.

Эрх бүхий албан тушаалтан шийтгэл оногдуулсан, албадлагын арга хэмжээ авсан шийдвэрийнхээ биелэлтийг хариуцах ба зөрчил үйлдсэн хүн, хуулийн этгээд тогтоосон хугацаанд шийдвэрийг биелүүлээгүй бол шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх журмаар албадан гүйцэтгүүлэхээр эрх бүхий албан тушаалтан харьяалах шүүхэд хүсэлт гаргадаг. Шүүх хүсэлтийг хангах үндэслэлтэй гэж үзвэл албадан гүйцэтгүүлэхээр гүйцэтгэх хуудас бичдэг.

Зөрчлийн шийтгэл нь ихэнх тохиолдолд торгууль эзэлдэг ба иргэн, хуулийн этгээдээс торгуулийг хугацаандаа бүрэн төлөх эрх зүйн ухамсар муу байгаа нь шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааг удаашруулж байх талтай.

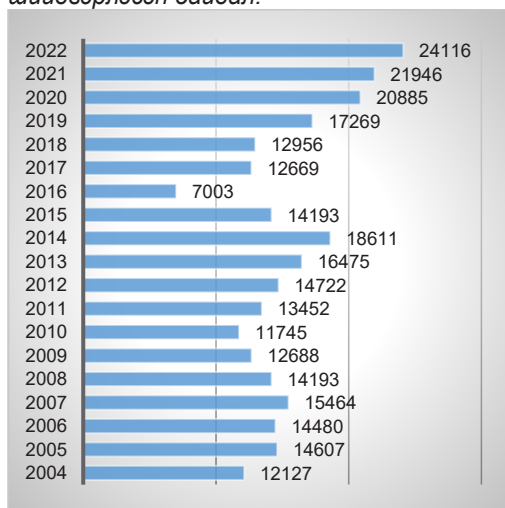
Иймд зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх, үйлдсэн тохиолдолд шийтгэлээ бүрэн биелүүлэх, давтан үйлдсэн тохиолдолд хариуцлагын тогтолцоог сайжруулах зэрэг цогц арга хэмжээг авах шаардлага өнөөгийн нөхцөлд урган гарч байна.

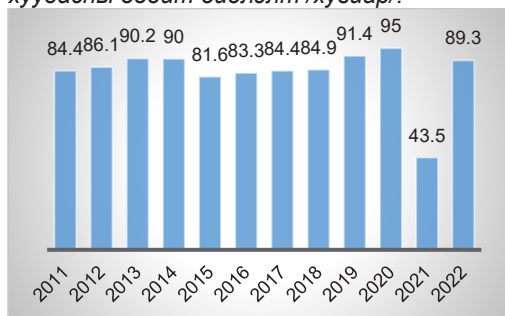

МОНГОЛ УЛСЫН
ХУУЛЬ САХИУЛАХУЙ

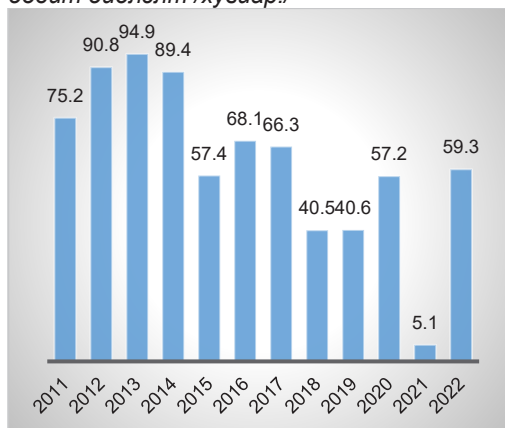
Зураг 8. Шүүхээс зөрчлийн хэрэг шийдвэрлэсэн байдал:

Зураг 9. Зөрчлийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны гүйцэтгэх хуудасны бодит биелэлт /хувиар/:

Зураг 10. Зөрчлийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны мөнгөн дүнгийн бодит биелэлт /хувиар/:

Зөрчлийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаанд дараах асуудал тулгамдаж байна гэж үзлээ. Үүнд:

1. Баривчлах байрны харьяалалын асуудал:

Баривчлах шийтгэлийг нийслэлд Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх төв байгууллагын харьяа “баривчлах байр, төв”, орон нутагт тухайн нутаг дэвсгэрийн Цагдаагийн байгууллагын харьяа “баривчлах байр”-д эдлүүлж байна. Аймаг, орон нутгийн хэмжээнд шүүхээс баривчлах шийтгэлийг оногдуулах байдал өссөнөөс өдөрт 20-30, зарим аймагт 50-80 хүн баривчлах шийтгэл эдлэх магадлалтай байна. Зөрчлийн болон Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуульд баривчлах шийтгэлийг зөвхөн Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага хэрэгжүүлэхээр заасан нь аймаг, орон нутагт баривчлах байр, хүний нөөц зэрэг асуудал тулгарахаар байна.

2. Баривчлах байранд явуулж буй зан үйлд нөлөөлөх албадан сургалтын үр дүн:

Зан үйлд нөлөөлөх албадан сургалт явуулах удирдлага, зохион байгуулалтын болон санхүүгийн боломж муугаас үр дүн багатай байгаа нь давтан зөрчил үйлдэх явдал буурахгүй байна.

3. Шүүх, шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын уялдаа:

Шийтгэлийн хуудсыг баталгаажуулах захирамжын хугацаа удааширдаг, хаяг тодорхой бус байна.

Дөрөв. Эрүүгийн шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны хэрэгжилт, анхаарах асуудал:

Манай улсын хувьд хорих ялаас татгалзах, үйлдсэн гэмт хэргийн шинж, хувь хүний зан байдалд тохирсон хорихоос өөр төрлийн ял, албадлагын арга хэмжээг хэрэглэх замаар ялын үр нөлөөг дээшлүүлэх үзэл баримтлалтай эрүүгийн хууль тогтоомжийг баталж өгсөн.

2015 оны Эрүүгийн хуульд нийт 1088 үйлдлийг гэмт хэрэгт тооцож “хорих, торгох, зорчих эрхийг хязгаарлах, нийтэд тустай ажил хийлгэх болон эрх хасах” ялын төрлийг үндсэн болон нэмэгдэл ялын чанартайгаар ногдуулах тухай заасан байна.⁶

Эрүүгийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаанд хорих болон хорихоос өөр төрлийн ял оногдуулсан шүүхийн шийдвэр,

⁶ Жамбалрагчаа, Э, Урангоо Э. “Монгол Улсын Эрүүгийн хууль дахь ялын хэрэглээнд хийсэн дүн шинжилгээ, гадаад орны зорчих эрхийг

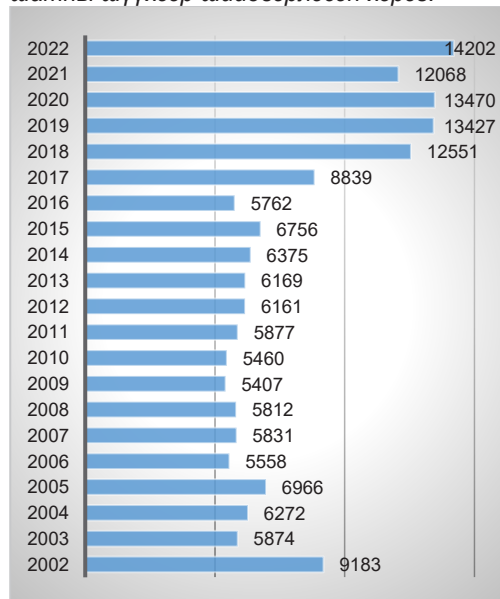
хязгаарлах ялыг хэрэгжүүлэх ажиллагааны туршлага, өнөөгийн байдал, цаашдын чиг

эрүүгийн хуульд заасан албадлагын арга хэмжээ авсан шүүхийн шийдвэр, сэжигтнийг баривчлах, яллагдагчийг цагдан хорих тухай шүүгийн захирамжийг гүйцэтгэхтэй холбоотой харилцаа багтана.

Жил тутам гэмт хэргийн гаралт ихэсч буйтай холбогдон эрүүгийн хэрэг шүүхээр хянан шийдвэрлэх ажиллагаа ихэсч ял, шийтгэл оногдуулах байдал 2002 оныг 2022 онтой харьцуулахад хэрэг хянан шийдвэрлэж буй байдал 64.6 хувиар, ял шийтгэгдсэн хүний тоо сүүлийн жилүүдэд эрчимтэй өсч байгаа нь Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага анхаарах шаардлага урган гарч байна.

Эрүүгийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа нь ялын зорилгыг хангахад чиглэгдэн, гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг нийгэмшүүлэх, улмаар дахин гэмт хэрэг үйлдэхгүй байх зан төлөв, хандлага төлөвшүүлэхэд бүрэн чиглэх учиртай. Энэ нь Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын түүн дотроо ял эдлүүлэх ажиллагаанд шинэчлэлт хийх, эрх зүйн зохицуулалтыг сайжруулах шаардлага урган гарч байна.

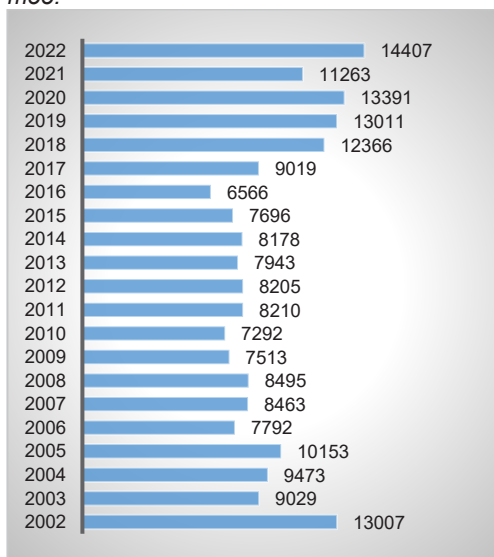
Зураг 11. Эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүхээр шийдвэрлэсэн хэрэг:

Эрүүгийн хэргийн шүүхээр хэрэг шийдвэрлэж буй байдал сүүлийн жилүүдэд өсч буй нийгэмд үйлдэгдэж буй гэмт хэрэг ихэссэнтэй шууд холбоотой юм.

хандлага". ШШГЕГ-ын "Сүлд-Инфо сэтгүүл"-УБ., 2021.53 дахь тал.

Зураг 12. Ял шийтгэгдсэн хүний тоо:

Нэг. Хорих ял:

Олон Улсад хорих ял эдлүүлэх ажиллагааг "хэнийг-хаана-яаж хорих вэ?" гэсэн асуултад хариулт өгөхөд чиглэгдсэн, аюулгүй байдлыг хангах болон нийгэмшүүлэх үндсэн бүрдэл хэсгээс тогтсон хууль зүй, менежмент, нийгмийн ажил, сэтгэл зүйн цогц арга хэмжээ гэж үздэг байна.

Өнөөгийн хорих ял эдлүүлэх ажиллагааны нэг онцлог нь 100 орчим жил үйлчилж ирсэн жир, чанга, онцгой, гяндан зэрэг хорих байгууллагын төрөл, дэглэмийг нээлттэй, хаалттай болон энгийн, тусгай зэрэглэл гэж нэршлийн хувьд өөрчилсөн явдал юм.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуульд хоригдлын эрх зүйн байдлыг сайжруулсан, нийгэмшүүлэх ажиллагааг хуульчлан баталгаажуулсан зэрэг өмнөх хууль тогтоомжоос харьцангуй ололттой зохицуулалтыг тусгаж өгсөн.

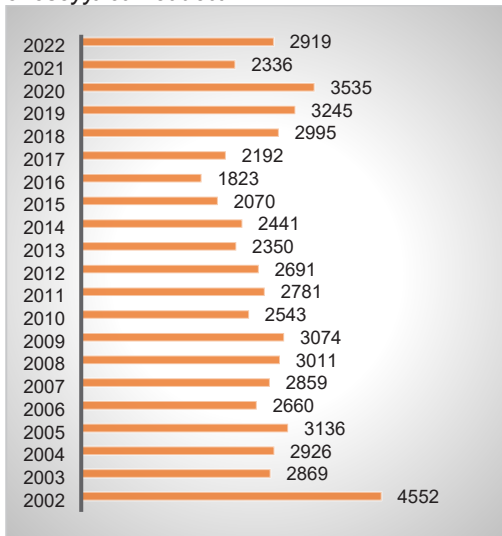

МОНГОЛЫН ХУУЛЬ ЗҮЙН
МОНГОЛЫН ХУУЛЬ ЗҮЙН

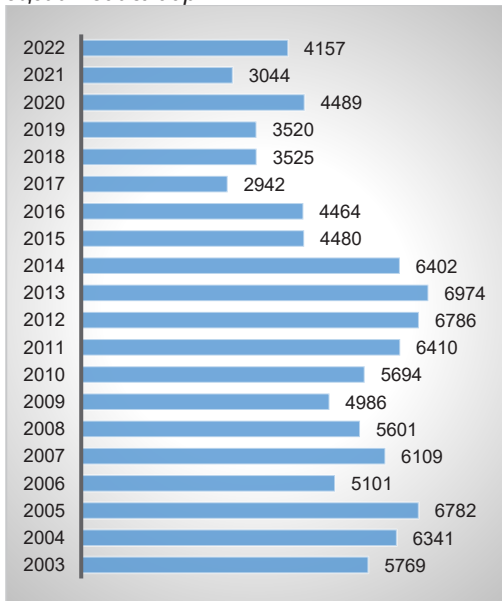
ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠰᠤᠬᠢᠭᠣᠯᠠᠬᠤᠢ

Зураг 13. Шүүхээс хорих ял оногдуулсан байдал:

Шүүхээс хорих ялыг бага оногдуулж буй хэдий ч хоригдлын тоо 4000-аас төдийлөн буурахгүй байгааг судалгаа харуулж байна.

Зураг 14. Хоригдлын тоо /жилийн эцсийн байдлаар⁷:

Хорих ял эдлүүлэх ажиллагааны үр дүнг тооцох нэг чухал үзүүлэлт нь суллагдсаны дараа дахин гэмт хэрэг үйлдэн ял эдэлж буй хоригдлын тоо байдаг.

Зураг 15. Давтан гэмт хэрэг үйлдэж хорих ял эдлэгсэд⁸ /тоо, хувиар/:

Хэдийгээр суллагдсаны дараа дахин гэмт хэрэг үйлдэж буй шалтгаан, нөхцөл нь ажилгүйдэл, ядуурал, архидалт зэрэг нийгэм, эдийн засгийн олон хүчин зүйлтэй холбоотой хэдий ч санаатай гэмт хэрэг үйлдэх нь хүний сэтгэл зүйн байдал, нийгэмшлийн түвшинтэй шууд холбоотой юм.

Хорих ял эдлүүлэх ажиллагааны явцад дараах асуудал тулгамдаж байна гэж үзлээ.

1. Хорих ял эдлүүлэх тогтолцоо:

Хуульд “дэглэм” гэсэн ойлголт байхгүйгээс практикт нээлттэй, хаалттай, энгийн, тусгай гэсэн нэр томъёог ялгахгүй байх, зөвхөн үйлдсэн гэмт хэргээр бус удаа дараа хорих ял эдэлсэн, нийгэмших үйл явц хангалтгүй хоригдлыг бусад хоригдлоос тусгаарлахад чиглэгдсэн хорих дэглэмийг шинэчлэн тогтоох шаардлага байна.

2. Хоригдлыг ялгамжтай ял эдлүүлэх:

Нээлттэй, хаалттай болон энгийн тусгай зэрэглэлийн ял эдлэх нөхцөл, журам төдийлөн ялгаагүй байгаагаас ялын цээрлэлийн болон нийгэмшүүлэх зорилго алдагдаж байна.

3. Хоригдлыг нийгэмшүүлэх:

Хоригдлыг хүлээн авах, ял эдлэх, суллагдахад бэлтгэхэд чиглэгдсэн олон талт сэтгэл зүйн үйлчилгээ, нийгэмшүүлэх ажил учир дутагдалтай. Нийгэмшүүлэх ажилд хоригдлын хөдөлмөр эрхлэлт чухал үүрэгтэй тул хоригдлыг ажлын байраар хангахад анхаарах шаардлагатай.

Хоёр. Торгох ял:

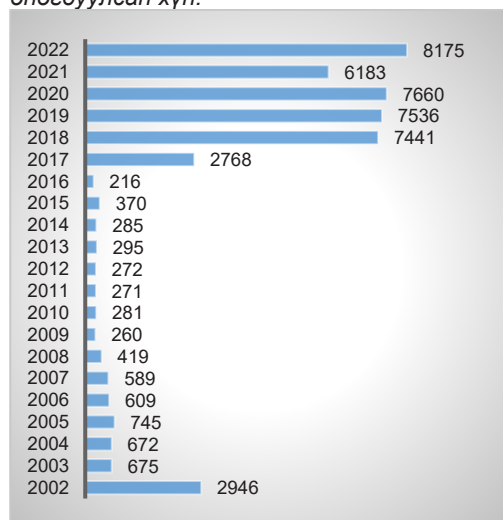
Торгох ялыг нэг зуун нэгжээс дөчин мянган нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөг (нэг нэгж нь нэг мянган төгрөгтэй тэнцүү) байхаар шүүх тогтоох ба шүүхийн шийдвэрт

⁷ ДХИС. Хорих ял эдлүүлэх ажиллагааны хэрэгжилт. 2020 он.

⁸ ХЗДХЯ. Гэмт хэргийн цагаан ном. 2019-2022 он.

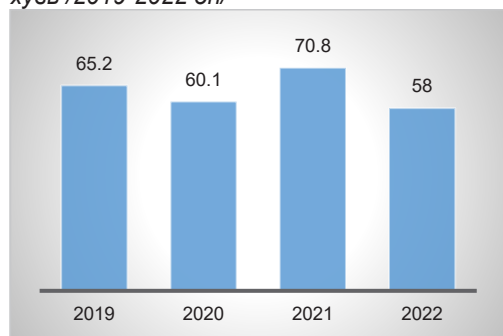
өөрөөр заагаагүй бол тухайн шийдвэрийг хуулийн хүчин төгөлдөр болсноос хойш 90 хоногийн дотор, хэрэв хэсэгчлэн төлөхөөр тогтоосон бол тогтоосон хугацаанд биелүүлэх үүрэгтэй байдаг. Хэрэв шүүхээс оногдуулсан торгуулийг төлөөгүй тохиолдолд Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага ялтны хөрөнгөөс албадан гаргуулах журмаар гүйцэтгэж байна.

Зураг 16. Шүүхээс торгох ял оногдуулсан хүн:

Торгох ял нь дэлхийн улс орнуудад түгээмэл хэрэглэгддэг, үр дүнтэй ялын төрөл гэж үздэг ба манай улсад уг ялаар шийтгэгдсэн этгээд болон торгуулийн мөнгөн дүн жил ирэх тусам өссөөр байна. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын хэмжээнд торгуулын ялын гүйцэтгэл сүүлийн жилүүдэд 60-70 орчим хувьтай гүйцэтгэгдэж байна.

Зураг 17. Торгох ялын биелэлтийн хувь /2019-2022 он/⁹

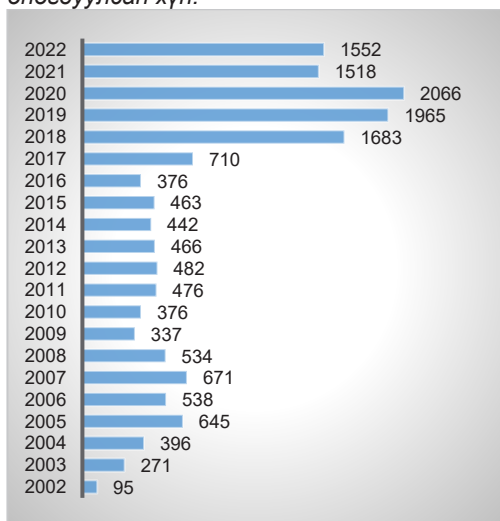
Гурав. Нийтэд тустай ажил хийлгэх:

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага нийтэд тустай ажил хийлгэх ялыг гүйцэтгэхдээ нийтийн ашиг сонирхолд тустай ажлыг цалин хөлсгүйгээр хоёр зуун дөчөөс долоон зуун хорин цагаар хийлгэх үйл явцад хяналт тавин, хэрэгжилтийг ханган ажиллаж байна.

Эрүүгийн хуульд “гэмт хэрэг үйлдсэн хүнийг шүүхээс тогтоосон **нийтийн ашиг сонирхолд тустай ажлыг** цалин хөлс олгохгүйгээр хийлгэхийг нийтэд тустай ажил хийлгэх ял гэнэ”, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуульд “шүүхийн шийдвэрт тусгайлан заагаагүй тохиолдолд нийтэд тустай ажлыг нутгийн захиргааны байгууллагын саналыг үндэслэн Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх төв байгууллагаас баталсан жагсаалтад заасан байгууллагад гүйцэтгэнэ” зэргээр заажээ.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага нь аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн харьяа тохижилт үйлчилгээний орон нутгийн өмчит, аж ахуйн тооцоотой үйлдвэрийн газруудад нийтийн эзэмшлийн гудамж, талбайн цэвэрлэгээ, ногоон байгууламж арчлах, хайс, хашлага засвар, байгууллага, дүүргийн гадна талбайн тээврийн хэрэгслийн зохицуулагч, хог ачих, буулгах зэрэг ажлыг хийлгэн ялыг эдлүүлж байна.

Зураг 17. Шүүхээс нийтэд тустай ажил хийлгэх ял (албадан ажил хийлгэх) оногдуулсан хүн:

⁹ ХЗДХЯ. Гэмт хэргийн цагаан ном-УБ.2019-2022 он.

ХҮҮЛЬ САХИУЛАХУЙ

Дөрөв. Зорчих эрхийг хязгаарлах ял:

Эрүүгийн хуульд зорчих эрхийг хязгаарлах ялыг 240 буюу хөнгөн 121, хүнд 119 гэмт хэрэгт ногдуулахаар тогтоожээ. Мөн зорчих эрхийг хязгаарлах эсхүл хорих ялын аль нэгийг сонгож хэрэглэхээр хүнд гэмт хэргийн 119, хөнгөн гэмт хэргийн 57 заалт буюу “хүний эрүүл мэндийн халдашгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг”, “хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхийн эсрэг гэмт хэрэг”, “өмчлөх эрхийн эсрэг гэмт хэрэг”, “олон нийтийн аюулгүй байдал, ашиг сонирхлын эсрэг гэмт хэрэг” “авлига, албан тушаалын гэмт хэрэг”, “хөдөлгөөний аюулгүй байдал, тээврийн хэрэгслийн ашиглалтын журмын эсрэг гэмт хэрэг”-т түлхүү ногдуулахаар хуульчилсан.¹⁰

Зураг 18. Шүүхээс зорчих эрхийг хязгаарлах ял оногдуулсан хүн:

Өршөөлийн хуульд хамрагдан хорих ялыг зорчих эрхийг хязгаарлах ялаар дүйцүүлэн солисон ялтнаас анх удаагийн ял шийтгэлтэй 644 буюу 49.5 хувь, 2 удаагийн ял шийтгэлтэй 340 буюу 26.1 хувь, 3-аас дээш удаагийн ял шийтгэлтэй 315 буюу 24,2 хувь, урьд өршөөлийн хуульд хамрагдаж байсан 21 буюу 1.6 хувь байна.¹¹

Шийдвэр гүйцэтгэгч зорчих эрхийг хязгаарлах ял шийтгүүлсэн ялтны байнга оршин суугаа болон хөдөлмөр эрхэлж байгаа, эсхүл суралцаж байгаа газрын хаягаар шүүхээс тогтоосон хориглолт, хязгаарлалтыг биелүүлж байгаа эсэхэд техникийн болон биечлэн хяналт тавидаг.

Хорихоос өөр төрлийн ял эдлүүлэх ажиллагаанд дараах тулгамдсан асуудал байна гэж үзлээ. Үүнд:

1. Торгох ял:

Эрүүгийн шийдвэр гүйцэтгэгч нарын ажлын ачааллыг шинэчлэх, ажиллагааны зардлыг тусгах шаардлага үүссэн.

2. Нийтэд тустай ажил хийлгэх ял:

Шүүх ихэнх тохиолдолд шийдвэртэй нийтийн ашиг сонирхолд тустай ажлыг заахгүй байна. Өнөөгийн хүчин төгөлдөр үйлчилж буй ШШГЕГ-ын даргын баталсан жагсаалт нь ажиллах байгууллагыг заасан нь учир дутагдалтай тул нийтийн ашиг сонирхолд тустай ажлын жагсаалт гаргах шаардлага үүсч байна.

3. Зорчих эрхийг хязгаарлах ял:

Уг ялыг хэрэгжүүлэхэд цахим хяналтын төхөөрөмжийн техникийн шийдэл, хүрэлцээг сайжруулах, хяналт тавих төвийг байгуулах, улмаар оргон зайлсан этгээдийг эрэн сурвалжлах нэгжийг бий болгох шаардлага байна.

Тав. Албадлагын арга хэмжээ:

а) Хорих ял оногдуулахгүйгээр тэнсэх арга хэмжээ авагдсан этгээдэд хяналт тавих:

Хөнгөн гэмт хэрэг үйлдсэн хүн гэмт буруугаа хүлээн зөвшөөрч гэмт хэргийн улмаас учруулсан хохирлоо нөхөн төлж хор уршгийг арилгасан, эсхүл гэмт хэргийн улмаас учруулсан хохирлоо нөхөн төлөхөө илэрхийлсэн бол гэмт хэрэг үйлдсэн нөхцөл байдал, гэмт хэрэг үйлдсэн хүний хувийн байдлыг харгалзан тухайн зүйл, хэсэг, заалтад заасан хорих ялыг оногдуулахгүйгээр таван жил хүртэл хугацаагаар тэнсэх юм.

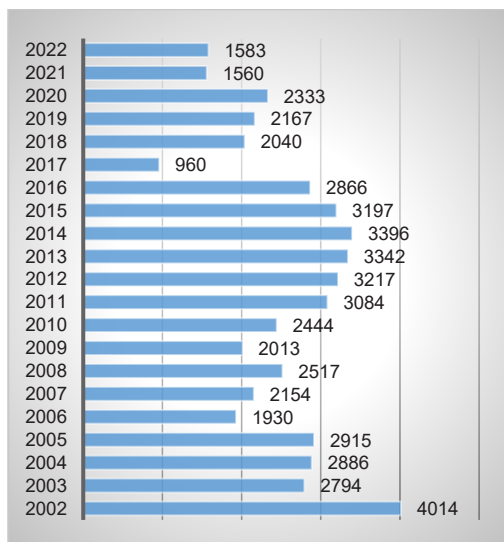
Эрүүгийн хуулийн тусгай ангид заасан хөнгөн гэмт хэрэгт хамаарах 289 заалтаас хорих ялтай 205 заалт байна. Үүнээс Эрүүгийн хуулийн 6.7 дугаар зүйлийн 1.1 дэх хэсэгт зааснаар хорих ялын дээд хэмжээ гурван жил хүртэл, түүнээс бага хугацаагаар тогтоосон 80 заалт, үлдсэн 125 заалтад 6.7 дугаар зүйлийн 1.2 дахь хэсэгт заасныг журамлан тэнсэж болохоор байна.

Тэнссэн хугацаанд гэмт хэргийн хохирлыг бүрэн төлж шүүхээс хүлээлгэсэн үүргийг биелүүлж эрхийн хязгаарлалтыг зөрчөөгүй ба цаашил үүрэг хүлээлгэх, эрх хязгаарлах албадлагын арга хэмжээ хэрэглэх шаардлагагүй гэж үзвэл прокурорын дүгнэлтийг үндэслэн шүүх үүрэг хүлээлгэх, эрх хязгаарлах албадлагын арга хэмжээ авагдсан хугацааг дуусахаас өмнө ялаас чөлөөлж болно юм.

Зураг 19. Шүүхээс хорих ял оногдуулахгүйгээр тэнсэх арга хэмжээ авсан байдал:

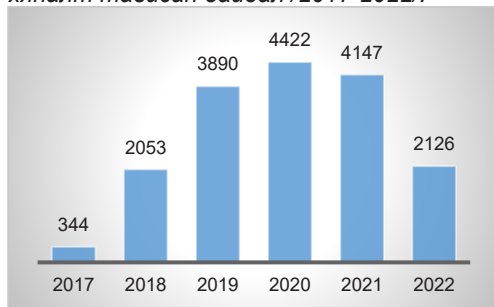
¹⁰ Төрийн мэдээлэл. Монгол Улсын Эрүүгийн хууль. 2015 он.

¹¹ Шүүхийн ерөнхий зөвлөл. Монгол Улсын Шүүхийн тайлан (2021 он).

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагаас тэнссэн этгээдэд таван жил хүртэл хугацаагаар хяналт тавьж буй ялтны тоог авч үзвэл 2017 онд 344, 2018 онд 2053, 2019 онд 3890, 2020 онд 4422, 2021 онд 4147, 2022 онд 2126 ялтанд хяналт тавьж ажиллаж байна.¹²

Зураг 20. ШШГБ-аас тэнссэн этгээд хяналт тависан байдал /2017-2022/:

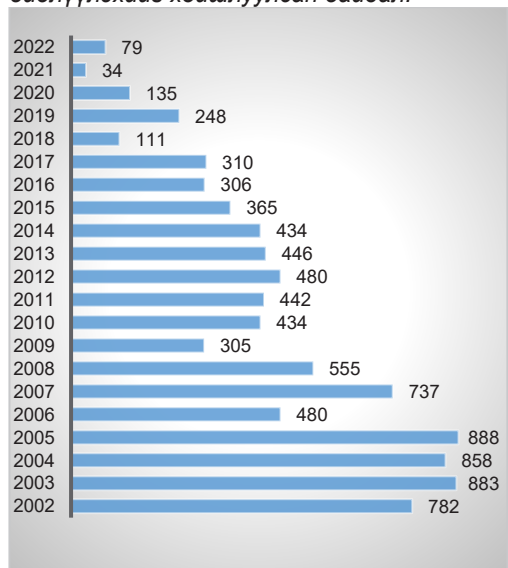
б) Хорих ял оногдуулсан шүүхийн шийтгэх тогтоол биелүүлэхийг хойшлуулсан этгээдэд тавих хяналт:

Анх удаа хөнгөн гэмт хэрэг үйлдсэн өсвөр насны хүн, жирэмсэн эмэгтэй, гурав хүртлэх насны хүүхэдтэй эх, ганц бие эцэг хорих ял оногдуулсан шүүхийн шийтгэх тогтоол биелүүлэхийг хоёр жил хүртэл хугацаагаар хойшлуулж болохоор хуульчилсан байна.

Ялтан хүүхдээ асарч хүмүүжүүлэхээс зайлсхийсэн бөл прокурорын дүгнэлтийг үндэслэн хорих ял оногдуулсан шийтгэх тогтоол биелүүлэхийг хойшлуулсан шийдвэрийг хүчингүй болгож, хорих ялыш

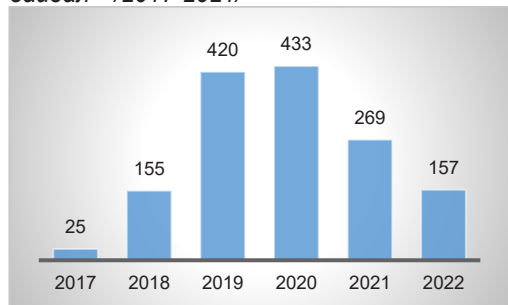
биечлэн эдүүлэх тухай шүүгч захирамж гаргаж шийдвэрлэх юм.

Зураг 21. Шүүхээс хорих ял оногдуулсан шүүхийн шийтгэх тогтоол биелүүлэхийг хойшлуулсан байдал:

Хорих ял оногдуулсан шүүхийн шийтгэх тогтоол биелүүлэхийг хойшлогдсон хүнд хүүхдээ хүмүүжүүлэхээс гадна албадлагын арга хэмжээний төрлийг сонгон хэрэглэж болох ажээ.

Зураг 22. ШШГБ-аас шүүхийн шийтгэх тогтоол биелүүлэхийг хойшлуулсан ялтанд хяналт тависан байдал¹³ /2017-2021/

в) Хорих ялаас хугацаанаас өмнө суллаж хяналт тогтоосон этгээдэд хяналт тавих:

Эрүүгийн хуулийн ерөнхий ангийн 6.12 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт “ялтан гэмт хэрэг үйлдэж учруулсан хохирлоо нөхөн төлж зан байдлаараа нийтэд аюулгүй болсноо нотлон харуулж ял эдлэх хугацаандаа ноцтой зөрчил гаргаагүй,

¹² ХЗДХЯ. Гэмт хэргийн цагаан ном. 2017-2021 он.

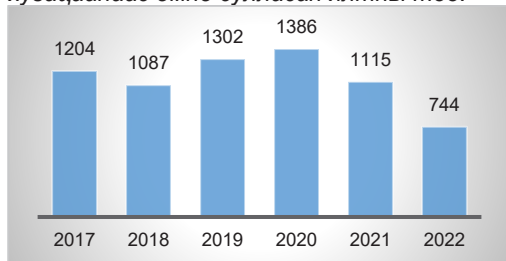
¹³ ХЗДХЯ. Гэмт хэргийн цагаан ном. 2017-2021 он.

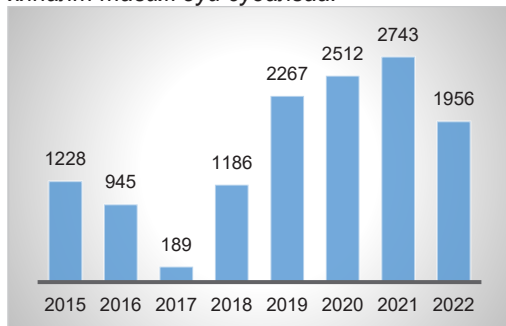
Хууль сахиулахуй

оногдуулсан ялын дараах хувийг эдэлсэн бол прокурорын саналыг харгалзан шүүх хугацаанаас өмнө суллаж, хяналт тогтоохоор шийдвэрлэж болно” гэж заасан.

Зураг 23. Шүүхээс хорих ялаас хугацаанаас өмнө сулласан ялтны тоо:

Зураг 24. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагаас хорих ялаас хугацаанаас өмнө суллагдсан этгээдэд хяналт тавивч буй судалгаа:

Албадлагын арга хэмжээний явцад дараах тулгамдсан асуудал байна гэж үзлээ.

1. Хяналт-нийгэмшүүлэх ажлын харьцаа алдагдсан:

Тэнссэн, ял хойшлуулсан, хяналтад байгаа этгээдийг голчлон бүртгэлээр хяналт тавивч буй нь нийгэмшүүлэх зорилго хангагдахгүй байна.

2. Хяналт тавих тогтолцоо бүрдээгүй:

Эрүүгийн шийдвэр гүйцэтгэгч нь харьяалах нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд хорихоос өөр төрлийн ял, албадлагын арга хэмжээг гүйцэтгэх, хяналт тавих хангах олон төрлийн үйл ажиллагааг дангаар явуулдаг нь байнгын хяналт тавих боломжгүй, түүнчлэн сум, орон нутагт хяналтын ажиллагаа дутагдалтай байна.

3. Хяналтын үйл ажиллагаанд оролцох төр, төрийн бус байгууллагын хамтын ажиллагаа муу:

Хяналт, тухайлан нийгэмшүүлэх ажилд төр, төрийн бус байгууллага, иргэдийн оролцоо, хамтын ажиллагаа дутагдалтай.

Дүгнэлт

Эрүү, иргэн, захиргааны хэргийн шүүхээс гаргасан шийдвэрийн хэрэгжилтэд шинжилгээ хийн дараах дүгнэлтэд хүрлээ. Үүнд:

1.Эрүү, иргэн, захиргаа, зөрчлийн зэрэг харилцааг зохицуулж буй гол материаллаг хуулиуд нь зохицуулж буй өөр өөрийн харилцааны онцлог, зарчмын ялгаатай талтай, өнөөгийн даган мөрдөгдөж буй Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль нь шүүхээс гаргасан шийдвэрийг бүх төрлийн шийдвэрийг гүйцэтгэхтэй холбоотой харилцааг нэг зарчмаар зохицуулах шинжтэй байгаа нь онолын хувьд зөрчилдөөн үүсгэж байна.

2.Монгол Улсын хэмжээнд эрүү, иргэн, захиргаа, зөрчлийн хэрэг тогтмол өсөх хандлагатай байгаа нь гэмт хэргийн гаралт, банк, санхүүгийн хямрал, төрийн албаны тогтворгүй байдал, иргэдийн эрх зүйн ухамсар нөлөөлж байна.

3.Эрүү, иргэн, захиргааны хэргийн шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны хэрэгжилтийг 50 орчим хувь буюу дундаж түвшинд байна.

4.Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны хэрэгжилтэд эрх зүйн зохицуулалт хангалтгүй, байгууллагын бүтэц, зохион байгуулалтын оновчгүй тогтолцоо, хүний нөөцийн дутагдалтай байдал нөлөөлж байна.

5.Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх чиг үүрэг бүхий алба хаагчдад байгууллагын үнэт зүйлийг ухамсарлуулах, мэргэжлийн мэдлэг, албан үүргээ гүйцэтгэх өндөр ур чадвар, төрийн алба, тухайлан салбарын үйл ажиллагаанд хандах эерэг хандлага төлөвшүүлэх шаардлага байна.

6.Гэмт хэрэг үйлдэн ял эдэлсэн этгээд дахин гэмт хэрэг үйлдэх явдал буурахгүй байгаа нь ял эдлүүлэх ажиллагааны явц дахь нийгэмшүүлэх ажлын үр дүн муу байгааг харуулж байна.

7.Шүүхийн шийдвэрийг биелүүлэхгүй эсхүл дүр эсгэн биелүүлж байгаа этгээдэд хүлээлгэх хууль зүйн хариуцлага, түүний үр нөлөө хангалтгүй байна.

Санал

1.Улсын Их Хурлаар шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааг зохицуулах Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх албаны, Хорих ял эдлүүлэх, Хорихоос өөр төрлийн ял эдлүүлэх, Иргэн, Захиргаа, Зөрчлийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны зэрэг төрөлжсөн багц хуулийг батлуулах;

2.Шүүх засаглалын эрх мэдэлд хамаарах иргэн, захиргааны шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааг Шүүхийн байгууллагын харьяалалд шилжүүлэх;

3.Салбарын хөгжлийн чиг баримжаа, шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх, тухайлан ял эдлүүлэх ажиллагааны үндсэн бодлого, зорилгоо тодорхойлсон бодлогын баримт бичиг болох “Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны үзэл баримтлал”-ыг батлуулах;

4.Салбарын хүний нөөцийн менежментийг шинэ шатанд гаргах зэрэг болно.

Ашигласан материал

1.Б.Алтангэрэл. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын үйл ажиллагааны

талаарх иргэдийн ойлголт, төсөөлөл. судалгааны тайлан. УБ. 2020 он

2.Б.Алтангэрэл. Иргэн, захиргаа, зөрчлийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалт, хэрэгжилт”. УБ. 2020 он.

3.Б.Алтангэрэл. Хорих ял эдлүүлэх ажиллагааны хэрэгжилт. 2020 он.

4.Б.Алтангэрэл. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн хэрэгжилтэд хийсэн мониторинг. УБ.2021 он

5.ХЗДХЯ. Гэмт хэргийн цагаан ном. 2019-2022 он.

6.Шүүхийн ерөнхий зөвлөл. Шүүн таслах ажиллагааны тайлан.2017-2022 он.

7.ШШГЕГ. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны тайлан.2017-2022 он

Дүүргийн Засаг дарга

ШҮҮХИЙН ШИЙДВЭР ГҮЙЦЭТГЭХ БАЙГУУЛЛАГЫН АЛБА ХААГЧДЫН АЖЛААС ХАЛШРАХ ХАМ ШИНЖИД ХИЙСЭН ШИНЖИЛГЭЭ

ANALYSIS OF BURNOUT SYNDROME AMONG EMPLOYEES OF GENERAL EXECUTIVE AGENCY OF COURT DECISIONS

Н.Анар

ДХИС-ийн Эрдэм шинжилгээний нэгдсэн хүрээлэнгийн Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэл судлалын төвийн эрдэм шинжилгээний ажилтан, хошууч

Anar N.

Researcher, Center of Court Decision Enforcement Studies, integrated researcher institute, University of Internal Affairs, Major

Хураангуй: Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын алба хаагчдын ажлын сэтгэл ханамж, ажлаас халшрах хам шинжийг илрүүлэх цаашид авах анхаарах асуудал.

Abstract: Job satisfaction of employees of General executive agency of court decision and issues to be considered in detecting burnout syndrome.

Түлхүүр үг: ур чадвар, хам шинж, алба хаагч, ажлын ачаалал, сэтгэл зүй.

Key word: skills, burnout syndromes, employees, workload, psychology.

Ажлаас халшрах хам шинж гэдэг нь ямар нэгэн ажлыг бүтээн бий болгох явцад биеийн болон оюуны үйл ажиллагаанаас бэрхшээх, зүрхшээх сэтгэцийн эмгэг өвчний харилцан уялдаатай олон шинжийн цогцолбор гэж тайлбарлаж болно. Ажлаас халшрах хам шинжийг (Орос хэл дээр профессиональное выгорание, Англи хэл дээр burnout) гэж нэрлэдэг. Америкийн сэтгэц мэдрэлийн эмч, сэтгэл судлаач Х.Дж.Фрейденберг ажлаас халшрах хам шинжийг “мэргэжлийн сэтгэл гутрал” хэмээх нэр томъёотойгоор өөрөөр хэлбэл сэтгэл зүйн ядаргааны туйлдсан байдал хэмээн 1974 онд анх хэрэглэж байжээ.

Ажлаас халшрах хам шинжийн нөлөөгөөр алба хаагч ажил, мэргэжлийн хувьд тодорхой түвшинд бүтээмж бууралтад ороход байгууллагын хэвийн үйл ажиллагаа алдагдах, гүйцэтгэл буурах сөрөг нөлөөтэй байдаг бол алба хаагч сэтгэцийн болон биеийн эрүүл мэндийн хувьд хүндрэл бэрхшээл тулгарч байгууллага, ажилтан хоёр аль аль нь эрсдэлтэй нөхцөл байдалд ордог байна.

Мөн ажлаас халшрах хам шинжийг К.Маслач 1993 онд тодорхойлохдоо “тодорхой ур чадварын хүрээнд бусад хүмүүстэй ажилладаг мэргэжлийн хүмүүст тохиолдох өөрийн үнэлэмж, итгэл сулрах, сэтгэл хөдлөл буурах сэтгэл зүйн синдром” гэж тодорхойлжээ.

Энэхүү тодорхойлолтоос үзэхэд зөвхөн хүнтэй ажилладаг ажил мэргэжлийн

хувьд үүсэх ба хүн нэг нь нөгөөдөө үзүүлж буй эерэг, сөрөг хандлага, харьцаанаас шалтгаалан алба хаагчийн сэтгэцэд бий болж буй олон шинжийн эмгэгийн цогцолбор гэж хэлж болно. Нөгөөтээгүүр ажлаас халшрах хам шинж илэрсэн хүнд стресс, сэтгэл гутрал, айдас, түгшүүр, илрэхээс гадна сэтгэл зүйн тавгүйдэл харьцаа холбооны хөндийрөл илрэх магадлалтай. Сэтгэл зүйн харьцаа холбооны хөндийрөл, өөрийгөө тусгаарлах үзэгдэл нь эхний шатандаа нийгмийн буюу хамт олны харилцаа буурах, хүсэл тэмүүлэл, бүтээлч үйл ажиллагаа суларч, ганцаардах, мэдрэмтгий, тээнэгэлзэх, өөртөө хэт дүн шинжилгээ хийх шинжүүд тодорч илэрдэг.

Энэ шинжийг тухайн хүний эрхэлж буй ажилтай холбоотой илрэх бие махбодын болон сэтгэл зүй сульдах, ядрах, цуцалтын түвшнээр тодорхойлогдог байна. Энэ нь ажилтан хүнд илрэх ажилтай нь холбоотой шинж тэмдэг, өөрийнх нь үнэлгээнд анхаардаг гэж үздэг. Ажлаас халшрах хам шинжийг хувь хүний халшрах шинжээс ялгахдаа ажлаас хамааралгүй сульдалтыг эрүүл мэндийн байдал болон гэр бүлийн үүрэг хариуцлага, ачаалал зэргээс ялгах боломжтой юм.

Эмнэл зүй талаас нь хам шинж гэдгийг эмгэг жамын хувьд харилцан хамааралтай нэг шинжийн суурин дээр нөгөө шинж нь үүсэх байдлаар нэг нь нөгөөгөө нөхцөлдүүлдэг, хоёр ба түүнээс

дээш шинж тэмдэг хавсран илрэхийг хам шинж гэдэг байна.

Дэлхий нийтэд ажил мэргэжлээс шалтгаалсан өөрчлөлт, эмгэгүүд нэлээдгүй бий болж байгааг орчин үеийн сэтгэл судлалын судалгаанууд харуулж байна. Ялангуяа хүнтэй ажилладаг шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын ажилтан болон нийгмийн салбарын мэргэжилтний дунд тохиолдож байгаа сөрөг илрэлийн нэг нь ажлаас халшрах синдром юм. Тухайн синдром нь гадаад болон дотоод хүчин зүйлсийн нөлөөн дор олон янзын араншинтай хүмүүстэй харилцах явцад үүсдэг сэтгэл зүйн тамирдал, шавхагдал юм. Алба хаагч эрч хүчгүй болсон үедээ хүнтэй харилцах явцад зөрчилдөх, нь ихсэх, амьдралын утга учир, үнэт чанарын талаарх мэдрэмж буурах, хайхрамжгүй хандах, сэтгэл хуваалцлаас төвөгшөөх зэрэг шинж тэмдгүүдээр ажлаас халшрах хам шинж илэрч байдаг байна. Сэтгэл судлалын доктор /Ph.D/ профессор Д.Эрдэнэчулуун ажлаас халшрах хам шинжийг үндсэн 3 шалгуур үзүүлэлтээр тодорхойлдог гэж үзсэн. Үүнд:

1.Сэтгэл зүйн шавхагдал буюу тамирдалт (истощение): Энэ нь мэргэжлийн үйл ажиллагаатай холбоотой үүсэж байгаа сэтгэл хөдлөлийн дарамттай байдал, биеийн болон сэтгэлийн энергийн шавхагдал тамирдлыг харуулсан байдаг ба ядарч цуцсан, идэвхгүй ноомойсон, сэтгэл хоосорсон, гутарч зовнисон, бухимдсан уцаартай байдлыг илэрхийлдэг. Тамирдалт нь сэтгэлийн тэнхээ алдрах, дутах сульдах эмгэг шинж гэж тайлбарлаж болохоор байна.

2.Харилцаа холбооны хөндийрөл (изоляция): Ажилтнуудын хувьд ажлын хамт олонтойгоо харилцах харилцаа болон мэргэжлийн үйл ажиллагаа гүйцэтгэх явцад өөрийгөө бие хүн гэдгийг мэдрэх мэдрэмжийг илэрхийлж байдаг. Хүмүүстэй харилцаа үүсгэж байгаа үед илрэх мэргэжлийн дасан зохицохуйн хямралын өвөрмөц хэлбэр юм. Хувь хүний харилцаа холбооны хөндийрөл нь хүмүүстэй харьцаа, холбоо тогтоохоос зайлсхийх, эсвэл цөөрүүлэх, харилцаа үүссэн нөхцөлд уцаарлах, бухимдах, зөрчилдөх, хамт олондоо эргэлзэх, сөргөөр хандах зэрэг хандлагаар илэрдэг байна.

3.Хувийн ажлын амжилтын бууралт (снижение достижения работы): Ажилтан өөртөө итгэх итгэл, өөдрөг үзэл, үүсэж байгаа асуудлыг шийдвэрлэх чадварт итгэх

итгэл, ажилдаа болон хамт олондоо хандах эерэг хандлага доогуур сул байгааг харуулдаг. Мөн өөрийн ажлын ур чадварын бууралтын мэдрэмж, өөрийгөө буруутгах, сэтгэх хангалуун биш байдал, ажлын үнэлэмжийн бууралтаар тодорхойлогддог байна. Мөн өөрийгөө үгүйсгэх, үнэлгээ доошлох, ажилдаа хариуцлагагүй хайнга хандах, ажиллах сэдлийн түвшний бууралт, эрч хүчний шавхагдал зэрэг шинж тэмдгээр ажлын амжилтын бууралт илэрдэг байна.

Алба хаагч мэргэжлийн үйл ажиллагаа гүйцэтгэхэд, өөрийгөө хэт их өндрөөр үнэлэх, өөртөө өндөр шаардлага тавих, өөрийгөө хэт их анзаарснаас болж маш их эрч хүч алдагддаг. Өндрөөс унах тутам их өвддөг гэдэгчлэн хам шинж удаан үргэлжлэх байдлаар байнга ядарч, үүнээсээ болж урам хугарах, ажлын сонирхол буурдаг байна.

Ажлаас халшрах хам шинж нь алба хаагчдад дараах 6 үе шатаар дамжин явагддаг гэдгийг анхаарах шаардлагатай юм. Үүнд:

- 1.Урьдчилан сануулах үе;
- 2.Хувийн оролцооны түвшин багасах;
- 3.Сэтгэл хөдлөлийн хариу үйлдлүүд хүчтэй илрэх;
- 4.Зан үйл гажуудах;
- 5.Дархлаа буурах сэтгэл санааны хямралаас гарах өөрчлөлтүүд;
- 6.Урам хугаралт ба амьдралын сөрөг хандлага.

Эхний үе шат болох урьдчилан сануулах үе нь дотроо хэт их оролцоо, туйлдах гэсэн 2 хэлбэрээр илэрдэг байна.

Хэт их идэвх алба хаагчийн ажлын шаардлагатай гүйцэтгэл, нөхцөл байдлыг бодит бусаар төсөөлж шаардлагагүй их цаг, их хүч, нөөц бололцоогоо түүнд зарцуулах ба өндөр ачааллын нөлөөллөөс үүсдэг байна.

Мөн албан хаагч өөрийн үүрэгтэй холбоогүй бусад зүйлд их хэмжээгээр цаг зав, нөөц бололцоогоо зарцуулснаас үүсэх хам шинж юм. Өөрөөр хэлбэл ухамсар, оюун бодолд үүсэх азгүйдэл, урам хугарах шаналлыг бий болгодог гэсэн үг юм.

Урьдчилан сануулах үеийн хэт их оролцооны шатанд нийгмийн харилцаанаас хөндийрөх, зарим нэгэн шаардлагагүй ажилд маш их хүч хөдөлмөр зарцуулж нийгмийн бодит нөхцөл, харилцаагаа ойшоохгүй болсноор ажлаас халшрах хам шинжийг үүсгэх ба тэр үед ажлаас болсон мэтээр буруутгах, ажил хийх хүсэл буурах хандлагатай болдог байна.

МОНГОЛ УЛСЫН ХАМГААГАХ
ХАМГААГАХ ХАМГААГАХ

Харин урьдчилан сануулах үеийн туйлдах шатанд ядрах, нойргүйдэх ба нойрны эмгэг өөрчлөлтөд ордог. Нойргүйдлийг дотор нь нойрсож эхлэх үеийн, нойрсолтын үеийн, нойрноос сэрэх үеийн, өдрийн турш нойрмог байх зэрэг эмгэг өөрчлөлтөд ордог байна.

Ийнхүү туйлдаж ядарснаас шалтгаалан ажил амьдралд азгүй тохиолдолд орох, ажлын нөхцөл байдалд зөв тооцоолж чадаагүйгээс гэнэтийн аюул осол, хүндрэл бэрхшээл тулгарах, сэтгэл санаа хямрах, бодит нөхцөл байдлыг хүндээр хүлээн авах, азад итгэх зэрэг байдлаар илэрдэг.

Хувийн оролцооны түвшин багсах үед- асуудлыг эергээр хүлээн авахаа болих өөтэй сул, муу талыг үргэлж харах, байнгын шүүмжлэлтэй хандах, бусдыг дорд үзэх, ойлгохгүй өөрийнхөөрөө хандах, туслах гэхээсээ ажиглах, хянах, шалгах, өөг нь илрүүлэхийг хүсдэг ба бусдад итгэх итгэл алдагддаг.

Мөн өөрийн азгүйдлийн бурууг бусдад тохох гаргасан алдаа дутагдлаа хүлээн зөвшөөрөхгүй бусдыг буруутгаж өөрөөсөө зайлуулах, хүмүүст хүнлэг бусаар миний асуудал нэн түрүүнд бусад хүн хамаагүй гэх байр сууринаас хандах хандлагатай болдог байна.

Сэтгэл хөдлөлийн хариу үйлдлүүд хүчтэй илрэх үед -Сэтгэл гутралтай буюу байнга буруутайн мэдрэмж төрөх, өөртөө итгэх итгэл, өөрийн үнэлэлт буурах, үндэслэлгүй айдас түгшүүрт автах, сэтгэл санаа тогтворгүй болох, хэнэггүй хайнга болох зэрэг байдлаар илэрдэг.

Уур уцаар ихсэх хамгаалах тогтолцоо бүрдэх, бусдыг буруутгах, азгүйдэлд өөрийгөө хамаагүй гэж үзэх, эв зүйгээ олохгүй, бусадтай үг хэлээ олох чадваргүй болох, хардамтгай болох, эргэн тойронтойгоо зөрчилдөх нь ихсэж байдаг байна.

Зан үйл гажуудах үед - оюун ухааны хүрээнд анхаарлын төвлөрөл буурах, хүнд даалгавар биелүүлэх чадвар эрс муудах, сэтгэхүйд өөрчлөлт гарах, төсөөлөл мууддаг байна.

Сэдлийн хүрээнд хувийн санаачилгагүй байх, үйл ажиллагааны үр өгөөж буурах, даалгаврыг зөвхөн зааврын дагуу гүйцэтгэх байдалд ордог.

Сэтгэл хөдлөл нийгмийн хүрээнд бусдыг үл тоомсорлох эсвэл хэн нэгэнд хэт их наалдах, ажлаас зугтах, зайлсхийх, амиа

бодох, ганцаардах, дуртай зүйлээсээ татгалзах, уйтгарлах байдлаар илэрдэг.

Дархлаа буурах сэтгэл санааны хямралаас гарах өөрчлөлтийн үед - Амралтаараа амарч чадахгүй болох, нойргүйдэх, бэлгийн ажил муудах, биеийн эрүүл мэндийн хувь өөрчлөгдөж даралт ихсэх, толгой өвдөх, нуруу нугас өвдөх, гэдэс ходоод хямрах, хорт зуршил нэмэгдэх никотин, кофе, архи, согтууруулах ундаанаас хамааралтай болдог.

Урам хугаралт ба амьдралын сөрөг хандлагын үед -Арчаагүй байдалд байгаа мэт, амьдрал утгагүй мэт мэдрэмж төрөх, дотоод хоосролд автаж эхэлдэг байна.

Ажилтны ажлын сэтгэл ханамж нь ажил албандаа хэрхэн хандаж буй байдал, ажлаасаа хүлээн авч буй зэрэг болон сөрөг үр дүн хоёрын хоорондох ялгаанаас үүсэн бий болдог хандлага юм. Өөрөөр хэлбэл, ажлын сэтгэл ханамж ажилчдын цалин, хөлс, урамшуулал болон ажилтны өөрийнх нь тооцоогоор авна гэж бодсон хүлээлт хэрэгцээний түвшин хоёрын нийлбэр түүний хоорондох харилцаагаар тодорхойлогддог гэж үздэг. Алба хаагчийг ганцхан авч буй цалин хөлсөөр нь ажлын сэтгэл ханамжийг тодорхойлох нь учир дутагдалтай гэж судлаачид үздэг. Алба хаагч ажил, албаныхаа гүйцэтгэх үүрэг, хүлээх хариуцлага, зорилго чиглэлийг сайн мэдэхийн хэрээр албан байгууллагынхаа учир дутагдалтай талууд болон цалин хөлс бага байгаад илүү тэвчээртэй ханддаг болох нь судалгаагаар нотлогддог байна. Ажлын сэтгэл ханамжийн түвшин өндөр байх нь ажилтны ажлын гүйцэтгэл, хүрэх үр дүнд эергээр нөлөөлдөг учир аль болох ажлын сэтгэл ханамжийг өндөр байлгах нь байгууллагад ямагт ашигтай байдаг. Ажилтан, алба хаагчид байгууллагын орчин, соёлд нийцүүлэн ямар ямар үйл хөдлөл, харилцаа хандлага, зан байдал гаргаж байгааг сэтгэл ханамжийн судалгаанаас харах боломжтой юм. Өөрөөр хэлбэл ажилтнууд өөрийн ажиллаж байгаа байгууллагаасаа ямар зүйл хүсэн хүлээж байдаг, ямар хэрэгцээгээ байгууллагаас хангуулах бодолтой байдаг. Мөн удирдлага болон эрх бүхий албан тушаалтнаас юуг хүсэж хүлээдэг, хэрхэн яаж өөрсдийгөө үнэлүүлэх хүсэл, эрмэлзэлтэй байгаа зэргийг харах боломжтой гэж үздэг.

Нөгөөтээгүүр алба хаагч өөрийн хийж бүтээсэн ажлаас таашаал, эерэг мэдрэмж авах цаашид ажиллах урам зориг, бахархал бий болох нь хамгийн чухал гэж үзэж

болохоор байна. Зөв хэвшилтэй ажиллаж сурсан, сайхан эвсэг уур амьсгалтай хамт олонтой ажилтан жил ирэх тутам туршлагажиж ажлаас авах сэтгэл ханамжийг нэмэгдүүлж бий болгож байдаг. Ажил, амьдрал дээр хамт олон дундаас ажил хийхэд ерөөсөө түүртдэггүй бусдад зааж сургах, зөвлөн туслахаас ерөөсөө төвөгшөөдөггүй түшигтээ нэгэн байхад үүний эсрэг дүр, сэтгэл хөдлөлтэй нэгэн ч бас байдаг. Эдгээр хүмүүсийн хандлагаас ажлын сэтгэл ханамж ямар түвшинд байгаа, бусдад хэрхэн эерэг, сөрөг хандлага өгч чадах вэ гэдэг нь үнэлэгддэг. Баг хамт олон бас нөгөө талаар ажилтны сэтгэл ханамж, ажилдаа очих сонирхлыг дэмждэг сэдэл байдаг. Хамгийн жаргалтай хүн гэрээсээ ажил руугаа яардаг, ажлын дараа гэр рүүгээ яардаг гэж ярьдаг нь ажлын сэтгэл ханамж ямар түвшинд байгааг илтгэдэг. Ажлын сэтгэл ханамж ямар түвшинд байгаа нь гэр бүл, хамт олонтойгоо харилцах харилцаанд хүртэл нөлөөлдөг байна.

Судлаачид ажлын сэтгэл ханамжид нөлөөлдөг хүчин зүйлсийг хамааралтай болон хамааралгүй хэмээн үндсэндээ хоёр хуваан авч үздэг байна. Тэгвэл ажлын сэтгэл ханамжид эерэг болон сөргөөр шууд нөлөө үзүүлдэг, ур чадварт нийцсэн ажил үүрэг, шударга шагнал, урамшуулал, ажлыг дэмжсэн таатай орчин, эвсэг уур амьсгалтай хамт олон болон ажилд хандах хувь хүний хандлагыг ажлын ханамжид нөлөөлөх хамааралтай хүчин зүйлс хэмээн авч үзсэн байдаг.

Удирдлага (Supervision): Ажилтан, алба хаагчаа дэмждэг удирдлага байгаа тохиолдолд ажилтан ажилдаа сэтгэлээ зориулах цаашлаад удирдлагын итгэл найдварыг дааж чадах итгэлтэй сайн харилцаа холбоо үүсдэг. Ингэж ажилтнаа анхаарч байгаа тохиолдолд тухайн ажилтан сэтгэл хангалуун ханамж өндөртэй ажиллахад эерэг нөлөө үзүүлэх нь ойлгомжтой юм. Мөн бусдыг ойлгож чадах хүнлэг нэгэн бусдын хайр хүндэтгэлийг хүлээдэг, дарга байх уу, манлайлагч байх уу гэдэг нь ажилтны хандлага болон сэтгэл ханамжид шууд нөлөө үзүүлдэг.

Ур чадвар шаардсан ажил үүрэг (Mentally challenging work): Удирдлага болон хамт олон ажил хариуцан ажиллаж буй хүний зүгээс тухайн ажилтанд өгч байгаа үүрэг даалгавар, хариуцуулсан ажил нь тэр ажилтны ур чадварт нийцсэн эсвэл илүү өндөр хариуцлага, ур чадвар, дадал туршлагыг шаардаж байвал ажлын

ханамжтай байдлыг бий болгодог байна. Ийм үүрэг даалгавар өгөх нь ажилчдыг үнэлж байгаагийн илрэл болох бөгөөд ажилтны хувьд өөрийгөө хөгжүүлэх, сэдэлжүүлэх болон нээн харуулах боломжийг олгодог гэж үздэг байна. Гэхдээ санаачлаг тай идэвхтэй ажилтандаа хэт их ачааллаар дарахгүй байх, бусдын хийх ёстой үндсэн ажлыг нэмэлтээр хариуцуулахгүй байхад анхаарах шаардлагатай

Шударга шагнал урамшуулал (Equitable rewards): Ажилтны зүгээс байгууллагынхаа урамшууллын систем нь тодорхой нэг идэвхжүүлэлтийн бодлого юм түүнийг шударгаар хэрэгжүүлдэг байхыг хүсдэг. Байгууллагын зүгээс ажилтанд өгч байгаа урамшуулал нь тэдний зарцуулсан хүч хөдөлмөр, хийж гүйцэтгэсэн ажил, үүрэг гүйцэтгэлт болон гаргасан хүчин чармайлт, идэвх оролцоо, шинэ санаа санаачлаг нэвтрүүлсэн зэрэг цаашлаад ур чадварт нь тохирсон байдлаар, идэвхжүүлэлт, сэдэлжүүлэлтийг цэгцтэй шударга бодлогоор олгох ёстойг хүсэж хүлээдэг. Шагнал урамшуулал гэхээр зөвхөн цалин хөлсний нэмэгдэл биш гэдгийг санах ёстой ба шударга урамшуулал, тохирох магтаал нь хувь хүний хувьд ажлын ханамжийг нэмэгдүүлдэг чухал хүчин зүйл болдог. Зарим нэг жишээ дурдахад хугацаат цэргийн алба хаагч бусдыгаа манлайлсан, тэргүүлсэн бол ангийн хүндэтгэлийн хэсэг болох байлдааны тугийн өмнө зураг татуулж дурсгал болох гэх мэтийн хэлж болохоор байна.

Ажлыг дэмжсэн таатай орчин (Supportive working conditions): Байгууллага ажилтанд ажлыг дэмжсэн орчныг бүрдүүлж чадвал тэр хэмжээгээр ажилтнаас сайн гүйцэтгэлийг шаардах боломжтой болдог. Дутагдах гачигдах зүйлгүй ажилтан зөвхөн ажилдаа анхаарлаа хандуулах боломжтой болдог гэдгийг санах ёстой. Ажиллахад таатай орчинд гэрэлтүүлэг, агааржуулалт, халаалт гэх мэт нийтлэг шаардлагаас гадна тухайн ажилтны хийж гүйцэтгэх ёстой ажил үүрэг зайлшгүй шаардлагатай өрөө тасалгаа, тоног төхөөрөмж, багаж хэрэгсэл бэлэн байх нь хүртэл ажлыг дэмжсэн таатай орчинд ордог тул сайтар анхаарах нь чухал юм.

Эвсэг хамт олон (Supportive colleagues): Ажлын сэтгэл ханамжид нөлөөлдөг чухал хүчин зүйл бол эвсэг уур амьсгалтай хамт олон юм. Сайхан хамт олныг бүрдүүлэхэд удирдлага болон

МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛЬ САХИУЛАХ УЙС

манлайлагч, хүний нөөцийн ажилтан нар онцгой анхаарах шаардлагатай бөгөөд эхнээсээ шинэ ажилтан сонгон шалгаруулж авахдаа эвсэг хамт олны нэг хэсэг байж чадах болов уу, бусадтай багаар ажиллаж чадах болов уу гэдгийг анхаарах ёстой. Нөхөрсөг уур амьсгалтай эвсэг хамт олонтой ажиллах нь ажилтан хүний хувьд ажлын ханамжийг нэмэгдүүлдэг бөгөөд хамтач байдал нь ажлын гүйцэтгэл, үр дүнг сайжруулах боломжтой. Атгаг санаатай, сөрөг хандлагатай нэгэн бүхэл бүтэн байгууллага хамт олон ажилтнуудыг хүртэл бутаргаж хуваах талцуулахад хүргэдэг цаашлаад бие биедээ итгэх, итгэл буурсан үзэн ядсан нэгэн нэг өрөө тасалгаанд зэрэгцэн сууж ажил хийхэд бүтээмж гарахгүй, хийсэн ажлаасаа сэтгэл ханамж авахгүй гэдэгт итгэлтэй байна.

Ажлаас халшрах хам шинж (Burnout): Ажлын сэтгэл ханамжид нөлөөлдөг бас нэг чухал хүчин зүйл бол ажлаас халшрах хам шинж юм. Мөн энэ шинжийг тухайн хүний эрхэлж буй ажилтай холбоотой илрэх бие махбодын болон сэтгэл зүй сульдах, ядрах, цуцалтын түвшнээр тодорхойлогдож хөдөлмөрийн бүтээмж буурах буюу алдах үйл явц юм. Ажилтанд ажлаас халшрах хам шинжийн түвшин нэмэгдэхийн хэрээр байгууллага, хамт олон үйлчлүүлэг болон харилцагч нарт үзүүлэх сөрөг нөлөөлөл нэмэгдэх ба тэр дундаа ажлын сэтгэл ханамж буурч хөдөлмөр эрхлэх хүсэлгүй болдог байх магадлалтай юм.

Зураг 1. Алба хаагчдын ажлаас халшрах хам шинжийн ерөнхий индекс:

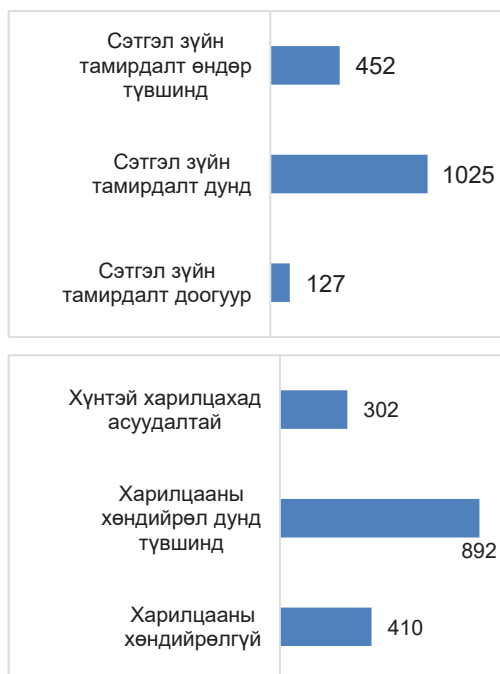
Судалгаанд хамрагдсан 1604 алба хаагчдын 31 буюу 1,9 хувьд нь ажлаас халшрах хам шинж маш доогуур, 194 буюу 12 хувь доогуур буюу бараг илрээгүй сайн үзүүлэлттэй гарсан бол 86.1 хувь буюу 1379 алба хаагчид ажлаас халшрах хам шинж дундаас дээш түвшинд илэрсэн дүн гарсан.

Ажлаас халшрах хам шинжийн түвшин нэмэгдэхэд ажилтан ажиллах эрч хүчгүй болох, хүмүүстэй харьцах явцад зөрчилдөх нь ихсэх, амьдралын утга учир, үнэт чанарын талаарх мэдрэмж сулрах,

өөртөө итгэх итгэл алдрах, бусад хүмүүсийн санаа бодол, мэдрэмжид хайхрамжгүй хандах буюу хүнлэг чанар буурах, бусадтай харилцаанд орох, сэтгэл хуваалцлаас төвөгшөөж зожгирах зэрэг шинж тэмдгүүдээр хам шинж илэрч байдаг байна.

Тэгвэл ажлаас халшрах хам шинж нь алба хаагчдад ядрах, нойргүйдэх, аливаа зүйлийг эергээр хүлээн авахаа болих, хүмүүст шүүмжлэлтэй, хүнлэг бусаар хандах, өөрийн үүргийг гүйцэтгэх хүсэлгүй болох, ажилдаа хойрго хандах, урт завсарлаг авах, хоцрох, эсвэл ажлаасаа эрт гарах хувийн хэрэгцээндээ төвлөрөөд амьдралын зорилгоо алдах, атаархалд автах, сэтгэл гутрал, депресс өртөх, хардамтгай болох, эргэн тойртойгоо зөрчилдөх, үйл ажиллагааны үр өгөөж буурах, даалгаврыг зөвхөн зааврын дагуу гүйцэтгэх, никотин, кофе, согтууруулах ундаанаас хамааралтай болох донтох магадлал өндөр болдог гэж эрдэмтэд үздэг. Согтууруулах ундаа, никотин, кофе зэргээс хамааралтай болох эмгэг гэдэг нь дээрх зүйлийг хэтрүүлэн хэрэглэснээс үүдэлтэй нийгэм, сэтгэл болон бие махбод физиологийн дасан зохицох байдалд эмгэг хямрал үүсгэгч хэлбэрээр явагддаг.

Зураг 2. Ажлаас халшрах хам шинжийн бүрэлдэхүүн хэсгийн үзүүлэлт:

Судалгаанд хамрагдсан алба хаагчийн ажлаас халшрах хам шинжийг бүрдүүлдэг шинжийн нэг болох сэтгэл зүйн шавхагдалд 452 буюу 28.1 хувь нь өндөр түвшинд, 1025 буюу 63.9 хувь нь дунд түвшинд, 127 буюу 7.9 хувь доогуур гарсан бөгөөд алба хаагчдын 92 хувь нь сэтгэл зүйн шавхагдал буюу тамирдалттай гэсэн үр дүн үзүүлсэн байна. Энэ нь мэргэжлийн үйл ажиллагаатай холбоотой үүсэж байгаа сэтгэл хөдлөлийн дарамттай байдал, биеийн болон сэтгэлийн энергийн бууралтыг харуулсан байдаг. Сэтгэл зүйн тамирдлыг сэтгэл зүйн тэнхээ алдрах эмгэг шинж гэх ойлголтоор тайлбарлаж болно. Сэтгэл зүйн шавхагдал буюу тамирдалтад нийгмийн ажилтан, харуул хамгаалалтын албан тушаалд ажиллаж буй алба хаагч хамгийн их буюу 80 хувьд нь өндөр үзүүлэлттэй илэрсэн байна.

Харин харилцаа холбооны хөндийрөлд 302 буюу 18.8 хувь нь өндөр, 892 буюу 55.6 хувь нь дунд түвшинд илэрсэн бөгөөд алба хаагчдын 74.4 хувь нь хүмүүстэй харилцаа, холбоо тогтоохоос зайлсхийх, эсвэл цөөрүүлэх, харилцаа үүссэн нөхцөлд уцаарлах, бухимдах, зөрчилдөх, хамт олондоо эргэлзэх, сөргөөр хандах зэрэг хандлагатай үр дүн үзүүлсэн байна.

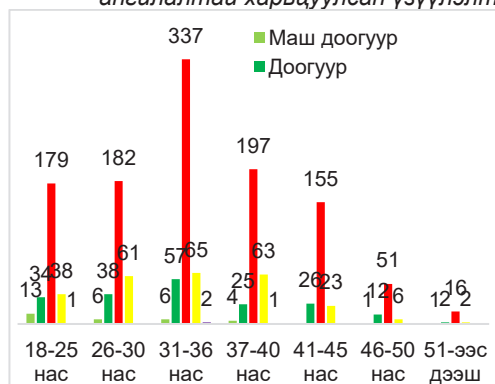
Алба хаагчдын 11.7 хувь буюу 188 нь ажлын амжилтын бууралт өндөр, 35.7 хувь буюу 573 нь ажлын амжилтын бууралт дундаж түвшинд, 52.5 хувь буюу 843 алба хаагч ажилдаа амжилт гаргах эрмэлзэлтэй илэрсэн. Судалгааны үр дүнгээс харахад нийт алба хаагчийн 47.5 хувь нь ажилдаа ямар ч амжилт гаргах гэсэн тэмүүлэлгүй буюу хөдөлмөрлөх явцад өөртөө итгэх итгэл, өөдрөг үзэл, үүсэж байгаа асуудлыг шийдвэрлэх чадвар доогуур буюу уналттай байна.

Ажлаас халшрах хам шинж илэрч байгаа алба хаагчдын хариултаас харахад 51.6 хувь нь буюу 817 алба хаагч заримдаа

болон ихэвчлэн хамтран ажиллаж байгаа алба хаагчид уур бухимдал төрүүлж, тайван тэнцвэртэй байдлыг алдагдуулж байдаг гэсэн хариулт өгсөн бол, 49.3 хувь нь буюу 789 алба хаагч нь байгууллагынхаа ажилтнуудтай албан ёсны харилцааны хэм хэмжээ баримталж, аль болохоор цөөн харилцахыг эрмэлздэг гэж хариулсан байна. Харин алба хаагчдын 57 хувь буюу 910 алба хаагч би өөрийн нөхцөл боломжийн хил хязгаараас давсан ачаалалтай ажиллаж байгаа талаар мэдрэмж ихэвчлэн болон үргэлж төрдөг гэсэн байна.

Мөн 888 алба хаагч буюу 55 хувь нь бүх зүйлээс холдон хөндийрч, амрахыг хүсэж байна гэсэн мэдрэмжтэй ажиллаж байна гэж хариулсан байна. Дээрх үзүүлэлтээс дүгнэхэд алба хаагчдын дийлэнх буюу 47.5 - 80 хувь нь ажлаас халширсан, хамт олонтойгоо таарамжгүй, хөндий харилцаатай байж болзошгүйг илтгэж байна. Тэгвэл байгууллагын хөдөлгөгч хүч, амин сүнс нь алба хаагчид, хамт олон байдаг ба чухам тэд нэгэн бие бүрэлдэхүүн болж дуу гаргавал дуу нэгтэй, дугтарвал хүч нэгтэй байж бүхий л зүйлсэд манлайлагч байх чадвар дутагдаж буйг харж болохоор байна.

Зураг 3. Ажлаас халшрах хам шинжийг алба хаагчдын насны ангилалтай харьцуулсан үзүүлэлт:

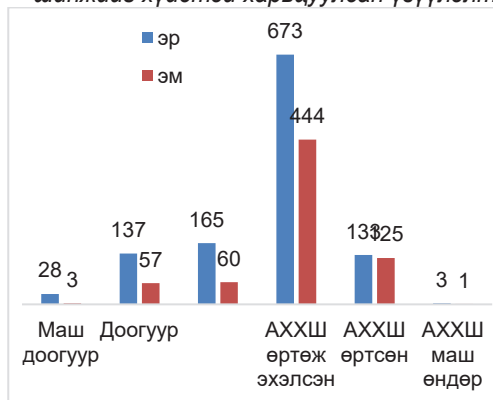
Судалгаанд 18-30 насны 265 алба хаагчийн 82.2 хувь, 26-30 насны 287 алба хаагчийн 84.6 хувь, 31-36 насны 467 алба хаагчийн 86.5 хувь, 37-40 насны 290 алба хаагчийн 90 хувь, 41-45 насны 204 алба хаагчийн 87.2 хувь, 46-50 насны 70 алба хаагчийн 81.4 хувь 51-ээс дээш насны 21 алба хаагчийн 85.7 хувь ажлаас халшрах хам шинжид өртсөн байна. Дээрх зургаас харахад алба хаагчид 40 нас хүртэл ажлаас халшрах хам шинж 2.4-3.5 хувиар өсөж байгаа үзүүлэлтийг харж болохоор байна.

МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛЬ САХИУЛАХ УЯА

Зураг 4. Ажлаас халшрах хам шинжийг хүйстэй харьцуулсан үзүүлэлт:

Судалгаанд оролцсон 630 эмэгтэй алба хаагчийн 60 буюу 9.5 хувь нь ажлаас халшрах хам шинж доогуур буюу илрээгүй бол 444 буюу 70.4 хувь нь дунд зэрэг буюу өртөж эхэлсэн, 126 буюу 19.9 хувь нь өндөр, маш өндөр илэрсэн бөгөөд сэтгэл зүйн үйлчилгээ шаардлагатай байна.

Харин 974 эрэгтэй алба хаагчийн 165 буюу 16.9 хувь нь ажлаас халшрах хам шинж доогуур, 673 буюу 69 хувь нь дунд зэрэг буюу өртөж эхэлсэн, 136 буюу 13.9 хувь нь өндөр, маш өндөр илэрсэн бөгөөд сэтгэл зүйн үйлчилгээ шаардлагатай байна.

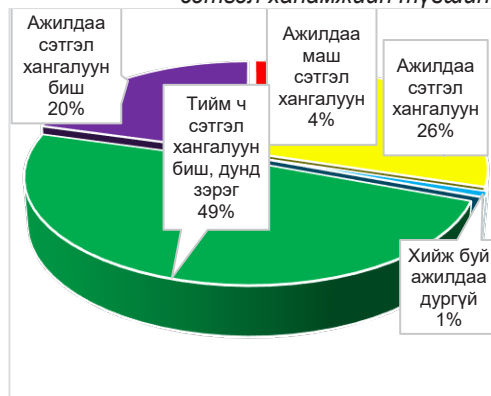
Судалгаанаас харахад шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын эмэгтэй алба хаагчийн хувьд эрэгтэй алба хаагчаас илүү ажлаас халшрах хам шинжид өртөж, сэтгэл зүйд илүү хүнд хэлбэрээр илрэх хандлагатай үр дүн үзүүлсэн байна.

Шалтгааныг тодруулбал хорих байгууллагад ажиллаж буй эмэгтэй алба хаагчид нь эрэгтэй алба хаагчдын адил үүрэг гүйцэтгэх, цэргийн норм норматив биелүүлэхээс гадна, онц хүнд, хүнд гэмт хэрэг үйлдсэн эрэгтэй хоригдол, хоригдогчтой ажил үүргийн хувьд ажиллах, илүү цагаар болон уртасгасан цагаар өндөр ачаалалтай ажиллахаас гадна эмэгтэй ажилтны хувьд албан тушаалын карьер дэвших магадлал хязгаарлагдмал зэргээс шалтгаалан ажлаас халшрах хам шинжид өртөх магадлал өндөр байна.

Ажилтны ажлын сэтгэл ханамж нь ажил, хөдөлмөртөө хэрхэн хандаж буй хандлага, ажлаасаа хүлээн авч буй эерэг болон сөрөг үр дүн хоёрын хоорондох ялгаанаас үүсэн бий болдог байна. Ажлын сэтгэл ханамжийг үнэлэх сорилын үр дүнгээс харахад судалгаанд хамрагдсан алба хаагчдын 42.2 хувь буюу 46 алба хаагч сэтгэл ханамжтай гэж үнэлэгдсэн бол 56.9

хувь нь буюу 62 алба хаагч нь ажил дээрх хүлээлт ба ажлын байран дахь бодит нөхцөл байдал хоорондын үл нийцэх байдалд 3, 4-р түвшний сэтгэл ханамжгүй гэж үнэлэгдсэн нь нэлээн өндөр үзүүлэлттэй байгааг харж болохоор байна.

Зураг 5. Алба хаагчдын ажлын сэтгэл ханамжийн түвшин:

Ажилтан, алба хаагчийн ажлын сэтгэл ханамжийн түвшин буурах үзүүлэлт нь ажлаас халшрах хам шинжийг бүрдүүлэхэд шууд хамаарал бүхий хүчин зүйлс болж байгаа бөгөөд ажилтан ажлын сэтгэл ханамжгүй удаан хугацаанд ажиллахад хөдөлмөрлөх сэтгэл зүй эмгэгших, ажлын бүтээмж буурах, сонирхолгүй болох, ажлаас авах сэтгэл зүйн таашаал, ханамж буурах, ажил амьдралын зорилгод сөрөг нөлөө үзүүлдгийг дурдах нь зүйтэй.

Хүснэгт 1. Ажлаас халшрах хам шинж ба сэтгэл ханамжийн хамаарлын статистик үзүүлэлт:

		Сэтгэл ханамж
Сэтгэл зүйн шавхагдал буюу тамирдалт	Pearson Correlation	.408**
	Sig.	.000
Харилцааны хөндийрөл	Pearson Correlation	.399**
	Sig.	.000
Хувийн ажлын бууралт	Pearson Correlation	-.196*
	Sig.	.043
Ажлаас халшрах хам шинж	Pearson Correlation	.294**
	Sig.	.002

Ажлаас халшрах хам шинж, ажлын сэтгэл ханамжийн хооронд ($r=0.294^{**}$) шууд хамааралтай байна. Энэ нь ажлаас халшрах хам шинжид ажлын сэтгэл ханамж голлох

нөлөө үзүүлдэг төдийгүй ажлын сэтгэл ханамжийн түвшин буурахад ажлаас халшрах хам шинжийн ерөнхий индекс өсөх хамааралтай байна. Мөн хувийн ажлын бууралт сэтгэл ханамжийн хооронд (г.-0.196*) сөрөг сул хамааралтай, сэтгэл зүйн шавхагдалтай (г.0.408*) шууд хамааралтай байгаа нь сэтгэл санааны хувьд хүнд хэцүү, дарамт бүхий ажилтай удаан хугацаагаар ажилласны эцэст үүсдэг бие махбод болон сэтгэлзүй, сэтгэл санааны шавхагдал буюу сульдалтай холбон үзэж болох юм. Мөн сэтгэл ханамж харилцааны хөндийрөл 2 хооронд (г.0.399*) шууд хамааралтай байгаа ажлын сэтгэл ханамж буурахад ажлын харилцааны хөндийрөлд орох хандлагатайг харуулж байна.

Алба хаагчид ажлаас халширсан, ажилдаа сэтгэл ханамжгүй байдлаа бүтээлч бусаар идэвхтэй илэрхийлж байгаа тохиолдолд ажлаас гарах, харин ханамжгүй байдлаа бүтээлчээр идэвхтэй илэрхийлж байгаа тохиолдолд ажил, анги байгууллагынхаа алдаа дутагдлыг шүүмжлэх, муу хэлэх байдалтай байдаг бол зарим нь энэ бүхэн надад хамаагүй гэсэн байр сууринаас хандаж ажлаа хийсэн дүр эсгэх, оромдох, ажлаа таслах, хоцрох гэх мэт үйл хөдлөлтэй байдаг нь анги байгууллагын аюулгүй байдалд сөргөөр нөлөөлөх нөхцөл бүрдүүлж байдаг учраас анхаарал хандуулах шаардлагатай болж байна.

Дүгнэлт

1. Байгууллагын албан хаагчийн эрх зүйн байдлыг хууль тогтоомжийн хувьд өнөөгийн нөхцөлд хангалттай хуульчлагдсан хэдий ч практик хэрэгжилт нь хангалтгүй, асуулгад оролцсон алба хаагчдын өгсөн судалгааны үр дүнгээс харахад 509 буюу 44.8 хувь нь зүрх судасны өвчлөл, 462 буюу 40.7 хувь нь хоол боловсруулах замын өвчлөл дийлэнхийг эзэлж байна. Энэ нь ажлын байрны стрессээс болж үүсэх магадлалтай гэж үзлээ.

2. Байгууллагын зүгээс алба хаагчдыг эрүүл мэндийн шинжилгээ үйлчилгээнд хамруулах, эрүүл мэндийг сахин хамгаалахад чиглэсэн цогц бодлого авч хэрэгжүүлэх шаардлагатайгаас гадна байгууллагын хэмжээнд алба хаагчдын дунд ажлаас халшрах хам шинж их байна. Энэ нь хэт их ачаалалтай, стресстэй байгаагаас шалтгаалж байна гэж үзлээ.¹

Ашигласан материал

1. Я.Адьяа “Менежментийн ухаан” УБ., 2002 он

2. Г. Дагважамц “Менежмент” УБ., 2004 он

3. Х. Лутчимэг “Удирдахуйн ухаан” УБ., 2015 он

4. Н. Отгонбаяр “Менежмент” УБ., 2007 он

5. Д. Наранцэцэг “Хүний нөөцийн менежмент” УБ., 2012 он

6. Ц. Цэцэгмаа. Хүний нөөцийн менежмент. - УБ., 2014 он

7. Н. Цэнд, Г. Батхүрэл. Менежмент. УБ. 2013 он

8. А.Я. Кибанов, Основы управления персоналом. 2005 он

9. M. Armstrong. A. Handbook of HRM Practic8 9 th ed., 2003 он

10. Д. Думбаяр, БНМАУ-ын засан хүмүүжүүлэх хөдөлмөрийн байгууллагын талаар гаргасан хууль, эрхийн баримт бичгийн эмхэтгэл. - УБ. 1991 он

11. А. Лхагва, Д. Даваа-Очир Монгол Улсын ШШГБ-ын түүхэн замнал. УБ., 2011 он

12. Ц. Очгэрэл, Д. Дамдинцэрэн, Г. Галбадрах. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын үүсэл, хөгжлийн түүхэн товчоо. УБ., 2021 он

13. Б. Дашзэвэг Засан хүмүүжүүлэх хөдөлмөрийн сурган хүмүүжүүлэх зүй. УБ., он

14. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ерөнхий газрын 2010-2019 оны тайлан

15. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ерөнхий газрын 2010-2019 оны хүний нөөцийн хөдөлгөөний мэдээ.

¹ “Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын хүний нөөцийн бодлого, хэрэгжилт” суурь судалгааны ажлын тайлангаас. 2023

ШҮҮХИЙН ШИЙДВЭР ГҮЙЦЭТГЭХ БАЙГУУЛЛАГЫН ЭЭЛЖИЙН АЛБА ХААГЧДЫН АЖИЛ, АМРАЛТЫН ЦАГИЙН ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТ, ТҮҮНИЙГ БОЛОВСРОНГУЙ БОЛГОХ НЬ

LEGAL REGULATION OF WORK AND REST HOURS OF OFFICERS ON COURT EXECUTION OF COURT DECISIONS AND REFINE IT

Ч.Дашням

ДХИС-ийн Ахлагчийн мэргэжлийн сургалт-үйлдвэрлэлийн төвийн Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн албаны тэнхимийн ахлах багш, ахмад

Dashnyam Ch.

Senior teacher of the Department of Court Decision Execution Service of the Elder Professional Training and Production Center, Captain

Хураангуй: Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага, тэр дундаа хорих байгууллагын нийт алба хаагчдын 60 орчим хувийг ээлжийн алба хаагчид буюу харуул хамгаалалтын алба хаагчид эзэлдэг. Ээлжийн алба хаагчдын эрх зүйн байдал бол энэ байгууллагын үйл ажиллагааны үндэс суурь бөгөөд тэдний сэтгэцийн болон биеийн эрүүл мэндийн байдалд анхаарал хандуулж нийгэм, эдийн засаг, хууль зүйн баталгааг маш сайн хангах явдал нэн чухал билээ. Эдгээр алба хаагчдын маань хуульд заасан эрх зүйн байдал бүрэн хангагдахгүй байгаа явдал нь тэдний гэр бүл, амьдрал ахуйд төдийгүй байгууллагын үйл ажиллагаанд сөргөөр нөлөөлж байгаад бодлого боловсруулагчдын анхаарлыг хандуулах цаг нэгэнт болсон гэдэгтэй хэн бүхэн санал нийлэх биз. Ээлжийн алба хаагчдын эрх зүйн байдлыг боловсронгуй болгох хамгийн эхний алхам бол тэдний ажил, амралтын цагийг боловсронгуй болгох явдал юм.

Abstract: About 60% of the total number of employees of judicial decision-making institutions, including prisons, are duty officers or security guards. The legal status of shift workers is the basis of the operation of this organization, and it is very important to pay attention to their mental and physical health and provide social, economic, and legal guarantees. Everyone would agree that it is high time to draw the attention of policymakers to the fact that the legal status of these employees is not fully satisfied, which affects not only their families and lives, but also the organization's activities. The first step in improving the legal status of shift workers is to improve their working and rest hours.

Түлхүүр үгс: Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага, ээлжийн алба хаагч, ажлын цаг, амралтын цаг

Key words: Court decision enforcement agency, Duty officer, Working hours, Break time

Манай улсын хэмжээнд байнгын буюу 24 цагийн харуул манаа гүйцэтгэдэг цөөхөн хэдэн байгууллагын нэг нь Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага цаашид "ШШГБ" гэх билээ. Нийгэмд аюултай гэмт хэрэг үйлдэж, бусдыг бие махбодь, сэтгэл санаа болон эдийн засгийн хувьд хохироон, хуулийн дагуу ял шийтгэл эдлэж байгаа гэмт этгээдүүдийг шүүхийн тогтоол, шийдвэрийн дагуу зохих газарт нь нийгмээс тусгаарлан ял эдлүүлэх үүрэг бүхий энэ хүнд хэцүү албанд манай байгууллагын харуул хамгаалалтын алба хаагчид хоёргүй сэтгэлээр зүтгэж ирсэн билээ.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуульд Хорих байгууллагын аюулгүй

байдлыг хангах үйл ажиллагааг "аюулгүй байдлын удирдлага, зохион байгуулалт, техникийн хяналт, хамгаалалт, биечилсэн хяналт, хамгаалалт, аюулгүй байдлын түвшин, эрсдэлийг үнэлэх, гүйцэтгэх ажил"¹ хэмээн төрөлжүүлэн зааж өгсөн. Эдгээрийн хамгийн чухал хэсэг нь биечилсэн хяналт, хамгаалалтын үйл ажиллагаа буюу харуул хамгаалалтын бие бүрэлдэхүүний хүчээр хорих ангийн аюулгүй байдал, улмаар нийгмийн аюулгүй байдлыг хангах үйл ажиллагаа билээ. ШШГБ-ын харьяа хорих анги, шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх газруудад биечилсэн хяналт, хамгаалалтыг ихэвчлэн 24\48 цагийн хуваарьтайгаар буюу 3 ээлжийн хуваарьтайгаар зохион

¹ www.legalinfo.mn

байгуулсаар ирсэн. Энэ нь нэг талаас уламжилж ирсэн арга барил, хуваарь мэт ойлгогдож ирсэн бол угтаа тэдгээр алба хаагчдын маань эрүүл мэндэд асар их хор хөнөөлтэй зүйл гэдгийг бид тэр бүхэн анзаардаггүй.

Өнөөдөр ШШГБ-ын ээлжийн алба хаагчдын хувьд нэн тэргүүнд тулгамдаж буй нэг асуудал нь тэдний ажил, амралтын цагийн тухай асуудал юм. ШШГБ-д ажиллаж буй ээлжийн алба хаагчид нь жирийн Харуул хамгаалалтын албаны ажилтан бус өдөр, шөнийн цагт нүд цавчих эрхгүй үүрэг гүйцэтгэдэг мэргэжлийн алба хаагчид байдаг. Ээлжийн үүрэг гүйцэтгэдэг алба хаагчид нь олон жил ажиллаад ирэхээрээ нойргүйдэх, стресстэх байдал давамгайлж, зүрх судасны өвчлөлд өртөх магадлал маш өндөр болж ирдэг. ШШГБ-ын удирдлагууд төдийгүй Хууль зүйн асуудал эрхэлсэн засгийн газрын гишүүн, яамны эрх бүхий албан тушаалтнууд, бодлого боловсруулагчид маань энэ байгууллагын нийт алба хаагчдын 60-70 хувийг эзэлдэг эдгээр ээлжийн алба хаагчдын эрүүл мэндэд анхаарал хандуулж, боловсон хүчний бодлого явуулан, ажил амралтын цагийг нь зохицуулах нь туйлын чухал тулгамдсан асуудлуудын нэг болсоныг анзаарч харах нь чухал байна.

Тийм л учраас ШШГБ-ын ээлжийн алба хаагчдын ажил, амралтын цагийн тухай судалгаа явуулж, дүн шинжилгээ хийн, улмаар судалгааны үндэслэлтэйгээр бодит байдалд тулгараад байгаа асуудлыг шийдвэрлэх гарц, гаргалгааг дэвшүүлэн тавихыг зорьж энэхүү илтгэлийг бэлтгэлээ.

ШШГБ-ын ээлжийн алба хаагчдын ажлын цагийн хуваарь нь 24\48 буюу 3 ээлжээр зохион байгуулагдаж, зохицуулагдсаар ирсэн. Бүр алба хаагчид дутагдалтай, хомсдолтой хүнд хэцүү үеүдэд 24\24 цагаар буюу 2 ээлжээр үүрэг гүйцэтгэж байсан түүхэн үеүд ч бий. Зарим газарт одоо ч байсаар байна.

2017 онд шинэчлэн батлаж, мөрдөж эхэлсэн ШШГТ хуульд анх удаа ээлжийн алба хаагчдын үүрэг гүйцэтгэх ажлын цагийн тухай тусгаж өгсөн нь маш онцгой үйл явдал болсон. Тухайлбал: Хуулийн 245 дугаар зүйлийн 245.2 дахь хэсэгт: “Хорих ангийн алба хаагч биечилсэн хамгаалалт, жижүүрийн үүргийг дөрвөн ээлжээр гүйцэтгэнэ” хэмээн заасан. Энэ нь шууд угтаар 24\72 цагийн хугацаагаар үүрэг

гүйцэтгүүлэх тухай асуудал боловч нөгөө талаараа 8\24 цагийн ээлжээр үүрэг гүйцэтгэх тухай асуудал ч байж болох юм. Гэхдээ ийнхүү богинохон хугацаанд ээлж солилцох асуудал нь манай байгууллагын хувьд төдийлөн тохиромжгүй хэмээн үзэж, ач холбогдол өгдөггүй.

Хөдөлмөрийн тухай хуульд зааснаар:

Ажлын цаг

- Долоо хоногийн ажлын цаг нь 40 хүртэл цаг байна.

- Ердийн ажлын өдрийн үргэлжлэл 8 хүртэл цаг байна.

- Ажлын дараалсан хоёр өдрийн хоорондох тасралтгүй амралт нь 12 цаг ба түүнээс дээш хугацаатай байна.²

Хөдөлмөрийн хуульд зааснаар ажлын цаг ийм байдлаар зохицуулагдсан. Ээлжийн алба хаагчдын ажлын цагийг дээрх ажлын цагт шилжүүлэн тооцвол: 24\48 буюу 3 ээлжийн хуваарьтай гэж тооцвол 7 хоногт 48-72 цагийн хугацаанд ажиллаж байна. Эдгээрийн 16-24 цаг нь шөнийн цагийн ажил байна.

Магадгүй ШШГБ-ын ээлжийн ажлыг хөдөлмөрийн хэвийн нөхцөл биш гэж үзэж, тайлбарлах тохиолдол гарна. Хэвийн бус нөхцөл гэж үзээд нэмэгдэл цалин, урамшуулал авч байгаа гэх тайлбар ч бий болно. Тэгвэл эдгээр алба хаагчдын маань эрүүл мэндийг хэн нөхөж өгөх вэ? гэсэн асуулт зүй ёсоор тавигдана.

Ээлжийн алба хаагчдын ажлын цагийг хамгийн цэврээр буюу хийсвэрээр бодож тооцоолоход ийм байна. Гэтэл бодит байдалд буюу практикт ээлжийн алба хаагчид маань 24 цагийн харуул хамгаалалтын үүрэг гүйцэтгээд зогсохгүй ажлын цагаа сунгаж ажиллах тохиолдол маш их байдаг. Тухайлбал: Өглөө алба хаагчид 9 цагт цуглах ажлын цагийн хуваарьтай бол зарим анги, байгууллагын онцлог газарзүйн байршлаас шалтгаалан 1-3 цагийн хугацаанд явж ажилдаа хүрдэг нөхцөл байдлууд ч бий. Алба хаагчид хэдийгээр цагтаа цуглах хэдий ч рапортод орж удирдлагаас үүрэг, чиглэл авах үйл ажиллагаа нь хамгийн багадаа 1-2 цагийн хугацаанд явагддаг. Ээлж хүлээлцэх үйл ажиллагаа хамгийн багадаа 30 минут орчим явагдана. Ээлжнээс буугаад удирдлагаас үүрэг чиглэл авна. Ингэснээр хамгийн багадаа 2-3 цагийн дараа ээлжнээс буудаг. Ингээд бодоход бодит байдалд 24 цагийн үүрэг гүйцэтгэх хугацаа маань хамгийн

² www.legalinfo.mn

МОНГОЛ УЛСЫН ХАМГААЛТЫН
ШҮҮХИЙН ШИЙДВЭР ГҮЙЦЭТГЭЛ СУДЛАЛ

багадаа 26-30 цаг бол өөрчлөгддөг. Зарим анги, байгууллагууд харуул хамгаалалтын алба хаагчдын хүн хүч дутмаг байдлаас шалтгаалан зарим ээлжнээс буусан алба хаагчдаа өдрийн цагаар хуяглан хүргэлт, аж ахуйн ажлууд зэрэг цаг үеийн ажлуудад дайчлан ажиллуулах тохиолдол элбэг бий. Энэ нь тэдгээр алба хаагчдын сэтгэл зүй, биеийн эрүүл мэндэд маш сөргөөр нөлөөлдөг үйл явц юм. Ялангуяа шинэ тутам ажилд орсон алба хаагчдын хувьд энэ нь тэдний өөрсдийн төдийгүй ар гэрийн гишүүдийн хувьд маш их дарамт, стрессийг бий болгодог сөрөг нөлөөлөл бүхий үйл ажиллагаа билээ. Энэ нөхцөл байдлаас шалтгаалан хамгийн наад зах нь стресс, ядаргаагаа тайлах буруу арга аргачлалаар \архидан согтуурах гэх мэт\ ажиллах, бүр ажлаасаа гарах хүртэл нөхцөл байдал бий болдог. Энэ бол бодит үнэн.

ШШГБ-д ажиллаж буй ээлжийн алба хаагчдын ажлын цагийг сунгадаг бас нэгэн тохиолдол буюу бодит жишээний нэг нь ээлжийн хуваарь өөрчлөгдөх асуудал юм. Холбогдох хууль, журамд зааснаар ээлжийн хуваарийг сар тутам шинэчлэн, өөрчлөх ажил явагддаг бөгөөд зарим тохиолдолд ээлжийн хуваарь өөрчлөгдөх үед 24 цагийн үүрэг гүйцэтгэсэн ээлжийн алба хаагч үргэлжүүлэн дахин 24 цагийн хугацаанд үүрэг гүйцэтгэх тохиолдол түгээмэл байдаг. Энэ бол ээлжийн алба хаагчийн ажил, амралтын цагийн горимыг алдагдуулж буй хамгийн ноцтой зөрчилүүдийн нэг юм.

ШШГБ-ын ээлжийн алба хаагчдын ажил, амралтын цагийн тухай зохицуулсан хамгийн чухал эрх зүйн баримт бичиг бол ШШГЕГ-ын даргын 2013 оны 04 дүгээр сарын 24-ний өдрийн А/82 дугаар тушаалаар батлагдсан “ШШГБ-ын хөдөлмөрийн дотоод журам”³ юм. Энэ журамд Хөдөлмөрийн хуулийн 70 дугаар зүйл буюу дээр дурьдагдсан ажил, амралтын цагийн тухай мөн дурьдаж өгсөн. Мөн Хөдөлмөрийн хуулийн 76, 77 дугаар зүйлд заасан баяр, амралтын өдрүүдэд нийтээр амрах тухай ч мөн зааж өгсөн. Ээлжийн ажилтай алба хаагчид маань эдгээр баяр, амралтын өдрүүдэд ч ажилласаар л байдаг. Ингэж ажилласныхаа төлөө бусад алба хаагчдынхаа л адил тогтсон цалин, хөлсөө авдаг. Тэдэнд

нэмэгдэл цалин хөлс бодох тухай асуудал огт яригддаггүй.

Дээрх журмын 6.5 дахь хэсэгт: “Ээлжийн ажилд дараагийн хүн ирэхээс өмнө ажлын байраа орхиж явахыг хориглоно. Байгууллагын захиргааны санаачилгаар илүү цагаар болон амралтын өдөр ажиллуулсан алба хаагчийг нөхөн амруулаагүй бол түүнд 1.5 дахин нэмэгдүүлсэн цалин хөлс олгоно” хэмээн заасан. Бодит байдалд ээлжийн ажилд дараагийн алба хаагч ирэхгүй тохиолдол маш их гардаг. Дараагийн алба хаагч ирээгүй байхад өмнөх алба хаагчийг ээлжнээс нь буулгах явдал бол манай байгууллагад байж болшгүй хариуцлагын асуудал юм. Энэ нь харуул хамгаалалтын тасралтгүй үйл ажиллагааг хангахтай харшилдах нөхцөл байдал гэдгийг хэн бүхэн ойлгоно. Гэхдээ энэ нь ажилдаа ирэхгүй, хоцорч ирдэг алба хаагчийн буруутай үйл ажиллагаа байсаар байтал үүрэг гүйцэтгэж байсан ээлж хамт олныг бүхэлд нь ээлжнээс нь буулгахгүй шийтгэх, ажлын цагийг сунгах тохиолдол хамгийн түгээмэл байдаг. Энэ бол манай байгууллагын удирдах албан тушаалтнуудын маш буруу шийдвэр, удирдах арга барилын буруу тогтолцоо юм. 24 цагийн харуул хамгаалалтын үүрэг гүйцэтгэсэн алба хаагч нэмэгдлээр 8-12 цагийн, бүр дахин 24 цагийн хугацаанд үүрэг гүйцэтгэх асуудал бол байж болшгүй хүний эрхийн зөрчил. Бодит байдалд ШШГБ-ын хэмжээнд ийм зөрчил маш их гардаг. Гэхдээ мөрдөс зүүсэн цэргийн алба хаагчид маань удирдлагын шийдвэрийг сөрөх эрхгүй үүргээ гүйцэтгэсээр байдаг.

Нөгөө талаар ингэж цаг сунгаж ажилласан алба хаагчдын ажлын бүтээмж ямар байх тухай асуудлыг хөндөж ярихад ч бэрх. Ядарсан үедээ жолоо барих нөхцөл байдалтай зүйрлэхэд ч багадмаар. Ийм л нөхцөл байдлыг хоригдол, хоригдогчид этгээдийн анхаарлыг маш их татаж, тэдний зүгээс гэмт хэрэг, зөрчил үйлдэх сайхан боломж, нөхцлийг бүрдүүлдэг гэж хэлж болно. ШШГБ-ын түүхэнд үйлдэгдсэн орголт болон гэмт хэрэг, зөрчлийн тодорхой хувийг ийм нөхцөл байдалд үйлдэгдсэн гэмт хэрэг, зөрчил эзэлдэг гэдгийг манай удирдах алба хаагчид маш сайн мэддэг. Мэддэг хэрнээ нүдэнд дасал болсон арга барилаараа ажилласаар л байдаг. Энэ нь нэг талаасаа

³ Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн албаны сургууль. Эрх зүйн баримт бичгийн эмхэтгэл. УБ., 2020. 300 дахь тал

алба хаагчдын орон тоо дутуу нөхцөл байдалтай бол гарцаагүй нөхцөл байдлыг бий болгодог.

ШШГБ-ын ээлжийн алба хаагчдын ажил, амралтын цагийг боловсронгуй болгох хамгийн үр дүнтэй алхам бол:

1. Алба хаагчдын ажиллах урам зоригийг нэмэгдүүлж, боловсон хүчиний тогтвортой байдлыг хангах

2. Ээлжийн алба хаагчдын орон тоог нэмэгдүүлж, ажиллах хүчиний нөөцийг бүрдүүлэх гэсэн 2 арга зам юм.

Алба хаагчдын ажиллах урам зоригийг нэмэгдүүлж, боловсон хүчиний тогтвортой байдлыг хангах:

Өнөөдөр ШШГБ-ын хэмжээнд 3000 гаруй алба хаагчид ажиллаж байгаагийн 60 орчим хувийг ээлжийн алба хаагчид эзэлж байна. Сүүлийн 10 жилийн судалгааны дүнгээс үзэхэд жилд дунджаар 400 орчим алба хаагч буюу нийт алба хаагчдын 13% орчим нь 1270 орчим нь чөлөөлөгдсөн, 50 орчим нь халагдсан, 70 орчим нь тэтгэвэр тогтоолгосон⁴ өөрсдийн хүсэлтээрээ ажлаас чөлөөлөгдсөн, захиргааны санаачилгаар халагдсан болон өндөр насны тэтгэвэр тогтоолгодог. Мөн энэ хэмжээний алба хаагчид шинээр томилогддог. Эдгээр алба хаагчдын мөн л 60 орчим хувийг ээлжийн алба хаагчид эзэлж байгаа ба ажлаас чөлөөлөгдөж байгаа алба хаагчдын чөлөөлөгдөж буй шалтгаан нөхцлийг судлан үзэхэд хамгийн өндөр хувь эзэлж буй шалтгаан нь ажлын ачаалал их буюу судалгаанд хамрагдсан 2701 хүнээс 523 буюу 20% нь ажлын ачаалал их, 401 буюу 15% нь ажлын байрны дарамт их хэмээн хариулсан байдаг. Өөрсдийн хүсэлтээрээ ажлаас чөлөөлөгдөж байгаа болон захиргааны санаачлагаар ажлаас халагдаж байгаа алба хаагчдын хувьд ажлаас халшрах хам шинж бүхий сэтгэл зүйтэй, тэдний гэр бүлийн гишүүдийн сэтгэл зүйн бэлтгэл дутуу хангагдсан зэрэг нөхцөл байдлуудтай зайлшгүй холбогддог. Энэ нь нөгөө л ажил, амралтын цагийн горим алдагдсан нөхцөл байдалд дасан зохицож чадаагүйтэй холбоотой. Ажлаас халагдсан, чөлөөлөгдсөн алба хаагчдын оронд шинээр алба хаагчид томилуулан авах асуудал нь сургалтад суулгаж бэлтгэхээс авахуулаад ажилд нь дасгаж, туршлагажуулах хүртэл маш их цаг хугацааг шаарддаг үйл ажиллагаа юм. Энэ хугацаанд нөгөө л

цөөхөн хэдэн ээлжийн алба хаагчид маань ачааны хүндийг үүрч, ажилласаар ирдэг ч зарим нь мөн л ажлын ачааллаасаа шалтгаалан шантарч эхэлдэг. Энэ бол алба хаагчдын ажиллах урам зоригийг нэмэгдүүлэх, боловсон хүчиний тогтвортой байдлыг хангахад хамгийн ихээр сөрөг нөлөөлөл үзүүлж буй бодит хүчин зүйл юм.

Ээлжийн алба хаагчдын орон тоог нэмэгдүүлж, ажиллах хүчиний нөөцийг бүрдүүлэх:

Одоогийн байдлаар ШШГБ-ын харьяа анги, салбаруудын хэмжээнд байгууллагын онцлог, нөхцөл байдлаас шалтгаалан ээлжийн алба хаагчдын ажиллах хүчин нь харилцан адилгүй тоо, хэмжээтэй байна. Дунджаар 3-4 ээлжээр ажиллах хүн хүчтэйгээр зохицуулагдсан байгаа. ШШГТ хуульд заасан 4 ээлжээр үүрэг гүйцэтгэдэг зарим нэг анги, салбарууд байгаа хэдий ч энэ нь түр зуурын буюу алба хаагчид ээлжийн амралтаа аваад эхлэх үед буцаад л 3 ээлждээ орчихдог. Зарим онцлог мэргэжил, тухайлбал сувилагч, эмч зэрэг тусгай мэргэжлүүдээс шалтгаалан 2 ээлжээр ажиллах нөхцөл байдал ч бий болдог. Энэ бол Хөдөлмөрийн хуулийн 74 дүгээр зүйлийн 74.3 дахь заалтыг зөрчсөн ноцтой зөрчил юм. Эдгээр алба хаагчид маань жил бүр Хөдөлмөрийн хуульд заасан ээлжийн амралтаа биеэр эдлэх эрхтэй. Алба хаагчид ээлжийн амралтаа аваад эхлэх үесээр 3-4 ээлжийн үүрэг гүйцэтгэх алба хаагчид маань 2-3 ээлж болж багасдаг. Энэ бол бодит нөхцөл байдал юм. Ялангуяа алба хаагчдын амрахад тохиромжтой зун, намрын дулааны улиралд энэ байдлаас шалтгаалан ажлын ачаалал маш их нэмэгддэг. Хэрвээ нэгжийн удирдлага зохион байгуулалтын тохиромжтой арга хэмжээ авч чадаагүй бол энэ нь бүр хэцүү нөхцөл байдлыг үүсгэдэг. Тиймээс л ээлжийн алба хаагчдын орон тоог нэмэгдүүлж, ажиллах хүчиний нөөцийг бүрдүүлэх асуудал маш чухал юм. Хамгийн багадаа аль ч ээлжийн алба хаагчдын орон тоог 5 ээлжээр үүрэг гүйцэтгэх боломж бүхий хүний нөөцийг бүрдүүлэх шаардлагатай. Ингэж чадсан тохиолдолд ШШГТ хуулийн 245 дугаар зүйлд заасан “Ээлжийн алба хаагчдыг 4 ээлжээр үүрэг гүйцэтгүүлэх” тухай заалт амьдрал дээр биелэлээ олж, хэрэгжих юм. 5 ээлжийн алба хаагчдын 1 ээлжийн алба хаагчдын зарим нь

⁴ Дотоод хэргийн их сургууль-Эрдэм шинжилгээний нэгдсэн хүрээлэн. Шүүхийн

шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын хүний нөөцийн бодлого, хэрэгжилт судалгааны тайлан. УБ., 2020.

Хууль сахиулахуй

ээлжийн амралтаа эдлэх, зарим нь дээр дурьдсан аж ахуйн болон цаг үеийн ажлуудад өдрөөр томилогдож ажиллах гээд ШШГБ-ын үйл ажиллагааны бодит нөхцөл байдалд яв цав нийлэх логик ухагдахуун юм. Энэ нөхцөл байдлыг манай байгууллагын шийдвэр гаргах түвшний алба хаагчид, цаашилбал бодлого боловсруулагчид маань зөвөөр тунгааж үзэн, байгууллагадаа нааштай шийдвэр гаргах цаг хугацаа бол ээлжийн алба хаагчдын хувьд хамгийн чухал ач холбогдол бүхий үйл явдал байх болно.

Дүгнэлт:

ШШГБ-д ажиллаж буй ээлжийн алба хаагчдын ажлын цаг нь бодит байдалд маш урт байна. Тухайлбал: Ихэнх хорих анги, салбар нэгжүүдийн ээлжийн алба хаагчид 3 ээлж буюу 24/48 цагийн хуваарьтайгаар үүрэг гүйцэтгэдэг бөгөөд 24 цагийн ажиллах хугацаа нь хэд хэдэн хүчин зүйлсээс шалтгаалан 26-30 цаг, зарим онцгой тохиолдолд 32-48 цаг болж сунах тохиолдол элбэг байна. Энэ нөхцөл байдалд алба хаагчдын амралтын цаг төдий хугацаагаар багасаж таарах ба ажлын уртасгасан цагийн нөхцөл байдал нь алба хаагчид, ялангуяа шинэ тутам томилогдсон алба хаагчдыг ажлаас халшрах нөхцөл байдалд хүргэж, улмаар боловсон хүчиний тогтворгүй байдлыг бий болгож байна.

Ээлжийн алба хаагчдын ажлын цагийг хамгийн багаар буюу 3 өдөрт 24 цагаар үүрэг гүйцэтгэдэг хэмээн тооцож үзэхэд энэ нь Хөдөлмөрийн хуулийн 70 дугаар зүйлд заасан хэвийн ажиллах нөхцөл буюу долоо хоногийн ажлын цаг нь 40 хүртэл цаг байх, ердийн ажлын өдрийн үргэлжлэл 8 хүртэл цаг байх, ажлын дараалсан хоёр өдрийн хоорондох тасралтгүй амралт нь 12 цаг ба түүнээс дээш хугацаатай байх тухай заалтуудыг ноцтой зөрчиж байна. Бодит байдалтай харьцуулахад энэ бол хамгийн багаар тооцож үзсэн харьцуулалт юм.

ШШГБ-ын хэмжээнд ээлжийн алба хаагчдын ажил, амралтын цагийг зохицуулсан хуулийн заалт буюу ШШГТ хуулийн 245 дугаар зүйлд заасан 4 ээлжээр үүрэг гүйцэтгэх тухай агуулгыг хэрэгжүүлдэг цөөхөн хэдэн салбар нэгжүүд байгаа хэдий ч энэ нь алба хаагчдын ээлжийн амралт, хүн хүчиний дутагдалтай байдлаас шалтгаалан түр зуурын хугацаанд хэрэгжиж, өмнө нь хэрэгжиж байсан 3 ээлжээр үүрэг гүйцэтгэх хуваарь руугаа орох тохиолдол түгээмэл

байна. Зарим тохиолдолд 2 ээлжээр үүрэг гүйцэтгэх тохиолдол ч байсаар байна.

ШШГБ-ын ээлжийн алба хаагчдын ажил, амралтын цагийг боловсронгуй болгох хамгийн үр дүнтэй алхам бол:

1. Алба хаагчдын ажиллах урам зоригийг нэмэгдүүлж, боловсон хүчиний тогтвортой байдлыг хангах бодлого хэрэгжүүлэх;

2. Ээлжийн алба хаагчдын орон тоог нэмэгдүүлж, ажиллах хүчиний нөөцийг бүрдүүлэх гэсэн 2 арга зам юм. Эдгээр арга замуудыг ШШГБ-ын удирдах ажилтнуудын түвшинд, улмаар Хууль зүйн салбарын Бодлого боловсруулагчдын түвшинд авч үзэн, шийдвэрлэх юм бол энэ нь Манай байгууллагын үйл ажиллагааг амжилтад хүргэх маш үр дүнтэй, чухал алхам болох болно.

Санал, зөвлөмж:

Илтгэл бичих явцад ашигласан баримт, материалуудад хийсэн дүн шинжилгээнд үндэслэн дараах санал зөвлөмжүүдийг боловсруулан танилцуулж байна. Үүнд:

-ШШГТ хуулийн 245 дугаар зүйлд заасан “Ээлжийн алба хаагчдыг 4 ээлжээр үүрэг гүйцэтгүүлэх” тухай заалтыг хэрэгжүүлэхийн тулд ШШГБГ болон харьяа хорих анги, салбар нэгж бүрийн ээлжийн алба хаагчид хамгийн багадаа 5 ээлжээр үүрэг гүйцэтгэх орон тоог бүрдүүлэх;

-Одоо байгаа дотоод нөөц бололцоогоо зөв ашиглахын тулд хүний нөөцийн зөв бодлого хэрэгжүүлж, алба хаагчдын тогтвор суурьшилтай ажиллах нөхцөл боломжийг хангах, алба хаагчид болон тэдний гэр бүлийн сэтгэл зүйд эерэг нөлөөлөл үзүүлэх бодлого, арга хэмжээ хэрэгжүүлэх;

-Ээлжийн алба хаагчдын илүү цаг, баяр, амралтын өдрүүдэд ажилласан цагийн урамшууллыг нөхөн тооцдог цалин хөлсний тогтолцоог бий болгох;

-Удирдах алба хаагчдын удирдах арга барилыг сайжруулж, ялангуяа ээлжийн алба хаагчдын ажлын онцлог, нөхцөл байдлыг ойлгож, мэдрэх, ажлаа зөв, оновчтой зохион байгуулах арга барил бүхий удирдлагыг бий болгон төлөвшүүлэхэд бодлогын түвшинд анхаарах.

Ашигласан материал

- Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль (2017)
- Хөдөлмөрийн тухай хууль (1999)

- ШШГБ-ын хөдөлмөрийн дотоод журам (2013)
- Хорих ангийн харуул хамгаалалтын журам (2017)
- ДХИС-Эрдэм шинжилгээний нэгдсэн хүрээлэн. ШШГБ-ын хүний нөөцийн бодлого, хэрэгжилт судалгааны тайлан. - УБ., 2020.

- Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн албаны сургууль. Эрх зүйн баримт бичгийн эмхэтгэл. -УБ., 2020.
- Нарангэрэл, С. Монголын эрх зүйн англи, орос, латин хадмал эх толь бичиг. -УБ., 2015.

Дурынсүрэн Очирсүх

ГАЗРЫН ТОСНЫ БҮТЭЭГДЭХҮҮНИЙ ХЭРЭГЛЭЭНИЙ БАЙДАЛД ХИЙСЭН ШИНЖИЛГЭЭ

ANALYSIS OF PETROLEUM PRODUCTS USAGE

С.Байгалмаа

ДХИС-ийн докторант, дэд хурандаа

Baigalmaa S.

Lieutenant Colonel, Ph.D., candidate, University of Internal Affairs

П.Мөнхтуяа

ХААИС, доктор

Munkhtuya B.

Ph.D., Mongolian University of Life Sciences

Б.Саранцэцэг

ДХИС, доктор, дэд хурандаа

Sarantsetseg B.

Lieutenant Colonel, Ph.D, University of Internal Affairs

Хураангуй: Газрын тосны салбар нь аливаа улс орны тусгаар тогтнол, аюулгүй байдал, эдийн засаг, нийгмийн хөгжлийн чиг хандлагад нөлөөлөх стратегийн ач холбогдолтой салбар бөгөөд манай улсын хувьд эдийн засгийн суурь үнийг бүрдүүлэгч, импортоос бүрэн хамааралтай, түлш эрчим хүчний салбарын гол бүрэлдэхүүн хэсэг болдог.

Монгол Улсын хувьд газрын тосны бүтээгдэхүүний хэрэглээ жилээс жилд өсч, 2020 онд 1.9 сая тн, 2021 онд 1.8 сая тн, 2022 онд 1.9 сая тонныг хэрэглэж, 2000 онтой харьцуулбал хэрэглээ 4 дахин өсөөд байгаа бөгөөд цаашид урт хугацаанд нэмэгдэх хандлагатай¹ байгаа тул хэрэглээнд нөлөөлж буй хүчин зүйлийн хамаарлыг тодорхойлох судалгааг хийлээ.

Abstract: The oil sector is a strategically important sector that affects the independence, security, economic and social development trends of any country. It is the main component of the fuel and energy sector, which forms the base price of the economy for our country and is completely dependent on imports.

For Mongolia, the consumption of oil products is increasing year by year, 1.9 million tons in 2020, 1.8 million tons in 2021, and 1.9 million tons in 2022. Compared to the year 2000, the consumption has increased 4 times, and there is a tendency to increase in the future², so the consumption A study was conducted to determine the relationship between the influencing factors.

Түлхүүр үг: Газрын тосны бүтээгдэхүүн, хэрэглээ, эрэлт

Keywords: Petroleum products, consumption and demand

Дэлхийн хүн амын өсөлт нь түлш, эрчим хүч ихээр хэрэглэхийг шаардаж, орчин үеийн голлох үйлдвэрлэлээс гарсан бүтээгдэхүүний өөрийн өртгийн ихэнх хувийг түлшний зардал эзлэж байгаа бөгөөд эрчим хүчний хэрэглээний 75 гаруй хувийг түлшнээс гарган авч байгаа ба анхдагч эх үүсвэрийн 60 гаруй хувийг газрын тос, байгалийн хийгээр хангаж байна.

Олон улсад газрын тосны хэрэглээний хэтийн төлөвийн талаар Засгийн газрын байгууллагууд, эрдэм шинжилгээний хүрээлэн, ОПЕК болон Олон улсын Эрчим хүчний агентлагийн

экспертүүд янз бүрийн таамаглал дэвшүүлдэг бөгөөд судалгаанд дотоодын нийт бүтээгдэхүүний өсөлт, хүн амын өсөлт, эрчим хүчний хэрэглээний төлөв байдлыг үндэслэл болгодог. Дэлхийн хүн амын өсөлт ойрын 10 жилд бараг нэг түвшинд байх (1.2%) төлөвтэй. Иймээс газрын тосны хэрэглээний өсөлтөд эрчим хүчний хэрэглээ, ДНБ-ний өсөлт зонхилох нөлөө үзүүлнэ шинжээчид дүгнэж байна.

Газрын тосны хэрэглээний өсөлт нь дэлхийн хүн амын өсөлт, бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийн өсөлт зэрэгтэй уялдаатай бөгөөд автобензин, дизель түлш, тийрэлтэт

¹ Төрөөс газрын тосны талаар баримтлах бодлого. ЗГ-ын тогтоол. №169. 2018

² Мөн тэнд

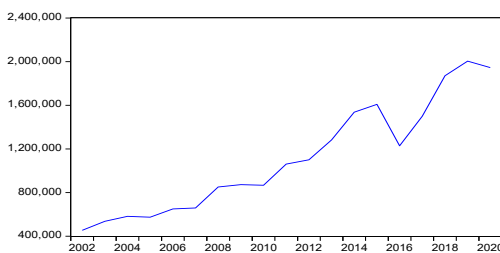
хөдөлгүүрийн түлш зэрэг тунгалаг бүтээгдэхүүний эрэлт нэмэгдэж, зуухны түлшний хэрэглээ буурах хандлага ажиглагдаж байна.

Манай улсын хувьд зах зээлийн шилжилтийн эхэн үе буюу 2000 он хүртэл хэрэглээ ихээхэн хэлбэлзэлтэй, хөрөнгө санхүүгийн боломжоос шалтгаалан хязгаарлагдмал байдалтай байсан бол эдийн засгийн тодорхой өсөлт гарч, үйлдвэрлэл үйлчилгээ сэргэн эрчимжих хандлагын дагуу 2000 оноос хойш тогтмол өсөлттэй буюу 2000-2019 онд жилд дунджаар 8 хувийн өсөлттэй байсан бол дэлхий дахинд дэгдсэн Ковид-19 цар тахлын нөхцөл байдалтай холбогдуулан тээврийн салбарын үйл ажиллагаа хязгаарлагдаж, эдийн засгийн идэвхи болон эрэлт огцом буурсны улмаас импорт 2020 онд 3 хувь, 2021 онд 4 хувь тус тус буурч, 2022 оноос сэргэх хандлагатай байна.

Арга зүй

Энэхүү судалгаандаа газрын тосны бүтээгдэхүүний хэрэглээний үзүүлэлтийг 2002-2020 оны тоон мэдээг АМГТГ-аас гаргасан мэдээллийг ашиглан зургаар илэрхийлбэл дараах хэлбэртэй байна.

Зураг 1. Газрын тосны бүтээгдэхүүний хэрэглээ, сая.тн, 2002-2020 он

Эх сурвалж. Статистикийн мэдээллийн нэгдсэн сан

Дээрх зургаас харахад 2002 оноос 2015 хүртэл жигд өсч байгаад 2016 оноос 2020 он хүртэл эрчимтэй өссөн байна.

Макро эдийн засгийн үйл явцын өсөлт бууралт нь өмнөх үеийн хугацаанаас буюу хугацааны лагаас ($Y(t-i)$), энд i -хугацааны лаг) ихээхэн хамааралтай

байдаг. Хугацааны цувааны тоо мэдээ ерөнхийдөө өсөх хандлагатай байдаг тул хоорондоо огт хамааралгүй хувьсагчдын хооронд регресс тооцооход статистик ач холбогдолтой гардаг. Энэ шинж чанарыг статистикт хуурмаг регресс буюу (spurious regression) гэж нэрлэдэг. Үүнээс зайлсхийхийн тулд хугацааны цувааны тоо мэдээний найдвартай байдлыг шалгах хэрэгтэй. Тоо мэдээний тогтвортой байдлыг үнэлэх хамгийн өргөн ашиглагддаг арга нь нэгж язгуурын арга буюу unit root нь AR(1) загвараар тодорхойлогддог.

$$Y_t = \rho Y_{t-1} + u_t \quad -1 \leq \rho \leq 1$$

Энд u_t нь алдааны илэрхийлэл нь цагаан шуугиан гэж нэрлэгддэг санамсаргүй шинж чанар бүхий утга юм. Хэрэв таамаглалын шалгуураар $\rho = 1$ гэсэн таамаглал няцаагдахгүй бол нэгж язгуурын утга болох бөгөөд тогтвортой бус санамсаргүй хэмжигдэхүүн болно.

$\rho < 1$ бол тоо мэдээ тогтвортой байна гэсэн дүгнэлтэнд хүрдэг бөгөөд Dickey-Fuller (DF)-ын шалгуурыг ашигладаг.

1 Тогтмол тоон утгатай ч ямар нэгэн трендгүй байх тохиолдол

2 Тогтмол тоон утгатай тренд бүхий байх тохиолдол

3 Тогтмол тоон утгагүй мөн ямар нэгэн трендгүй байх тохиолдол

Тэгшитгэлд харуулсан алдааны илэрхийлэл u_t нь автокорреляцитай байж болох тул үүнээс урьдчилан сэргийлэх зорилгоор Dickey-Fuller-н өргөтгөсөн хэлбэр болох Augmented Dickey-Fuller (ADF)-н шалгуурын ашиглах нь илүү тохиромжтой байдаг. Энэ нь хугацааны хоцрогдол оруулж өгөх замаар тэгшитгэлийн параметрийг үнэлж нэгж язгуурын шалгуурыг явуулна гэсэн үг юм. Тэгшитгэлийн ерөнхий тохиолдлыг бичвэл

$$\Delta Y_t = \phi_0 + \rho Y_{t-1} + \gamma t + \sum_{k=1}^p \phi_k \Delta Y_{t-k} + u_t$$

хэлбэртэй байх ба тогтмол тоон утга болон трендгүй үед $\phi_0 = 0, \gamma = 0$ байх бол тогтмол тоон утгатай үед $\gamma = 0$ байна.

Нэгж язгуурын тестийн үр дүн

Null Hypothesis: EMP has a unit root

Exogenous: Constant

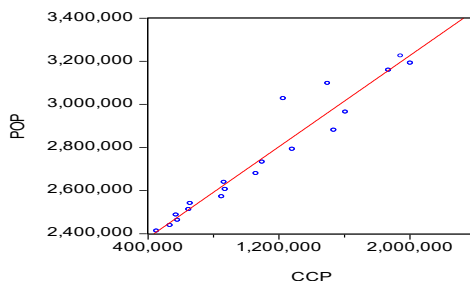
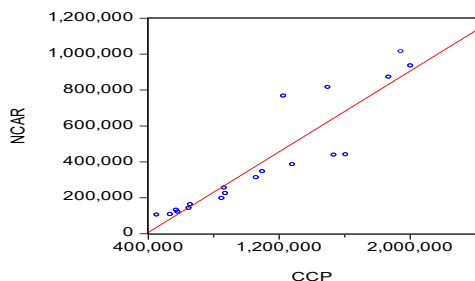
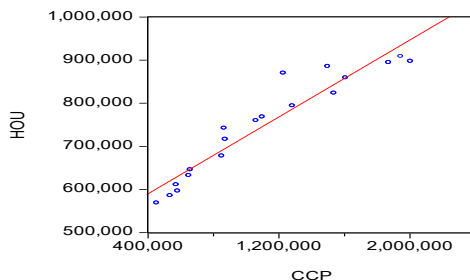
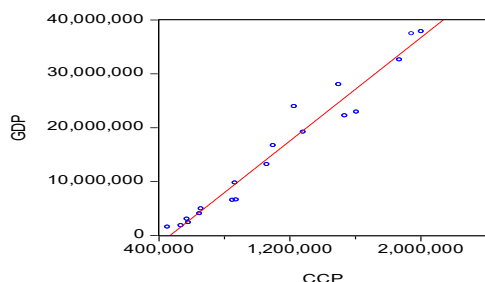
Lag Length: 0 (Automatic – based on SIC, maxlag=4)

			t-Statistic	ob. ³	Pr
Augmented	Dickey-Fuller	test			0.
statistic			-4.701813	0000	
Test critical	1%				
values:	level		-3.808546		
	5%				
	level		-3.020686		
	10				
	% level		-2.650413		

Шалгуурын статистик утга нь критик утгаас бага гарсан бөгөөд магадлалын утга нь 0.0000 буюу газрын тосны бүтээгдэхүүний хэрэглээ нь нэгж язгууртай буюу тогтвортой бус гэсэн таамаглал няцаагдаж байна. Өөрөөр хэлбэл хугацааны цуваа 95% магадлалтайгаар тогтвортой гэсэн үг юм.

Газрын тосны бүтээгдэхүүний хэрэглээнд нөлөөлөх хүчин зүйлийн статистик шинжилгээ

Тус судалгаандаа дараах үзүүлэлтүүдийн 2000-2020 оны мэдээг ҮСХ-оос авлаа. Үүнд: CCP- газрын тосны бүтээгдэхүүний хэрэглээ, POP- хүн амын тоо, HOU- өрхийн тоо, CAR- автомашины тоо

Эх сурвалж. Судалгааны үр дүн

Дээрх зургаас харахад газрын тосны бүтээгдэхүүний хэрэглээ ба автомашины хоёрын хооронд хүчтэй шугаман хамаарал бүхий байгааг харж болно. Үүнийг корреляцийн матрицаар харуулъя.

³ MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Хүснэгт 1. Хүчин зүйлсийн корреляцийн матриц

Үзүүлэлт	Газрын тосны бүтээгдэхүүний хэрэглээ, сая.тн	Хүн амын тоо	Өрхийн тоо	ДНБ, тэрбум төг	Машины тоо
Газрын тосны бүтээгдэхүүний хэрэглээ, сая.тн	1.00				
Хүн амын тоо	0.64	1.00			
Өрхийн тоо	0.58	0.97	1.00		
ДНБ, тэрбум.төг	0.68	0.99	0.96	1.00	
Машины тоо	0.91	0.42	0.31	0.44	1.00

Эх сурвалж. Судалгааны үр дүн

Корреляцийн матрицын үр дүнгээс харахад газрын тосны бүтээгдэхүүний хэрэглээ нь машины тоотой хамгийн их хамааралтай буюу 0.91, хүн амын тоотой 0.64 хамааралтай байхад өрхийн тоотой хамгийн бага буюу 0.58 байна. Хүн амын тоо нь ДНБ, өрхийн тоотой мультиколлинеар үүсгэж байгаа учир дараагийн шинжилгээнд хасч тооцлоо.

Хүснэгт 2. Корреляцийн коэффициентийн тооцоолол

Үр дүнгийн үзүүлэлт	Газрын тосны бүтээгдэхүүний хэрэглээ, сая.тн	ДНБ, тэрбум. төг	Машины тоо
Газрын тосны бүтээгдэхүүний	1		

хэрэглээ,
сая.тн
ДНБ,
тэрбум.төг
Машины
тоо

0.68 1.00

0.91 0.44 1

Эх сурвалж. Судалгааны үр дүн

Газрын тосны бүтээгдэхүүний хэрэглээнд ДНБ, машины тоо нь эерэг, хүчтэй хамааралтай учир энэ хоёр хувьсагчаар хүчин зүйлийн шинжилгээ хийлээ. Регрессийн тэгшитгэл нь дараах хэлбэрээр илэрхийлэгдэнэ.

$$\bar{Y}_x = \beta_0 + \beta_1 \cdot x_1 + \beta_2 \cdot x_2 + \varepsilon_i$$

Үүнд:

$\bar{Y}_x$ - Газрын тосны бүтээгдэхүүний хэрэглээ, сая.тн

x_1 - машины тоо

x_2 - ДНБ, тэрбум.төг

Регрессийн тэгшитгэлийн үнэлгээ

Dependent Variable: CCP

Method: Least Squares

Date: 05/13/22 Time: 19:57

Sample: 2000 2020

Included observations: 21

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	520205.4	29344.84	17.72732	0.0000
NCAR	0.874492	0.229902	-3.803757	0.0016
GDP	0.061377	0.005773	10.63179	0.0000

ХҮН АМЫН ТОО
 ӨРХИЙН ТОО
 ДНБ, ТЭРБУМ ТӨГ
 МАШИНЫ ТОО

Хууль сахиулахуй

R-squared	0.979973	Mean dependent var	1114783.
Adjusted R-squared	0.977470	S.D. dependent var	507016.0
S.E. of regression	76103.52	Akaike info criterion	25.46152
Sum squared resid	9.27E+10	Schwarz criterion	25.61064
Log likelihood	-238.8844	Hannan-Quinn criter.	25.48675
F-statistic	391.4629	Durbin-Watson stat	1.781354
Prob(F-statistic)	0.000000		

Эх сурвалж. Судалгааны үр дүн

Үнэлгээний үр дүнгээс харахад ДНБ-ний хэмжээ 1 тэрбум төгрөгөөр өсөхөд газрын тосны бүтээгдэхүүний хэрэглээ дунджаар 6,1 тонноор, машины тоо мянгаар өсөхөд газрын тосны бүтээгдэхүүний хэрэглээ дунджаар 87 мян.тн-оор өсдөг байна. Т статистикийн утга нэлээд өндөр буюу статистик утгаараа 1 хувь түвшинд ач холбогдолтой гарч байна. Детерминацийн коэффициентийн утга бодит байдлыг 97 хувиар тайлбарлаж байна. Уг загвараа хэр сайн бодит загвар вэ? Загварын үр дүнг ашиглах боломжтой эсэхийг мэдэхийн тулд автокорреляцитай эсэхийг шалгах ёстой. Хэрвээ загвар автокорреляцитай бол үнэлэгдсэн стандарт алдаа нь хазайлттай болох бөгөөд t статистик бодит бус болдог.

Durbin-Watson-ны шалгуур.

$N=21$, $\alpha = 0,05$ ач холбогдлын түвшинтэйгээр DW-ны тархалтын хүснэгтээс харахад $D_U = 1.22$, $D_L = 1.43$ байна. Хүснэгтээс харахад $DW=1.78$ гарсан ба энэ нь $D_U < DW$ буюу тэг таамаглалыг зөвшөөрч нэгдүгээр эрэмбийн эерэг автокорреляцигүй байгааг харуулж байна.

White-ын шалгуур.

Гетероскедастиктай эсэхийг шалгах нь

Heteroskedasticity Test: White

	0.0895		
F-statistic	41	Prob. F(2,18)	0.9148
Obs*R-squared	0.2068	Prob. Chi-Square(2)	0.9017
Scaled explained SS	0.4029	Prob. Chi-Square(2)	0.8175

Эх сурвалж. Судалгааны үр дүн

Гетероскедастиктай эсэхийг White-ын шалгуураар шалгахад магадлал нь 0.05-с их гарч байгаа нь гетероскедастикгүй гэсэн

тэг таамаглалыг хүлээн авч гетероскедастикгүй байна.

LM шалгуур. Автокорреляцитай эсэхийг шалгах LM шалгуур

Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test:

	0.33509		
F-statistic	7	Prob. F(2,17)	0.7199
	0.79648	Prob. Chi-Square(2)	
Obs*R-squared	7		0.6715

Эх сурвалж. Судалгааны үр дүн

Автокорреляцитай эсэхийг LM шалгуураар шалгахад магадлал нь 0.05-с их гарч байгаа нь автокорреляцигүй гэсэн тэг таамаглалыг хүлээн зөвшөөрч автокорреляцигүй гэсэн дүгнэлтэнд хүрч байна.

Ramsey Reset шалгуур. Ramsey Reset шалгуур нь тайлбарлагч хувьсагчийг орхигдуулах, загварын хэлбэрийг буруу сонгосон эсэхийг шалгахад гол төлөв ашиглагддаг.

Загвар зөв тодорхойлогдсон эсэхийг шалгах Ramsey Reset шалгуур

Ramsey RESET Test

Equation: UNTITLED

Specification: CPP C NCAR GDP

Omitted Variables: Squares of fitted values

	Value	Df	Probability
	1.48768		
t-statistic	6	18	0.6317
	1.23783		
F-statistic	8	(1, 18)	0.6317

	1.27566		
Likelihood ratio	1	1	0.5996

F-test summary:

	Sum of Sq.	Df	Mean Squares
	312466.		312466.
Test SSR	4	1	4
	239604		1261077
Restricted SSR	68	19	.
Unrestricted	236480		1313778
SSR	01	18	.
Unrestricted	236480		1313778
SSR	01	18	.

Эх сурвалж. Судалгааны үр дүн

Загвар зөв тодорхойлогдсон эсэхийг Ramsey Reset шалгуураар шалгахад магадлал нь 0.05-с их гарч байгаа нь загвар зөв тодорхойлогдсон гэсэн тэг таамаглалыг хүлээж авч тухайн загвар нь зөв тодорхойлогдсон гэсэн дүгнэлтэнд хүрч байна. Дээрх шалгууруудад үндэслэн энэхүү загварыг цаашид ашиглах боломжтой гэсэн дүгнэлтэнд хүрч байна. Регрессийн тэгшитгэл нь дараах хэлбэртэй байна.

$$\bar{Y}_x = 520205.4 + 0.874 \cdot x_1 + 0.061 \cdot x_2$$

$$R^2 = 0.97 \quad F = 391.5 \quad DW = 1.78$$

Үр дүн

Загварт авч үзсэн хүчин зүйлүүд нь 0.95 хувийн ач холбогдлын түвшинд ач холбогдолтой гэж үзсэн бөгөөд газрын

тосны бүтээгдэхүүний хэрэглээ нь машины тоо, дотоодын нийт бүтээгдэхүүн хоорондоо эерэг хамааралтай байна. Өөрөөр хэлбэл, ДНБ-нийт хэмжээ 1 тэрбум төгрөгөөр өсөхөд газрын тосны бүтээгдэхүүний хэрэглээ дунджаар 6,1 тонноор, машины тоо мянгаар өсөхөд газрын тосны бүтээгдэхүүний хэрэглээ дунджаар 87 мян.тн-оор өссөхөөр байгаа нь судалгаанаас харагдаж байна.

Дүгнэлт

Монгол Улсын газрын тосны бүтээгдэхүүний хэрэглээ 2002 оноос 2015 хүртэл жигд өсч байгаад 2016 оноос 2020 он хүртэл эрчимтэй өссөн бөгөөд газрын тосны бүтээгдэхүүний хэрэглээ нь машины тоо, дотоодын нийт бүтээгдэхүүн хоорондоо эерэг хамааралтай буюу ДНБ-нийт хэмжээ 1 тэрбум төгрөгөөр өсөхөд газрын тосны бүтээгдэхүүний хэрэглээ дунджаар 6,1 тонноор, машины тоо мянгаар өсөхөд газрын тосны бүтээгдэхүүний хэрэглээ дунджаар 87 мян.тн-оор өссөхөөр байна.

Ашигласан материал

1. Төрөөс газрын тосны талаар баримтлах бодлого. ЗГ-ын тогтоол.№169. 2018
2. Багмид Ц. Рима Ч. Газрын тос, байгалийн хий. Нөөц, хэрэглээ, үнэ. УБ. 2012
3. Юмаажав Б. Мөнх-Оргил Т. Мөнхбат Д. Эдийн засгийн аюулгүй байдалд нөлөөлж буй зарим асуудлууд. УБ. 2018
4. Статистик мэдээлэл. АМГТГ

Дотоодын нийт бүтээгдэхүүний хэрэглээ

ТӨВ СУУРИН ГАЗРЫН ХҮН АМЫН ГАЗАР ХӨДЛӨЛТИЙН ГАМШГААС ХАМГААЛАХ БЭЛЭН БАЙДАЛД ХИЙСЭН ШИНЖИЛГЭЭ

ANALYSIS OF EARTHQUAKE PREPAREDNESS FOR URBAN POPULATION

Д.Базаррагчаа

ДХИС-ийн докторант, хурандаа

Bazarragchaa D.

Ph.D Student, University of Internal Affairs, Colonel

В.Батсайхан

ОБЕГ-ын Эрсдэлийн удирдлагын газрын тасгийн дарга, доктор, дэд профессор, дэд хурандаа

Batsaikhan V.

Head of Section, Risk Management Department, National Emergency Management Agency,
Ph.D. Associate Professor. Lieutenant Colonel

Б.Амаржаргал

ОБЕГ-ын Эрсдэлийн удирдлагын газрын ахлах мэргэжилтэн, ахмад

Amariargal B.

Senior Specialist, Risk Management Department, National Emergency Management Agency,
Major

Хураангуй: Монгол орны нутаг дэвсгэр нь Төв Азийн газар хөдлөлтийн өндөр идэвхжилт бүхий бүс нутагт багтдаг. 1905 оноос хойш 8 ба түүнээс дээш магнитутын хүчтэй газар хөдлөлт 4 удаа тохиолдож байсан.

Монгол Улсын хувьд нүүдлийн мал ахуй эрхлэн тархан суурьшиж амьдардаг монголчуудын амьдралын хэв маяг монгол оронд гарсан нийгмийн өөрчлөлт, үйлдвэржилтийн хөгжлийн үр дүнд өөрчлөгдөн хотжилт эрчимтэй өрнөж байна. 1933 онд Монгол Улсын нийт хүн амын 6.1 хувь нь хот суурин газарт амьдарч байсан бол 2021 онд 69.4 хувь болж өссөн байна. Үүний 48 хувь нь нийслэл Улаанбаатар хотод амьдарч байна.

Иймд төв суурин газрын хүн амын газар хөдлөлтийн гамшгийн бэлэн байдлын чадавхыг үнэлэх цахим судалгааг нийслэл Улаанбаатар хот, 21 аймгийн төвийн иргэдийн дунд сайн дурын оролцоонд тулгуурлан явуулав. Хүн амын бэлэн байдлыг үнэлэх судалгаанд гамшгаас хамгаалах мэдлэг, чадвар олгох; зан үйлийг хэвшүүлэх, хандлагыг өөрчлөх; зарлан мэдээлэх дохиогоор ажиллахад сургах гэсэн гурван багц агуулгыг авч үзсэн.

Үнэлгээний нэгдсэн дүнгээс харахад оролцогчдын ердөө 23.5 хувь нь газар хөдлөлтийн бэлэн байдлын чадавх “маш сайн”, “сайн” гэж дүгнэсэн байна. Эндээс дүгнэхэд, төв суурин газрын хүн амын газар хөдлөлтийн бэлэн байдлын чадавх хангалтгүй байгаа нь харагдаж байна.

Abstract: Mongolia is in a highly active seismic zone in Central Asia. Earthquakes with a magnitude of $M>8$ have occurred four times since 1905.

Mongolian nomadic lifestyle has changed and we experience rapid urbanization due to social development changes and industrialization. 6.1 percent of the total Mongolian population resided in the cities in 1933 while the percentage dramatically increased to 69.4 in 2021. Which of 48 per cent is in Ulaanbaatar.

Therefore, we conducted an online survey based on voluntary participation, covering Ulaanbaatar and 21 aimag centers to assess capacity of earthquake preparedness in urban areas. It includes the contents of disaster risk reduction knowledge, awareness, and practical skills; disaster preparedness habits and behavior change; and readiness for earthquake early warning signals for community disaster preparedness.

The survey results find that the responses “Very High” and ‘High’ occupy only 23.5 percent of all respondents. It shows that disaster preparedness in cities is not adequate in Mongolia.

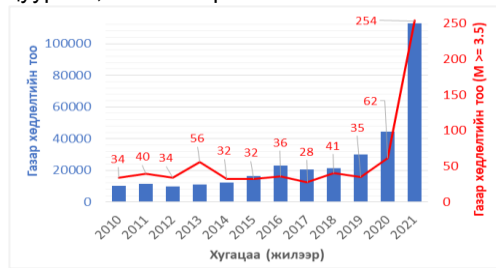
Түлхүүр үг: газар хөдлөлт, хот суурин газрын хүн ам, бэлэн байдал

Key words: earthquake, urban population, preparedness

Монгол орны газар хөдлөлтийн нөхцөл байдал: Монгол орны нутаг дэвсгэр нь Төв Азийн газар хөдлөлтийн өндөр идэвхжилт бүхий бүс нутагт багтдаг. Өнгөрсөн 20 дугаар зуунд магнитуд нь 8 ба түүнээс дээш хүчтэй газар хөдлөлт 4 удаа, 7 ба түүнээс дээш хүчтэй газар хөдлөлтүүд 20 орчим удаа болж байсан.¹

Хүнд мэдрэгдэх хэмжээний буюу 3.5 магнитуд болон түүнээс дээш хүчтэй газар хөдлөлт сүүлийн арван жилд нийт 684 удаа тохиолдсоны 254 нь зөвхөн 2021 онд тохиолдсон байгаа нь сүүлийн арван жилийн хугацаанд болсон газар хөдлөлтийн дундаж үзүүлэлттэй харьцуулахад 6 дахин өссөн байна. Энэ хугацаанд 6 ба түүнээс дээш магнитудын хүчтэй газар хөдлөлт 2020 онд Говь-Алтай аймгийн Тонхил сумын нутагт М6.0 нэг удаа, 2021 онд Хөвсгөл аймгийн Ханх сумын нутагт М6.7, М6.3 хоёр удаа тохиолдсон. Эдгээр газар хөдлөлт нь хүн ам харьцангуй сийрэг бүс нутагт тохиолдсон тул хүний амь нас, эрүүл мэндэд хохирол учраагүй бөгөөд харин ойролцоох

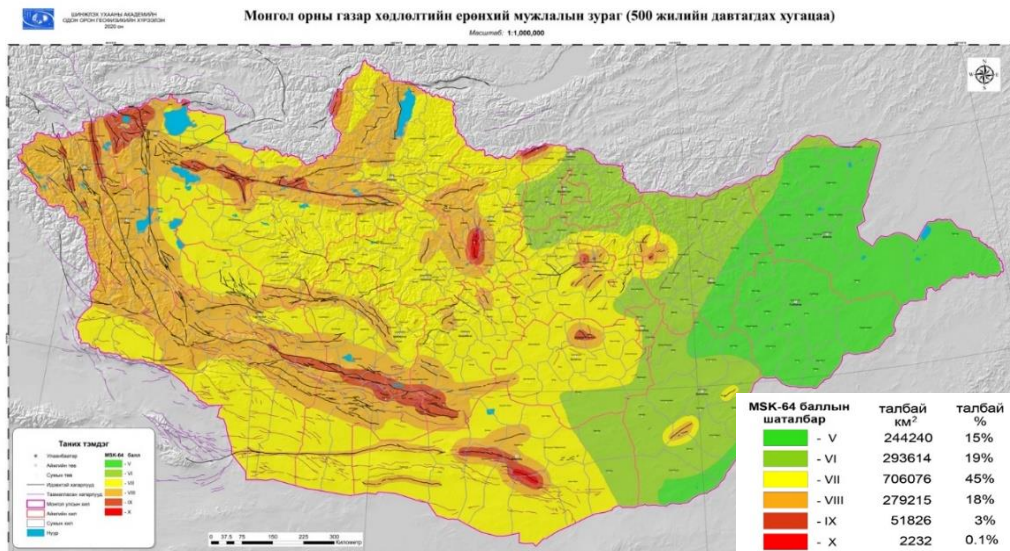
сумдын зарим байшин барилгын хана цуурсан, гэмтэл гарсан байна.

Зураг 1. Монгол орны нутаг дэвсгэрт болсон магнитуд нь 3.5 болон түүнээс дээш хүчтэй газар хөдлөлтийн тоо (2010-2021)

Эх сурвалж: ООГХ, 2022

Монгол Улсын газар хөдлөлтийн ерөнхий мужлалын зураг (2019)-аас харахад нутаг дэвсгэрийн MSK-64 шаталбараар 15 хувь V балл, 19 хувь VI балл, 45 хувь VII балл, 18 хувь VIII балл, 3 хувь IX, 0.1 хувь нь X ба түүнээс дээш баллын бүсэд байна. Нийт нутаг дэвсгэрийн 66.1 хувь нь газар хөдлөлтийн VII балл ба түүнээс дээш баллын идэвхтэй бүсэд хамаарч байна (Зураг 2.).

Зураг 2. Монгол орны газар хөдлөлтийн ерөнхий мужлалын зураг

Эх сурвалж: ООГХ, 2019

Нийслэл Улаанбаатар хот орчимд газар хөдлөлтийн 6 хагарал (Хустай, Эмээлт, Гүнж, Мөнгөн морьт, Авдрант, Шархайн хагарал) байгааг илрүүлсэн бөгөөд Улаанбаатар хотын бичил мужлалын зургаас харахад Улаанбаатар хотын нийт

нутаг дэвсгэр MSK-64 шаталбараар VII-IX баллын газар хөдлөлтийн бүсэд байна. Үүнд: 47.6 хувь нь VII балл, 50.4 хувь нь VIII балл, 2 хувь нь IX баллын эрсдэлтэй бүсэд байна.² Газар хөдлөлтийн ерөнхий болон бичил мужлалын зурагийн мэдээлэл нь

¹ Одон орон, геофизикийн хүрээлэн (ООГХ), мэдээлэл УБ 2022.

² ООГХ, Монгол Улсын газар хөдлөлтийн ерөнхий мужлалын зураг УБ., 2019.

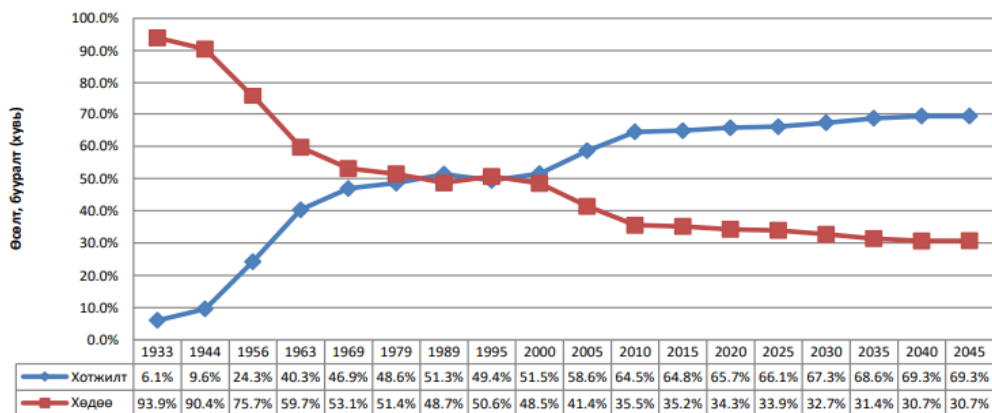
ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠤᠯᠤᠰ ᠤᠨ ᠨᠢᠲ ᠬᠤᠨ ᠠᠮ ᠤᠨ ᠨᠢᠶᠢᠰᠢᠯᠠᠭ

манай улсад газар хөдлөлтийн аюул өндөр болохыг харуулна.

Монгол Улсын төв суурин газрын хүн амын өсөлтийн төлөв байдал, хотжилт: Хөгжиж буй улс оронд хотжилт эрчимтэй явагдаж байна. Монгол Улсын хувьд нүүдлийн мал ахуй эрхлэн тархан суурьшиж амьдардаг монголчуудын амьдралын хэв маяг монгол оронд гарсан нийгмийн өөрчлөлт, үйлдвэржилтийн хөгжлийн үр дүнд өөрчлөгдөн хотжилт эрчимтэй өрнөж байна.

Төв суурин газрын хүн амд нийслэл хот, 21 аймгийн төвийн хүн амыг хамруулсан

болно. 1933 онд Монгол Улсын нийт хүн амын 6.1 хувь нь хот суурин газарт амьдарч байсан бол 1989 онд 51.3 хувьд хүрч өсөөд, 1990-1995 онд 49.4 хувь болж бага зэрэг буурч, 2010 онд 64.5 хувь болж огцом өссөн.³ 2021 онд 69.4 хувь болж өссөн байна.⁴ Энэ үзүүлэлт нь 2045 онд гэхэд Монгол Улсын нийт хүн амын 69.3 хувь хот, суурин газарт оршин сууна гэсэн судалгааны таамаглалаас илүү хурдацтай өсөж байна. Хотжилт нэмэгдэх тутам хөдөөгийн сумын хүн ам эрс буурсаар байна (Зураг 3).

Зураг 3. Хотжилт ба хөдөөгийн хүн амын харьцаа

Эх сурвалж Г.Жаргал, Н.Сэлэнгэ, 2014

Хүн амын бэлэн байдлыг хангах арга хэмжээнд:

- Гамшгаас хамгаалах мэдлэг, чадвар олгох;
- Зан үйлийг хэвшүүлэх, хандлагыг өөрчлөх;
- Зарлан мэдээлэх дохиогоор ажиллахад сургах зэрэг ажиллагаанууд хамаарна.⁶

Хүн амын бэлэн байдал нь жирийн иргэд нэг нэгэндээ, гэр бүлийнхэн, хөршдөө туслах чадавхтай болохоор тодорхойлогдоно.

Судалгааны материал, арга зүй

Монгол Улсын Засгийн газрын 2015 оны 303 дугаар тогтоолоор батлагдсан “Гамшгийн эрсдэлийг олон нийтийн оролцоотой бууруулах үндэсний хөтөлбөр”-

Нийслэл Улаанбаатар хотын хүн ам 1935 онд 10.3 мянга, 2000 онд 794.7 мянгад хүрч, 2021 онд энэ тоо 1.6 саяд хүрч нэмэгдсэн.⁵ Хотжилтын улмаас газар хөдлөлтийн гамшгийн аюул ихтэй нийслэл хотод Монгол Улсын нийт хүн амын 48 хувь амьдарч байна.

Хүн амын гамшгаас хамгаалах бэлэн байдал: Газар хөдлөлтийн гамшгийн үед эрэн хайх, аврах, хор уршгийг арилгах ажиллагааг явуулах хүн хүч, нөөц хүрэлцэхгүй байх, тэдний чадавхаас хэтрэх нөхцөл байдал үүсэх тохиолдол түгээмэл байдаг. Ийм нөхцөл байдал үүсэх үед иргэд өөрсдийн нөөц бололцоогоо ашиглан эрэн хайх, аврах, хор уршгийг арилгах ажиллагаа явуулах шаардлага үүсэх учраас хүн амын бэлэн байдлыг хангах асуудал их чухал юм.

³ Үндэсний статистикийн хороо, УБ., 2022 www.1212.mn

⁴ Жаргал, Г., Сэлэнгэ, Н., Монгол Улсын 100 жилийн хүн амын өсөлтийн төлөв байдал, хэтийн хандлага УБ., 2019.

⁵ Мөн тэнд.

⁶ Гамшгаас хамгаалах тухай хууль, УБ., 2017

ийг 2015-2025 онд хэрэгжүүлж байна. Энэ хүрээнд хүн амын газар хөдлөлтийн гамшгийн бэлэн байдлыг хангах зорилгоор жил бүрийн 3 дугаар сарын дөрөв дэх Лхагва гаригийг "Газар хөдлөлтийн аюулаас урьдчилан сэргийлэх, таниулах өдөр", Пүрэв гаригийг "Газар хөдлөлтийн зарлан мэдээллийн дохиогоор ажиллах өдөр" болгон тэмдэглэж, иргэд зарлан мэдээллийн дохиогоор ажиллах дадлага сургуулийг орон даяар зохион байгуулдаг.

Энэхүү газар хөдлөлтийн аюулыг таниулах өдөр, зарлан мэдээллийн дохиогоор ажиллах өдрийг тохиолдуулан 2022 оны 03 дугаар сарын 21-24-ний өдрүүдэд төв суурин газрын хүн амын газар хөдлөлтийн гамшгийн бэлэн байдлын чадавхыг үнэлэх цахим судалгааг нийслэл Улаанбаатар хот, 21 аймгийн төвийн иргэд, олон нийтийн дунд сайн дурын оролцоонд тулгуурлан явуулсан. Судалгаа нь хувь хүн өөрөө өөрийгөө үнэлэх үнэлгээнд суурилан төв суурин газрын хүн амын газар хөдлөлтийн гамшгийн бэлэн байдлыг үнэлэх зорилготой.

Судалгааны асуумжийг Онцгой байдлын ерөнхий газрын удирдлагаар хэлэлцүүлэн батлуулсан. Оролцогчид сайн дураараа судалгаанд оролцож байгаа хэдий ч судалгааны асуумж тэдний сэтгэл санааг үймүүлэх, бухимдал төрүүлэхүйц санагдсан болон бусад холбогдох шалтгаанаар гомдол, саналаа чөлөөтэй илэрхийлэхийг хүсэж холбоо барих утас, имэйлийг судалгааны танилцуулгад оруулсан. Судалгааны үеэр болон дараа нь оролцогчдоос судалгаатай холбоотой ямар нэгэн гомдол хүлээн аваагүй. Иргэд, олон нийтээс судалгаа авахдаа ОБЕГ-ын албан цахим хуудас, нийгмийн сүлжээ, цахим шуудан (имэйл)-аар судалгааны танилцуулга, асуумжийн холбоосыг илгээсэн. Судалгаанд олон хүн хамруулахын тулд асуумжид хариулахад хялбар байх, хугацаа богино шаардагдахаар тооцоолж, өгөгдсөн холбоосоор нэвтэрч асуумжийг бөглөхөд нэг хүн дунджаар 3-5 минут зарцуулахаар асуумжийн тоог гаргасан. Судалгаанд оролцогчийн мэдээлийг *Хүснэгт 1-д* үзүүлэв.

Хүснэгт 1. Судалгаанд оролцогчдын статистик мэдээлэл (n=2975)

Үзүүлэлт	n	%
Байршлаар		
Улаанбаатар хот	1389	47.4
Аймгийн төвүүд	1586	52.6

Нас		
18-25	296	9.9
26-35	1079	36.9
36-45	932	31.3
46-55	547	18.4
56-65	115	3.8
66 ба дээш	6	0.2
Хүйс		
Эрэгтэй	1033	34.7
Эмэгтэй	1942	65.3
Оршин суух орон байрны төрлөөр		
Орон сууц	1446	48.6
Хувийн/амины байшин	1008	33.9
Гэр	521	17.5

Судалгаанд хот суурин газрын нийт 2,975 хүн хамрагдсанаас Улаанбаатар хот 47.4 хувь, 21 аймгийн төвөөс 52.6 хувийг эзэлж байна. Улаанбаатар хотын төвийн 6 дүүргээс захын 3 дүүрэгтэй харьцуулахад илүү олон хүн оролцсон байна. 21 аймгийн төвийн хотуудаас 9 аймгийн төвийн хүн ам илүү идэвхтэй оролцсон байна.

Газар хөдлөлтийн аюулыг таниулах өдөр, зарлан мэдээллийн дохиогоор ажиллах өдрийг тохиолдуулан нийт 4 өдөр уг судалгааг явуулсан нь зарим аймаг, алслагдсан дүүргийн иргэдэд мэдээллийг хүргэж чадаагүй, оролцох хүртээмжийг нэмэгдүүлэхэд зохион байгуулалт дутагдалтай байсан гэж дүгнэж болохоор байна.

Насны ангиллаар авч үзэхэд 26-45 насны иргэд үнэлгээнд идэвхтэй хамрагдсан бол, 66 дээш насны 6 иргэн буюу 0,2 хувийг эзэлж байна. Насны хувьд 26-35, 36-45 насны хүмүүс өндөр байгаа нь ажил эрхлэх насны хүмүүсийг гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагаанд оролцох идэвх, оролцоо өндөр гэж харагдаж байна. 18-26 насны оюутан залуучуудад гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагаанд оролцох сэдэл, ойлголтыг нэмэгдүүлэх чиглэлээр илүү ажиллаж шаардлагатай байна. 56-аас дээш насны хүмүүс цахимаар аливаа үйл ажиллагаанд оролцох нөхцөл, бололцоо дутмаг байсан тул судалгаанд бага хувьтай оролцсон байх талтай.

Харин хүйсийн хувьд эмэгтэйчүүд 65.3 хувь, эрэгтэйчүүд 34.7 хувь байна. Дүгнэвэл, эмэгтэйчүүдийн оролцоо эрэгтэйчүүдийнхээс даруй 30 орчим хувиар илүү байгаа нь эмэгтэйчүүдийн нийгмийн идэвхийг илэрхийлж байна.

Үнэлгээнд оролцогчдыг оршин суух орон байрны төрлөөр нь авч үзэхэд ихэнх нь буюу 48.6 хувь нь орон сууц, 33.9 хувь нь хувийн/амины байшин, 17.5 хувь нь гэрт

МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛЬ
САХИУЛАХУЙ

амьдардаг байна. Мэдээллийг түргэн шуурхай хүлээн авах боломж, чадавхын хувьд байшин хороололд амьдардаг хүмүүс мэдээлэлд ойр, утас, интернэт сүлжээний хэрэглээ илүү сайн байгаа нь судалгааны дүнгээс харагдаж байна.

Судалгаанд 15 асуумжийг багтаасан бөгөөд 14 асуумж нь сонгох хариулттай, хариултыг 1-5 хүртэл /Маш сайн-5, Сайн-4, Дунд-3, Бага-2, Маш бага-1/ оноогоор үнэлсэн. Асуумж тус бүрийн хариултад оногдох онооны дунджийг гаргаж, хувь %/-д шилжүүлэн тооцож үнэлгээний дүнг тооцсон. 1 асуумжийн хариулт нь олон нийтийн гамшгийн бэлэн байдлыг дээшлүүлэхийн тулд цаашид нэн тэргүүнд хэрэгжүүлбэл зохих арга хэмжээний саналаа бичих хэлбэртэй байсан.

Судалгааны үр дүн, хэлэлцүүлэг

Иргэдийн бэлэн байдлыг аюул, эрсдэлийн талаарх хүн амын ойлголт мэдлэг, хандлага, аюулгүй амьдрах дадал хэвшил, зан төлөв болон зарлан мэдээллийг хүлээн авч, түүгээр ажиллах чадвар гэсэн хүчин зүйлүүдээр хэмжинэ.

Судалгааны нийт 14 асуумж нь газар хөдлөлтийн талаарх ойлголт мэдлэгийн чиглэлээр 5, аюулгүй амьдрах дадал хэвшил, зан төлөвийн чиглэлээр 5, зарлан мэдээллийг хүлээн авч, түүгээр ажиллах чадварын чиглэлээр 4 асуумж тус тус байна.

Судалгаанд оролцогчдын хариултыг агуулгаар нь ангилсан байдлаар дүнг танилцуулъя.

Газар хөдлөлтийн талаарх ойлголт мэдлэг: 5 асуумжийн хариултын дундаж үзүүлэлт 5 байхаас 2.8 буюу “ДУНД” гэсэн үзүүлэлттэй байна. Үнэлгээнд хамрагдсан нийт иргэдийн 49.2 хувь нь газар хөдлөлтийн гамшгаас хамгаалах бэлэн байдлын чиглэлээр сургалт, дадлага сургуульд 1-2 удаа, 20.5 хувь нь 3-5 удаа, 12.1 хувь нь 6 буюу түүнээс дээш удаа тус тус хамрагдаж байсан бол 18.2 хувь энэ талаарх дасгал сургуульд хамрагдаж байгаагүй байна. Сургалт, дадлага сургуульд хамрагдсан байдлыг байршлаар авч үзэхэд нийслэлийн хэмжээнд 47.5 хувь, орон нутгийн хэмжээнд 52.5 хувийг тус тус эзэлж байна. Оролцогчдын 59.5 хувь нь гамшгийн үед иргэн хүн эрх, үүрэгтэй байх талаар мэднэ гэж хариулсан байна.

Хэдий тийм ч оролцогчдын 61.5 хувь нь өөрийн оршин суух байршил нь газар хөдлөлтийн хэдэн баллд байрлах болон газар хөдлөлтийн баллын талаарх

ойлголтгүй, 57.4 хувь нь өөрийгөө болон бусдыг аврах талаарх мэдлэг дутмаг, 39 хувь нь газар хөдлөлт болсон тохиолдолд аюулгүй байдлаа хангах зорилгоор яг юу хийх талаарх ойлголт хангалтгүй, 87.7 хувь нь нурангид гацсан үед хамгийн түрүүнд юу хийх тухай ойлголт дунд буюу ойлголтгүй гэсэн хариулт өгсөн байна. Үүнээс үзэхэд иргэдийн газар хөдлөлтийн гамшгийн эрсдэлийн тухай ойлголт, өөрийгөө аврах мэдлэг дутмаг байна.

Аюулгүй амьдрах дадал хэвшил, зан төлөв: 5 асуумжийн хариултын дундаж үзүүлэлт 5 байхаас 2.3 буюу “БАГА” гэсэн үзүүлэлттэй байна. Оролцогчдын 84.1 хувь нь газар хөдлөлтийн үед ажиллах өрхийн төлөвлөгөө байхгүй, энэ талаар ойлголтгүй, 87.7 хувь нь гамшгийн үед хэрэглэх бэлэн байдлын цүнх байхгүй, 76.2 хувь газар хөдлөлтийн үед аюулгүй байдлаа хангах зорилгоор гэрийн тавилгаа хэрхэн бэхлэх тухай ойлголт бага буюу огт ойлголтгүй, 69.2 хувь нь яаралтай үед хэрэглэх тодорхой хэмжээний мөнгө хадгалдаггүй гэж хариулсан байна. Иймд гамшгийн үед, ялангуяа газар хөдлөлтийн гамшгийн үед аюулгүй байдлаа хувь хүн өөрийн зүгээс хэрхэн хангах дадал хэвшлийг бий болгох, иргэд гамшигт бэлэн байх хандлагаа өөрчлөх шаардлага байгаа нь харагдаж байна.

Зарлан мэдээллийн дохиог хүлээн авч, түүгээр ажиллах чадвар: 5 асуумжийн хариултын дундаж үзүүлэлт 5 байхаас 2.7 буюу “ДУНД” гэсэн үзүүлэлттэй байна. Оролцогчдын 52.9 хувь нь зарлан мэдээллийн дохиогоор ажиллаж газар хөдлөлтийн үед өөрийн гэр орон сууц/сургууль/албан байгууллагаасаа гарах гарц, аюулгүйн гарцыг мэднэ; 61.8 хувь нь гамшгийн үед цугларах түр цугларах талбайг мэднэ, үлдсэн хувь нь мэдэхгүй буюу огт ойлголтгүй; яаралтай үед холбогдох тусгай дугаарыг 42.3 хувь нь сайн мэднэ, 33.8 хувь нь таамаглаж байна, 24 хувь нь огт мэдэхгүй гэж хариулсан байна.

2011 оноос эхлэн улсын хэмжээнд жил бүрийн 3 дугаар сарын 4 дэх Пүрэв гаригийг “Газар хөдлөлтийн зарлан мэдээллийн дохиогоор ажиллах өдөр” болгон тэмдэглэж, иргэд олон нийтэд зарлан мэдээллийн дохиогоор ажиллах дадлага сургуулийг зохион байгуулж ирсэн ч зарим хүмүүс энэ өдрийг үл ойшоон үзэж,

үйл ажиллагаанд оролцоггүй хэвээр байгааг энэ судалгаа харуулж байна.

Нэгдсэн дүн: Үнэлгээний нэгдсэн дүнгээс харахад оролцогчдын газар хөдлөлтийн бэлэн байдлын чадавх 21.5 хувь нь МАШ САЙН, 2.0 хувь САЙН, 28 хувь нь ДУНД, **32.8 хувь нь БАГА**, 15.7 хувь нь МАШ БАГА гэж дүгнэгдсэн байна.

Хязгаарлалт, сул тал

Судалгаанд зөвхөн хот суурин газрын иргэдийг хамруулсан. Судалгаа явуулсан хугацааны хувьд *Газар хөдлөлтийн аюулыг танцуулах өдөр, зарлан мэдээллийн дохиогоор ажиллах өдрийг* тохиолдуулан нийт 4 өдөр байсан нь зарим аймаг, алслагдсан дүүргийн иргэдэд мэдээллийг хүргэж чадаагүй, оролцох хүртээмжийг нэмэгдүүлэхэд зохион байгуулалт дутагдалтай байсан гэж үзэж байна. Мөн цахим хэлбэрээр зохион байгуулсан тул техник хангамж (гар утас, компьютер) шаардагдаж хамрагдах хүмүүсийн хувийг буурсан байх талтай.

Дүгнэлт, санал

Хот суурин газраас судалгаанд оролцсон хүн амын 23.5 хувь газар хөдлөлтийн бэлэн байдлаа “маш сайн”, “сайн” гэж өөрийгөө үнэлж байгаа нь иргэдийн 76.5 хувь газар хөдлөлтийн бэлэн байдал хангалтгүй байна гэсэн дүгнэлтэд хүрч байна.

Иймээс хот суурин газрын хүн амын өсөлт, суурьшил тэлж байгаатай холбогдуулан иргэдийн газар хөдлөлтийн гамшгийн тухай ойлголт, мэдлэг, өөрийгөө болон бусдыг аврах дадлагыг албан болон албан бус сургалтаар тасралтгүй олгох, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд, тусгай хэрэгцээ шаардлагатай иргэд, асран хамгаалагчийг сургалтад оролцуулах шаардлагатай байна. Гамшгаас хамгаалах сайн дурын ажиллагаанд оролцуулах, гамшгийн үед түр цугларах талбайн байршил, нүүлгэн шилжүүлэх байршлын тухай мэдээллийг болон газар хөдлөлтийн бичил мужлалын зургийг иргэд олон нийтэд хүргэх, газар хөдлөлтийн аюулыг ойлгуулах,

зарлан мэдээллийн дохиогоор ажиллах дадлага сургуулилтийг тогтсон хугацаанаас гадна санамсаргүй байдлаар зохион байгуулж байх зэрэг олон арга хэмжээг авах хэрэгцээ байна.

Хотын хөгжлийг дагаж хүн амын тоо нэмэгдэх, олон барилга, байгууламж, дэд бүтэц нэмж баригдах нь гарцаагүй бөгөөд түүнийг даган гамшгийн үед учирч болзошгүй хохирол нэмэгдэнэ. Иймд төв суурин газарт гамшгийн эрсдэлийг бууруулах эрх зүй, бодлогын орчныг бүрдүүлэх, аливаа гамшигт тэсвэртэй барилга байгууламж, дэд бүтцийг хөгжүүлэх, хүн амыг сургаж бэлтгэх, зарлан мэдээллийг хүлээн аваад өөрийгөө болон бусдыг аврах, хамгаалах зөв дадал хэвшилд сургаж дадлагажуулах нь чухал байна.

Ашигласан материал

1. Одон орон, геофизикийн хүрээлэн (ООГХ), мэдээлэл
2. ООГХ, 2019, Монгол Улсын газар хөдлөлтийн ерөнхий мужлалын зураг
3. ООГХ, 2015, Улаанбаатар хотын газар хөдлөлтийн бичил мужлалын зураг
4. Үндэсний статистикийн хороо, 2022 www.1212.mn
5. Г.Жаргал, Н.Сэлэнгэ, 2019, Монгол Улсын 100 жилийн хүн амын өсөлтийн төлөв байдал, хэтийн хандлага
6. Damon P.Coppalo, 2015, Introduction to International Disaster Management, USA
7. Гамшгаас хамгаалах тухай хууль, 2017
8. Засгийн газрын 2011 оны 339 дүгээр тогтоол, Гамшгийн аюулын тухай зарлан мэдээллийн дохио дамжуулах журам
9. Засгийн газрын 2017 оны 303 дугаар тогтоол, Гамшгийн эрсдэлийг олон нийтийн оролцоотой бууруулах үндэсний хөтөлбөр
10. Д.Базаррагчаа, Б.Амаржаргал, 2022 Хот, суурин газрын олон нийтийн газар хөдлөлтийн гамшгийн бэлэн байдлын судалгаа

ХӨВСГӨЛ АЙМГИЙН ХЭМЖЭЭН ДЭХ ГАМШГИЙН ҮЕИЙН ХҮҮХЭД ХАМГААЛЛЫН ҮЙЛ АЖИЛЛАГААНД ХИЙСЭН ШИНЖИЛГЭЭ

AN ANALYSIS OF CHILD PROTECTION DURING DISASTER IN KHUVSGUL PROVINCE

Б.Цэнд

ДХИС-ийн Ахлагчийн мэргэжлийн сургалт үйлдвэрлэлийн төвийн Онцгой байдлын албаны тэнхимийн ахлах багш, хошууч

Tsend B.

Chief teacher of The Department of Emergency Services of The Senior Professional Training and Production Center, University of Internal Affairs, Major

Хураангуй: Хөвсгөл аймгийн сургуулийн өмнөх боловсрол болон ерөнхий боловсролын сургуулийн хүүхдүүдийн нийт 289 эцэг эх, асран хамгаалагчдаас гамшгийн үеийн хүүхэд хамгаалалд хийсэн судалгааг google form-оор авч, судалгааг SPSS-25.0 программ программ хангамжаар шинжилсэн.

Anstract: A total of 289 parents and guardians of preschool and general education children in Khuvsgul Province received a survey on child protection during disasters using Google Form, and the survey was analyzed using SPSS-25.0 software.

Түлхүүр үг: Хүүхэд, хүүхэд хамгаалал

Keywords: Child, Child protection

Судалгааны ажилд ашигласан үндсэн ойлголт: Монгол Улсын Шадар сайдын 2020 оны 22 дугаар тушаалаар “Гамшиг, аюулт үзэгдэл, ослын бүртгэл, гамшгийн хохирол, хэрэгцээний үнэлгээний маягт, заавар”-ыг баталсан. Энэхүү маягт, заавар нь геологийн гаралтай, биологийн гаралтай, ус, цаг уурын гаралтай, гал түймэр, хүний үйл ажиллагаатай холбоотой осол гэсэн таван төрөлтэй.

Монгол Улсын хэмжээнд сүүлийн 5 жилийн байдлаар гамшиг, аюулт үзэгдэл, ослын бүртгэлээс объектын гал түймэр, усны ослыг түүвэрлэн харууллаа.

Судалгааны боловсруулалт, үр дүн: Хөвсгөл аймгийн сургуулийн өмнөх боловсрол болон ерөнхий боловсролын

сургуулийн хүүхдүүдийн нийт 289 эцэг эх, асран хамгаалагчдаас гамшгийн үеийн хүүхэд хамгаалалд хийсэн судалгааг google form-оор авч, судалгааг SPSS-25.0 программ программ хангамжаар шинжилсэн.

Хөвсгөл аймгийн сургуулийн өмнөх боловсрол болон ерөнхий боловсролын сургуулийн хүүхдүүдийн нийт 289 эцэг эх, асран хамгаалагчдаас судалгаанд эрэгтэй 80, эмэгтэй 209, насны ангиллаар авч үзэхэд 18-25 насны 28, 26-35 насны 140, 36-45 насны 81, 46-55 насны 36, 56-аас дээш настай 4 тус судалгаанд хамрагдсан байна. Судалгааны хариултыг “SPSS-25.0” програмаар нэгтгэн доорх байдлаар үр дүнг нэгтгэв.

Хүснэгт Хөвсгөл аймагт сүүлийн 5 жилд тохиолдсон аюулт үзэгдэл, гамшиг ослын бүртгэгдсэн байдал

№	Гамшиг ослын төрөл	2018 он	2019 он	2020 он	2021 он	2022 он
1	Усны осол	9	5	22	18	18
2	Төөрч, сураггүй болсон	6	6	4	2	1
3	Хүний буруутай үйл ажиллагаатай холбогдолтой осол				3	2
4	Объектын гал түймэр	2	4	2	2	1

Эх сурвалж. Хөвсгөл аймгийн Онцгой байдлын газар

Зураг 1. Гамшиг осолд өртөж нас барсан хүүхдийн шалтгаан

Хөвсгөл аймгийн хэмжээнд гамшгийн төрлөөр нь шинжилгээ хийхэд усны осол, гал түймрийн аюулын тоо хамгийн өндөр гарч байна.

Иймд дээрх 2 гамшгийн төрлөөс урьдчилан сэргийлэх, эрсдэлийг бууруулах, даван туулах чадавхын асуудлыг бэхжүүлэх нь шаардлагатай гэж үзлээ.

Хөвсгөл аймгийн сургуулийн өмнөх боловсрол болон ерөнхий боловсролын

Эх сурвалж. ОБЕГ-ын мэдээллийн сан сургуулийн хүүхдүүдийн нийт 289 эцэг эх, асран хамгаалагчдаас гамшгийн үеийн хүүхэд хамгаалалд хийсэн судалгааг google form-оор авч, судалгааг SPSS-25.0 программ ашиглан харьцуулах, задлан шинжлэх, нэгтгэн дүгнэх, түүвэрлэх, социологийн болон статистикийн мэдээлэл ашиглах арга, аргачлалыг ашиглан дараах судалгааг боловсруулсан.

Хүснэгт 1. Судалгаанд оролцогчдын хүйсийн ангилал

Үзүүлэлт		Frequency Хэлбэлзэл	Percent Хувь	Valid Percent Хүчинтэй хувь	Cumulative Percent Хуримтлагдсан хувь
Хүчинтэй тоон үзүүлэлт	эр	80	27.7	27.7	27.7
	эм	209	72.3	72.3	100.0
	Нийт	289	100.0	100.0	

Тайлбар: Судалгааны SPSS-25.0 шинжилгээний үр дүн

Судалгааны цогц асуумжийн 1 дэх асуулт “Судалгаанд оролцогчдын хүйсийн ангилал” асуултад нийт 289 оролцогчоос 80 оролцогч ба 27.7% нь эрэгтэй, 209 ба 72.3%

нь эмэгтэй хүн оролцсон байна. Үүнээс үзэхэд дийлэнх масс буюу эмэгтэй хүн гамшгийн үеийн хүүхэд хамгаалаллын талаар сэтгэл зовьнолттой харагдаж байна.

Хүснэгт 2. Судалгаанд оролцогчдын насны ангилал

Үзүүлэлт		Frequency Хэлбэлзэл	Percent Хувь	Valid Percent Хүчинтэй хувь	Cumulative Percent Хуримтлагдсан хувь
Хүчинтэй тоон үзүүлэлт	18-25 нас	28	9.7	9.7	9.7
	26-35 нас	140	48.4	48.4	58.1
	36-45 нас	81	28.0	28.0	86.2
	46-55 нас	36	12.5	12.5	98.6
	56-аас дээш нас	4	1.4	1.4	100.0
	Нийт	289	100.0	100.0	

Тайлбар: Судалгааны SPSS-25.0 шинжилгээний үр дүн

Судалгааны цогц асуумжийн 2 дахь асуулт “Судалгаанд оролцогчдын насны ангилал” асуултад нийт 289 оролцогчоос 28 оролцогч ба 9.7% нь 18-25 нас, 140 ба 48.4% нь 26-35 нас, 81 ба 28.0% нь 36-45 нас, 36 ба 12.5% нь 46-55 нас, 4 ба 1.4% нь 56-аас

дээш настай хүмүүс манай энэ судалгаанд хамрагдсан байна. Эндээс 26-35 настай оролцогчид хамгийн өндөр хувь эзэлж байсан бөгөөд гамшгийн үед хүүхдийг хэрхэн хамгаалах талаар мэдлэг муутай байгаа нь батлагдаж байна.

Хүснэгт 3. Судалгаанд оролцогчдын гамшигийн үеийн хүүхэд хамгааллын талаар таны ойлголт хангалттай байдаг уу

Үзүүлэлт		Frequency Хэлбэлзэл	Percent Хувь	Valid Percent Хүчинтэй хувь	Cumulative Percent Хуримтлагдсан хувь
Хүчинтэй тоон үзүүлэлт	Тийм	138	47.8	47.8	47.8
	Үгүй	151	52.2	52.2	100.0
	Нийт	289	100.0	100.0	

Тайлбар: Судалгааны SPSS-25.0 шинжилгээний үр дүн

Судалгааны цогц асуумжийн 3 дахь асуулт “Гамшигийн үеийн хүүхэд хамгааллын талаар таны ойлголт хангалттай байдаг уу” асуултад нийт 289 оролцогчоос 138 оролцогч ба 47.8% нь хангалттай ба тийм

гэсэн хариулт өгсөн бол 151 ба 52.2% нь хангалтгүй ба үгүй гэсэн хариулт өгсөн байна. Судалгаанаас үзэхэд гамшигийн үеийн хүүхэд хамгааллын талаарх ойлголт хангалтгүй харагдаж байна.

Хүснэгт 4. Судалгаанд оролцогчдын гамшигийн аюулаас урьдчилан сэргийлэх мэдээллийг хүүхдэд хэрхэн өгч байна вэ

Үзүүлэлт		Frequency Хэлбэлзэл	Percent Хувь	Valid Percent Хүчинтэй хувь	Cumulative Percent Хуримтлагдсан хувь
Хүчинтэй тоон үзүүлэлт	Сургалтын хөтөлбөрт тусгагдсан	47	16.3	16.3	16.3
	Аюулгүй амьдрахуй үүднээс заадаг	170	58.8	58.8	75.1
	Заадаггүй	49	17.0	17.0	92.0
	Бусад	23	8.0	8.0	100.0
	Нийт	289	100.0	100.0	

Тайлбар: Судалгааны SPSS-25.0 шинжилгээний үр дүн

Судалгааны цогц асуумжийн 4 дэх асуулт “Гамшигийн аюулаас урьдчилан сэргийлэх мэдээллийг хүүхдэд хэрхэн өгч байна вэ” асуултад нийт 289 оролцогчоос 47 оролцогч ба 16.3% нь сургалтын хөтөлбөрт

тусгагдсан гэж хариулт өгсөн бол 170 ба 58.8% нь аюулгүй амьдрахуй үүднээс заадаг, 49 ба 17.0% нь заадаггүй, 23 ба 8.0% нь бусад гэж хариулт өгсөн байна.

Хүснэгт 5. Судалгаанд оролцогчдын гамшигийн үеийн хүүхэд хамгааллын тогтолцоог бүрдсэн гэдэгт итгэж байна уу

Үзүүлэлт		Frequency Хэлбэлзэл	Percent Хувь	Valid Percent Хүчинтэй хувь	Cumulative Percent Хуримтлагдсан хувь
Хүчинтэй тоон үзүүлэлт	Тийм	78	27.0	27.1	27.1
	Үгүй	174	60.2	60.4	87.5
	Бусад	36	12.5	12.5	100.0
	Нийт	288	99.7	100.0	
Хариулаагүй	Систем	1	0.3		
Нийт		289	100.0		

Тайлбар: Судалгааны SPSS-25.0 шинжилгээний үр дүн

Судалгааны цогц асуумжийн 5 дахь асуулт “Гамшигийн үеийн хүүхэд хамгааллын тогтолцоог бүрдсэн гэдэгт итгэж байна уу” асуултад нийт 289 оролцогчоос 78 оролцогч ба 27.0% нь хангалттай ба тийм гэсэн хариулт өгсөн бол 174 ба 60.2% нь

хангалтгүй буюу үгүй, 36 ба 12.5% нь бусад гэсэн хариулт өгсөн байна. Мөн 1 ба 0.3% нь хариулт өгөөгүй байна. Судалгаанаас үзэхэд гамшигийн үеийн хүүхэд хамгааллын тогтолцоо бүрдсэн талаарх ойлголт хангалтгүй харагдаж байна.

Хүснэгт 6. Судалгаанд оролцогчдын хүүхэд хамгааллын талаарх эрх зүйн зохицуулалт хагалттай гэж бодож байна уу

Үзүүлэлт		Frequency Хэлбэлзэл	Percent Хувь	Valid Percent Хүчинтэй хувь	Cumulative Percent Хуримтлагдсан хувь
Хүчинтэй тоон үзүүлэлт	Тийм	84	29.1	29.2	29.2
	Үгүй	167	57.8	58.0	87.2
	Бусад	37	12.8	12.8	100.0
	Нийт	288	99.7	100.0	
Хариулаагүй	Систем	1	0.3		
Нийт		289	100.0		

Тайлбар: Судалгааны SPSS-25.0 шинжилгээний үр дүн

Судалгааны цогц асуумжийн 6 дахь асуулт “Хүүхэд хамгааллын талаарх эрх зүйн зохицуулалт хагалттай гэж бодож байна уу” асуултад нийт 289 оролцогчоос 84 оролцогч ба 29.1% нь хангалттай ба тийм гэсэн хариулт өгсөн бол 167 ба 57.8% нь хангалтгүй буюу үгүй, 37 ба 12.8% нь бусад гэсэн хариулт өгсөн байна. Мөн 1 ба 0.3% нь хариулт өгөөгүй байна. Судалгаанаас

үзэхэд 167 буюу 57.8% нь үгүй гэсэн хариулт өгснийг харахад хүүхэд хамгааллын талаарх эрх зүйн зохицуулалтын талаарх ойлголт хангалтгүй харагдаж байна. Ийм учраас гамшгаас хамгаалах тухай хууль болон бусад холбогдох хуульд гамшгийн үед хүүхэд хамгааллын талаарх ойлголтыг тусгаж өгөх нь энэхүү судалгаагаар батлагдаж байна.

Хүснэгт 7. Судалгаанд оролцогчдын хүүхдийг гамшгаас хамгаалах талаар сургалт, мэдлэг, мэдээлэл хангалттай авдаг уу

Үзүүлэлт		Frequency Хэлбэлзэл	Percent Хувь	Valid Percent Хүчинтэй хувь	Cumulative Percent Хуримтлагдсан хувь
Хүчинтэй тоон үзүүлэлт	Тийм	83	28.7	28.7	28.7
	Үгүй	167	57.8	57.8	86.5
	Бусад	39	13.5	13.5	100.0
	Хийт	289	100.0	100.0	

Тайлбар: Судалгааны SPSS-25.0 шинжилгээний үр дүн

Судалгааны цогц асуумжийн 7 дахь асуулт “Хүүхдийг гамшгаас хамгаалах талаар сургалт, мэдлэг, мэдээлэл хангалттай авдаг уу” асуултад нийт 289 оролцогчоос 83 оролцогч ба 28.7% нь хангалттай ба тийм гэсэн хариулт өгсөн бол

167 ба 57.8% нь хангалтгүй буюу үгүй, 39 ба 13.5% нь бусад гэсэн хариулт өгсөн байна. Судалгаанаас үзэхэд хүүхдийг гамшгаас хамгаалах талаар сургалт, мэдлэг, мэдээлэл хангалтгүй харагдаж байна.

Хүснэгт 8. Судалгаанд оролцогчдын гамшгийн аюулаас хүүхэд өөрийгөө хамгаалах талаар сургалт ордог уу

Үзүүлэлт		Frequency Хэлбэлзэл	Percent Хувь	Valid Percent Хүчинтэй хувь	Cumulative Percent Хуримтлагдсан хувь
Хүчинтэй тоон үзүүлэлт	Тийм	109	37.7	37.7	37.7
	Үгүй	139	48.1	48.1	85.8
	Бусад	41	14.2	14.2	100.0
	Нийт	289	100.0	100.0	

Тайлбар: Судалгааны SPSS-25.0 шинжилгээний үр дүн

Судалгааны цогц асуумжийн 8 дахь асуулт “Гамшгийн аюулаас хүүхэд өөрийгөө хамгаалах талаар сургалт ордог уу” асуултад нийт 289 оролцогчоос 109 оролцогч ба 37.7% нь хангалттай ба тийм гэсэн хариулт өгсөн бол 139 ба 48.1% нь

хангалтгүй буюу үгүй, 41 ба 14.2% нь бусад гэсэн хариулт өгсөн байна. Судалгаанаас үзэхэд гамшгийн аюулаас хүүхэд өөрийгөө хамгаалах талаар сургалт ордоггүй болох нь харагдаж байна.

Хүснэгт 9. Судалгаанд оролцогчдын гамшиг болоход хүүхэд өөрийгөө аврах чадвар эзэмшсэн гэж бодож байна уу

Үзүүлэлт		Frequency Хэлбэлзэл	Percent Хувь	Valid Percent Хүчинтэй хувь	Cumulative Percent Хуримтлагдсан хувь
Хүчинтэй тоон үзүүлэлт	Тийм	61	21.1	21.1	21.1
	Үгүй	200	69.2	69.2	90.3
	Бусад	28	9.7	9.7	100.0
	Нийт	289	100.0	100.0	

Тайлбар: Судалгааны SPSS-25.0 шинжилгээний үр дүн

Судалгааны цогц асуумжийн 9 дэх асуулт “Гамшиг болоход хүүхэд өөрийгөө аврах чадвар эзэмшсэн гэж бодож байна уу” асуултад нийт 289 оролцогчоос 61 оролцогч ба 21.1% нь хангалттай ба тийм гэсэн хариулт өгсөн бол 200 ба 69.2% нь

хангалтгүй буюу үгүй, 28 ба 9.7% нь бусад гэсэн хариулт өгсөн байна. Судалгаанаас үзэхэд гамшиг болоход хүүхэд өөрийгөө аврах чадвар эзэмшээгүй болох нь харагдаж байна.

Хүснэгт 10. Судалгаанд оролцогчдын гамшгаас урьдчилан сэргийлэх мэдлэгийг хүүхдэд хэрхэн хүргэвэл үр дүнтэй вэ

Үзүүлэлт		Frequency Хэлбэлзэл	Percent Хувь	Valid Percent Хүчинтэй хувь	Cumulative Percent Хуримтлагдсан хувь
Хүчинтэй тоон үзүүлэлт	Хичээл сургалтын төлөвлөгөөнд тусгаж онолын байдлаар	107	37.0	37.0	37.0
	Дадлага сургуулиар	163	56.4	56.4	93.4
	Цахим хуудас ашиглаж	19	6.6	6.6	100.0
	Нийт	289	100.0	100.0	

Тайлбар: Судалгааны SPSS-25.0 шинжилгээний үр дүн

Судалгааны цогц асуумжийн 10 дахь асуулт “Гамшгаас урьдчилан сэргийлэх мэдлэгийг хүүхдэд хэрхэн хүргэвэл үр дүнтэй вэ” асуултад нийт 289 оролцогчоос 107 оролцогч ба 37.0% нь хичээл сургалтын төлөвлөгөөнд тусгаж онолын байдлаар гэсэн хариулт өгсөн бол 163 ба 56.4% нь

дадлага сургуулиар, 19 ба 6.6% нь цахим хуудасашиглаж гэсэн хариулт өгсөн байна. Судалгаанаас үзэхэд гамшгаас урьдчилан сэргийлэх мэдлэгийг хүүхдэд дадлага сургуулилтаар өгвөл илүү үр дүнтэй харагдаж байна.

Хүснэгт 11. Гамшигийн аюулаас хүүхэд өөрийгөө аврах үр чадварыг хэн эзэмшүүлэх вэ

Үзүүлэлт		Frequency Хэлбэлзэл	Percent Хувь	Valid Percent Хүчинтэй хувь	Cumulative Percent Хуримтлагдсан хувь
Хүчинтэй тоон үзүүлэлт	Боловсролын байгууллага	124	42.9	42.9	42.9
	Гэр бүлийн гишүүд	74	25.6	25.6	68.5
	Онцгой байдлын байгууллага	91	31.5	31.5	100.0
	Нийт	289	100.0	100.0	

Тайлбар: Судалгааны SPSS-25.0 шинжилгээний үр дүн

Судалгааны цогц асуумжийн 11 дэх асуулт “Гамшигийн аюулаас хүүхэд өөрийгөө аврах үр чадварыг хэн эзэмшүүлэх вэ” асуултад нийт 289 оролцогчоос 124 оролцогч ба 42.9% нь боловсролын байгууллага гэсэн хариулт өгсөн бол 74 ба

25.6% нь гэр бүлийн гишүүд, 91 ба 31.5% нь Онцгой байдлын байгууллага гэсэн хариулт өгсөн байна. Судалгаанаас үзэхэд гамшигийн аюулаас хүүхэд өөрийгөө аврах үр чадварыг боловсролын байгууллага өгвөл илүү үр дүнтэй харагдаж байна.

Хүснэгт 12. Гамшигт өртсөн хүүхдийн хамгааллын асуудлыг цогцоор нь шийдвэрлэх боломж байна уу

Үзүүлэлт		Frequency Хэлбэлзэл	Percent Хувь	Valid Percent Хүчинтэй хувь	Cumulative Percent Хуримтлагдсан хувь
Хүчинтэй тоон үзүүлэлт	Тийм	172	59.5	59.5	59.5
	Үгүй	66	22.8	22.8	82.4
	Бусад	51	17.6	17.6	100.0
	Нийт	289	100.0	100.0	

Тайлбар: Судалгааны SPSS-25.0 шинжилгээний үр дүн

Судалгааны цогц асуумжийн 12 дахь асуулт “Гамшигт өртсөн хүүхдийн хамгааллын асуудлыг цогцоор нь шийдвэрлэх боломж байна уу” асуултад нийт 289 оролцогчоос 172 оролцогч ба 59.5% нь хангалттай ба тийм гэсэн хариулт

өгсөн бол 66 ба 22.8% нь хангалтгүй буюу үгүй, 51 ба 17.6% нь бусад гэсэн хариулт өгсөн байна. Гамшигт өртсөн хүүхдийн хамгааллын асуудлыг цогцоор нь шийдвэрлэх боломж байгааг судалгаанаас харуулж байна.

Хүснэгт 13. Гамшигийн үед хүүхдэд үүсэж болох эмзэг байдлуудын талаар дурдана уу

Үзүүлэлт		Frequency Хэлбэлзэл	Percent Хувь	Valid Percent Хүчинтэй хувь	Cumulative Percent Хуримтлагдсан хувь
Хүчинтэй тоон үзүүлэлт	Сэтгэл гутрал	108	37.4	37.4	37.4
	Зан төлвийн доголдол	11	3.8	3.8	41.2
	Гэмтэл	108	37.4	37.4	78.5
	Өвчин	13	4.5	4.5	83.0
	Хүчирхийлэл	3	1.0	1.0	84.1
	Сургууль хоцрох	10	3.5	3.5	87.5
	Нийгмийн харилцаанд оролцохгүй болох	36	12.5	12.5	100.0
	Нийт	289	100.0	100.0	

Тайлбар: Судалгааны SPSS-25.0 шинжилгээний үр дүн

Судалгааны цогц асуумжийн 13 дахь асуулт “Гамшигийн үед хүүхдэд үүсэж болох эмзэг байдлуудын талаар дурдана уу” асуултад нийт 289 оролцогчоос 108 оролцогч ба 37.4% сэтгэл гутрал гэсэн хариулт өгсөн бол 11 ба 3.8% нь зан төлвийн доголдол, 108 ба 37.4% нь гэмтэл, 13 ба 4.5% нь өвчин, 3 ба 1.0% нь хүчирхийлэл, 10

ба 3.5% нь сургууль хоцрох, 36 ба 12.5% нь нийгмийн харилцаанд оролцохгүй болох гэсэн хариулт өгсөн байна. Эндээс манай оролцогчдын ихэнх хувь болох 108 оролцогч сэтгэл гутрал, 108 оролцогч гэмтэл гэж хариулт өгсөн тул гамшигийн үед хүүхдэд энэ төрлийн эмзэг байдлууд ихээхэн тохиолддог нь судалгаанаас харуулж байна.

Хүснэгт 14. Та гамшигийн аюулаас урьдчилан сэргийлэх талаар хүүхдэд мэдээлэл, зөвлөгөө өгдөг үү

Үзүүлэлт		Frequency Хэлбэлзэл	Percent Хувь	Valid Percent Хүчинтэй хувь	Cumulative Percent Хуримтлагдсан хувь
Хүчинтэй тоон үзүүлэлт	Тийм	179	61.9	61.9	61.9
	Үгүй	78	27.0	27.0	88.9
	Бусад	32	11.1	11.1	100.0
	Нийт	289	100.0	100.0	

Тайлбар: Судалгааны SPSS-25.0 шинжилгээний үр дүн

Судалгааны цогц асуумжийн 14 дэх асуулт “Та гамшигийн аюулаас урьдчилан сэргийлэх талаар хүүхдэд мэдээлэл, зөвлөгөө өгдөг үү” асуултад нийт 289

оролцогчоос 179 оролцогч ба 61.9% нь хангалттай ба тийм гэсэн хариулт өгсөн бол 78 ба 27.0% нь хангалтгүй буюу үгүй, 32 ба 11.1% нь бусад гэсэн хариулт өгсөн байна.

Хүснэгт 15. Гамшгийн үед хүүхэд хамгааллын талаар мэдээлэл, зөвлөгөө авдаг уу

Үзүүлэлт		Frequency Хэлбэлзэл	Percent Хувь	Valid Percent Хүчинтэй хувь	Cumulative Percent Хуримтлагдсан хувь
Хүчинтэй тоон үзүүлэлт	Тийм	139	48.1	48.1	48.1
	Үгүй	113	39.1	39.1	87.2
	Бусад	37	12.8	12.8	100.0
	Нийт	289	100.0	100.0	

Тайлбар: Судалгааны SPSS-25.0 шинжилгээний үр дүн

Судалгааны цогц асуумжийн 15 дахь асуулт “Гамшгийн үед хүүхэд хамгааллын талаар мэдээлэл, зөвлөгөө авдаг уу” асуултад нийт 289 оролцогчоос 139 оролцогч ба 48.1% нь хангалттай ба тийм гэсэн хариулт өгсөн бол 113 ба 39.1% нь

хангалтгүй буюу үгүй, 37 ба 12.8% нь бусад гэсэн хариулт өгсөн байна. Үүнээс үзэхэд гамшгийн үед хүүхэд хамгааллын талаар мэдээлэл, зөвлөгөө ихэнх тохиолдолд авдаг үзүүлэлт гарч байгаа нь сайшаалалттай байна.

Зураг 2. Гамшгийн үеийн хүүхэд хамгааллын талаарх ойлголтыг эрх зүйн зохицуулалттай харьцуулал

Энэхүү судалгаагаар гамшгийн үеийн хүүхэд хамгааллын талаарх ойлголтыг эрх зүйн зохицуулалттай харьцуулан авч үзэхэд нийт 288 оролцогч судалгаанд хамрагдахад 113 оролцогч 39.1% нь хангалтгүй ба үгүй гэсэн хариулт өгсөн нь анхаарал татаж байна. Үүнийг харахад гамшгаас хамгаалах тухай хууль, галын аюулгүй бадлын тухай хуульд гамшгийн үед хүүхэд хамгааллын талаар цогц бодлого ороогүй байгаа нь судалгаагаар батлагдаж байна.

Дүгнэлт

Хөвсгөл аймгийн хэмжээн дэх гамшгийн үеийн хүүхэд хамгаалалд хийсэн шинжилгээний үр дүнд дараах дүгнэлтэд хүрлээ. Үүнд:

1. Хөвсгөл аймгийн хэмжээнд гамшгийн төрлөөр нь сүүлийн 5 жилийн байдлаар гамшиг, аюулт үзэгдэл, ослын статистик, тоо мэдэлэлд шинжилгээ хийхэд усны осол, гал түймрийн аюулын тоо хамгийн өндөр гарч байна. Иймд дээрх 2 гамшгийн төрлөөс урьдчилан сэргийлэх, эрсдэлийг бууруулах, даван туулах чадавхын асуудлыг бэхжүүлэх нь шаардлагатай гэж үзээд эрсдэл үүсэх

нөлөөллийг гаргаж, түүнээс даван туулах чадварын үнэлгээ хийсэн.

2. Хөвсгөл аймгийн сургуулийн өмнөх боловсрол болон ерөнхий боловсролын сургуулийн хүүхдүүдийн нийт 289 эцэг эх, асран хамгаалагчдаас гамшгийн үеийн хүүхэд хамгаалалд хийсэн судалгааг google form-оор авч, судалгааг SPSS-25.0 программ ашиглан судалгааг нэгтгэн үзэхэд гамшгийн үеийн хүүхэд хамгааллын талаарх ойлголт хангалтгүй, гамшгийн үеийн хүүхэд хамгааллын тогтолцоо бүрдсэн талаарх ойлголт хангалтгүй, хүүхэд хамгааллын талаарх эрх зүйн зохицуулалтын талаарх ойлголт хангалтгүй бөгөөд гамшгаас хамгаалах тухай хууль болон бусад холбогдох хуульд гамшгийн үед хүүхэд хамгааллын талаарх ойлголтыг тусгаж өгөөгүй гэж судалгааны дүн гарсан учраасхүүхэд хамгааллын талаарх стандарт, стратегийн бодлогын баримт бичгийг олон улсын стратеги төлөвлөгөөтэй харьцуулалт хийсэн.

3. Гамшгийн үед хүүхдэд үүсэж болох эмзэг байдлуудын талаар дурдана уу гэсн асуултад 37.4% сэтгэл гутрал, 3.8% нь

зан төлвийн доголдол, 37.4% нь гэмтэл, 4.5% нь өвчин, 1.0% нь хүчирхийлэл, 3.5% нь сургууль хоцрох, 12.5% нь нийгмийн харилцаанд оролцохгүй болох гэсэн хариулт өгсөн байна. Үүнийг ашиглан гамшгийн үеийн хүүхэд хамгааллын эрсдэлийг бууруулах арга хэмжээний аргачлалаас аюулыг тодорхойлох, суурь шалтгааныг илрүүлэх, хариу арга хэмжээг тухайн нөхцөл байдалд тохируулахын тулд асуудлын модны загварыг ашиглан, эрсдэл үүсгэх нөлөөллийг гаргахыг оролдлоо. Мөн хүүхдэд нөлөөлөх эмзэг байдалд хүргэж байгаа суурь хүчин зүйлсүүдэд сэтгэл зүйн эмзэг байдал, бие махбодийн эмзэг байдал, боловсролын эмзэг байдлууд бас үүсэхээр байна гэж үзлээ.

Ашигласан материал

1. Албадан хөдөлмөрийн тухай 29 дүгээр конвенц. 1930
2. Албадан хөдөлмөрийг устгах тухай 105 дугаар конвенц. 1957
3. Дарамт, хүчирхийллийг устгах тухай 190 дүгээр конвенц. 2019

4. Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын Пакт. 1966

5. Олон улсын гэрээний тухай Венийн конвенц. 1969

6. Тахир дутуу хүмүүсийн мэргэжлийн нөхөн сэргээлт, хөдөлмөр эрхлэлтийн тухай 159 дүгээр конвенц. 1983

7. Хөдөлмөрийн насны доод хязгаарын тухай 138 дугаар конвенц. 1973

8. Хөдөлмөр эрхлэлтийн бодлогын тухай 122 дугаар конвенц,

9. Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал. 1946

10. Хүүхдийн эрхийн тухай конвенц. 1989

11. Хүүхдийн хөдөлмөрийн тэвчишгүй хэлбэрийн тухай 182 дугаар конвенц. 1999

12. Эвлэлдэн нэгдэх эрх чөлөө болон байгууллага байгуулах эрхийг хамгаалах тухай 87 дугаар конвенц. 1948

13. Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн тухай олон улсын Пакт. 1966

Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал

ГАРЫН МӨРИЙГ ИЛРҮҮЛЭХ, БЭХЖҮҮЛЭХ, ХУУЛБАРЛАХ АЖИЛЛАГААНД НӨЛӨӨЛЖ БУЙ ХҮЧИН ЗҮЙЛ

FACTORS AFFECTING FINGERPRINT DETECTION, STRENGTHENING, AND COPYING

Ж.Баттулга

ДХИС-ийн Шинжлэн магадлахуйн институтын Шинжлэн магадлахуй судлалын төвийн эрдэм шинжилгээний ахлах ажилтан-багш, докторант, цагдаагийн дэд хурандаа

Battulga J.

Senior researcher in Research center of Forensic science, PhD student at the University of Internal Affairs of Mongolia, Police Lieutenant Colonel

Хураангуй: Хэргийн газрын үзлэгийн явцад хэрэгт ач холбогдол бүхий төрөл бүрийн ул мөр, эд мөрийн баримтыг цуглуулах бөгөөд тэдгээрийн тусламжтай гэмт хэргийн бодит нөхцөл байдал, түүнийг үйлдсэн этгээдийг хөдөлшгүйгээр нотлон тогтоох боломжтой. Үүний тулд мөр илрүүлэх, бэхжүүлэх, хуулбарлах болон гарын хээний дардас авах ажиллагааг чанартай гүйцэтгэсэн байх шаардлагатай. Үүнтэй уялдаад уг эрдэм шинжилгээний илтгэлд эдгээр ажиллагаанд нөлөөлж буй хүчин зүйлийг гарын мөр илрүүлж бэхжүүлэх багаж, техник хэрэгслийн хангалт, хүрэлцээ, чанарын шаардлагад нийцэж буй эсэх болон шинжээч, мэргэжилтний мэргэжлийн ур чадвар гэсэн хүрээнд авч үзэж, дүн шинжилгээ хийсэн болно.

Abstract: At the place of occurrence there are different traces and physical evidences that have a relation to the case, with the help of which may be established factual circumstances of the crime and the face of the crime. Consequently, the results of this investigative action in many respects depend on the quality of the findings, fixations, excerpts and research of the hand and their impressions. Considering these circumstances in the article, consider the issues that affect the given investigative actions, which have been investigated and analyzed in the framework of the requirements of the requirements of the requirements and requirements of the quality of the instrumentation.

Түлхүүр үгс: Багаж, техник хэрэгсэл, гарын хээний дардас, гарын мөр, гарын хээний кодлолт, шинжээчийн мэргэжлийн ур чадвар, гэмт хэргийн илрүүлэлт, тулгамдсан асуудал.

Keywords: tools, technical equipment, fingerprints, handprints, fingerprint coding, expert professional skills, crime detection, problematic aspects.

Хэргийн газрын үзлэгээр төрөл бүрийн ул мөр, эд мөрийн баримт илрүүлж бэхжүүлдэг бөгөөд эдгээрийн дотроос гарын мөр чухалд тооцогддог. Статистик судалгаанаас үзэхэд гэмт хэргийг халуун мөрөөр нь илрүүлсэн үзүүлэлт жилээс жилд буурсаар байгааг харж болохоор байна [Зураг 15].

Зураг 1. Гэмт хэргийг халуун мөрөөр нь илрүүлсэн үзүүлэлт (2015-2020 он)

Уг нөхцөл байдлыг харгалзан, бид, хэргийн газраас гарын мөр илрүүлэх, бэхжүүлэх, хуулбарлах болон гарын хээний дардас авах ажиллагаанд нөлөөлж буй хүчин зүйлийг тогтоох зорилгоор Нийслэлийн шүүхийн шинжилгээний газрын хэлтэс, тасгуудын нийт 56 шинжээч, мэргэжилтнүүдийг хамруулан тухайн тулгамдсан асуудлыг:

1. Шинжээч, мэргэжилтнүүдийн гарын хээний дардас бэхжүүлэх, гарын мөр илрүүлэх ажиллагаанд хэрэглэж байгаа багаж, техник хэрэгсэл.
2. Гарын хээний дардас бэхжүүлэх ажиллагаа.
3. Гарын мөр илрүүлэх ажиллагаа.
4. Гарын хээний дардас, гарын мөр Адис-Папион системд кодлон оруулах ажиллагаа.

5. Шинжээч, мэргэжилтнүүдийн ур чадварын түвшин гэсэн хүрээнд авч үзэж, дүн шинжилгээ хийв.

1. Гарын мөр, гарын хээний дардас илрүүлж бэхжүүлэх багаж, техник хэрэгсэл

Нотлох баримт, түүний дотроос хэргийн газраас биет нотлох баримт цуглуулах ажиллагаа нь гэмт хэргийг илрүүлэх, мөрдөн байцаах ажиллагааны тэргүүлэх зорилтын нэгд зүй ёсоор тооцогддог. Гэмт хэргийг илрүүлэхийн тулд түүнтэй учир шалтгааны холбоотой биет зүйл буюу эд мөрийн баримтуудыг хэргийн газрын үзлэгээр хуулийн хүрээнд бүрэн дүүрэн цуглуулах шаардлагатай¹. Эдгээр нотлох баримтыг шинжилгээний шаардлага хангаж буй эсэх нь мэргэжилтнүүдийн хэрэглэж байгаа багаж, техник хэрэгслийн чанарын үзүүлэлт, хангалт хүртээмж, хэрэглээний ур чадвар зэргээс ихээхэн хамаарна.

Хэргийн газар нотлох баримт цуглуулах явцад чиглэсэн олон төрлийн багаж, техник хэрэгсэл, материал ашиглах бөгөөд тэдгээрийг нийтлэг зориулалтаар нь:

- гэрэлтүүлэх хэрэгсэл;
- хамгаалах хэрэгсэл;
- ул мөр, эд мөрийн баримтыг илрүүлэх, тодруулах хэрэгсэл;
- ул мөр, эд мөрийн баримтыг бэхжүүлэх хэрэгсэл;
- ул мөр, эд мөрийн баримтыг хураан авах хэрэгсэл;
- хэмжих хэрэгсэл;
- бичгийн хэрэгсэл;
- гэрэл зураг, дүрс бичлэгийн хэрэгсэл гэж ангилж болно².

Хэргийн газрын үзлэгээр ул мөр, эд мөрийн баримт илрүүлэх, бэхжүүлэх, хуулбарлах ажиллагаанд уламжлал болгон хэрэглэж байгаа техник хэрэгслийн хангалт, хүрэлцээ, чанар, хэрэглэхэд тохиромжтой байдал зэрэгт судалгаа хийхэд багс болон гарын хээний дардас бэхжүүлэх зориулалттай өнхрүүш гэхэд нэг хийц загварын бус тус бүр 10 орчим төрлийн багаж, хэрэгслүүд байх бөгөөд тэдгээрээс ихэнх нь шаардлага хангадаггүй талаар судалгаанд хамрагдагсдын дийлэнх хувь нь хариулсан байна.

Эдгээр багаж, техник хэрэгслүүдээс гарын хээний дардас бэхжүүлдэг өнхрүүшийн хувьд овортой, гол нь зуурч

гацдаг, резинийг сунамтгай, уян материалаар хийсэн, тосонд түлэгдсэний улмаас гадаргуу нь барзайж, амархан шинж чанараа алддаг, гарын хээний дардас бэхжүүлдэг тосыг, гол төлөв, зориулалтын бус (ихэвчлэн, тамганы тосоор орлуулдаг) бөгөөд орц, найрлагын хувьд шингэн байдаг тул гарын хээний ерөнхий шинж тэмдэг богино хугацаанд бүдгэрдэг, багсны үс ширүүн байдгаас амархан унаж шингэрдэг, нунтгийн төрөл сонголтгүй, хүрэлцээ дутмаг байдгаас хэрэглээний явцад чанараа алддаг зэргээс шалтгаалан хэргийн газрын үзлэгээр гарын мөр илрүүлэх, харьцуулах шинжилгээний гарын хээний дардас бэхжүүлэх явцад хүндрэл бэрхшээлүүд үүсгэдэг байна.

2. Гарын хээний дардас бэхжүүлэх ажиллагаа

Судалгаанд хамрагдсан 56 шинжээч, мэргэжилтнүүдийн өдөр тутам хэрэглэж байгаа дээрх багаж, техник хэрэгслийн тусламжтай бэхжүүлсэн нийт 460 гарын хээний дардасаас 198-ыг тамганы тосоор, 262 ширхгийг хэвлэлийн хар тосоор тус тус бэхжүүлжээ.

Хэвлэлийн хар тосоор бэхжүүлсэн гарын хээний дардас 100 хувь тод дүрстэй байгаа ч, тэдгээрийн 70 орчим хувь нь тосны орц найрлагаас бус шинжээч, мэргэжилтний хариуцлагагүй байдал болон техник хэрэгслийн үзүүлэлтээс гарын хээний ерөнхий болон хувийн шинж тэмдгүүд бүрэн тусгагдаагүй байна

Тамганы тосоор бэхжүүлсэн гарын хээний дардсын 81-д нь буюу 40 орчим хувьд нь шинж тэмдэг тодорхой тусгагдсан боловч тэдгээрийн зарим хэсэгт хувийн шинж тэмдэг бүрэн гүйцэд гараагүй байдал ажиглагдаж байна. Үлдсэн 117-д нь буюу 60 орчим хувьд нь шинж тэмдэг тодорхой бус байдалтай тусгагджээ (Зураг 2, 3).

Судалгаанд хамруулсан эдгээр гарын хээний дардаст дараах нийтлэг шинж тэмдгүүд тогтоогдож байна. Үүнд:

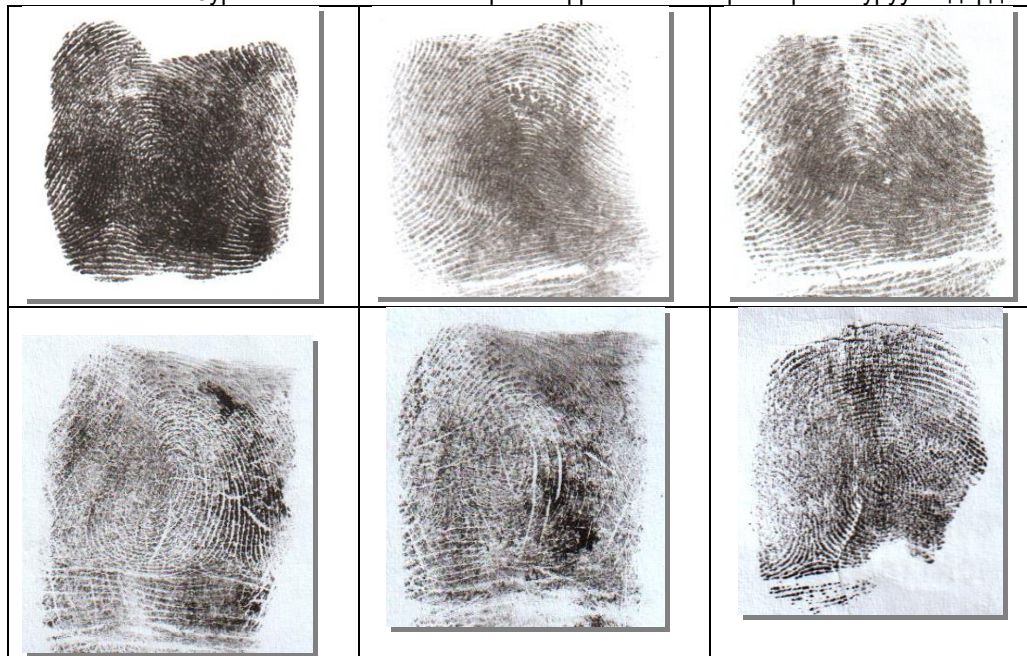
1. Гарын хээний дардсыг тамганы тосоор бэхжүүлсэн тохиолдолд уг тосны зуурамтгай шинж чанарын улмаас дардасны ерөнхий болон хувийн шинж тэмдгүүд бүрсийж тодрохгүй байхаас гадна тэдгээр нь тодорхой хугацааны дараа бүдгэрдэг байна.

¹ Очирбат Т. Хэргийн газрын үзлэг., УБ., 2012., 4 дахь тал.

² Мөн бүтээлийн 7 дахь тал.

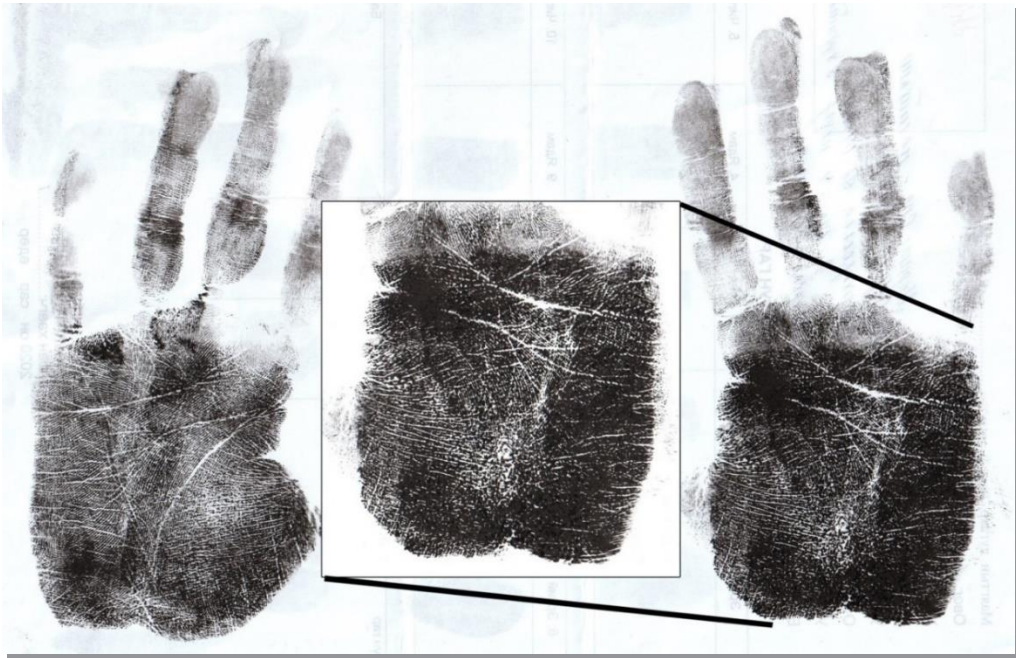
Зураг № 2. Тамганы тосоор бэхжүүлэн авсан гарын арван хурууны дардас.

Зураг 3. Тамганы тосоор бэхжүүлэн авсан хурууны ерөнхий болон хувийн онцлог шинж тэмдгийг харуулав.

2. Дээрх тамганы тосыг гарын хээний дардас бэхжүүлэх явцад гарын алгыг тосон дээр шууд дарж хэрэглэх, эсвэл өнхрүүшэнд ихээр наалдсан тосоо дэвсгэр дээр багасгалгүй гарын хээний дардас

бэхжүүлснээс нилэнхүйдээ тосоор будагдаж гарын хээний ерөнхий болон хувийн онцлог шинж тэмдгүүд нь шинжилгээний шаардлага хангахгүйд хүрч байна [Зураг 4].

Зураг 4. Тос нялайлгаж авсан гарын хээний дардсыг харуулав.

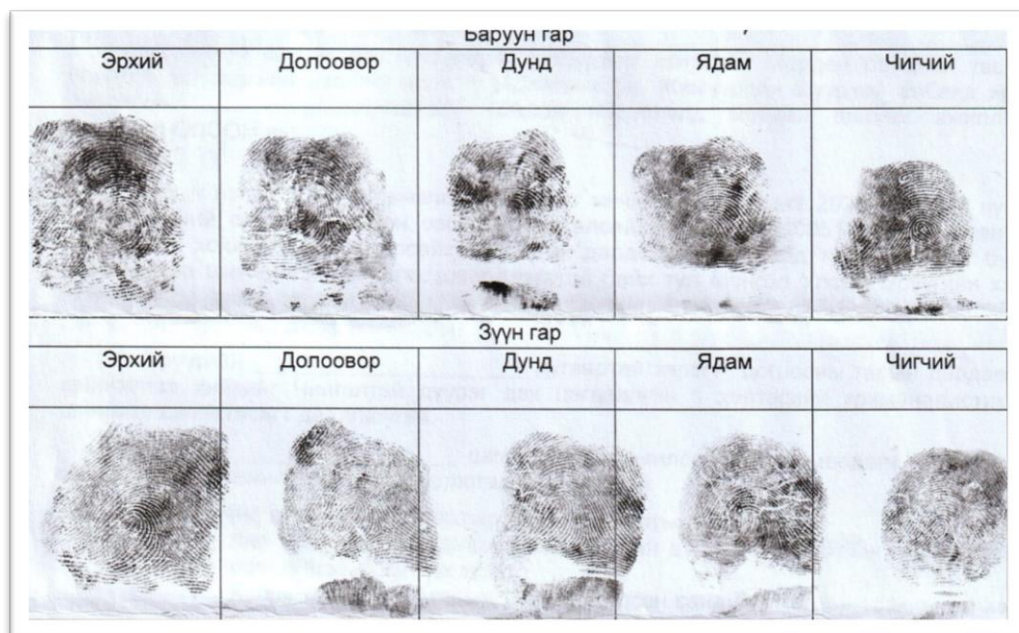
3. Шинжээч, мэргэжилтнүүд өөрийн хэрэглэж байгаа гарын хээний дардас бэхжүүлдэг өнхрүүш болон өнхрүүш тослох дэвсгэрээ цэвэрлээгүй тостой үлдээж хатаасны улмаас тос алаг цоог түрхэгдэн тодорхой хэсэг газарт гарын хээний ерөнхий болон хувийн онцлог шинж тэмдгүүд дүрслэгдэхгүй, зарим хэсэгт тос хэт нялайж түрхэгдэх гэх мэт шинжээч, мэргэжилтнүүдийн хариуцлагагүй байдлаас

шалтгаалсан алдаа дутагдлууд ихээр ажиглагдаж байна [Зураг 5,6,7].

Зураг 5. Тос наалдаж хатсан өнхрүүшийг харуулав

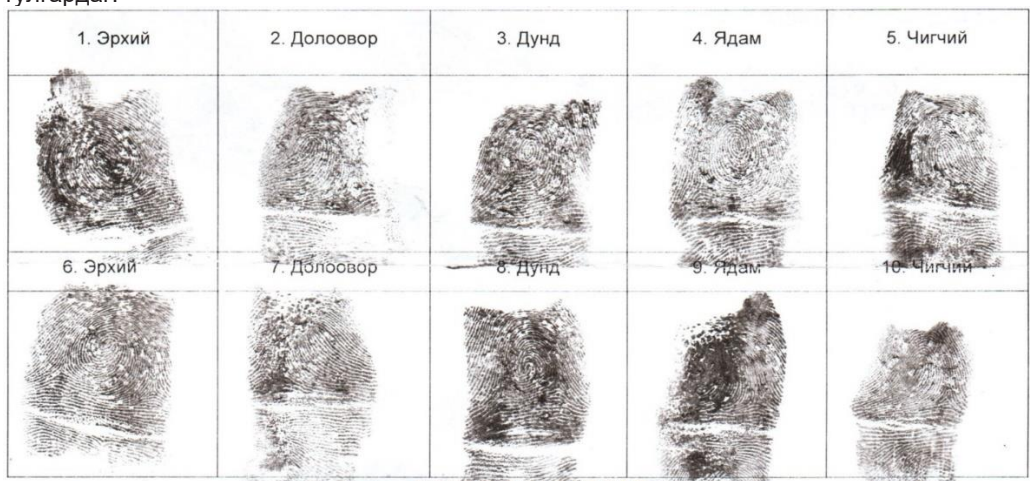
Зураг 6. Тос наалдаж хатсан өнхрүүшийн дэвсгэрийг харуулав

Зураг 7. Тос наалдсан өнхрүүш, дэвсгэр ашиглан бэхжүүлсэн гарын хээний дардас

4. Хүн бүрийн ажил, мэргэжил, ахуй амьдрал, эрүүл мэнд харилцан адилгүй бөгөөд тэдгээрийн гарын хээг бэхжүүлэн авахад хүндрэлтэй асуудал ихээр тулгардаг.

Гэвч шинжээч, мэргэжилтнүүд гарыг цэвэрлүүлэлгүй, угааж арчуулалгүй гарын хээний дардас бэхжүүлэн авах алдаа дутагдал гарсаар байна [Зураг 8].

Зураг 8. Бохирлогдсон гарын хээний дардсыг харуулав

5. Шинжээч, мэргэжилтнүүд гарын хээний дардсыг бэхжүүлэхдээ Маягт-2-т авч байгаа боловч цогцосны гарын хээний дардсыг бэхжүүлэхдээ цагаан цаасан дээр авч байна. Энэ нь ШШҮХ-ийн захирлын 2007 оны 63 дугаар тушаалаар батлагдсан "Гарын хээний сан байгуулах, баяжуулах, ашиглах журам"-ыг баримтлахгүй байна.

Мөн, цогцосны гарын хээний дардсыг бэхжүүлэхийн тулд зориулалтын хуруу тэнийлгэгч татуурга зэргийг ашиглахгүйгээр өөрийн гарын алган дээр дарж бэхжүүлж байгаа нь шинжилгээний шаардлага хангахгүй байх тохиолдол их байна [Зураг 9].

Зураг 9. Цагаан цаасан дээр тамганы тос ашиглан бэхжүүлсэн гарын хээний дардсыг харуулав.

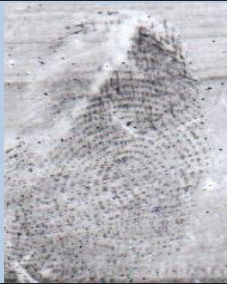
3. Гарын мөр илрүүлэх ажиллагаа

Гэмт хэрэг, учралын газраас гарын мөрийг илрүүлж криминалистикийн шинжилгээгээр гэмт этгээдийг болон уг хэргийн шалтгаан нөхцөлийг нотлон тогтооход гарын мөр судлалын гол ач холбогдол оршино.

Гарын мөрийг илрүүлэхэд шинжээч, мэргэжилтнүүд гарын мөрийн тогтоц,

онцлогийг ялгадаг, түүнийг илрүүлж, бэхжүүлэхэд тохирсон арга, материал хэрэгслийг сонгох хэрэгтэй.

Судалгаанд шинжээч, мэргэжилтнүүдийн таваас дээш төрлийн объект дээрээс илрүүлж бэхжүүлсэн 1170 ширхэг гарын мөрөнд судалгаа хийхэд дараах нөхцөл байдал тогтоогдож байна. Үүнд:

№	Нөлөөлж буй хүчин зүйл	Объект	Нунтаг	Багс	Зураг	Тайлбар
1.	Нунтаг /урвалж бодис /	Цаас	Сажа	Үстэй багс		Удаж ажиллахаа больсон, бүдүүн ширхэгтэй болсон нунтгаар илрүүлсэн гарын мөр

2.	Багс /багаж, техник хэрэгсэл/	Хуванцар сав	Сажа	Үстэй багс		Ширүүн багсаар илрүүлсэн гарын мөр
3.	Объект /мөр хүлээн авагч объект/	ДСП хавтан	Рубин	Соронзон багс		Барзгар гадаргуу дээрээс илрүүлсэн гарын мөр
4.	Цаг агаар, орчин	Шил	Сажа	Үстэй багс		Тоосон мөр
5.	Шинжээч, мэргэжилтний ур чадвар	---	---	---	---	Дээрх бүх тохиолдолд

Зураг 10. Гарын мөр илрүүлэхэд нөлөөлж буй хүчин зүйлүүдийн төрлүүдийг харуулав.

1. Судалгаанд хамруулсан 1170 ширхэг гарын мөрийн 608 нь энгийн хөөгөөр, 454 нь соронзон буюу рубин нунтгаар, үлдсэн 108 нь бусад төрлийн энгийн, соронзон /сердолик, маланхит, Хятад, АНУ гэх мэт/ нунтаг ашигласан байна.

Бусад төрлийн нунтгууд нь гадаад орноос нийлүүлж байгаа цөөн тооны үзлэгийн цүнхийг дагалдан ирсэн, эсвэл олон улсын хамтын ажиллагааны хүрээнд зохион байгуулсан сургалтын арга хэмжээний үеэр хандивласан, мөн шинжээч, мэргэжилтнүүдийн өдөр тутам хэрэглэдэг нунтгуудаас бүрдсэн болно.

2. Судалгаанд ирүүлсэн объектуудын 90 орчим хувь нь цаас, вакуум цонх, шаазан аяга, хуванцар сав, плита, хаалганы бариул, шил, никель төмөр, хулдаас, будагтай эд зүйл, ус буцалгагч гэх мэт цагаан, цайвар объект дээрээс илрүүлсэн байна.

Дээрх гарын мөр илрүүлсэн нунтгуудын төрлөөс хархад хар бараан объект дээрээс илрүүлдэг цайвар нунтаг байхгүй байна.

3. Илрүүлсэн гарын мөрүүдийн 80 орчим хувь нь тэгш, гөлгөр гадаргуугаас илрүүлсэн байв. Үлдсэн 20 хувь нь буюу барзгар гадаргуугаас илрүүлсэн гарын мөрүүд тул шинжилгээнд тэнцэхгүй, эсвэл шинжилгээний шаардлага хангахгүй байна.

4. Шинжээч, мэргэжилтнүүдээс шууд хамаарах шалтгаанд:

- Тоос шороотой гадаргуу дээрээс гарын мөр илрүүлэхдээ тоос, шороогоо цэвэрлэлгүй хамтад нь нунтгаараа ирлүүлж илүү гарсан нунтгаа буцааж савандаа хийх байдлаар олон дахин энэ үйлдлийг давтсанаар нунтгийн чанар муудаж мөр илрүүлэхэд хүндрэлтэй байдаг.

- Гарын мөр илрүүлэхэд цаг агаар, орчин нөхцөл, мөр үүсгэгч объект, мөр

хүлээн авагч объект, мөр илрүүлэх нунтаг, урвалж бодис, мөр илрүүлэх багс, багаж хэрэгслээс ихээхэн шалтгаалдаг ч нөгөө талаараа дээрх онцлогуудыг ялгаж мэддэг, түүнийг илрүүлж, бэхжүүлэхэд тохирсон арга зүй, материал хэрэгслийг зөв сонгон хэрэглэхэд шинжээчийн ур чадвараас ихээхэн хамаарна.

5. Гарын мөр илрүүлэх явцад хангалтаар олгосон хар хөөн нунтгийг олон дахин хэрэглэсний улмаас чанар нь муудах, хугацаа дуусах, зарим төрлийн нунтаг нь хүйтний улиралд ажилладаггүй, нунтгаар дутмаг, мөн хөө, рубин гэсэн 2 төрлийн нунтаг нь олон төрлийн гадаргуу дээрээс мөр илрүүлж бэхжүүлэхэд өнгөний сонголтгүй зэрэг нь гарын мөрийг чанарын түвшинд илрүүлж, бэхжүүлэхэд хүндрэл учруулж, алба хаагчдын ажлын үр дүн, цаашлаад хэргийн нотлох ажиллагаанд сөргөөр нөлөөлөх магадлалтай.

6. Дээрх судалгаанд ирүүлсэн гарын мөрүүдээс хархад Багс /техник хэрэгсэл/, нунтаг /урвалж бодис/, мөр хүлээн авагч объект, цаг агаар, орчин, шинжээчийн ур чадвар зэргээс шалтгаалан шинжилгээний шаардлага хангахгүй гарын мөр илрүүлэхэд нөлөөлдөг нь харагдаж байна.

4. Гарын хээний дардас, гарын мөр кодлох ажиллагаа

Хурууны хээний автомат төхөөрөмжийг Л.Г.Эджубев инженер С.А.Литинский нар зохион бүтээж, 1990-ээд оны эхэн үеэс Миасс хотод Зайецав захиралтай “Папилон” ферм

№	Сангийн баяжилт	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1.	Гарын хээний дардас	42403	34434	30245	29523	26866	20851
2.	Гарын мөр	14789	18657	20605	19463	13337	12018

Сүүлийн 6 жилд хэргийн газраас мөр тэнцэж санд бүртгэгдсэнийг доорх илрүүлсэн гарын мөр, түүнээс хэдэн гарын хүснэгтэд харуулав.

№	Сангийн баяжилт	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1.	Хэргийн газраас илрүүлсэн гарын мөр	30503	39188	39153	32241	22784	21215
2.	Төвийн санд бүртгэгдсэн гарын мөр	19012	24346	19389	18982	13126	11790

Шинжээч, мэргэжилтнүүдийн Адис-Папилон системд гарын хээний дардас, гарын мөрүүдийг хэрхэн кодолж оруулж байгаа талаар судалгаа хийхэд:

Адис-Папилон нэгдсэн системд нэвтрэх эрхтэй шинжээч, мэргэжилтнүүд

криминалистикийн адилтгалын системээр үйл ажиллагаа явуулж, гарын мөр, хээний чиглэлээр адилтгалын автомат систем АДИС Папилон системийг зохион бүтээж ОХУ-ын бүх хот, муж, Казакстан, Монгол гэх мэтээр гадаадын улс орнуудад амжилттай хэрэглэгдэж байна.

Монгол Улсад 1995 оноос 21 аймаг, нийслэлийн дүүрэг, Шүүхийн шинжилгээний үндэсний хүрээлэнд Папилон-4.5 хувилбарын автомат харьцуулалтын системийг үйл ажиллагаандаа хэрэглэж эхэлжээ. Өнөөгийн байдлаар Папилон-7.7.4 системийн ажлын станцуудыг хэрэглэж байна.

Энэхүү системд тодорхой сургалтад суусан, нэвтрэх зөвшөөрөлтэй шинжээч, мэргэжилтнүүд ажиллах бөгөөд Адис-Папилон системд гарын хээний дардас, гарын мөрийг тусгай зааврын дагуу кодлон бүртгэнэ.

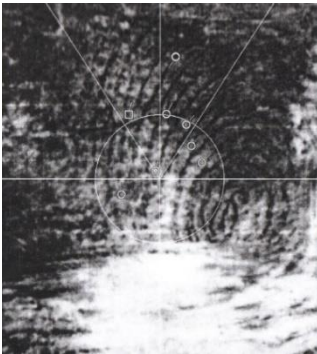
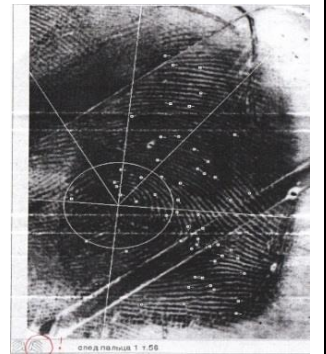
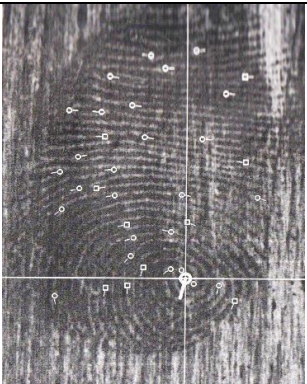
Төвийн нэгдсэн Адис-Папилон системд өнөөдрийн байдлаар гэмт хэрэг, захиргааны зөрчил, эрүүлжүүлэгдсэн, баривчлагдсан, саатуулагдсан, тодорхой оршин суух хаяггүй, орон гэргүй тэнэмэл хүмүүсийн нийт 698167 гарын хээний дардас, гэмт хэргийн газраас илрүүлэн бэхжүүлж авсан нийт 194746 гарын мөрүүд бүртгэгдсэн байна.

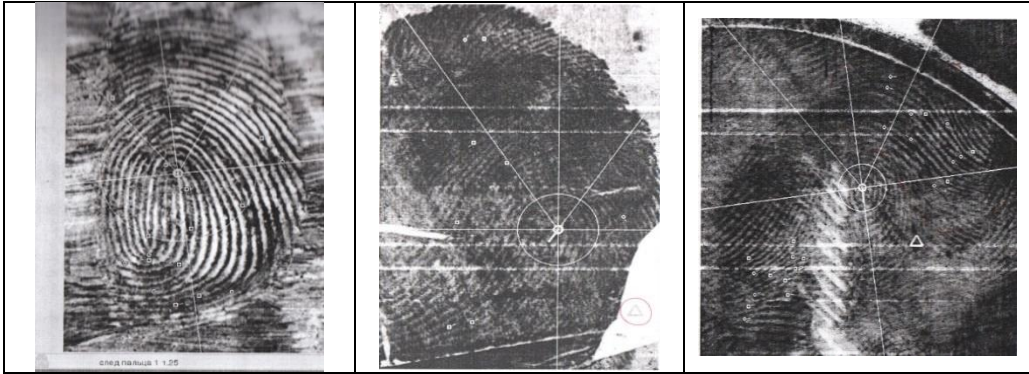
Төвийн нэгдсэн санд жилд дунджаар хэдэн гарын хээний дардас, гарын мөр бүртгэгдсэн байдлыг 2015-2020 оны байдлаар сүүлийн 6 жилээр хүснэгтээр харуулав.

гарын мөр, гарын хээний дардастай раскрыть хийгээгүй, сан цэвэрлээгүй гэх мэт тухай бүр хийж байх үйл ажиллагаанаас гадна гарын мөр, гарын хээний дардас кодлох дараах алдаанууд ажиглагдаж байна [Зураг 11, 12]. Үүнд:

Алдаатай кодолсон гарын хээний дардсууд		
Ерөнхий шинж тэмдэг буруу кодолсон	Интеграль шинж дельтаг буруу тодорхойлсон	Төв тавиагүй
		
Төв буруу тавьсан	Давхардсан мөрийн хувийн шинж тэмдэг давхар кодлогдсон	Ерөнхий шинж тэмдэг буруу нэмж кодолсон
		

Зураг 11. Гарын хээний дардас кодлох явцад гаргаж буй нийтлэг алдаа

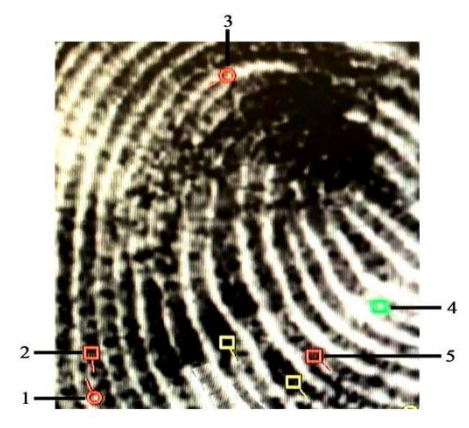
Алдаатай кодолсон гарын мөрүүд		
Төвийн интеграл буруу газар тавьсан	Ерөнхий шинж тэмдэг буруу нэмж кодолсон	Төвийн центр буруу тавьсан
		
Хээний төрөл буруу тодорхойлсон	Дельта буруу тодорхойлж тавьсан	Давхардсан мөр кодолсон

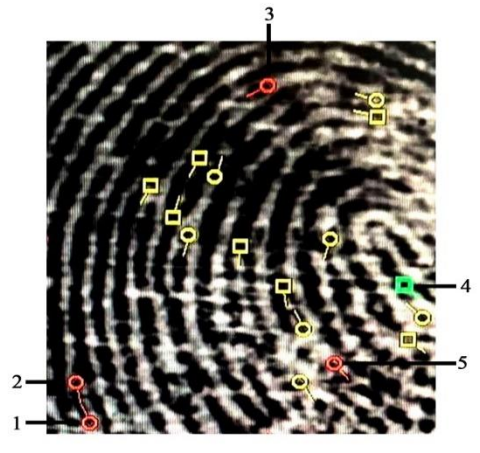
Зураг 12. Гарын мөр кодлох явцад гаргаж буй нийтлэг алдаа

Дээрх байдлаас үзэхэд төвийг буруу сонгох, үл үзэгдэх хэсэгт байрласан, хээний ерөнхий шинж тэмдгийг буруу сонгох, бүдэг мөрөнд хуурамч шинж тэмдэг зурсан, хээ дүрслэгдээгүй газар таамгийг интеграл шинжид түшиглэх, аль эсвэл дельта тодорхой бус газар байршуулах, “С” төвтэй хээнд “Z” төвийг тэмдэглэсэн, төвийг тэмдэглэхгүй орхигдуулах, хээний ерөнхий шинж тэмдгийн дутуу, эсвэл илүү сонгох, илт ерөнхий шинж тэмдгийг өөр шинж тэмдгээр сольж тэмдэглэх, давхардсан мөрийн хувийн шинж тэмдгийг дахин кодлох гэх мэт алдаатай талууд тогтоогдож байна.

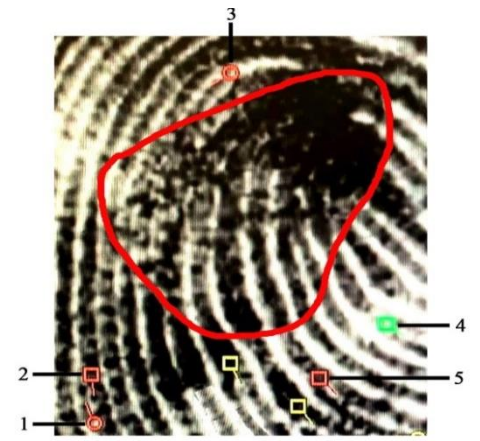
Эдгээр шинжилгээний шаардлага хангахгүй гарын хээний дардас бэхжүүлэн авсан, гарын мөр илрүүлсэн тэдгээрийг Адис-папилон системд буруу кодлон оруулсан тохиолдолд хэргийн илрүүлэлтэд сөргөөр нөлөөлж байгааг тохирсон шинжилгээнээс харуулав.

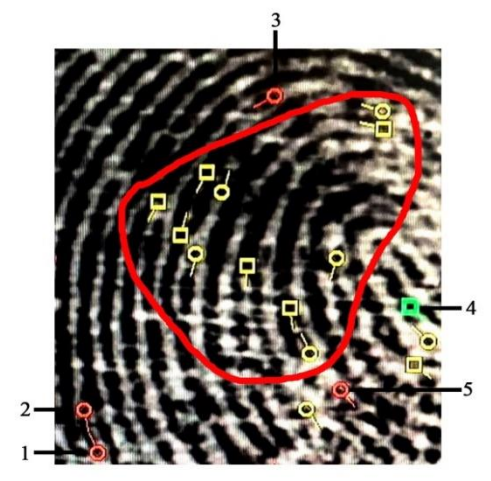
Зураг 13. Сэжигтний гарын хээний дардас

Зураг 14. Хэргийн газраас илрүүлсэн гарын мөр

Зураг 15. Хувийн шинж тэмдэг бүрэн тусгагдаагүй

Зураг 16. Хувийн шинж тэмдэг бүрэн тусгагдсан

Зурагт 13, 14 дээр Адис-Папило санд бүртгэгдсэн гарын хээний дардас 5 хувийн онцлог шинж тэмдэгтэй бүртгэгдсэн байх бөгөөд харин Зураг 15, 16 дээр хэргийн газраас илрүүлсэн гарын мөр 19 хувийн онцлог шинж тэмдэгтэй бүрэн тусгагдсан байна.

Хайлтын үр дүнд их бага үзүүлэлттэй тохирч байгаа нь нотолгооны ач холбогдолд сөргөөр нөлөөлж байгааг дээрх жишээнээс харагдаж болно.

Иймд гарын хээний дардсыг шинжилгээний шаардлага хангахаар бэхжүүлэн авсан тохиолдолд хэргийн газраас дүгнэлт өгөхөд хүрэлцэхүйц хувийн шинж тэмдэг дүрслэгдсэн ямар ч жижиг хэмжээтэй гарын мөр нь гарын хээний дардсын аль нэг хэсэгтэй заавал тохирох нь ойлгомжтой юм.

Түүнчлэн, гарын хээний дардас болон гарын мөрөө зааврын дагуу зөв кодлон оруулснаар гарын хээний дардас, гарын мөрийн чанар, үр дүнг тодорхойлох боломжтой.

5. Шинжээч, мэргэжилтнүүдийн ур чадвар

Шинжээч, мэргэжилтнүүд техник хэрэгслийг буруу сонгох, зарим техник хэрэгслийг хэрэглэхгүй байх, шаардлага хангахгүй техник хэрэгслийг ашигласаар байна. Мөн шаардлага хангахгүй техник хэрэгслийг засаж янзлах, бохирлогдсон техник хэрэгслээ цэвэрлэх зэргээр албаны бэлэн байдлаа ханахгүй хойрго хандаж байгаа нь судалгаанаас харагдаж байна.

Зарим тохиолдолд хууль, дүрэм, журмыг мөрдөхгүй байх хандлага ажиглагдаж байна.

Шинжээч, мэргэжилтнүүд гарын мөрийг илрүүлэхдээ тоос, шороогоо болон бусад бохирлогдсон зүйлүүдийг цэвэрлэлгүй хамтад нь нунтгаараа үзэх, өвлийн хүйтэнд хөлдүү объектыг тасалгааны температурт байлгалгүй газар дээр нь гарын мөр үзэх гэх мэтээр ажилдаа хайхрамжгүй хандаж байгаа эсхүл энэ талын мэдлэг, дадлага туршлага дутмаг байна гэж харагдаж байна.

Гарын мөр илрүүлэхэд цаг агаар, орчин нөхцөл, мөр үүсгэгч объект, мөр хүлээн авагч объект, мөр илрүүлэх нунтаг, урвалж бодис, мөр илрүүлэх багс, багаж хэрэгслээс ихээхэн шалтгаалдаг ч нөгөө талаараа дээрх онцлогуудыг ялгаж мэддэг, түүнийг илрүүлж, бэхжүүлэхэд тохирсон арга зүй, материал хэрэгслийг зөв сонгон хэрэглэхэд шинжээчийн ур чадвар ихээхэн шалтгаалж байна.

Дээрх байдалд тулгуурлан дараах дүгнэлтэд хүрэв.

Судалгааны үр дүнгээс үзэхэд гарын мөр илрүүлэх, бэхжүүлэх, хуулбарлах болон гарын дардас авах ажиллагаанд олон хүчин зүйл нөлөөлж байгаагийн дотроос эдгээр ажиллагаанд зориулагдсан багаж, техник хэрэгсэл, төрөл бүрийн тос, бодис, нунтаг, тэдгээрийн үзүүлэлт, хадгалалт хамгаалалт, орц найрлага, Адис-Папило системд кодлон оруулах үйл явцаас гадна шинжээч, мэргэжилтний мэргэжлийн ур чадвар, ажлын дадлага туршлага зэргээс ихээхэн хамаардаг болох нь харагдаж байна.

Иймд сэдвийн хүрээнд хөндсөн тулгамдсан асуудлыг бодитой нээн илрүүлж, тэдгээрийг шийдвэрлэх арга замыг оновчтой тодорхойлохын тулд уг асуудлыг цогц авч үзсэний үндсэн дээр үндэслэл бүхий санал, дүгнэлтэд хүрэх хэрэгтэй гэж үзлээ.

Санал

Судалгааны үр дүнд тулгуурлан дараах саналыг дэвшүүлэв. Үүнд:

1. Шинжээч, мэргэжилтнүүдийг чанарын шаардлага хангасан, зориулалтын, ижил багаж, техник хэрэгслээр хангах.

2. Гарын хээний дардсыг хэвлэлийн хар тос ашиглан бэхжүүлэхээс гадна Маягт-2-т журмын дагуу авах, цогцосны гарын хээний дардсыг зориулалтын хуруу тэнийлгэгч, татуургаар бэхжүүлэхийн зэрэгцээ хэсэгчлэн авсан гарын хээний дардсыг Маягт-2-т авч байршуулах.

3. Гарын мөр илрүүлэх нунтгийг манай орны цаг агаарын онцлогт нийцүүлэн судалж, тэдгээрийн нэр төрлийг нэмэгдүүлэх замаар хангалтын хугацааг богиносгох, системд оруулсан гарын хээний дардас, гарын мөрүүдийн кодлох ажиллагаа чанарын шаардлага хангахгүй байх тул шинжээч, мэргэжилтнүүдийг энэ чиглэлийн сургалтад хамруулах.

Ашигласан материал

1. Азжаргал А., Баянжаргал Б., Сандагсүрэн М. “Адис-папилон програм дээр ажиллах хэрэглэгчийн гарын авлага”, УБ., 2013.
2. Алтанхишиг Ч. “Нэгэн жаран”, УБ., 2004.
3. Бадарч С. “Гарын мөр”, УБ., 1984.
4. Бат-Эрдэнэ Б. “Криминалистик”, УБ., 2017.
5. Довдон Ш. “Криминалистик” гарын мөр., УБ., 2012.

6. Жаргалсайхан Б. “Криминалистикийн техник”, УБ., 1998.
7. Жаргалсайхан Б. “Учралын газрын үзлэг”, УБ., 2008.
8. Лхагвасүрэн Б. “Мөр”, УБ., 2015.
9. Лхагвасүрэн Б. “Гэмт үйлдлийн мөр”, УБ., 2008.
10. Мөрөн Д., Алтанхишиг Ч. “Шүүх шинжилгээ”, УБ., 2004.
11. Номин Б. “Шинжээчид тавих асуултын хураангуй”, УБ., 2021.
12. Очирбат Т. “Хэргийн газрын үзлэг”, УБ., 2012.
13. Очирбат Т. “Шинжлэн магадлахуй”, УБ., 2014.
14. Хурцгэрэл Ж. “Криминалистик” Боть-1. УБ., 2002.
15. Шүүхийн шинжилгээний үндэсний хүрээлэн., “Шүүхийн шинжилгээний статистик 2020”, УБ., 2021.

КОММУНИКАТИВНО-ДЕЯТЕЛЬНОСТНЫЙ ПОДХОД К ИЗУЧЕНИЮ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО

COMMUNICATIVE AND ACTIVITY APPROACH TO THE STUDY OF RUSSIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Букина Татьяна Григорьевна

Заведующий кафедрой иностранных языков Уральского юридического института МВД России, кандидат филологических наук, доцент

Bukina Tatyana Grigoryevna

Head of the Department of Foreign Languages of the Ural Law Institute of the Ministry of the Interior of the Russian Federation, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor

Аннотация: В статье рассматривается специфика коммуниктивно-деятельностного подхода в обучении русскому языку как иностранному монгольских слушателей, получающих образование по дополнительной общеобразовательной программе подготовки иностранных специалистов к освоению профессиональных образовательных программ на русском языке в образовательных организациях МВД России. Отмечается, что данный подход наиболее оптимально способствует развитию у иностранных обучающихся коммуникативной компетенции.

Abstract: The article regards the specifics of the communicative-activity approach in teaching Russian as a foreign language to Mongolian students receiving education under an additional general education program for preparing foreign specialists to master professional educational programs in Russian in educational institutions of the Interior of the Russian Federation. It is noted that this approach most optimally contributes to the development of communicative competence among foreign students.

Ключевые слова: коммуникативная компетенция, русский язык как иностранный, вербальная коммуникация, речевая и речемыслительная деятельность, довузовская подготовка.

Keywords: communicative competence, Russian as a foreign language, verbal communication, speech and speech-thinking activity, pre-university training.

Начиная с 2020 года, в Уральском юридическом институте МВД России осуществляется подготовка иностранных слушателей по Дополнительной общеобразовательной программе подготовки иностранных специалистов к освоению профессиональных образовательных программ на русском языке в образовательных организациях МВД России¹. Целью подготовки по данной программе является формирование у слушателей знаний, умений и навыков, необходимых для освоения соответствующих основных профессиональных образовательных программ на русском языке в образовательных организациях МВД России. В силу того что иностранные

слушатели после окончания обучения по этой программе будут получать высшее образование по специальности «Правовое обеспечение национальной безопасности» (Предварительное следствие в органах внутренних дел), они изучают такие дисциплины, как «Обществознание», «История», «Основы правоведения», «Основы информатики», «Правоохранительные органы». При этом из 1302 аудиторных часов дисциплина «Русский язык как иностранный» преподается в объеме 812 часов. Следует отметить, что в Уральском юридическом институте МВД России проходят довузовскую подготовку слушатели из Монгольской Народной Республики. Работа в монгольских группах упрощается тем, что

¹ Дополнительная общеобразовательная программа подготовки иностранных специалистов к освоению профессиональных образовательных программ на русском языке в

образовательных организациях МВД России. – Екатеринбург: Уральский юридический институт МВД России, 2022. – 68 с.

в Монголии в качестве второго иностранного языка изучается русский язык, кроме того, ежегодно в группах обязательно есть курсанты, обучавшиеся на родине в русских школах. Поэтому в случае коммуникативных затруднений эти слушатели приходят на помощь преподавателю. И все же подавляющее большинство слушателей, проходящих довузовскую подготовку, едва владеют элементарным уровнем языковой подготовки. Встречаются обучающиеся, у которых нулевой уровень знания русского языка.

Таким образом, ключевой задачей обучения по данной программе является формирование коммуникативной компетенции, в результате освоения которой обучающиеся должны уметь реализовывать коммуникативные задачи адекватно своему социальному статусу и статусу адресата в социально-бытовой сфере (при удовлетворении личных бытовых потребностей вне среды своей профессиональной деятельности; при удовлетворении потребностей в сфере общественных интересов при неофициальном общении); в социально-культурной сфере (при удовлетворении своих эстетических и познавательных потребностей при восприятии и обсуждении произведений литературы и искусства); в официально-деловой сфере (при удовлетворении социальных потребностей при общении с представителями административных, государственных, социальных учреждений и организаций)².

Вербальная коммуникация – главное умение, которое должны приобрести иностранные обучающиеся в результате довузовской подготовки. Грамматические и правописные навыки, несомненно, также важны, но акцентировать на них следует на более поздних этапах изучения русского языка как иностранного. В довузовском

образовании на первый план выходит обучение речевой деятельности.

Системообразующей доминантой дисциплины «Русский язык как иностранный» является коммуникативно-деятельностный подход к обучению, при котором происходит учебное сотрудничество между преподавателем и обучающимися, направленное на формирование коллективной поисковой деятельности³. При данном подходе задачи занятия ставятся таким образом, что, решая их, обучающиеся учатся не только воспроизводить текст, переживать процесс его осознания и понимания, вникать в его содержание, но и конструировать собственный текст по данному образцу. Такой подход предполагает совершенствование речемыслительных способностей обучающихся, развитие коммуникативной культуры, а также умений, соотносимых с видами речевой деятельности⁴.

Так, на одном из занятий, посвященном знакомству с главными городами России, обучающиеся читают текст о Санкт-Петербурге (приводится в сокращении): *В 1703 (тысяча семьсот третьем году) русский царь Петр I основал город Санкт-Петербург. В 1712 (тысяча семьсот двенадцатом) году этот город стал столицей России. Санкт-Петербург находится на берегу реки Невы. Это большой, красивый, современный город. Здесь есть широкие площади и проспекты, большие новые здания, метро. Но самое интересное в Петербурге – это его исторические памятники, прекрасные дворцы, соборы, музеи. В центре города – Дворцовая площадь... Главная улица Петербурга – Невский проспект. Эта улица прямая и широкая. В городе много музеев: Эрмитаж, Русский музей, музей А.С. Пушкина... В городе есть памятник основателю Петербурга – Петру I⁵.* После прочтения

² Дополнительная общеобразовательная программа подготовки иностранных специалистов к освоению профессиональных образовательных программ на русском языке в образовательных организациях МВД России. – Екатеринбург: Уральский юридический институт МВД России, 2022. – С. 28.

³ Вискова И.В. Коммуникативно-деятельностный подход и системно-деятельностный подход как современные методические направления в обучении русскому языку в школе // И.В. Вискова.

– Евразийский Союз Ученых (ЕСУ) / Педагогические науки. – № 4 (13), 2015. – 169-171.

⁴ Львова С.И. Коммуникативно-деятельностный подход как достижение современной методики преподавания русского языка // С.И. Львова. – URL: <https://naukarus.com/kommunikativno-deyatelnostnyy-podhod-kak-dostizhenie-sovremennoy-metodiki-prepodavaniya-russkogo-yazyka> (дата обращения: 31.01.2023)

⁵ Иванова Э.И. Наше время: Учебник русского языка для иностранцев (базовый уровень) / Э.И.

текста обучающиеся выписывают, запоминают ключевые слова, сверяют по словарю их значения, чтобы в дальнейшем их использовать в рассказе о любом другом городе. Для данного текста это будут следующие слова: *город, основал (основатель), находится, столица, берег, река, современный, площадь, проспект, улица, музей, памятник, центр.*

По наводящим вопросам преподавателя обучающиеся рассказывают о Санкт-Петербурге. Но это лишь начальный этап работы. Далее следует работа, направленная на речемыслительную деятельность слушателей. Им предлагается по заданному плану рассказать о городе, в котором они живут в России, о Екатеринбурге. Фактологические данные (год основания, основатели города, название реки, главной улицы, музеев) пишутся на доске, на экран телевизора выводятся картинки главных достопримечательностей города. Кроме того, с обучающимися проведена дотекстовая работа: они посмотрели учебный фильм о столице Среднего Урала (такой статус имеет Екатеринбург), съездили на обзорную экскурсию по центру города. После экскурсии обучающиеся с преподавателем обсуждают смысл русской поговорки «Лучше один раз увидеть, чем сто раз услышать». Когда они воочию увидели реку Исеть, Плотинку (так называется самое старое место в центре Екатеринбурга), памятник В.Татищеву и В. де Геннину (основатели города), посетили Музей изобразительных искусств и Музей камнерезного искусства, а также другие достопримечательности, гораздо проще составляется рассказ о городе. В качестве домашнего задания предлагается составить рассказ о родном населенном пункте. Как правило, при выполнении домашнего задания слушатели стремятся построить красивый текст с помощью Google-переводчика. В этом заключается самая большая их ошибка, так как деятельностный подход к обучению заменяется репродуктивным: написать и запомнить текст с неизвестными словами и конструкциями. Важнейшей задачей здесь

остается самостоятельное конструирование текста с известными фразами.

Таким образом, стратегической задачей довузовского обучения в образовательных организациях системы МВД России в целом становится формирование у слушателей коммуникативной компетенции. Коммуникативно-деятельностный подход при обучении русскому языку как иностранному выражается прежде всего в ориентации на удовлетворение важнейших практических потребностей обучающихся в области речевой деятельности – основы духовного, интеллектуального и коммуникативного развития личности. Особенностью обучения является установление тесной взаимосвязи между процессами изучения языка и речи и активного использования полученных знаний, умений и навыков в речевой практике. Данный подход связан, кроме того, с наиболее заметными последствиями смены коммуникативной парадигмы в современном обществе: орализация общения (увеличение удельного веса устной речи в общении и повышение ее значимости как формы существования языка), диалогизация общения (повышение роли диалога в процессе коммуникации, расширение функций диалогической речи, развитие новых видов и форм диалога, формирование новых правил диалогического и полилогического общения), плюрализация общения (формирование традиций сосуществования разных точек зрения в процессе общения), персонификация общения (формирование индивидуальной неповторимости личностного дискурса)⁶.

Литература:

1. Вискова И.В. Коммуникативно-деятельностный подход и системно-деятельностный подход как современные методические направления в обучении русскому языку в школе // И.В. Вискова. – Евразийский Союз Ученых (ЕСУ) / Педагогические науки. – № 4 (13), 2015. – 169-171.

Иванова, А.Н. Фролова. – 6-е изд., стереотип. – М.: Русский язык. Курсы, 2021. – С. 7-8.

⁶ Стернин И.А. Общественные процессы и развитие современного русского языка. Очерк изменений в русском языке конца XX – начала XXI

века. Научное издание. // И.А. Стернин. – Воронеж: изд-во Воронежского университета, 2004. – С. 59-60.

2. Дополнительная общеобразовательная программа подготовки иностранных специалистов к освоению профессиональных образовательных программ на русском языке в образовательных организациях МВД России. – Екатеринбург: Уральский юридический институт МВД России, 2022. – 68 с.

3. Иванова Э.И. Наше время: Учебник русского языка для иностранцев (базовый уровень)/ Э.И. Иванова, А.Н. Фролова. – 6-е изд., стереотип. – М.: Русский язык. Курсы, 2021. – 208 с.

4. Львова С.И. Коммуникативно-деятельностный подход как достижение современной методики преподавания русского языка // С.И. Львова. – URL: <https://naukarus.com/kommunikativno-deyatelnostnyy-podhod-kak-dostizhenie-sovremennoy-metodiki-prepodavaniya-russkogo-yazyka> (дата обращения: 31.01.2023)

5. Стернин И.А. Общественные процессы и развитие современного русского языка. Очерк изменений в русском языке конца XX – начала XXI века. Научное издание. // И.А. Стернин. – Воронеж: изд-во Воронежского университета, 2004. – 92 с.

Академия
МВД России

ХУУЛЬ САХИУЛАХУЙН
БОЛОВСРОЛ СУДЛАЛ

СУРГАЛТЫН ҮЙЛ АЖИЛЛАГААНЫ ИДЭВХТЭЙ АРГА, ТҮҮНИЙ ХЭРЭГЖИЛТЭД ХИЙСЭН ШИНЖИЛГЭЭ /ДОТООД ХЭРГИЙН ИХ СУРГУУЛИЙН ОНЦГОЙ БАЙДЛЫН СУРГУУЛИЙН ЖИШЭЭН ДЭЭР/

THE ANALYSIS OF IMPLEMENTS FOR EFFECTIVE METHOD OF LEARNING ACTIVITIES /THE CASE OF SCHOOL OF EMERGENCY MANAGEMENT AT UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS, MONGOLIA/

Л.Булганхангай

ДХИС-ийн Онцгой байдлын сургуулийн Гал түймэртэй тэмцэх албаны тэнхимийн дэд профессор, ахмад

Bulgankhangai L.

Associate Professor of the Department of Fire Fighting Services, School of Emergency Management, University of Internal Affairs

Хураангуй: Бидний судалгааны ажил нь сургалтын үйл ажиллагаанд хэрэглэгдэж байгаа сургалтын идэвхтэй аргуудыг хэрхэн дэмжих, түүнийг хэрэгжүүлэх тухай өгүүлнэ. Судалгааны ажлаараа, суралцагчдад мэргэжлийн суурь, мэргэжлийн, мэргэшүүлэх хичээлүүдийн талаар үндсэн ойлголт, төсөөллийг олгохдоо багш нар уламжлалт заах аргыг хэрэглэхээс илүүтэйгээр харилцан ярилцах, бодит жишээнээс суралцах, асуудал дэвшүүлэх, асуудлыг шийдвэрлэх, дүрд орон тоглох, оролцоог дэмжих зэрэг аргыг хэрэглэснээр сургалтын үйл ажиллагаа үр дүнтэй, бүтээлч байх боломжийг сургалтын арга зүйд хэрэглэх нь илүүтэй байгаа эсэхийг судалсан.

Abstract: Our research focuses on how to support and implement active learning methods used in teaching activities.

Through his research work, in providing students with the basic understanding and imagination of professional foundation, professional, and specialization courses, teachers supported the use of methods such as dialogue, learning from real examples, posing problems, solving problems, role playing, and encouraging participation rather than using traditional teaching methods. Our research focuses on how to support and implement active learning methods used in teaching activities.

Through his research work, in providing students with the basic understanding and imagination of professional foundation, professional, and specialization courses, teachers supported the use of methods such as dialogue, learning from real examples, posing problems, solving problems, role playing, and encouraging participation rather than using traditional teaching methods.

Олон улсын эрдэмтэд сургалтын байгууллага, их дээд сургуулийн оюутнуудыг идэвхтэй суралцах боломжоор хангахын тулд олон хүчин зүйлсийн нөлөөллийг сонгон авч судлахдаа идэвхжүүлэлтийн аргыг судалсан эрдэм шинжилгээний илтгэл, өгүүлэл, судалгааны ажлууд их байдаг. Үүнд:

Сицилиа Христerson, Патрика Стафи (2019), Идэвхтэй суралцах аргыг хэрэглэх нь оюутныг идэвхжүүлж, сурах сонирхол, сурах ач холбогдлыг өөрт нь бий болгох үйл явцаас бүрддэг. Бид судалгааны ажлаараа, сониуч занд суурилах сургалтын аргыг хэрэглэн туршилт судалгаа хийхэд, дадлага хичээлийн үр дүн нь лекцийн хичээлийн үр

дүнгээс өндөр ач холбогдолтой байгааг баталсан. Мөн үнэлгээнд аль болох суралцагч өөрийгөө үнэлүүлэх олон сонголтыг улирал дундын шалгалт, улирлын эцсийн шалгалтад туршин хэрэглэхэд өмнөх хичээлийн жилээс чанарын хувьд ахиц гарсан нь онцлог байсан гэж үзсэн (Christerson, 2019).

Сүүлийн 80 гаруй жилд суралцахуй, ой тогтоолтын чиглэлээр хийгдсэн судалгааны ажлуудыг хамтран шинжилсэн Вашингтоны их сургуулийн сэтгэл судлаач Хенри Ридигер, Марк Мак Даниел нарын дүгнэлт юм. Тэд, оюутнууд ихэвчлэн бичиж авсан тэмдэглэл, сурах бичгээ дахин давтан унших замаар суралцдаг ч лабораторийн

туршилт болон оюутнуудын дунд хийсэн судалгаанаас үзэхэд энэ нь хамгийн үр дүнгүй арга болох нь тогтоогджээ. Харин флаш карт хөтлөх, бүдүүвч зохиох, өөрөөсөө асуулт асуух гэх мэт идэвхтэй сургалтын аргууд нь илүү үр дүнтэй байдгийг судлаачид хэлж байна (Brown, 2014).

Манай Монгол эрдэмтдийн хувьд бизнесийн болон бизнесийн бус байгууллага дээр ажилчдын идэвхжүүлэлт, оролцоог үнэлэх талаар судалгаа хийхдээ ихэвчлэн Оюутнууд ихэвчлэн бичиж авсан шагнал урамшуулал, сэтгэл ханамжийн талаар судалсан байдаг. Мөн байгууллагын маркетингийн үйл ажиллагаа, хүний нөөцийн бодлогын түвшинд, бусад олон нөлөөлөгч хүчин зүйлтэй холбон судалсан байдаг.

Сургалтын үйл ажиллагаа, идэвхтэй сургалтын онол, арга зүй

Монгол Улсын төрөөс “Боловсролын талаар баримтлах бодлого” хэмээх баримт бичигт боловсролын нийгмийн үнэлэмжийг тодорхойлохдоо Боловсрол бол Монгол улсын тусгаар тогтнол үндэсний аюулгүй байдлын баталгаа, хөгжил дэвшлийн эх сурвалж мөн. Иймд боловсролыг нийгмийн түргүүлэх салбар болгон хөгжүүлнэ гэсэн байдаг¹.

Боловсрол нь аливаа улс орны хөгжил, дэвшлийн үндэс бөгөөд энэ агуулгаараа хувь хүн, нийгэмд томоохон хүлээлт, хэрэгцээг үүсгэж байдаг үнэт зүйл мөн билээ. Иймд боловсролын байгууллагын зорилго бол өнөөгийн нийгэмд хөлөө олж амьдарч чадах цогц чадамж бүхий бие хүн төлөвшүүлэх явдал юм.

Боловсролын агуулгыг тодорхойлсон эрдэмтдийн үзэл хандлагаас авч үзвэл:

И.Ф.Харламов: “Боловсролын агуулга нь сургалтын явцад суралцагчид зайлшгүй эзэмших ёстой шинжлэх ухааны мэдлэг, чадвар, дадал мөн ертөнцийг үзэх үзэл, ёс суртахуун, гоо сайхны үзэл санааны тогтолцоо юм.”

И.Я.Лернер: “Боловсролын агуулга нь бие хүний хөгжлийг хангаж байдаг, мэдлэг, чадвар, дадал, бүтээлч үйл ажиллагааны туршлага болон ертөнцөд хандах сэтгэл хөдлөл, үнэлгээний

хандлагын, сурган хүмүүжүүлэх зүйн үүднээс хялбаршуулсан тогтолцоо юм.”

В.С.Леднев: “Боловсролын агуулга нь бие хүний шинж чанар дэвшин өөрчлөгдөхүйц үйл явцын агуулга юм.”

В.С.Безрукова: “Боловсролын агуулга нь хүний хөгжлийн зорилготой уялдаатайгаар сонгогддог үе үеийн нийгмийн туршлагын хэсэг бөгөөд мэдээллийн хэлбэрээр түүнд дамжуулагддаг.”

Б.Т.Лихачев: “Боловсролын агуулга нь орчин үеийн шинжлэх ухааны мэдлэгийн түвшинд тохирсон шинжлэх ухаан нийгмийн харилцаа, үйлдвэрлэлийн ерөнхий үндэс болгон сурган хүмүүжүүлэх зүй боловсруулсан мэдлэг, чадвар, дадлын нийлбэр мөн.”² Эдгээр эрдэмтдийн дүгнэлтээс харахад боловсрол нь нийгэм болон хувь хүний амьдрах чадвар гэж үзэх хандлага ажиглагдаж байна.

“Сургалт гэж юу вэ? Сургалт хэмээх ухагдахууны утга нийгмийн өөрчлөлтийг даган их өөрчлөгдөж байна. 1980-аад оны сурах бичигт сургалт бол багшаас сурагчдад шинжлэх ухааны үндэстэй мэдлэг олгох, тэднийг коммунист хүмүүжилтэй болгох явдал хэмээн бичиж байсан. Энэ тодорхойлолтыг багш төвтэй сургалтын мөн чанарыг илэрхийлсэн хэмээн үздэг. 1990-ээд оны үед сурагч төвтэй сургалтын үзэл санаа манайд нэвтэрч эхэлснээр сургалт бол багшийн сургах, сурагчийн сурах үйл ажиллагааны нэгдэл гэсэн ойлголт гарч байсан. Энэ тодорхойлолт цаг үеийн аясаар мөн л өөрчлөгдсөн.

Орчин үеийн сургалтын үндсэн зорилго бол зах зээлийн өрсөлдөөнт нийгэмд ажиллаж амьдрах чадвар бүхий бие хүн төлөвшүүлэх явдал юм. Сургалт нь суралцагчдад мэдлэг, чадвар, дадал олгох, зөв хандлага төлөвшүүлэх зорилго бүхий сурган хүмүүжүүлэх үйлүүдийн нэгдэл. Сурган хүмүүжүүлэх үйл ажиллагаа нь зохион байгуулах, судлах, харилцаа, танин мэдэхүй, төлөвлөх гэсэн зүй тогтолтой.

Сургалтын зорилго нь суралцагчдыг бие даан суралцах, ажиллах амьдрах арга барил, чадвар эзэмшүүлэх, мэдлэг, чадвар олгох, суралцагч өөрийгөө бүх талаар хөгжүүлэх, хурдацтай өөрчлөгдөж буй орчиндоо дасан зохицох, шинийг хүлээн

¹ <https://www.legalinfo.mn>

² Айсмонтас.Б.Б. “Сургалтын онол”. УБ 2003. 74 тал

ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠰᠠᠬᠢᠭᠣᠯᠠᠬᠤ

авах, хийж бүтээх, өрсөлдөх чадвартай болгон төлөвшүүлэхэд оршино.

Сургалтын олон төрлийн аргууд байдаг бөгөөд өнөөг хүртэл улам хөгжиж, төгөлдөржсөөр ирсэн байна. Суралцагчдад мэдлэг, сурах арга барил эзэмшүүлэх, тэдний бие хүн болгон хөгжүүлэн төлөвшүүлэх чиглэл зорилготой эрэмбэлэгдсэн үйлүүд юм гэж Ш.Ичинхорлоо 2002 онд бичсэн “Сурган хүмүүжүүлэх арга, онол ба хэрэглээ” бүтээлдээ Сургалтын аргыг тодорхойлжээ³. Идэвхтэй сургалтын аргуудын талаар судлаач дараах төрлийг санал болгосон. Үүнд:

1. Бүтэцчилсэн танилцуулга арга: Хичээлийн эхэнд сэдвийг ерөнхийд нь танилцуулах энэ арга нь сурагчдын анхаарлыг төвлөрүүлэх, тэдний сурах сонирхлыг бий болгох, гол асуулт, санааг дэвшүүлэх зорилготой байдаг билээ.

2. Хамтын уншлага, хамтын ярилцлага арга (Vaughn and Estes⁸ 1986; Steete and Meredith, 1997) Энэ арга нь хичээлийн сэдвийг хоёр сурагч догол мөрөөр буюу хэсэг хэсгээр нь ээлжлэн уншиж нөгөө сурагчдаа гол утгыг нь ярьж өгөх арга билээ.

3. Үнэт зүйлийн тэнхлэг арга: Дэвшүүлсэн асуудлаар сурагчдын санал бодлыг өрнүүлэхэд Үнэт зүйлийн тэнхлэг аргыг ашигладаг. (тухайн асуудлаар олон байр суурь байх боломжтойн зэрэгцээ хичээлийн сэдэвтэй уялдаатай байх хэрэгтэйг багш анхаарах ёстой).

4. Түргэн бичвэр арга: Түргэн бичлэг нь сэдвийн дагуу богино хугацаанд өөрийн байр суурийг илэрхийлэн дүгнэж бичих дасгал юм. Түргэн бичлэг нь тухайн үед өөрийн үзэл бодлыг буулгах эссэ бичлэг юм. Суултын самбар арга: Асуултын самбар гэдэг нь хэлэлцүүлгийн үед сурагчдаас дэвшүүлсэн асуултуудыг том хуудас

цаасанд тэмдэглэж ангийн хананд байрлуулна гэсэн үг юм. Сонирхолтой сэдэв унших, гайхал төрүүлэх үйл явдлууд, ном зохиол, зураг, харилцан яриа зэрэг нь хүний сониуч занг өдөөж улмаар асуултууд урган гарч байдаг.

5. Асуулт дэвшүүлэх нь арга: Асуулт дэвшүүлэх аргыг (Pearce, 1999, 2003) хичээлийн жилийн эхэнд танилцах дасгал болгон ашиглах боломжтой юм (Blanton, 1973).

Идэвхжүүлэлт, идэвхжүүлэлтийн онолууд

Байгууллагад хүний нөөц бүхий л баялгийг бүтээгч төдийгүй, хөгжих тусмаа тэдний оюун ухаан нь шинээр сэлбэгдэн тэлж бүтээх чадвар нь сайжирч, бүтээмж нь өсч байдаг. Энэ үүднээс үзвэл хүний нөөц нь бусад баялгийг бодвол шавхагдашгүй онцлогтой баялаг юм. Иймд менежерүүд хүний нөөцийн талаар зохистой бодлого боловсруулан зөв удирдах нь байгууллагын төдийгүй улс орны хөгжилд тус дэм болдог.

Идэвхжүүлэлт гэдэг бол хүн өөрийн болон байгууллагынхаа нэгдмэл зорилгод хүрэхийн тулд өөрийгөө болон бусдыг өдөөн түлхэх үйл ажиллагаа юм (Б.Амаржаргал, 2013).

Идэвхжүүлэлтийн иж бүрдлийн элемент бүрийг байгууллагын маркетингийн нэгдсэн харилцааны хүчин чармайлтад ямар үүрэг гүйцэтгэхийг нарийвчлан үзэх, харилцааны хөтөлбөрийн хамгийн ил харагдах хэсэг нь зар сурталчилгаа байж болох ч шууд маркетинг, борлуулалтын урамшуулал, олон нийтийн харилцаа, биечилсэн борлуулалт зэрэг идэвхжүүлэлтийн бусад чиглэлд анхаарал хандуулахыг орчин үеийн маркетинг шаардаж байна. Дараах хүснэгтэд идэвхжүүлэлтийн талаар салбар салбарын эрдэмтдийн өгсөн тодорхойлолтыг нэгтгэн харуулсан.

Хүснэгт 01. Идэвхжүүлэлтийн талаарх тодорхойлолт:⁴

Эдийн засгийн их толь бичигт	1. Ямар нэгэн шийдвэр, үйлдлийг гүйцэтгэхийн тулд тайлбар өгөх, учирлал гаргахыг мотивац буюу сэдэлжүүлэлт гэнэ. 2. нэгэн зорилгод хүрэхийн тулд явуулах үйл ажиллагаа руу хүнийг өдөөж, түүнийг тэрхүү үйл ажиллагаанд хүсэл сонирхолтой болгох, мэдрэмжээрээ шинэ санал, санаа гаргах үйлдэл хийх аргуудтай болгох явдлыг мотивац гэнэ.
Зарим мэргэжилтнүүд	Ямар нэгэн шийдвэр, үйлдэлд ашигтай байх учир начрыг гаргаж тайлбар өгөх, ямар нэгэн зорилго, зорилтыг амжилттай хэрэгжүүлэхийн төлөө хүнийг өдөөж, үйл ажиллагаанд татагдан оролцох сонирхлыг бий болгох,

³ dungaa_4194@yahoo.com, cass01sar@yahoo.com

⁴ Т.Гэрэлхүү Менежмент, 2014, Улаанбаатар хот

	энэ талаар санаачилга гаргаж байх идэвхжүүлэлтийн аргуудыг багтаасан ойлголт
АНУ, М.Х.Мексон	Өөрийгөө болон бусдыг өдөөн ажиллуулах үйл явц
ОХУ-ын эрдэмтэн О.С.Виханский	Хүнийг үйлдэл ажиллагаанд өдөөн, уг үйлдлийн хязгаар болон хэлбэрийг зааглан тогтоож улмаар түүнийг тодорхой зорилгод хүргэх чиг баримжаатай болгож буй дотоод гадаад хүчин зүйлсийн цогц нийлбэр мөн.
Т.Дорж, Ү.Чимэд	Тодорхой ажил үйлдэл хийлгүүлэх зорилгоор хүнд тодорхой сэдлүүдийг төрүүлэн нөлөөлөх үйл ажиллагааг идэвхжүүлэлт гэнэ.
Д.Болормаа	Мотивац гэдэг нь зарим нэг хүмүүсийн хэрэгцээг хангах замаар байгууллагын зорилгод хүрэхэд чиглэсэн өндөр түвшний хүчин чармайлт юм. Мотивац нь чиглэсэн зорилготой зан төлөв.
Х.Пүрэвдагва	Мотивац нь удирдлагын үндсэн чиг үүрэг юм гээд "Хүнийг тодорхой нөхцөл байдалд өөрөөр бус гарцаагүй илүү эрчим зарцуулан ажиллахад өдөөн түлхэж байгаа сэтгэлийн дотоод хүч сэдэл, тэмүүлэл, өдөөлт бол мотив юм" Хүний мотивт нөлөөлөх удирдлагын нөлөөллийг мотивац гэнэ. Хүнийг идэвхтэй ажиллуулахад чиглэсэн удирдлагын үйл ажиллагаа, нөлөөлөх хэрэгсэл нь мотивац юм.

Идэвхжүүлэлт гэдэг нь: Ажилчдыг ажил үүргээ амжилттай хийхэд нь чиглүүлэх, шаргуу ажиллах, хүчин чармайлт гаргахад нь түлхэц үзүүлдэг хүчин зүйл юм.

Хүмүүсээр ажлыг хийлгэх гэдэг нь менежментийн нийтлэг тодорхойлолт байдаг боловч үнэндээ жинхэнэ менежмент бол ажлаар хүмүүсийг хөгжүүлэх явдал юм.

Хүснэгт № 02. Абрахам Маслоугийн онолын тойм

Хэрэгцээ	Агуулга	Тайлбар
Өөрийгөө илэрхийлэх хэрэгцээ	Өөртөө байгаа давуу тал, боломж, чадавхыг илэрхийлж хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай хэрэгцээ	Ажиллагчдыг сургах, хөгжүүлэх боломжийг хангах Ажиллагчдад өөрсдийгөө бүрэн зориулж чадах ажил өгөх Бүтээлч чадварыг хөгжүүлэх ба идэвхжүүлэх
Хүндэтгэх хэрэгцээ	Өөрийгөө болон бусдыг хүндэтгэх, хүндэтгүүлэх, хувийн амжилтад хүрэхэд шаардагдах хэрэгцээ	Ажиллагчдад чухал үүрэг даалгавар, ажлыг ноогдуулах. Хүрсэн үр дүнг үнэлэх урамшуулах
Нийгмийн хэрэгцээ	Хамт олон хамтран ажиллах уур амьсгал, дэмжлэгийг мэдрэх чадвар	Ажиллагчдад нийцэх ажлыг өгөх Нэгдмэл санаа, уур амьсгалыг бий болгох Ажилчдад зөвлөгөө хийх
Аюулгүй байдлын	Ажлын болон амьдрах орчны аюулгүй байдлыг хамгаалах	Ажлын орчин нөхцөл, орон байр, ирээдүйдээ итгэх итгэл бүрдсэн байна.

А.Маслоугийн онол нь хүний идэвхжүүлэлтийн энгийн дүн шинжилгээ хийхэд тохиромжтой хэмээн хүлээн зөвшөөрөгддөг. Учир нь хүн яагаад тодорхой нөхцөл байдалд тодорхой зан байдлыг гаргадаг вэ? гэдгийн танин мэдэх. Мөн шинээр бий болж буй нөхцөлд ямар зан байдал гаргах вэ? гэдгийг урьдчилан мэдэж болдгоороо онцлог юм.

Идэвхжүүлэлтийн чиг хандлага

Ажиллагчдыг идэвхжүүлэх Норья болон Лоуренс нарын загвараар хүмүүсийн

Тайлбар: Судлаачийн судалгааны үр дүн хүсэж байдаг зүйлүүд болон тэдний юу хүсэж байгааг тайлбарлахад тусалдаг байна. Үүнд:

- Материаллаг ба материаллаг бус зүйлийг олж авах,
- Хүмүүстэй харилцах харилцаа холбоонд оролцох,
- Шинэ ур чадвар олж авах, сонирхолтой хүч сорьсон ажил гүйцэтгэх,
- Аюулгүй байдал, аюул заналаас хол байх.

ХҮҮЛЬ САХИУЛАХУЙН БОЛОВСРОЛ СУДЛАЛ

Хүснэгт № 03. Идэвхжүүлэх үйл ажиллагаа

Удирдлага зарчим	болгох	Байгууллагын түвшинд	Үйл ажиллагаа
Урамшуулал (Acquire)		Хөхүүлэн дэмжих шагнал урамшууллын систем	Хөдөлмөрийн хөлсний шударга ба ялгаатай байдал Гүйцэтгэлээс хамаарсан бодитой урамшуулал
Харилцаа холбоо (Bond)		Байгууллагын соёл	Харилцаа холбоон дахь чадавхыг нэмэгдүүлэх Багийн ажиллагаа, хамтын хөдөлмөрийг хөхүүлэн дэмжих
Оролцоо (Comprehend)		Ажлын дизайн буюу хөдөлмөр зохион байгуулалт	Ажлын байрны сайн зохион байгуулалт хийх
Хамгаалах (Defend)		Гүйцэтгэлийн удирдлага	Боломжит ил тод байдлыг бий болгох, Шударга байдалд анхаарах Итгэлцэл бий болгох

Эх үүсвэр: П. Наранцэцэг "Хүний нөөцийн менежмент" сурах бичиг, 2013 он.

Хүснэгт № 04. Идэвхжүүлэлтийн онолын харьцуулалт

Хэмжүүр	Маслоугийн онол	Макклеландын онол	Герцбергийн онол
Хоёрдогч буюу дээд түвшний хэрэгцээ	Өөрийгөө илэрхийлэх	Эрхийн	Урамшууллын хүчин зүйл
	Хүндэтгэх	Амжилтын	Урамшууллын хүчин зүйл
	Нийгмийн	Байгууллагатай холбогдох	Урамшууллын хүчин зүйл
Анхдагч буюу доод түвшний хэрэгцээ	Аюулгүй байдлын хүчин зүйл		Ахуйн хүчин зүйл
	Биеийн хүчний хүчин зүйл		Ахуйн хүчин зүйл
Нийтлэг болон ялгаатай тал	Анхдагч хэрэгцээ ба хоёрдогч хэрэгцээ	Дээд түвшний хоёрдогч хэрэгцээг үздэг буюу авч	Анхдагч ба хэрэгцээ Хоёрдогч

Эх үүсвэр: П. Наранцэцэг "Хүний нөөцийн менежмент" сурах бичиг, 2013 он.

Хүснэгт № 05. Идэвхтэй болон туршилттай сургалтын аргуудын ялгаа

Идэвхтэй сургалтын арга	Туршилттай сургалт
- Оюутнууд сэтгэн бодох - Асуудал шийдвэрлэх үйл ажиллагаанд оролцох - Багаар ажиллах - Дүрд орлон тоглох - Өөрийн үүрэгт ажлын гүйцэтгэлийг илтгэх - Тодорхой хугацаагаар даалгаврыг ахин гүйцэтгэн ахиц дэвшил гаргах - Хайгуул хийх, шинэ санаа гаргах	- Мэргэжлийн зарим практик ажлыг дуурайлган гүйцэтгүүлэх - Тодорхой хугацаанд даалгавар гүйцэтгэн уралдах - Тусгай багаж хэрэгсэлтэй ажиллах - Үзүүлэн макет ашиглах, биеэр хүрч мэдрэх - Багийн үйл ажиллагаагаар нэгдсэн даалгавар гүйцэтгүүлэх
СУРГАЛТЫН ТОГЛОЛТОД АШИГЛАСАН АРГА	
- Оюутнууд сэтгэн бодох - Асуудал шийдвэрлэх үйл ажиллагаанд оролцох - Багаар ажиллах - Дүрд орлон тоглох - Өөрийн үүрэгт ажлын гүйцэтгэлийг илтгэх - Тодорхой хугацаагаар даалгаврыг ахин гүйцэтгэн ахиц дэвшил гаргах - Хайгуул хийх, шинэ санаа гаргах - Мэргэжлийн зарим практик ажлыг дуурайлган гүйцэтгүүлэх - Тодорхой хугацаанд даалгавар гүйцэтгэн уралдах - Үзүүлэн макет ашиглах, биеэр хүрч мэдрэх.....	

Эх үүсвэр: П.Аюурзана, бусад, /2017, ШУТИС, МТС/ СДИО гарын авлага, 2017 он.

Оюутнуудын дүрд орон тоглуулахад оролцогчдын хоорондын харилцаа, дүрийг амилуулах явцад тэдний хооронд явагдах харилцан яриа нь сурагчдын харилцааны хийгээд хэл ярианы соёл хөгжиж төлөвшихөд маш чухал ач холбогдолтой байхын зэрэгцээ дээрх хүснэгтэд үзүүлсэн олон үзүүлэлт нэг зэрэг даалгаварт багтан гүйцэтгэлд эергээр нөлөөлдөг.

Дээрх идэвхтэй сургалтын аргуудыг сонсогчдын сургалтын тоглолтод хэрэглэх боломжтой байсан. Удирдамжид заасны дагуу манай сонсогчид, багаар ажиллах, хэлэлцэх, илтгэх, тоглох, дүрд орон тоглох зэрэг аргыг хэрэглэж байгаа тул сургалтын идэвхтэй онолын үзэл баримтлал дээр тулгуурлан судалгааны багийн судлаачид дараах таамаглал дэвшүүлж загвар боловсруулж чанарын судалгаа хийлээ /Загвар № 01/.

Загвар № 01. Сургалтын үйл ажиллагаанд нөлөөлөх хүчин зүйл
(Гарааны судалгаа)

Таамаглал-1: Танхимын сургалтын үйл ажиллагаа сургалтын үйл ажиллагаанд эергээр нөлөөлнө.

Таамаглал-2: Хээрийн гаралтын үйл ажиллагаа сургалтын үйл ажиллагаанд эергээр нөлөөлнө.

Таамаглал-3: Чиглүүлэх үйл ажиллагаа сургалтын үйл ажиллагаанд эергээр нөлөөлнө.

Хамаарах хувьсагч: **Танхимын сургалт, Хээрийн гаралтын үйл ажиллагаа, Чиглүүлэх үйл ажиллагаа**

Үл хамаарах хувьсагч: **Сургалтын үйл ажиллагаа**

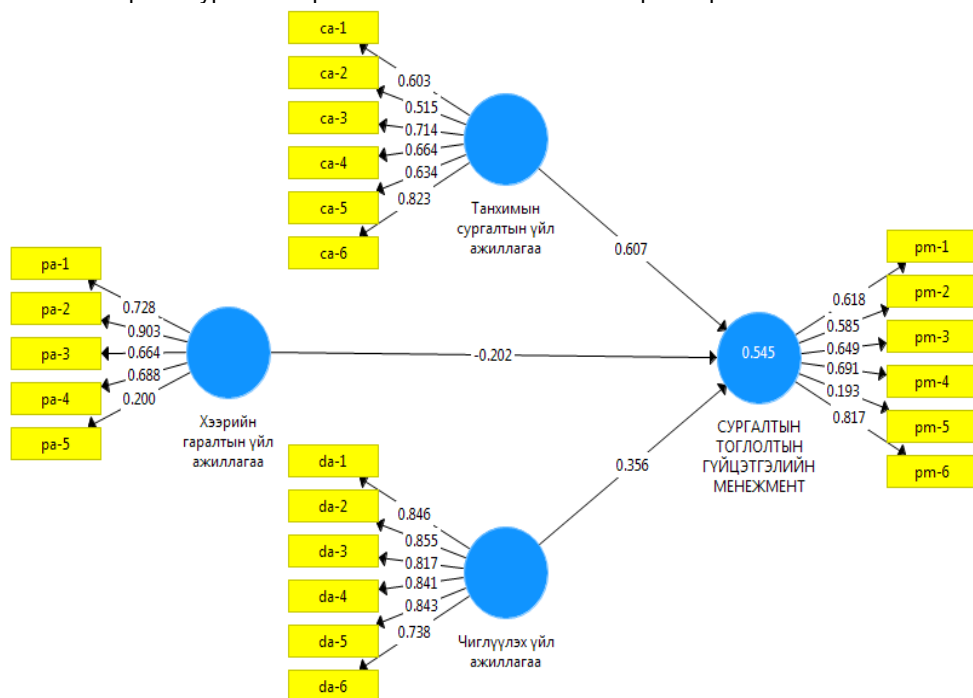
Судалгааны үр дүн, боловсруулалт

“Аюулгүй байдал-гамшгаас хамгаалах алба”, “Эдийн засаг-улсын нөөц, ар тал хангалт” хөтөлбөрөөр 2020-2021 оны хичээлийн жилд 641, 643 дугаар дамжаанд суралцсан сонсогчдын суралцах явцад сургалтын төлөвлөгөөнд тусгагдсан сургалтын үр дүн, гүйцэтгэлийг судалсан. Энэхүү гарааны судалгааг сонсогчдын сургалтын үйл ажиллагааны сэтгэл ханамжид нөлөөлөх хүчин зүйлсийг судлах; танхимын сургалтаар олж авсан онолын мэдлэг, ур чадвар, хандлагыг дадлага ажилд хэрхэн хэрэглэх арга зүйг дүгнэх; судалгааны ажлын гарын авлага гарган дараа дараагийн хичээлийн жилд суурь судалгаа болгон ашиглах зорилт тавьсан. Энэхүү гарааны судалгааны үр дүнд, судалгаанд оролцогчдын мэдээлэлд шинжилгээ хийн, үр дүнгээс дүгнэлт гарган удирдлагад танилцуулан тайлагнах; Сургалтын хөтөлбөрийн чанарын баталгаажуулалт, хөндлөнгийн үнэлгээ хийхэд сонсогчдын өгсөн санал, зөвлөмжийг хэлэлцэх; Судалгааны үр дүн, гарах шийдвэрийг идэвхтэй үйл ажиллагаа зохион байгуулахад тусгах зэрэг нь хүлээгдэж байсан үр дүн болно. Судалгаанд нийт 40 оролцогч хамрагдсанаас шаардлага хангасан судалгаа 40, ямар нэгэн мэдээлэл дутуу, шаардлага хангаагүй судалгаа байсангүй. Судалгааны баг сонсогчдын ерөнхий мэдээлэлд бага ач холбогдол өгсөн ба тэдний нас, хүйс зэрэг ерөнхий мэдээллийг авахыг зорилго болгоогүй. Хамгийн гол нь таамаглаж байгаа гурван хүчин зүйлийн далд хувьсагчдаас хайж байгаа асуудлаа тодорхойлохыг хичээсэн.

МОНГОЛЫН ХУУЛЬ
ХАМГААЛАХ АЛБА

Загвар 2. Сургалтын үйл ажиллагааны нөлөөлөх хүчин зүйлийн шинжилгээ

Тайлбар: са- танхимын сургалтын үйл ажиллагаа, ра- хээрийн гаралтын үйл ажиллагаа, да- чиглүүлэх үйл ажиллагаа, рт- сургалтын тоглолтын гүйцэтгэлийн менежмент

Хүснэгт 06. Хэмжил зүйн шинжилгээний үр дүн

Хувьсагчид	Далд хувьсагч	Далд хувьсагчийн үр дүн	Кронбах альфа	Найдвартай байдал	Дундаж утга
Танхимын сургалтын үйл ажиллагаа	Гамшгийн үеийн цагийн байдал ойлгомжтой байсан уу?	0.603	0.443	0.745	0.824
	Багийн хуваарилалтын боломж тэгш байдлыг хангасан уу?	0.515			
	Ашиглах сурах бичиг, ном, гарын авлага хангалттай эсэх	0.714			
	Гамшгийн цагийн байдал дээр ажиллах бэлтгэл хангагдсан уу?	0.664			
	Сургалтын тоглолтын орчин бүрдсэн байсан уу?	0.634			
	Багийн үйл ажиллагаа нь хувь хүний оролцоог хангасан уу?	0.823			
Хээрийн гаралтын үйл ажиллагаа	Түргэн цугларах дохиогоор ажилласан уу?	0.728	0.460	0.735	0.789
	Хувийн бэлтгэл бэлэн байдлаа хангах боломж олгосон уу?	0.903			
	Полигон дээр хийсэн сургалтын тоглолтын орчин бүрдсэн үү?	0.664			

Дотоод Ажлын Яам

	Хээрийн гаралтын үйл ажиллагаа ойлгомжтой байсан уу?	0.688			
	Сургалтын тоглолтын зэвсэглэмж хангалттай байсан уу?	0.200			
Чиглүүлэх үйл ажиллагаа	Мэргэжлийн багш нар заавар өгч байсан уу?	0.846	0.679	0.906	0.927
	Мэргэжлийн багш нар зөвлөмж өгч байсан уу?	0.855			
	Сургалтын тоглолтын ерөнхий удирдамж өгсөн үү?	0.817			
	Мэргэжлийн багш нар зөвлөгөө, заавар хангалттай өгсөн үү?	0.841			
	Багш нарын зөвлөгөө, оролцоо жигд байсан уу?	0.843			
	Уншиж судлах материалын мэдээллийг бэлтгэн өгч байсан уу?	0.738			
Сургалтын тоглолтын гүйцэтгэлийн менежмент	Багийн ахлагч тэгш хуваарилах үр чадвартай уу?	0.618	0.388	0.648	0.775
	Сургалтын явцын цагийн хуваарилалт боломжтой байсан уу?	0.585			
	Мэдлэг, үр чадвар, хандлага, оролцоог шударга үнэлсэн үү?	0.649			
	Дараагийн хийх ажлын чиглэлийг өгч байсан уу?	0.691			
	Бэлтгэл ажил хангах боломж бололцоо хангалттай байсан уу?	0.193			
	Сонсогч бүрийн оролцоог үнэлж байсан.	0.817			

Тайлбар: Судалгааны ажлын үр дүн.

Судалгааны үр дүнг танилцуулбал, Танхимын сургалтын үйл ажиллагааг 6 далд хувьсагчаар судалсан. Далд хувьсагчдын утга 0.515-0.823 утгын хооронд хэлбэлзэж, хувьсагчийн найдвартай байдал-0.824, дундаж утга-0.443, Кронбах альфа утга-0.745 үр дүнтэй байна.

Хээрийн гаралтын үйл ажиллагааг 5 далд хувьсагчаар судалсан. Далд хувьсагчдын утга 0.200-0.903 утгын хооронд хэлбэлзэж, хувьсагчийн найдвартай байдал-0.789, дундаж утга-0.460, Кронбах альфа утга-0.735 үр дүнтэй байна.

Чиглүүлэх үйл ажиллагааг 6 далд хувьсагчаар судалсан. Далд хувьсагчдын утга 0.738-0.855 утгын хооронд хэлбэлзэж, хувьсагчийн найдвартай байдал-0.927, дундаж утга-0.679, Кронбах альфа утга-0.906 үр дүнтэй байна.

Сургалтын тоглолтын гүйцэтгэлийн менежментийг 6 далд хувьсагчаар судалсан. Далд хувьсагчдын утга 0.193-0.817 утгын хооронд хэлбэлзэж, хувьсагчийн найдвартай байдал-0.775, дундаж утга-0.388, Кронбах альфа утга-0.648 үр дүнтэй байна.

Хүснэгт 2.3. Замын шинжилгээний үр дүн

Таамаглалууд	Дундаж утга	Стандарт хэлбэлзэл	T статистик утга	P үнэ цэнэ	ҮР ДҮН
Танхимын сургалтын үйл ажиллагаа сургалтын үйл ажиллагаанд эергээр нөлөөлнө.	0.569	0.196	3.097	0.002	дэмжигдсэн

ᠮᠤᠩᠭᠣᠯᠤ ᠰᠤᠬᠢᠭᠣᠯᠠᠬᠤᠢ

Хээрийн гаралтын үйл ажиллагаа сургалтын үйл ажиллагаанд нөлөөлнө.	-0.053	0.207	0.973	0.331	дэмжигдсэнгүй
Чиглүүлэх үйл ажиллагаа сургалтын үйл ажиллагаанд эргээр нөлөөлнө.	0.325	0.177	2.017	0.044	дэмжигдсэн

Замын шинжилгээний үр дүнгээс харахад, Таамаглал-1 ба танхимын сургалтын үйл ажиллагаа сургалтын үйл ажиллагаанд нөлөөлнө гэсэн таамаглалын Р утга 0.002 үр дүнтэйгээр батлагдлаа. Таамаглал-2 ба хээрийн гаралтын үйл сургалтын үйл ажиллагаанд нөлөөлнө гэсэн таамаглалын Р утга 0.331 үр дүнтэйгээр батлагдсангүй. Таамаглал-3 ба чиглүүлэх үйл ажиллагаа сургалтын үйл ажиллагаанд гүйцэтгэлд нөлөөлнө гэсэн таамаглалын Р утга 0.044 үр дүнтэйгээр батлагдлаа. Таамаглал-2-ын хувьд, далд хувьсагчийн утга зарим шаардлагыг бүрэн хангаж чадаагүй үр дүн гарсан.

Дүгнэлт

Сургалтын үйл ажиллагаа, сургалтын оролцоог үнэлэхээр гарааны болон эцсийн судалгааг ДХИС-ийн сонсогч суралцагчдаас авч өгөгдөлд боловсруулалт хийсэн. Гарааны судалгаанд “Аюулгүй байдал-гамшгаас хамгаалах алба”, “Эдийн засаг-улсын нөөц, ар тал хангалт” хөтөлбөрөөр 2020-2021 оны хичээлийн жилд суралцсан 641, 643 дугаар дамжааны сонсогчдын суралцах явцад сургалтын үйл явцыг дадлага хичээлтэй хослуулан тусгайлан бэлтгэсэн асуумжаар хэвлэмэл цаасан хэлбэрээр авч оролцогчдын үнэлгээгээр чанарын судалгааны арга зүйн боловсруулалтаар хувьсагч хоорондын хэмжил зүйн шинжилгээ, хамаарлын шинжилгээ, таамаглал батлах замын шинжилгээг тус тус хийсэн.

Эцсийн судалгааг 2021-2022 оны хичээлийн жилийн эхний улиралд танхимаар явагдаж буй сургалтын үйл явцыг үнэлүүлэн чанарын судалгааг цахимаар авч боловсруулалт хийсэн. Энэхүү эцсийн судалгаанд ДХИС-ийн 438 сонсогч нь олон оролцогчдыг нэг дор хамруулж, төлөөлөх чадварыг бүрэн хангах боломж бүрэн хангагдсан гэж дүгнэж байна. Энэхүү судалгааг идэвхтэй сургалтын явцад суралцагчдад ямар хүчин зүйл хэрэгцээтэй байгааг тодруулах, ямар хүчин зүйл нь шаардлагатай байгааг илрүүлэхийн тулд хувьсагч бүрийн далд хувьсагчдыг илэрхийлсэн асуултыг давхцалгүйгээр,

Тайлбар: Судалгааны багийн үр дүн тухайн хувьсагчаа үнэлүүлэх боломжийг ханган авч судалгааны загварт нарийвчлан тусгасан.

Судалгааны боловсруулалтад далд хувьсагчид болох асуулт бүрийг хүснэгтээр харуулсан нь дараа дараагийн судлаачдад суурь судалгаа болох боломжийг нээн өгснөөрөө илүү ач холбогдолтой.

Судалгаанд оролцогчдын хувьд хүйс, дамжааны ангиллыг харьцуулахыг чухалчлаагүй, хамгийн гол нь хувьсагч бүрд өгөх чанарын үнэлгээг анхаарсан нь судалгааг бодит болгосон ач холбогдолтой гэж үзэж байна.

Судалгааны хязгаарлагдмал байдал

Судалгааны ажлын хувьд, дараах хэд хэдэн үзүүлэлтийг судалгааны ажлын хязгаарлагдмал тал гэж үзэж байна. Үүнд:

- Гарааны судалгаанд оролцогчдын отоо эцсийн судалгаатай харьцуулахад илт бага оролцогчтой байсан.
- Энэхүү судалгааны ажлын боловсруулалтад 2020-2021, 2021-2022 хичээлийн жилд суралцаж байгаа суралцагчдыг судалгаанд хамруулсан.
- Сургалтын үйл ажиллагааг бүрэн илэрхийлэх олон хүчин зүйлсийг төлөөлөл болгон загварт таамаглал болгон оруулах боломж бий болгоогүй.

Судалгааны ажлын үр дүнгээс гаргаж буй санал:

Судалгааны ажлын үр дүнгээс дараах зөвлөмж саналын бий болгосон. Үүнд:

- Гамшгийн үеийн цагийн байдлыг тайлбарлахдаа, бүх суралцагчдад ойлгомжтой байдлаар мэдлэг бататгах дасгал орох
- Багийн хуваарилалтын тэгш байдлыг ханган нэг багт оногдох суралцагчдын тоог багаар ажиллаж байгаа суралцагчдаас санал асуун шийдвэрлэж байх
- Гамшгийн цагийн байдал дээр ажиллах бэлтгэлийг хангахдаа, баг бүрд оногдсон даалгаварт шаардлагатай байгаа бичиг хэрэг, баримтжуулсан мэдээллээр бүрэн хангах

- Сургалтын тоглолтын орчныг бүрдүүлэхдээ, өрсөлдөгч баг гэхээс илүү багууд хоорондоо мэдлэг түгээж, туршлага солилцох боломж олгон анги танхимын хуваарилалтыг анхаарч ажиллах

- Хээрийн гаралтын үйл ажиллагаа болон полигон дээр хийсэн сургалтын тоглолтын орчин бүрдүүлэхдээ зааварчилгаа сайн өгөх

- Сургалтын тоглолтын зэвсэглэмжээр бүрэн хангах, баг бүрд шаардлагатай зэвсэглэмж өгөх

- Багш нар сургалтын үйл ажиллагааг сонирхолтой, суралцагчдыг оролцоотой байлгах үүднээс гадна зочин профессор багшаар хичээл заалгах,

- Хичээлийн бус цагаар багш нар зөвлөгч байх нь суралцагчдад хэрэгцээ шаардлагатай байдгийг анхаарч ажиллах, бие даан гүйцэтгэх ажлын цагийг үр бүтээлтэй байлгах зэрэгт анхаарч ажиллах нь зүйтэй гэж үзэж байна.

Ашигласан материал

- Боловсролын тухай хууль, УБ.,2002.

- Дээд боловсролын тухай хууль, УБ.,2002.

- Монгол Улсын төрөөс боловсролын талаар баримтлах бодлого

- Амаржаргал, Б. (2013). *Менежмент*. Улаанбаатар хот, Мөнхийн үсэг.

- Амартогтох, Г. (2016) “Хүний нөөцийн онол практик”, Улаанбаатар хот,

- Галбадрах. Б, Боловсролын байгууллагын хөгжил. УБ. 2019 он

- Жавзан Б., Б.Энхбаяр. Боловсролын сэтгэл судлал. УБ.2009 он

- Пүрэвдорж. Ч, “Менежментийн Удирдлага”, Улаанбаатар хот, 2002 он 291-р хуудас

- Оюун. Ц.Их, дээд сургуулийн үйл ажиллагааны онол, арга зүй. УБ.2015 он

- Цэнд Н, Г.Батхүрэл Н, ..Ц. Цэцэгмаа нар “Менежмент” 2013 он, УБ

- Blanton, W. E. (1973). Ausubel's theory of meaningful verbal learning:

Implications for reading research. *Reading Research and Instruction*, 202–211.

- Brown, P. C. (2014). *Make It Stick: The Science of Successful Learning*. New York: 2016.

- Christerson, C. (2019). Promoting active learning in universities. *LEARNING and TEACHING PAPER, European universities association*, 58-63.

- Creswell. J. (2003). *Research Design: qualitative, quantitative and mixed methods approach*. Oaks, : SAGE Publications Ltd.

- Gibbs, G. (2020). Training to Teach in Higher Education: A Research Agenda. *Teacher Development* , 31-44.

- Henseler.J, . (2014). A new criterion for assessing discriminant validity in variance-based structural equation modeling. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 115–135.

- Netemeyer, R. G., Bearden, W. O., & Sharma, S. (2003). Scaling Procedures: Issues and Applications. . *Scientific Research*, 233-235.

- Turan, M. B. (2018). Review of quality teaching in higher education. *International Management in Higher education*, 23-29.

- Mehmet Behzat Turan, Kenan Koç (2019), *The Analysis of the Relationship Between Teaching/Learning*

- Conceptions and Reflective Thinking in Physical Education Teacher Candidates. *International Education Studies*; Vol. 12, No. 3; 2019, ISSN 1913-9020 E-ISSN 1913-9039, Published by Canadian Center of Science and Education

- Боловсролын магадлан итгэмжлэл (2014), Европын дээд боловсролын чанарын баталгаажуулалтын стандартууд ба зөвлөмжүүд

- Дээд боловсролын шинэчлэлийн төсөл, (2016), “Хөдөлмөрийн зах зээлтэй уялдуулах” зөвлөх үйлчилгээ, “Сургалтын үйл ажиллагаа ба хөдөлмөрийн зах зээлийн судалгаа”

ЗАХИРГААНЫ АКТААС УЧИРСАН ГЭМ ХОРЫГ АРИЛГУУЛАХ ХЭРГИЙН ХАРЬААЛЛЫН ЗАРИМ АСУУДАЛ

CERTAIN JURISDICTION ISSUES IN CASES OF REMEDY OF DAMAGES ARISING FROM ADMINISTRATIVE ACTS

И.Ургамал

ДХИС-ийн Эрх зүй нийгмийн ухааны сургуулийн Нийтийн эрх зүйн тэнхмийн дэд профессор, доктор (Ph.D), цагдаагийн ахмад

Urgamal I.

University of Internal Affairs of Mongolia, Law and Social Science School, Public Law Department, Assoc.Prof, Police Captain

Хураангуй: Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Арван зургаадугаар зүйлийн 16.14-т “Монгол Улсын хууль, олон улсын гэрээнд заасан эрх, эрх чөлөө нь зөрчигдсөн гэж үзвэл уул эрхээ хамгаалуулахаар шүүхэд гомдол гаргах, бусдын хууль бусаар учруулсан хохирлыг нөхөн төлүүлэх, ... шударга шүүхээр шүүлгэх эрхтэй гэж заасан. Мөн 19-р зүйлийн 19.1-д “Төрөөс хүний эрх, эрх чөлөөг хангахуйц эдийн засаг, нийгэм, хууль зүйн болон бусад баталгааг бүрдүүлэх, хүний эрх, эрх чөлөөг зөрчихтэй тэмцэх, хөндөгдсөн эрхийг сэргээн эдлүүлэх үүргийг иргэнийхээ өмнө хариуцна” гэж тус тус заасан.

Эрх зүйт төрийн нэг үндсэн зарчим болох “хууль дээдлэх” зарчмын дагуу захиргааны байгууллага, албан тушаалтны хувьд тэдний үйл ажиллагаа хуульд нийцэж, хуулийн дагуу явагдана гэсэн үг бөгөөд хууль зөрчсөн аливаа үйл ажиллагааны улмаас учруулсан хохирлоо захиргааны байгууллага, албан тушаалтан хариуцан арилгах үүргийг бусад этгээдийн нэг адил хүлээх учиртай. Тус өгүүллээр иргэдээс төрийн байгууллага, албан тушаалтан Монгол Улсын хууль, олон улсын гэрээнд заасан эрх, эрх чөлөө, ашиг сонирхолыг нь зөрчсөн болон хууль бус шийдвэрийн улмаас гэм хор учруулсан гэж үзвэл гэм хорыг арилгуулах, зөрчигдсөн эрхээ сэргээлгэхээр шүүхэд гомдол гаргах эрх зүйн үндэс, мөн хэргийн харьяаллыг тодорхойлох эрх зүйн онол, практикийн асуудлыг тус өгүүллээр судлахыг зорилоо.

Abstract: In Article 14th of sixteen, of the Constitution of Mongolia " the right to appeal to the court to protect his/her rights if he/she considers that the rights or freedoms as stated by the Mongolian law or an international treaty have been violated; to be compensated for the damage illegally caused by others to receive legal assistance; to have evidence examined; to fair trial; to be tried in his/her presence; to appeal against a court decision, to seek pardon. Compelling to testify against himself/ herself shall be prohibited....."

According to the rule of law, which is one of the basic principles of the state, administrative organizations and officials must act in accordance with the law and must follow it.

Conforming with to this article, if citizens feel that their rights, freedoms, and interests have been violated due to illegal decisions by government organizations and officials that have been violated by Mongolian laws and international agreements, the legal basis for filing a complaint to the court for the removal of damages and the restoration of violated rights, and this paper briefly described the legal theory and practice of determining the jurisdiction of the case.

Түлхүүр үг: Гэм хор, хохирол, хүний эрх, захиргааны хэргийн шүүх, хэргийн харьяалал

Keywords: Torts, damages, human rights, administrative courts, case jurisdiction

Захиргааны хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн (цаашид ЗХШХШТХ гэх)-ийн 3.1.3-т “нэхэмжлэл” гэж хүн, хуулийн этгээдээс захиргааны хууль бус үйл ажиллагааны улмаас зөрчигдсөн, эсхүл зөрчигдөж болзошгүй эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлоо хамгаалуулахаар, түүнчлэн нийтийн ашиг сонирхлыг төлөөлөх эрх бүхий

этгээд, хуульд тусгайлан заасан бол захиргааны байгууллагаас нийтийн эрх зүйн чиг үүргийг хэрэгжүүлэхтэй холбогдон үүссэн маргааныг шийдвэрлүүлэхээр захиргааны хэргийн шүүхэд гаргасан өргөдлийг хэлнэ гэж заасан.

6-р бүлгийн 52-р зүйлийн 52.5.2-т “ хохирол гаргуулах нэхэмжлэлийн хувьд

захиргааны байгууллага ямар үүргээ биелүүлээгүйгээс, эсхүл захиргааны хууль бус үйл ажиллагааны улмаас нэхэмжлэгчид ямар хохирол учирсан, түүнийг хэрхэн шийдвэрлүүлэх;

Мөн хуулийн 15.1-д “нэхэмжлэлийг тухайн шийдвэр гаргасан захиргааны байгууллагын оршин байгаа газрын захиргааны хэргийн шүүхэд гаргана” гэж тус тус заасан. Эдгээр эрх зүйн үндэслэлээр хүн, хуулийн этгээд захиргааны хууль бус актыг улмаас учирсан хохирлоо гаргуулахаар захиргааны хэргийн шүүхэд нэхэмжлэл гаргах эрхтэй юм.

Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 3 дугаар зүйлийн 3.1.-д “Монгол Улсын хууль, Монгол Улсын нэгдэн орсон олон улсын гэрээнд заасан хүний эрх, эрх чөлөө, хууль ёсны ашиг сонирхлоо зөрчигдсөн гэж үзэж байгаа аливаа этгээд уг эрхээ хамгаалуулахаар энэ хуульд заасан журмын дагуу шүүхэд нэхэмжлэл, хүсэлт, гомдол гаргах хэлбэрээр мэдүүлэх эрхтэй”, Захиргааны хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 14 дүгээр зүйлд “дээд шатны захиргааны байгууллага, эсхүл гомдлыг хянан шийдвэрлэх чиг үүрэг бүхий захиргааны байгууллагаас гаргасан шийдвэрийг эс зөвшөөрсөн бол, эсхүл биелүүлээгүй бол, дээд шатны захиргааны байгууллага, эсхүл гомдлыг хянан шийдвэрлэх чиг үүрэг бүхий захиргааны байгууллага байхгүй бол, нэхэмжлэлийг тухайн шийдвэр гаргасан захиргааны байгууллагын оршин байгаа газрын захиргааны хэргийн шүүхэд гаргана.” гэж тус тус заасны дагуу Монгол Улсын иргэн, гадаадын иргэн, харьяалалгүй хүн, хуулийн этгээд шүүхэд эрхээ хамгаалуулахаар хандах эрхтэй.

Орчин үеийн эрх зүйн тогтолцоонд гэм хорыг арилгах үүргийн ерөнхий үндэслэлийн хувьд үзэл баримтлалын шинжтэй ялгаа арилсан боловч гэм хорын тусгай төрлүүдийн тухайд харилцан адилгүй байдаг¹.

Бусдад гэм хор учруулсан этгээдээр хохирлыг нөхөн төлүүлэхийн тулд уг этгээдийн гэм буруу, учирсан хохирлын хооронд шалтгаант холбоотой байх тухай зарчим дэлхийн улс орнуудад нийтлэг

хэрэгжиж байна. Аливаа этгээдэд учирсан гэм хорыг арилгах үүргийг шууд гэм буруутай эсэхээс үл хамааран ногдуулах гэм хорын тусгай төрлүүд тухайн улсын нийгэм, эдийн засгийн хэрэгцээ шаардлагатай холбоотой, төрийн бодлогын нэг асуудал болж хөгждөг талаар салбарын судлаачдын бүтээлд тусгагджээ.

Манай улсын Иргэний хуулийн 497 дугаар зүйлд гэм хор учруулснаас үүсэх үүргийн ерөнхий үндэслэлийг, харин 498-504, 512 дугаар зүйлүүдээр гэм хор учруулснаас үүсэх үүргийн тусгай төрлийг тодорхойлсон ба тус өгүүлээр энэхүү гэм хорын тусгай төрлөөс зөвхөн төрийн албан хаагчийн учруулсан буюу хууль бус захиргааны актаас үүдэлтэй гэм хорыг арилгах болон хэргийг хянан шийдвэрлэх харьяаллын талаарх эрх зүйн үзэл баримтлал, онол, хууль тайлбарлан хэрэглэх асуудлыг судлахыг зорилоо.

Нэг. Захиргааны байгууллага, албан тушаалтны хууль бус үйлдлээс учирсан гэм хорын тухай ойлголт, онолын үзэл баримтлал.

Эрх зүйт төрийн нэг үндсэн зарчим бол “хууль дээдлэх” юм. Энэ нь захиргааны байгууллага, албан тушаалтны хувьд тэдний үйл ажиллагаа хуульд нийцсэн, хуулийн дагуу явагдана гэсэн үг бөгөөд хууль зөрчсөн аливаа үйл ажиллагааны улмаас учруулсан хохирлоо захиргааны байгууллага, албан тушаалтан хариуцан арилгах үүргийг бусад этгээдийн нэг адил хүлээх учиртайг илтгэнэ².

Захиргааны байгууллага, албан тушаалтны хууль бус үйл ажиллагааны улмаас учруулсан гэм хорыг иргэн, хуулийн этгээд арилгуулах эрх нь Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 16 дугаар зүйлийн 14-т иргэн “... бусдын хууль бусаар учруулсан хохирлыг нөхөн төлүүлэх,” эрхтэй хэмээн тусгалаа олсон байна. Энэ эрхээ хэрхэн хэрэгжүүлэх нь салбар хуульд тодорхой зааж өгсөн байдаг.

Одоогийн хүчин төгөлдөр үйлчилж буй хууль тогтоомжийн хүрээнд

- Бусдын эрх, амь нас, эрүүл мэнд, нэр төр, алдар хүнд, ажил хэргийн нэр хүнд, эд хөрөнгөд хууль бусаар санаатай буюу болгоомжгүй үйлдлээрээ гэм хор учруулсан

¹ Ж.Оюунтунгалаг “Гэм хор учруулснаас үүсэх үүргийн тусгай төрөл: төрийн албан хаагчийн учруулсан гэм хорыг төр хариуцан арилгах асуудал” (2015), ... дахь/дэх тал. Legaldata-аас унших боломжтой: <https://legaldata.mn/b/995>

² Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн “Төрийн байгууллага, албан тушаалтны хууль бус үйлдлээс учирсан гэм хорыг арилгаж байгаа байдал” (2009), ... дахь/дэх тал. Legaldata-аас унших боломжтой: <https://legaldata.mn/b/237>

этгээд уг гэм хорын хохирлыг хариуцан арилгах үүрэгтэй;

- Аж ахуйн нэгж, байгууллагын ажилтан хөдөлмөрийн гэрээгээр хүлээсэн ажил, үүргээ гүйцэтгэх явцад бусдад учруулсан гэм хорын хохирол, хариуцлагыг ажил олгогч хүлээнэ;

- Төрийн албан хаагч албан үүргээ зөрчсөн гэм буруутай үйлдлээрээ бусдад гэм хор учруулсан бол уг гэм хорын хохирлыг түүний ажиллаж байгаа хуулийн этгээд буюу төр хариуцахаар тус тус зохицуулсан байдаг.

Гэм хор учруулснаас үүсэх үүргийн тухай ойлголт нь эртний Ромын иргэний эрх зүйд суурилсан үүргийн эрх зүйн харилцааны хамгийн эртний хэлбэр хэмээн судлаачид үздэг. Тэр үед гэм хор учруулснаас үүсэх үүрэг талаас учирсан гэм хорыг арилгах, нөгөө талаас эрх зүйн зөрчил гаргасан эзэд тодорхой эд хөрөнгийн шийтгэл оногдуулах гэсэн хоёр зорилготой байжээ.³

Эрх зүйн тогтолцоонд хэн ч халдаж үл болох эрхүүдийг хамгаалах зорилгоор хуулиар хориглосон үйлдэл гэж байх ба энэ хоригийг давсан үйлдлийг эрх зүйн зөрчил гэх ба зөрчлөөс үүдэн хохирол бий болох явдлыг гэм хор учруулах хэмээн нэрлэсэн байна⁴. Уг харилцааг анхлан МЭӨ I зууны эхний хагасаас үйлчилж эхэлсэн Аквиллийн хуулиар зохицуулж байсан. Энэ хуулийн зорилго нь торгуулийн оронд тухайн учирсан хохирлыг тэр хэмжээгээр нөхөн төлүүлэх асуудлыг зохицуулах байсан ба гэм хор учруулснаас үүсэх үүргийн цаашдын хөгжлийнх нь суурь болсон байна.

Аквиллийн хуулиар бусдын боол болон гэрийн тэжээмэл амьтныг санаатайгаар алсан, эд хөрөнгийг нь шатаасан, устгасан гэмтээсэн тохиолдолд тухайн зүйл нь ойрын 30 хоногт ямар үнэ цэнэтэй байна тэр хэмжээний мөнгийг эзэнд нь өгдөг⁵ байжээ. Эхэндээ гэм хорыг арилгах зайлшгүй урьдчилсан нөхцөл нь санаатай үйлдэл байсан бөгөөд тухайн гэм хор нь бусдын амь бие эд хөрөнгөд биеийн шууд үйлчлэлийн үр дүнд учирсан байхыг шаарддаг байв. Гэвч МЭ II зууны сүүл үеээс

эхлэн Ромын эрх зүйн сонгодог үеийн хуульчид Аквиллын хуулийг тайлбарлан хэрэглэхдээ тухайн этгээд нь гэм хорын бий болгосон гэм буруу буюу (culpa) дан ганц санаатай үйлдлээс гадна болгоомжгүйгээр гэм хор учруулах явдалд уг хуулийг хэрэглэж эхэлсэн түүхтэй байдаг.

Манай улсын хувьд эрх зүйн тогтолцоо нь эх газрын буюу Ром-Германы эрх зүйн бүлд хамаардаг хэмээн судлаачид үздэг. Үүнтэй холбоотойгоор гэм хорын эрх зүйн асуудал ч Ромын эрх зүйн онол сургаальд тулгуурласан байдаг.

Гэм хорын эрх зүй нь Иргэний хуульд заасан үндсэн шаардах эрхээс гадна нэлээд олон тусгай эрх агуулсан байдаг.⁶

Эдгээрийн нэг нь эртний Ромын эрх зүйгээс улбаатай бусдад хяналт тавих, шалгах үүргээ зөрчсөнөөс үүсч буй хариуцлагын нэг төрөл болох захиргааны байгууллага албан тушаалтан бусдад гэм хор учруулснаас үүсэх хариуцлагын төрөл юм.

“Төрийн алба” гэж төрийн зорилт, чиг үүргийг Монгол Улсын Үндсэн хууль, бусад хууль тогтоомжийн хүрээнд хэрэгжүүлэх, төрийн бодлого боловсруулах, төрөөс зайлшгүй үзүүлэх шаардлагатай бусад үйлчилгээг нийтэд хүргэх үйл ажиллагаа, бүтэц, зохион байгуулалтыг хэлнэ гэж Монгол Улсын ТАТХ-ийн 3 дугаар зүйлд тодорхойлжээ. Төрийн алба нь нийгмийн амьдралын бүх хүрээнд төрийн зорилт, чиг үүргийг хэрэгжүүлэхийн тулд албан хаагчаас албан тушаалын бүрэн эрхээ хууль тогтоомжийн хүрээнд мэргэжлийнхээ дагуу хэрэгжүүлэх хөдөлмөрийн үйл ажиллагааны бие даасан онцгой төрөл бөгөөд хэлбэрийн хувьд улсын хуулийн дагуу байгуулагдсан засаг төрийн бие бүрэлдэхүүн, албан хаагчдын байгууллагуудын нийлбэр цогц юм⁷.

Төрийн албан тушаалыг эрхэлж бүрэн эрхээ хэрэгжүүлсний төлөө төрөөс цалин хөлс авч, зохих нөхцөл баталгаагаар хангагдан ажиллаж байгаа этгээдийг төрийн албан хаагч гэж “Төрийн албаны тухай хууль” 3 дугаар зүйлийн 3.1.2 дахь хэсэгт заасан.

³ Н.Саранзаяа. Байгууллага, албан тушаалтнаас бусдад гэм хор учруулснаас үүсэх үүргийн харилцааны үндсэн асуудал. МУИС, ХЗС, 2015 он.

⁴ Б.Буянхишиг, Иргэний эрх зүйн тусгай анги. УБ., 2011. 471 дэх тал

⁵ David Ibbetson 3 How the Romans Did for Us: Ancient Roots of the Tort of Negligence, (2003) 26(2)

University of New South Wales Law Journal, дам эшлэв.

⁶ Т.Буянхишиг. “Иргэний эрх зүйн тусгай анги”. УБ., 2011 он. 499 дэх тал

⁷ ХЗҮХ-ийн судалгааны тайлан. Төрийн байгууллага албан тушаалтны хууль бус үйлдлээс учирсан гэм хорыг арилгаж байгаа байдал. УБ., 2009 он. 294 дэх тал.

Эрх зүйт төр, иргэний ардчилсан нийгэм бол хүнээ дээдлэн хуулиар хориглоогүй зүйлийг хийж болох чөлөөт байдалтай харин төр, түүний байгууллага, албан тушаалтан хуульд заасан хэм хэмжээ, журмын дотор ажиллах хязгаарлагдмал байдалтай байх тийм зарчимд оршино гэсэн үг⁸. Угаас төр нийтийн засаглалыг хэрэгжүүлэгч байгууллага, түүний чиг үүргийг хэрэгжүүлэгч төрийн албан хаагчийн онцлог нь хувь хүнээс харьцангуй давуу эрх эдэлж нийтлэг эрх ашгийн төлөө төрийн албадлага хэрэглэх бүрэн эрхтэй байдаг тул эрх зүйн харилцааны онцлог субъект болдог.

Төр болон төрийн алба хаагчдад түүний буруутай үйлдлийнх нь төлөө хариуцлага хүлээлгэх, бусдад учруулсан хохирлыг нөхөн төлүүлэх тухай зохицуулалт, эх газрын эрх зүйн тогтолцоонд бий болоод тийм ч урт удаан хугацаа өнгөрөөгүй байна. Өөрөөр хэлбэл, эрт үеэс л хаад, ноёд, язгууртан нар ямагт тусгай имунитетийн эрх эдэлж хариуцлагаас мултарсаар ирснийг 19 дүгээр зуун хүртэлх эх газрын эрх зүйн түүхэнд үлдсэн байдаг. Эх газрын эрх зүйн систем бүхий Европын улсууд 19 дугаар зууныг хүртэл хувь хүнд учруулсан гэм хорынх нь төлөө төрийг хариуцлагад татдаггүй байсан. Учир нь Ромын эрх зүйд хувь хүнийг төрөөс хамгаалах үзэл баримтлал байдаггүй байв. Бусдад хохирол учруулсан актыгаа төлөө нөхөн төлбөр төлөхийг хүлээн зөвшөөрснөөр төрийн албан хаагчид хариуцлага хүлээлгэх зарчим нийтийн эрх зүйд аажмаар хөгжиж эхэлсэн байна.⁹

Өнөөдрийн байдлаар ихэнх улс оронд төр хариуцаж болох буруутай үйлдэл эс үйлдлийн улмаас өөрт учирсан бие махбодь эдийн болон эдийн бус аливаа гэм хорыг нөхөн төлүүлэх эрхтэйг хүлээн зөвшөөрсөн байна.¹⁰

Нэгэн үе боломжгүй мэт ойлгогдож байсан, төрийн буруутай үйл ажиллагаанд хариуцлага хүлээлгэхэд саад болж байсан засаглалын имунитетийн ойлголт хэдийгээр бүрэн арилаагүй ч гэсэн мэдэгдэхүйц багасч байна. Францад “actes de gouvernement”, Англид “acts of state”, Америкт “political questions” имунитетээ хадгалж үлдсэн. Аль

ч улсад төрийн албан хаагч аливаа хариуцлагаас имунитетээр халхавчлагдахаа нэгэнт больжээ.¹¹

Дээр дурьдсанчлан төр, түүний албан хаагч нь хувийн эрх зүйн бусад субъектээс онцлог учир түүний хууль бус, буруутай үйлдэл, эс үйлдэхүйн улмаас бусдад учруулж болох хохирол ч бас онцлог байх талтай. Хэдийгээр хохирол гэдэг ойлголт хуулийн дагуу болон хууль зөрчсөн ямар ч үйлдлийн хувьд бий болж болох эдийн болон эдийн бус бүх сөрөг үр дагавар хэмээн ойлгогдох талаасаа эрх зүйн бусад субъектийн бусдад учруулах хохиролтой төстэй хэдий ч бас ялгаатай байна. Үүнд:

1. Иргэний хуулийн 498.2-т “Хуульд өөрөөр заагаагүй бол төрийн албан хаагч албан үүргээ зөрчсөн гэм буруутай үйлдэл /эс үйлдэхүй/-ийн улмаас бусдад гэм хор учруулсан бол уг гэм хорыг түүний ажиллаж байгаа хуулийн этгээд буюу төр хариуцан арилгана.” гэж заасны дагуу төрийн албан хаагч ажил үүргээ гүйцэтгэх явцдаа учруулсан хохирлыг төр хариуцан барагдуулдаг. Энэ утгаараа төр мөн адил хохирдог.

2. Төрийн байгууллага, албан тушаалтнаас учруулж болох гэм хорын бас нэг онцлог нь ихэвчлэн Үндсэн хуулиар олгогдсон хүний эрх байдаг байна.

Захиргааны эрх зүйд хариуцлага гэсэн ойлголтыг ямар субъект захиргааны эрх зүйн хэм хэмжээ зөрчсөн гэм буруутай эс үйлдэхүйгээс нь үүдэн гарсан гэм хорыг арилгах үйл ажиллагаа хэмээн ойлгодог.

Захиргааны эрх зүйд хариуцлага хүлээх субъектэд тулгуурлан:

1. төрийн албаны хариуцлага

2. захиргааны зөрчлийн хариуцлага хэмээн хоёр үндсэн хэлбэрээр ангилж болно.

Төрийн албаны хариуцлагын тухай ойлголт XIX зуунаас Үндсэн хуульд тусгагдсан нэг талаас нийтийн ашиг сонирхол тусын тулд тодорхой эрхийг золиослох шаардлага, нөгөө талаас хүний өмчлөх эрхийн баталгааг хангах асуудлуудаар нөхөн олговрын зохицуулалт бий болсноос үүдсэн юм. Төрийн албаны

⁸ Б.Чимид, “Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал: Хүний эрх шүүх эрх мэдэл”, УБ., 2004 он, 48 дахь тал.

⁹ Dinah Shelton, Remedies in International human rights Law (2nd edition) 27 дахь талаас L.Trobatas, “Liability in Damages under French Administrative

Law” (1930) 12 J.Comp.L 44, 49 дэх талыг дам эшлэв.

¹⁰ Dinah Shelton, Remedies in International human rights Law (2nd edition) 27 дахь тал дам эшлэв.

¹¹ Dinah Shelton, Remedies in International human rights Law (2nd edition) 32 дахь тал дам эшлэв.

Хууль сахиулахуй

хариуцлагыг дараах хоёр төрөлд авч үзнэ. Үүнд:

1. Төрийн албан хаагч өөрөө хууль зөрчсөн түүний буруутай үйлдлээс учирсан хохирлыг арилгах.

2. Төрийн албан хаагчийн эрх зүйн дагуух үйлдлийн улмаас учирсан хохирлыг нөхөн төлөх.

Төрийн албаны хариуцлага хүлээх асуудал Үндсэн хуулийн суурь зарчим, эрх зүйт төрийн зарчмаас шууд урган гарна. Уг хариуцлага нь тухайн тохиолдолд хууль зарчим, эрх зүйн хамгаалалтын баталгааг хангах төрийн захирамжилсан арга хэмжээний улмаас иргэний эрх зөрчигдсөн бол уг зөрчигдсөн эрх нь хохирлыг барагдуулснаа анхныхаа байдалд эргэн очих ёстой болдог нь Монгол Улсын Үндсэн хуульд тусгагдсан байна.

Хоёр. Захиргааны байгууллага, албан тушаалтны шийдвэр, үйл ажиллагааны улмаас учирсан хохирлыг тогтоох, нөхөн төлүүлэх, шийдвэр гаргах ажиллагааг захиргааны хэргийн шүүхээр шийдвэрлэх, хэргийн харъяалал тогтоох үндэслэл.

Захиргааны хэргийн шүүхийн харьяалан шийдвэрлэх хэргийг хариуцагч байж болох субъектийг оноон заах замаар заагласан байгаа¹² Эдгээр байгууллага, албан тушаалтан ямар үндэслэл, учир шалтгаанаар захиргааны байгууллагад хамаарч байгааг ЗЕХ-ийн 5-р зүйлийн 5.1. Нийтийн ашиг сонирхлыг илэрхийлэн захирамжилсан шийдвэр гаргадаг төрийн гүйцэтгэх эрх мэдлийг хэрэгжүүлдэг төв, орон нутгийн бүх байгууллага, хууль тогтоомжийг биелүүлж, захирамжилсан шийдвэр гаргадаг Засгийн газрын бус бие даасан агентлаг, түүнтэй адилтгах нийтийн эрх зүйн бусад байгууллага, захиргааны чиг үүргийг хууль болон нийтийн эрх зүйн гэрээний үндсэн дээр шилжүүлэн авсан этгээд, үйлчилгээг нь нийтээс заавал хэрэглэдэг төрийн ба холимог өмчийн сургууль, эмнэлэг, хэвлэл мэдээлэл, харилцаа холбоо, тээвэр, эрчим хүчний зэрэг байгууллагын захиргаа, нутгийн өөрөө удирдах байгууллага болон шийдвэр, үйл ажиллагаанд нь захиргааны хэргийн шүүхэд гомдол гаргахаар хуульд тусгайлан заасан байгууллага хэмээн тодорхойлсон. Үүнийг

товчоор өгүүлбэл, тухайн байгууллага нийтийн эрх зүйн субъект байвал захиргааны байгууллагад хамаарах юм. Ийнхүү хуулиар захиргааны байгууллагыг тодорхойлохдоо нийтийн эрх зүйн ойлголтод үндэслэжээ.

Захиргааны байгууллага өөрт олгогдсон эрх, чиг үүргээ хэрэгжүүлж, зорилгодоо хүрэхдээ нийтийн болон хувийн эрх зүйн харилцаанд ордог. ЗХШШТХ (15-р зүйл)-д зааснаар захиргааны байгууллагаас зөвхөн нийтийн эрх зүйн хүрээнд гаргасан захиргааны акттай холбоотой маргаан захиргааны хэргийн шүүхэд харьяалагдахаар зохицуулсан.

Хуулийн эдгээр заалтад орсон нийтийн эрх зүй гэх ойлголтын агуулга, шинж, хүрээг тодорхойлон гаргахын ач холбогдол их юм. Учир нь тухайн маргааныг захиргааны хэрэг гэж үзэх урьдчилсан нөхцөл нь

-маргааны зүйл болж байгаа захиргааны акт нь нийтийн эрх зүйн хүрээнд гарсан байх.

-акт гаргасан захиргааны байгууллага, албан тушаалтан нийтийн эрх зүйн этгээд байх явдал юм. Тэгэхлээр хэргийг "захиргааны" болохыг нь зөв танихад нийтийн эрх зүйн ойлголт гол шалгуур болно¹³.

Монгол Улсын шинэ Үндсэн хуульд эрүү, иргэн, захиргааны чиглэлээр дагнасан шүүх байгуулж болохыг хуульчлан баталгаажуулсны дагуу Улсын Их Хурлаас 2002 оны 12 дугаар сарын 26-ны өдөр Захиргааны хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль болон Захиргааны хэргийн шүүх байгуулах тухай хуулийг баталж, тэдгээрийг 2004 оны 06 дугаар сарын 01-ээс эхлэн дагаж мөрдсөнөөр Монгол Улсад анх удаа нийтийн эрх зүйн субъект болох захиргааны байгууллага, албан тушаалтны хууль дээдлэх, иргэн, хуулийн этгээдийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг хангаж байгаад шүүхийн хяналт тавьж, тэдгээрийн зөрчигдсөн эрхийг сэргээн тогтоох зорилго бүхий Захиргааны хэргийн дагнасан шүүх байгуулагдсан нь Монгол Улсын эрх зүйн шинэтгэл, шүүхийн тогтолцоонд шинэ хуудас нээсэн чухал үйл явдал болсон билээ.¹⁴

¹² ЗЕХ-ийн 5-р зүйл.

¹³ "Захиргааны хэргийн шүүх" цуврал гарын авлага. Захиргааны хэргийн харъяалал. УБ., 2005 он.

¹⁴ <https://www.admncourt.gov.mn/then-zamnal.html>. 2023 оны Хоёрдугаар сарын 16-нд зочлов.

Нийтийн эрх зүйн зарчим, үндсэн шинж, агуулга, эрх зүйн бусад салбараас ялгагдах онцлогийг тодорхойлохын өмнө "нийтийн эрх зүй" гэх нэр томъёо хууль зүйн шинжлэх ухаанд хэдийд гарч ирсэн нь анхаарал татаж байна. ОХУ-ын эрдэмтдийн бүтээлд¹⁵ "Нийтийн эрх зүй гэх нэр томъёо манай хууль зүйн ойлголтын тогтолцоонд орж ирээд удаагүй байгаа. Төрийн байгууламж, төрийн байгууллагын бүтэц, тогтолцоо, шүүхийн байгууламж зэргийг тогтоосон хэм хэмжээ зөвлөлт холбоот улсын үед байсан хэдий ч нийтийн эрх зүй гэх ойлголтын оршин байхыг үл зөвшөөрч, нийтийн эрх зүйн хүрээнд акт батлан гаргахыг тухайлан заагладаггүй байв. Үүнтэй уялдан энэ ойлголтыг сурах бичиг, хууль зүйн дээд боловсрол олгох хөтөлбөрт багтаадаггүй байсан. 1917 оны Октябрийн хувьсгалын дараа эрх зүйг нийтийн ба хувийн гэж ангилахаа больсон байна. Учир нь энэ нь төрийн шинэ байгууламж, эдийн засгийн үндэст нийцэхгүй гэж байжээ. Тэр үед төр иргэдийн хувийн амьдралд хэт хутгалдаж, эд хөрөнгийн харилцаанд иргэдийн эрх зүйн чадвар хязгаарлагдмал байв." гэжээ.

Тэгвэл Монголын хууль зүйн шинжлэх ухаанд нийтийн эрх зүйн ойлголт Шинжлэх ухааны академаас 1978 онд эрхлэн гаргасан Улсын нэр томъёоны комиссын мэдээнд хууль зүйн 10 мянга гаруй нэр томъёог оноон нийтэлсэн. Энэ толь бичигт "публичное право нийтийн эрх зүй" хэмээн оноожээ. Үүнээс үзвэл монголын хууль зүйн шинжлэх ухаанд нийтийн эрх зүйн ойлголт нэлээд олон жилийн өмнөөс хэрэглэгдэж, хуульчид, эрдэмтэн судлаачид сонирхон судалж байжээ.

Орчин үед эрх зүйн салбаруудыг

1. Нийтийн эрх зүй:

2. Хувийн эрх зүй гэж ангилах нь ром-германы эрх зүйн бүлийн улсуудад түгээмэл байгаа үзэгдэл юм.

Нийтийн ба хувийн эрх зүй нь зарчим, зориулалт, нийгэмд гүйцэтгэх үүрэг зэргээрээ нэн тэргүүнд ялгаатай. Хувийн эрх зүйд талуудын бие даасан болоод хууль зүйн хараат бус байдлыг тунхагладаг. Хувийн эрх зүйн зорилго бол хоёр талын зөвшилцөл, сайн дурын хүсэл сонирхолд үндэслэн үүсэж, өөрчлөгдөж, дуусгавар болох харилцааг зохицуулж, мөн талуудын

хооронд үүссэн маргааныг хянан шийдвэрлэх журам тогтоож, хүсэл сонирхлоо хэрэгжүүлэхэд оршино. Хувийн эрх зүйн тогтолцоонд иргэний эрх зүй, гэр бүлийн эрх зүй, хөдөлмөрийн эрх зүй, худалдааны эрх зүй зэрэг тэгш эрхтэй этгээдүүдийн хоорондын харилцааг зохицуулсан эрх зүйн салбар хамаарна.

Нийтийн харилцааны эрх зүйн зохицуулалтыг нийтийн эрх зүй хангаж байдаг бөгөөд нийтийн эрх зүй нь төрийн байгууламжийн үндэс, төр, түүний институтуудын чиг үүргийг тодорхойлох, нутгийн өөрөө удирдах байгууллагын тогтолцоо, эрх зүй бүтээх, хэрэглэх ажиллагаа, шүүхийн тогтолцоо, олон улсын харилцааны асуудлуудыг илэрхийлдэг. Иймд нийтийн эрх зүй бол төрийн болон нийтийн бусад ашиг сонирхлыг хангаж, хамгаалахад чиглэгддэг бол хувийн эрх зүй тодорхой нэг этгээдийн ашиг сонирхлыг хамгаалдагаараа ялгаатай. **Захиргааны эрх зүй нийтийн эрх зүйн тогтолцоонд багтдаг нь түүний зохицуулах зүйлээр тодорхойлогддог.** Түүний зохицуулах зүйлийг товчоор төрийн удирдлагын харилцаа гэж хэлж болно. Энэ талаар Оросын эрдэмтэд "төрийн удирдлагын харилцаа нь нийтийн хэрэгцээ, ашиг сонирхол, зорилго зэрэг хүчин зүйлд тулгуурлан хэрэгждэг нь энэ эрх зүйн салбарыг зүй ёсоор нийтийн эрх зүйн тогтолцоонд хамаатуулж байгаа юм" гэж товч томъёолжээ.

Нийтийн ашиг сонирхол нь захиргааны эрх зүйд дараах арга замаар бэхжиж хэрэгжилт нь хангагдаж байна:

- нийтийн ашиг сонирхлын шинж, мөн чанар, төрлийг хуульчлах;
- нийтийн ашиг сонирхлын давуу байдал, түүнийг хамгаалах
- механизмыг хуульчлан өгөх;
- нийтийн ашиг сонирхлыг зөрчсөн тохиолдолд хүлээлгэх хууль зүйн хариуцлагыг тогтоох

Тэгвэл нийтийн ашиг сонирхлыг хамгаалан хуульчилж, зөрчсөн үйлдлийг хянан шийдвэрлэх боломжийг Захиргааны хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулиар олгосон.

2.2. Захиргааны актаас учирсан гэм хорыг захиргааны шүүхээр хянан шийдвэрлэх гадаад улсын туршлага, харьцуулсан судалгаа.

¹⁵ Д.Галлиган, В.В. Полянский, Ю.Н. Стариков. Административное право: история развития и

основные современные концепции. М.,Юрист. 2002, 73 дахь тал.

ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠰᠤᠬᠤᠢᠭᠣᠯᠠᠭᠤ

Захиргааны байгууллага, албан тушаалтны хувьд тэдний үйл ажиллагаа хуульд нийцэж, түүний дагуу явагдах учиртай ба хууль зөрчсөн аливаа үйл ажиллагааны улмаас учруулсан хохирлоо захиргааны байгууллага, албан тушаалтан хариуцан арилгах үүргийг бусад этгээдийн нэг адил хүлээх учиртайг.

Захиргааны байгууллага, албан тушаалтны хууль бус үйл ажиллагааны улмаас учруулсан гэм хорыг иргэн, хуулийн этгээд арилгуулах эрх нь Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 16 дугаар зүйлийн 14-т иргэн "... бусдын хууль бусаар учруулсан хохирлыг нөхөн төлүүлэх," эрхтэй хэмээн тусгалаа олсон байна. Энэ эрхээ хууль зүйн ямар механизм ашиглаж эдлэх нь хуулийн тодорхой зохицуулалттай.

Захиргааны хууль бус актын улмаас учирсан хохирлыг нөхөн төлүүлэх нэхэмжлэлийг захиргааны эсхүл иргэний хэргийн шүүхэд хандаж гаргах уу гэдэг нь хэргийн харьяаллын асуудал юм.

Гэм хор учруулсан гэх захиргааны актыг хууль бусад тооцуулах, хүчингүй болгуулах нь захиргааны маргаан бөгөөд Үүнийг Захиргааны хэргийн шүүхээс харьяалан шийдвэрлэдэг. Харин тухайн хууль бус гэж тооцсон захиргааны актаас учирсан гэм хорыг арилгах, хохирлыг нөхөн төлүүлэх шаардлагын үр дагавраас хамаарч уг маргааныг захиргааны хэргийн эсхүл иргэний хэргийн шүүх шийдвэрлэх харьяалалтай.

Гэм хор нь янз бүрийн фактаас үүсч болно. Тухайлбал, захиргааны актаас, гэмт хэргийн улмаас, эсхүл гэрээний үүргээ биелүүлээгүйгээс гэх мэтчилэн. Гэм хорыг арилгуулах асуудлыг шүүхээс авч хэлэлцэхдээ тухайн факттай нь хамт шийдвэрлэхийг эрмэлзэх нь учиртай бөгөөд манай хуулийн зохицуулалтууд ч мөн ийм байна. Жишээ нь: Гэмт хэргийн улмаас эд хөрөнгийн хохирол хүлээсэн иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллага нь сэжигтэн, яллагдагч, шүүгдэгч, эсхүл түүний учруулсан эд хөрөнгийн хохирлыг хариуцвал зохих этгээдэд холбогдуулан иргэний нэхэмжлэл гаргах эрхтэй бөгөөд тэрхүү нэхэмжлэлийг уг хэргийн хамт тухайн шүүхээс хянан шийдвэрлэдэг. Эрүүгийн хэрэгт иргэний нэхэмжлэл гаргаагүй, эсхүл гаргасан нэхэмжлэлийг хэлэлцээгүй орхисон бол иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх ажиллагааны журмын дагуу хохирогч тал нэхэмжлэл гаргах эрх нээлттэй байдаг.

Тэгвэл захиргааны актаас учирсан гэх гэм хорыг арилгуулах нэхэмжлэлийн шаардлагыг харьяалан шийдвэрлэхдээ Үүнтэй төсөөтэй зарчим баримтлахаар хуульчилсан юм. Үүнд:

1. ЗХШХШТХ-ийн 52.5.2.-т хохирол гаргуулах нэхэмжлэлийн хувьд захиргааны байгууллага ямар үүргээ биелүүлээгүйгээс, эсхүл захиргааны хууль бус үйл ажиллагааны улмаас нэхэмжлэгчид ямар хохирол учирсан, түүнийг хэрхэн шийдвэрлүүлэх талаар нэхэмжлэлийн бүрдүүлбэртээ зааж өгөхөөр хуульчилсан.

Эдгээр зохицуулалтыг дараах байдлаар ойлгож болох талтай:

1. Захиргааны хууль бус актаас учирсан гэм хорыг арилгуулах шаардлага нь захиргааны хэргийн шууд нэхэмжлэлийн бие даасан шаардлага болж чадахгүй. Үүнийг харин захиргааны тухайн акттай нь холбогдуулан хамтад нь авч хэлэлцүүлэн шийдвэрлүүлэх боломжтой.

2. Захиргааны хэргийн шүүх захиргааны актаас учирсан хохирлын талаар шийдвэр гаргах нөхцөл нь юуны өмнө хохирлын хэмжээний талаар талуудын хооронд маргаан гараагүй байх явдлаар тодорхойлогдож байна.

3. Захиргааны хэргийн шүүх уг асуудлыг шийдвэрлэх нөхцөл бүрдвэл нөхөн төлөх хохирлын хэмжээ, хэлбэр зэргийг тогтоохдоо Иргэний хуулийн "Гэм хорыг арилгах"-арван наймдугаар бүлэг, "Гэм хор учруулнаас үүсэх үүрэг"-тавин хоёрдугаар бүлгийн заалтуудыг баримтлан шийдвэрлэнэ.

4. Захиргааны актаас учирсан хохирлын хэмжээний талаар маргаан гарсан бол холбогдох нэхэмжлэлийг иргэний хэргийн шүүхэд гаргана. Захиргааны хэргийн шүүхээс захиргааны тухайн актыг хууль бус гэж тооцсон шийдвэр гарсан тохиолдолд иргэний хэргийн шүүхээс зөвхөн хохирлын хэмжээ түүнд холбогдох асуудлаар шийдвэр гарах юм.

Ийнхүү захиргааны хууль бус актаас учирсан хохирлыг ердийн буюу иргэний хэргийн шүүх харьяалан шийдвэрлэх боломжтой. Ингэхдээ хохирлын хэмжээний талаар маргаан гараагүй бол Захиргааны хэргийн шүүх харьяалан шийдвэрлэх юм. Ийнхүү хохирлын асуудлыг Захиргааны хэргийн шүүх шийдвэрлэхээр хуульчилсан нь шүүхийн зардлыг хэмнэх, өөр шүүхэд дахин хандаж цаг хугацаа алдаж, иргэдээ чирэгдүүлэхгүй байх үүднээс хандаж хийсэн зохицуулалт болох нь харагдаж байна.

Захиргааны албан тушаалтны учруулсан гэм хорыг арилгуулахтай холбогдон үүссэн хэргийн харьяаллыг тогтооход дараахь хүчин зүйлийг анхааран үзэх нь зүйтэй байна. Үүнд:

1. Захиргааны албан тушаалтан албан үүргээ гүйцэтгэж байхдаа, эсхүл хувь этгээдийн хувьд эрх зүйн харилцаанд оролцож байгаад бусдад учруулсан гэм хорыг арилгуулах нэхэмжлэл нь хэргийн харьяаллын хувьд өөр өөр байна.

2. Тухайн гэм хор нь захиргааны актаас учирсан бол түүнийг арилгуулах үүрэг хүлээлгэхдээ эрх зүйн зөрчлийн бүрэлдэхүүн бий эсэхийг зайлшгүй тогтоох шаардлагатай.

3. Захиргааны байгууллагын хууль зөрчсөн үйл ажиллагааны улмаас учирсан хохирлыг нөхөн төлүүлэх, төрөөс иргэний эрхэд хуулийн дагуу халдсаны төлөө олгох нөхөн олговортой холбоотой хэргүүд нь зарчмын ялгаатай¹⁶.

Захиргааны албан тушаалтан албан үүргээ гүйцэж байхдаа бусдын нэр төр, алдар хүндийг хөндсөн акт гаргах, эсхүл захиргааны хууль бус актаас иргэн, хуулийн этгээдэд хохирол учруулах гэх мэт тохиолдлууд нь нийтийн эрх зүйн харилцаанд хамаарах юм. Иймд уг хэргийг (хохирлын хэмжээний талаар маргаан гараагүй бол) Захиргааны хэргийн шүүхэд шийдвэрлэнэ. Харин уг гэм хор учруулсан үйлдлийг захиргааны албан тушаалтан хувь хүний хувьд хийсэн, эсхүл хийхээс татгалзсан бол хувийн эрх зүйн харилцаа гэж үзэж хэргийн ерөнхий харьяалалтай шүүхээс шийдвэрлэнэ¹⁷.

Жишээ: "Тодорхой этгээдийн нэр төрийг хөндсөн үг хэлсний улмаас нөгөө этгээдээс гаргасан шаардлага нь нийтийн эсхүл хувийн эрх зүйн алинд ч хамаарч болох талтай. Хэрэв албан тушаалтан хувь этгээд болохын хувьд тухайлбал, өөрийн хувийн сошиал хаягаар бусдын нэр төрийг хөндсөн үг хэлсэн бол тэр нь хувийн эрх зүйд хамаарна. Харин албан тушаалтан албан үүргээ гүйцэтгэж байгаад энэ үйлдлийг хийсэн бол түүнтэй холбоотой нэхэмжлэлийн шаардлага нь нийтийн эрх зүйн зохицуулалтын хүрээнийх байна.

Гэм хор учруулсны хариуцлага хүлээх захиргааны байгууллага, албан

тушаалтны гэм буруутай үйлдэл, эс үйлдэхүй нь дараах ерөнхий болон тусгай бүрэлдэхүүнтэй. Үүнд:

1. Гэм хор учруулсан этгээдийн эрх зүй зөрчсөн үйл ажиллагаа

2. Гэм хорын бодит байдал

3. Гэм хор учруулсан этгээдийн эрх зүйн эсрэг чиглэсэн үйл ажиллагаа ба учруулсан гэм хорын шалтгаант холбоо.

1. Гэм хор учруулагчийн гэм буруу

2. Гэм хор учруулагчийн эрх зүйн байдалд холбогдох

3. Гэм хор учруулагчийн үйл ажиллагаанд холбогдох нөхцөл¹⁸.

Үйлдэл, эс үйдэхүй, гэм хор буюу хохирол, шалтгаант холбоо, гэм буруу зэрэг нь бүрэлдэхүүний ерөнхий элементүүд байдаг. Харин захиргааны байгууллага, албан тушаалтны эрх зүйн байдал, үйл ажиллагааны онцлогоос үүдэн 5, 6 дахь нь тусгай элемент болно¹⁹.

Захиргааны актаас учирсан гэм хорын асуудлыг харьяалан шийдвэрлэхдээ эдгээр бүрэлдэхүүн тус бүрт холбогдох нотлох баримтыг судлан тогтоосон байх учиртай.

Монгол Улсын Иргэний хуулийн 498.1., 498.2 дахь хэсэгт гэм хорын хариуцлагыг зөвхөн гэм буруутай үйлдэл, эс үйлдэхүйд хүлээлгэх заасан Өөрөөр хэлбэл, захиргааны байгууллага, албан тушаалтны гэм хор учруулсан үйл ажиллагаа нь захиргааны хэргийн шүүхээс хууль бус гэж тооцогдсон байх ёстой юм. Тэгэхдээ тухайн үйл ажиллагаа нь хувийн болон нийтийн эрх зүйн хэм хэмжээний аль алиныг зөрчсөн шинжтэй байна. Учир нь захиргааны байгууллага, албан тушаалтан ба иргэн, хуулийн этгээдийн хоорондын харилцааг нийтийн эрх зүйн хэм хэмжээгээр, харин гэм хорыг арилгах асуудлыг иргэний эрх зүйн хэм хэмжээгээр зохицуулж байгаа юм.

Захиргааны хууль бус актаас учирсан хохирлыг нөхөн төлүүлэх нь деликтийн эрх зүйд хамаарах ойлголт байдаг. Өөрөөр хэлбэл захиргааны байгууллага, албан тушаалтны хууль зөрчсөн үйл ажиллагааны улмаас бусдад хохирол учирч байгаа тул үүнийг эрх зүйн зөрчлөөс үүдсэн хохирол гэж үзнэ. Энэ хэргийг захиргаа, эсхүл иргэний хэргийн шүүхээс харьяалан шийдвэрлэхийг дээр дурдсан билээ. Тэгвэл

¹⁷ "Захиргааны хэргийн шүүх" цуврал №2, Захиргааны хэргийн харьяалал, ХЗҮТ, Шүүх, эрх зүйн шинэчлэлт төсөл, УБ., 2005 он. 52 дахь тал.

¹⁸ "Захиргааны хэргийн шүүх" цуврал №2, Захиргааны хэргийн харьяалал, ХЗҮТ, Шүүх, эрх зүйн шинэчлэлт төсөл, УБ., 2005 он. 55 дахь тал.

¹⁹ Мөн тэнд.,

Хууль сахиулахуй

төрөөс иргэн, хуулийн этгээдийн эрхэд хуулийн дагуу халдсаны төлөө олгох нөхөн олговрын талаар үүссэн маргаан нь бүхэлдээ нийтийн эрх зүйн харилцаанд хамаарах бөгөөд хэрэг нь захиргааны хэргийн шүүхэд харьяалалагдана. Өөрөөр хэлбэл төрөөс олгох нөхөн олговрын маргаан бол эрх зүйн зөрчлөөс үүдээгүй байдгаараа онцлогтой. Жишээ нь цагаатгагдсан этгээдийн нөхөн олговор, газрыг нөхөн олговортойгоор эзэмшигч, өмчлөгчөөс нь эргүүлэн авах гэх мэт харилцаа нь нийтийн эрх зүйд хамаарна. Иймд нөхөн олговрын, тэр дундаа хэмжээний талаар маргаан гарвал захиргааны хэргийн шүүх шийдвэрлэх учиртай.

Дүгнэлт

Эрх зүйт төрийн нэг үндсэн зарчим бол “хууль дээдлэх” юм. Энэ нь захиргааны байгууллага, албан тушаалтны хувьд тэдний үйл ажиллагаа хуульд нийцэж, түүний дагуу явагдана гэсэн үг бөгөөд хууль зөрчсөн аливаа үйл ажиллагааны улмаас учруулсан хохирлоо захиргааны байгууллага, албан тушаалтан хариуцан арилгах үүргийг бусад этгээдийн нэг адил хүлээх учиртайг илтгэнэ.

Захиргааны байгууллага, албан тушаалтны хууль бус үйл ажиллагааны улмаас учруулсан гэм хорыг иргэн, хуулийн этгээд арилгуулах эрх нь Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 16 дугаар зүйлийн 14-т иргэн "... бусдын хууль бусаар учруулсан хохирлыг нөхөн төлүүлэх," эрхтэй хэмээн тусгалаа олсон байна. Энэ эрхээ хууль зүйн ямар механизм ашиглаж эдлэх нь хуулийн тодорхой зохицуулалттай.

Захиргааны хууль бус актын улмаас учирсан хохирлыг нөхөн төлүүлэх нэхэмжлэлийг захиргааны эсхүл иргэний хэргийн шүүхэд хандаж гаргах уу гэдэг нь хэргийн харьяаллын асуудал юм.

Гэм хор учруулсан гэх захиргааны актыг хууль бусад тооцуулах, хүчингүй болгуулах нь захиргааны маргаан бегеед Үүнийг Захиргааны хэргийн шүүхээс харьяалан шийдвэрлэдэг. Харин тухайн хууль бус гэж тооцсон захиргааны актаас учирсан гэм хорыг арилгах, хохирлыг нөхөн төлүүлэх шаардлагын үр дагавраас хамаарч уг маргааныг захиргааны хэргийн эсхүл иргэний хэргийн шүүх шийдвэрлэх харьяалалтай.

Гэм хор нь янз бүрийн фактаас үүсч болно. Тухайлбал, захиргааны актаас, гэмт хэргийн улмаас, эсхүл гэрээний үүргээс

биелүүлээгүйгээс гэх мэтчилэн. Гэм хорыг арилгуулах асуудлыг шүүхээс авч хэлэлцэхдээ тухайн факттай нь хамт шийдвэрлэхийг эрмэлзэх нь зүйн хэрэг бөгөөд манай хуулийн зохицуулалтууд ч мөн ийм байна. Жишээ нь: Гэмт хэргийн улмаас эд хөрөнгийн хохирол хүлээсэн иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллага нь сэжигтэн, яллагдагч, шүүгдэгч, эсхүл түүний учруулсан эд хөрөнгийн хохирлыг хариуцвал зохих этгээдэд холбогдуулан иргэний нэхэмжлэл гаргах эрхтэй бегеед тэрхүү нэхэмжлэлийг уг хэргийн хамт тухайн шүүхээс хянан шийдвэрлэдэг. Эрүүгийн хэрэгт иргэний нэхэмжлэл гаргаагүй, эсхүл гаргасан нэхэмжлэлийг хэлэлцээгүй орхисон бол иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх ажиллагааны журмын дагуу хохирогч тал нэхэмжлэл гаргах эрх нээлттэй байдаг.

Тэгвэл захиргааны актаас учирсан гэх гэм хорыг арилгуулах нэхэмжлэлийн шаардлагыг харьяалан шийдвэрлэхдээ Үүнтэй төсөөтэй зарчим баримтлахаар хуульчилсан юм. Үүнд:

1. ЗХШХШТХ-ийн 52.5.2.-т хохирол гаргуулах нэхэмжлэлийн хувьд захиргааны байгууллага ямар үүргээ биелүүлээгүйгээс, эсхүл захиргааны хууль бус үйл ажиллагааны улмаас нэхэмжлэгчид ямар хохирол учирсан, түүнийг хэрхэн шийдвэрлүүлэх талаар нэхэмжлэлийн бүрдүүлбэртээ зааж өгөхөөр хуульчилсан.

Эдгээр зохицуулалтыг дараахь байдлаар ойлгож харагдаж болох талтай:

1. Захиргааны хууль бус актаас учирсан гэм хорыг арилгуулах шаардлага нь захиргааны хэргийн шууд нэхэмжлэлийн бие даасан шаардлага болж чадахгүй. Үүнийг харин захиргааны тухайн акттай нь холбогдуулан хамтад нь авч хэлэлцүүлэн шийдвэрлүүлэх боломжтой.

2. Захиргааны хэргийн шүүх захиргааны актаас учирсан хохирлын талаар шийдвэр гаргах нөхцөл нь юуны өмнө хохирлын хэмжээний талаар талуудын хооронд маргаан гараагүй байх явдлаар тодорхойлогдож байна.

3. Захиргааны хэргийн шүүх уг асуудлыг шийдвэрлэх нөхцөл бүрдвэл нөхөн төлөх хохирлын хэмжээ, хэлбэр зэргийг тогтоохдоо Иргэний хуулийн "Гэм хорыг арилгах"-арван наймдугаар бүлэг, "Гэм хор учруулнаас үүсэх үүрэг"-тавин хоёрдугаар бүлгийн заалтуудыг баримтлан шийдвэрлэнэ.

4. Захиргааны актаас учирсан хохирлын хэмжээний талаар маргаан гарсан бол холбогдох нэхэмжлэлийг иргэний хэргийн шүүхэд гаргана. Захиргааны хэргийн шүүхээс захиргааны тухайн актыг хууль бус гэж тооцсон шийдвэр гарсан тохиолдолд иргэний хэргийн шүүхээс зөвхөн хохирлын хэмжээ түүнд холбогдох асуудлаар шийдвэр гарах юм.

Ийнхүү захиргааны хууль бус актаас учирсан хохирлыг ердийн буюу иргэний хэргийн шүүх харьяалан шийдвэрлэх боломжтой. Ингэхдээ хохирлын хэмжээний талаар маргаан гараагүй бол Захиргааны хэргийн шүүх харьяалан шийдвэрлэх юм. Ийнхүү хохирлын асуудлыг Захиргааны хэргийн шүүх шийдвэрлэхээр хуульчилсан нь шүүхийн зардлыг хэмнэх, еер шуухэд дахин хандаж цаг хугацаа алдаж, иргэдээ чирэгдүүлэхгүй байх үүднээс хандаж хийсэн зохицуулалт юм.

Захиргааны албан тушаалтны учруулсан гэм хорыг арилгуулахтай холбогдон үүссэн хэргийн харьяаллыг тогтооход дараахь хүчин зүйлийг анхааран үзэх нь зүйтэй байна. Үүнд:

1. Захиргааны албан тушаалтан албан үүргээ гүйцэтгэж байхдаа, эсхүл хувь этгээдийн хувьд эрх зүйн харилцаанд оролцож байгаад бусдад учруулсан гэм хорыг арилгуулах нэхэмжлэл нь хэргийн харьяаллын хувьд өөр өөр байна.

2. Тухайн гэм хор нь захиргааны актаас учирсан бол түүнийг арилгуулах үүрэг хүлээлгэхдээ эрх зүйн зөрчлийн бүрэлдэхүүн бий эсэхийг зайлшгүй тогтоох шаардлагатай.

3. Захиргааны байгууллагын хууль зөрчсөн үйл ажиллагааны улмаас учирсан хохирлыг нөхөн төлүүлэх, төрөөс иргэний эрхэд хуулийн дагуу халдсаны төлөө олгох нөхөн олговортой холбоотой хэргүүд нь зарчмын ялгаатай юм.

Ашигласан материал

1. Ж.Оюунтунгалаг “Гэм хор учруулснаас үүсэх үүргийн тусгай төрөл: төрийн албан хаагчийн учруулсан гэм хорыг төр хариуцан арилгах асуудал” (2015), ... дахь/дэх тал. Legaldata-аас унших боломжтой: <https://legaldata.mn/b/995>

2. Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн “Төрийн байгууллага, албан тушаалтны

хууль бус үйлдлээс учирсан гэм хорыг арилгаж байгаа байдал” (2009), ... дахь/дэх тал. Legaldata-аас унших боломжтой: <https://legaldata.mn/b/237>

3. Н.Саранзаяа. Байгууллага, албан тушаалтнаас бусдад гэм хор учруулсанаас үүсэх үүргийн харилцааны үндсэн асуудал. МУИС,ХЗС, 2015 он.

4. Б.Буянхишиг, Иргэний эрх зүйн тусгай анги. УБ., 2011. 471 дэх тал

5. David Ibbetson, How the Romans Did for Us: Ancient Roots of the Tort of Negligence, (2003) 26(2) University of New South Wales Law Journal.

6. Т.Буянхишиг. “Иргэний эрх зүйн тусгай анги”. УБ.,2011 он. 499 дэх тал

7. ХЗҮХ-ийн судалгааны тайлан. Төрийн байгууллага албан тушаалтны хууль бус үйлдлээс учирсан гэм хорыг арилгаж байгаа байдал. УБ.,2009 он.294 дэх тал.

8. Б.Чимид, “Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал: Хүний эрх шүүх эрх мэдэл”, УБ.,2004 он, 48 дахь тал.

9. Dinah Shelton, Remedies in International human rights Law (2nd edition) 27 дахь талаас L.Trobatas , “Liability in Damages under French Administrative Law” (1930) 12 J.Comp.L 44, 49 дэх талыг дам эшлэв.

10. Dinah Shelton, Remedies in International human rights Law (2nd edition) , дам эшлэв.

11. “Захиргааны хэргийн шүүх” цуврал гарын авлага. Захиргааны хэргийн харьяалал. УБ., 2005 он.

12. <https://www.admincourt.gov.mn/the-n-zamnal.html>. 2023 оны Хоёрдугаар сарын 16-нд зочлов.

13. Д.Галлиган, В.В. Полянский, Ю.Н. Стариков. Административное право: история развития и основные современные концепции. М.,Юрист. 2002, 73 дахь тал.

14. Монгол Улсын Үндсэн хууль, Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл: 1992 он, №1

15. Захиргааны хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хууль /шинэчилсэн найруулга/, Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл: 2016, №09

16. Захиргааны ерөнхий хууль, Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл: 2015 он, №28

17. Иргэний хууль, 2002 он. Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл: 2002 он, №7

НИЙГМИЙН СҮЛЖЭЭН ДЭХЬ ЭХ ХЭЛНИЙ ХЭРЭГЛЭЭ, ТҮҮНД АНХААРАХ ЗАРИМ АСУУДАЛ

MOTHER LANGUAGE USE IN SOCIAL NETWORKS AND SOME ISSUES OF IT

Ц.Өнөболд

ДХИС-ийн Эрх зүй, нийгмийн ухааны сургуулийн Нийгмийн ухааны тэнхимийн багш, цагдаагийн ахлах дэслэгч

Unubold Ts.

Lecturer of the Department of Social Sciences, School of Law and Social Sciences, University of Internal Affairs, police senior lieutenant

Хураангуй: Эх хэлний дархлаанд хамгийн их нөлөөлдөг зүйл бол бичиг үсэг. Орчин үед интернэт, нийгмийн сүлжээн дэхь эх хэлний бичиглэлээр дамжин Монгол хэлэнд сөргөөр нөлөөлөх зүйлс гарч ирсэн. Хөгжиж буй орчин үед нийгмийн сүлжээн дэхь эх хэлний хэрэглээ алдагдаж ялангуяа өсвөр насны залуучууд үүнийг хэвийн мэт хүлээж авах хандлага өндөр байгаа ба түүнээс зөв шийдэл, арга замаар ангижран, сэргийлж цаашид Монгол хэлний хэрэглээг цахим орчинд хэрхэн зүй зохистой, үр дүнтэй, хөгжүүлэх, хамгаалахад бүх л боломжийг эрэлхийлхийг зорьсон.

Abstract: Nowadays, due to the increase of incorrect use of the mother tongue in social networks, it has a negative effect on teenagers, and they tend to accept this phenomenon as normal. In this article, we sought the opportunities to use the Mongolian language correctly in the online environment, to protect and develop our mother tongue through the internet.

Түлхүүр үг: Монгол хэл, Монгол хэлний хэрэглээ, интернэт, кибер орчин

Key Words: Mongolian language, use of Mongolian language, internet, online environment, social networks

Хил, хэл, мал гуравтайгаа байхад хэн баян? Монгол баян¹ гэж бид ярьдаг. Хэл, хил, мал гурав бол улс үндэстний тусгаар тогтнолын тулгын гурван чулуу мөнөөсөө мөн юм. Тиймдээ ч Монгол хэлний хэрэглээг цаашид улам нэмэгдүүлэх шаардлагатай байгаа ба нийгмийн сүлжээн дэхь буруу хэрэглээ Монгол хэлийг “мөхөөж” байгаад үндэслэлтэй хариулт өгч сэргийлэх шаардлага судалгааны чухал зорилт болж байна.

Нийгмийн сүлжээн дэх эх хэлний буруу хэрэглээг илрүүлэн судалж анхаарах зарим асуудлыг хөндсөнөөр Монголын ирээдүй хойч болсон хүүхэд, залуучууд маань эх хэлэндээ шамдан суралцаж, үнэ цэнийг нь ойлгон ухамсарлаж, зөв боловсон хэрэглэж, түгээн дэлгэрүүлж, хайрлаж хамгаалж явахад түлхэц болохуйц ач холбогдолтой юм.

Нэг. Хэлний бодлогын асуудал

Монгол Улс төрийн албан ёсны хэлний тухай хуулийг шинэчлэн найруулж 2015 оны 02 дугаар сарын 12-ны өдөр

Монгол хэлний тухай хуулийг батлан гаргаж тус оны 07 дугаар сарын 01-ний өдрөөс эхлэн бүх нийтээр дагаж мөрдөхөөр болсон. Тус хууль нь 8 бүлэг 24 зүйлтэй. Хуулийн зургаадугаар бүлэгт “Хэлний бодлогын үндэсний зөвлөл”-ийн 22.1-д Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн дэргэд монгол хэлийг хамгаалах, хөгжүүлэх үндсэн үүрэг бүхий Хэлний бодлогын үндэсний зөвлөл (цаашид “Зөвлөл” гэх) ажиллана гэж заасан ба тус зөвлөл нь 21.7.1-21.7.12 хүртэл үүрэг хүлээнэ. Үүнээс онцолбол:

21.7.1.монгол хэл, бичиг үсгийг хэрэглэх, хамгаалах, хөгжүүлэхтэй холбоотой бодлого боловсруулж, Монгол Улсын Ерөнхийлөгчид өргөн мэдүүлэх;

21.7.2.үндэстний цөөнхийн хэл, монгол угсаатны аман аялгууг судлах, хамгаалах, хөгжүүлэх, гадаад оронд суугаа монгол үндэстнүүд, олон улсын хэмжээнд монгол хэл, бичиг үсгийн хэрэглээ, сургалт судалгааг өргөжүүлэх, дэмжих чиглэлээр бодлого боловсруулж Монгол Улсын Ерөнхийлөгчид өргөн мэдүүлэх;

¹ Сэтгүүлч, яруу найрагч, төрийн соёрхолт Зундуйн Дорж

21.7.12.энэ хуулийн 22.1-д заасан эрх бүхий судалгааны байгууллагатай хамтран монгол хэл, бичиг үсгийн хэрэглээг олон нийтэд сурталчлах, түгээн дэлгэрүүлэх ажлыг хэрэгжүүлэх тухай тус тус заасан байна.²

Мөн үндэсний түүх, хэл соёл, өв уламжлал, зан заншлаа хадгалж, хамгаалж хөгжүүлэх нь монгол үндэстний оршин тогтнохын үндэс, амин чухал дархлаа мөн хэмээн монгол улсын үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалын 1.1.6 дахь хэсэгт заажээ.³

Хоёр. Нийгмийн сүлжээн дэх эх хэлний хэрэглээнд тулгамдсан асуудал

Хүн төрөлхтөний агуу нээлтүүдийн үргэлжилсэн цуваанд интернэт багтах нь дамжиггүй юм. Дэлхийн аль өнцөг булан, хаанаас байх нь үл хамааран даяарчлалын үед өөр хоорондоо мэдээлэл солилцох өргөн талбар болох интернэт нь одоо энэ дэлхийн олон сая сая хэрэглэгчдийг холбосон асар том сүлжээ болжээ. Интернэт хэрэглэгчдийн тоо 1990-ээд он гарснаар ердөө дөрвөн сая гаруй байсан бол 2010 он гарснаар нэг тэрбум 966 сая болсон байна гэж хамгийн сүүлийн албан ёсны дэлхийн судалгаа гарсан байдаг. Энэ нь дэлхийн хүн амын 28,7 хувийг эзлэх аж. Харин манай Монгол улс интернэтэд 1994 оноос эхэлж холбогдсон ба 1996 оны нэгдүгээр сард интернэт нэвтэрснийг албан ёсоор зарлаж нээлтийн ажиллагаанд тухайн үеийн ерөнхийлөгч П.Очирбат оролцсон байдаг. 1996 онд интернэт хэрэглэгчдийн тоо Монголд ердөө 500 гаруйхан байсан бол одоо 2023 он гарсан энэ цаг үед албан газар, өрх бүр шахуу интернэтэд холбогдож хувийн болоод албаны бүхий л ажил хэрэг үүгээр өрнөдөг болжээ.

Өмнөх нийгэм, үед мэдээлэлд ном, товхимол голлох үүрэг гүйцэтгэж байсан бол дараа нь телевиз, харин одоо орчин үед энэ байр суурийг интернэт, цахим орчин бүрэн авжээ. Өөрөөр хэлбэл интернэт нь цаасан хэвлэлийг тодорхой хэмжээнд халснаар хүмүүсийн хоорондоо бичгээр харьцаж байгаа мэдээллийн нэлээдгүй томоохон хэсэг энд төвлөрсөн байгаа нь тод байна.

Мөн шинэ мэдээллийг шуурхай авч байна, худалдаа хийгээд төлбөр тооцоо хийгдэж байна, зар сурталчилгаа явагдаж байна, захиа солилцож хоорондоо утсаар хүртэл ярилцаж байна, мэдлэгээ хуваалцаж

байна, үзэл бодлоо илэрхийлж байна, сургалт явагдаж байна гэх мэтээр түүний боломж асар өргөн юм.

Сүүлийн үед мэдээллийн том портал сайтууд, хувь хүмүүсийн блогууд, хувийн болон төрийн байгууллагуудын мэдээллүүд интернэтээр төвлөрч ажил хэргээ явуулах нь түгээмэл болжээ. Үүнийгээ дагаад интернэтийн асар том хэрэглээ үүсч, түүнийг өдөр тутам амьдралдаа хэрэглэгчид маш ихээр нэмэгдлээ, цаашдаа ч энэ тоо улам их болох төлөвтэй байна. Мэдээллийн энэ их урсгал мэдээж хэлээр дамжина. Монгол улсын төрийн албан ёсны хэл бол монгол хэл. Монгол хэлээр дамжиж байгаа мэдээллийн урсгалд эх хэл маань ч тодорхой хэмжээгээр бохирдох, эвдрэх, хөрс суурь нь интернэт болжээ.

Нэг үгээр хэлвэл Монгол хэлэнд хамгийн их нөлөөлж байгаа газар интернэтийн ертөнц болсон байна. Нэг талаас интернэтийн орчин ямар ч хяналтгүй байгаа бөгөөд мэдээллийн хүчтэй хэрэгсэл болохынхоо хувьд иргэдийн эх хэлний боловсролд үзүүлж байгаа нөлөө нь ч асар их юм. Монгол хэл бичгийн судлаачид сонин сэтгүүл, радио телевиз, хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн хэл найруулгыг маш их ярьдаг, судалдаг. Гэтэл дээрх бүх хэрэгслээс хамаагүй хүртээмжтэй, идэвхтэй, хүчтэй, газар авч байгаа хэрэгсэл болох интернэтийн орчны монгол хэлийг судлах илүү шаардлагатай болжээ.

Английн хэл шинжлэлч, профессор Дэвид Кристал “Интернэт хэл шинжлэл” хэмээх судалгааны шинэ чиглэлийг үүсгэсэн бөгөөд “Хэл ба интернэт” гэсэн бүтээл туурвижээ. Өмнөх судлаачид нь хэлний стандарт алдагдаж интернэт хэлний ирээдүйд муугаар нөлөөлнө гэсэн бол Дэвид Кристал харин үүнийг хэл шинжлэлд гарсан хувьсгал гээд хэлний олон хувилбар бий болж, хүний бүтээлч сэтгэлгээг нэмэгдүүлнэ хэмээн интернэтийг сайшаажээ. Харин Монголд энэ асуудлыг одоохондоо “блогийн хэл”, “интернэтийн хэл” гэх мэтээр муушаан ярих төдий л байна. Хэлийг бохирдуулж байгаа талаас нь шүүмжлэхээс биш шинжлэх ухаанчаар судлах талаар хараахан учир дутагдалтай байна гэж хэлж болно. Товчоор хэлэхэд интернэт нь гар утасны мессежээр, цахим шуудангаар, чатаар, вэб сайтаар гэх мэтээр дамжин Монгол хэлэнд нөлөөлж байна.

² Монгол хэлний тухай хууль 2015

³ Монгол улсын үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал

ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠰᠤᠬᠤᠢᠭᠣᠯᠠᠭᠤᠯᠤᠰᠤ

1990 оноос манай сонин нийтлэлд нэлээд давамгайлах болсон хэл найруулгын нэгэн шинэ хэв маяг бол ярианы хэлний найруулгаар бичих үзэгдэл юм. Энэхүү хэв маяг нь уншихад ойлгомжтой, сонирхолтой байдаг онцлогтой. Энэ нь харин ч монгол хэлний хэл найруулгыг улам хөгжүүлэн баяжуулсан байдаг. Учир нь бичгийн хэлээ эвдэхгүйгээр ярианы найруулгаар зөв бичгийн дүрмээ баримтлан бичиж байсан юм.

Харин одоо ярианы хэл найруулгаар бичихдээ зөв бичгийн дүрэм баримтлахгүй бичих нь интернэтийн орчинд хамгийн түгээмэл болжээ. Энэ нь тийм ч аюултай зүйл биш мэт боловч хүчтэй мэдээллийн хэрэгслийг ашиглаж байгаагийнхаа хувьд бүх нийтийн бичиг үсгийн боловсролд буруу үлгэр дууриал үзүүлж байна. Ердөө л ярьж байгаа шигээ дур дураараа бичээд байвал зөв бичгийн дүрэм гэж байхын хэрэг үгүй юм. Энэхүү бичлэгийн хэлбэрийг сүүлийн үед сэтгүүл зүйд хүч түрэн орж ирж буй блогчид, мэдээнд сэтгэгдэл бичин үлдээж буй гол төлөв залуус улам ташуур өгөн дэмнэж байна.

Энэхүү “Шинэ бичлэгийн хэлбэр” нь ердөө л ярьж байгаа мэт, бичсэнийг нь харахад ярианы галигаар тэмдэглэсэн мэт бичдэг. Энэхүү амнаас гарч буй бүх үгийг нийлүүлэн бичих “Ярианы галиг” нь кирил үсгээр болон латинаар бичигдсэн байна. Жишээ нь: “Яасан юм бэ” гэхийг “Яасиймбэ”, “Загнана л биз” гэхийг “Загнанализ”, “Яадаг юм бэ” гэхийг “Яаадийн”, “Орьё” гэхийг “Орий” гэх мэтээр хүн хүн янз бүрээр бичдэг. Энэ жишээнээс л эх Монгол хэлний маань аман болон бичгийн хэлний ёс горим, хэм хэмжээ хэрхэн эвдэрч байгаа нь харагдана. Энэ буруу нөлөө нь зөвхөн интернэтийн ертөнцөөс хальж телевизээр, сонин хэвлэлээр зөв бичгийн дүрмийн алдаа түгээмэл, энгийн зүйл шиг гарах болсноос улам илүү нотлогдох боллоо. Эх хэлнийхээ үгийг харь хэлний найруулгаар, ярьдаг бичдэг байсан бол одоо харь үсгээр, хаана ч байхгүй “Шинэ хэлээр” бичиж байна.⁴

Мөн кирилээрээ буруу бичихийн хажуугаар латинаар ч хамаа намаагүй бичиж байна. Хэлний эрдэмтэд болон зарим иргэдийн боловсруулсан латин галигууд нийтэд хэвшээгүй, албан ёсны болоогүй учраас дур дураар бичсэн хэвээр л байна. Энэхүү дур дураар бичсэнийг нь бусад хүмүүс ч төвөггүй ойлгодог учраас ямар

нэгэн төвөгшөөх асуудал гардаггүй нь энэхүү эмх цэгцгүй байдлыг улам дэврээсээр байгаа юм.

Латинаар галиглах стандартыг мөрдөхгүй байгаагаас зарим нь бүр нэг үсгийг хоёр гурван янзаар тэмдэглэх, үгийг бол бүүр олон янзаар бичиж байгаа нь яавч зөвтгөх зүйл биш билээ. Жишээ нь, Мөнхөө гэсэн хүний нэрийг зургаан янзаар (Monhoo, Munhuu, Munkhuu, Monkhoo, Monxoo, Munxuu), Чингис хааныхаа нэрийг доод тал нь дөрвөн янзаар (Chinggis, Chingges, Genghis, Qingis) бичиж байгааг иргэн А.Баярхүү анзааран бичжээ. Энэ нь гадны улс орон, хүмүүстэй харьцахад төвөг удахаас гадна бүх зүйлд компьютер ашиглаж байгаа үед цаашдаа эхийг компьютерт таниулах гэх мэтэд хүндрэл учруулах юм.

Интернэт гэдэг зүйл үнэхээр хүчтэй мэдээллийн хэрэгсэл юм. Энэ хүчтэй мэдээллийн хэрэгсэл нь сайн дэвшилтэт зүйл дагуулахын хамтаар хор уршиг тарихдаа ч хүчтэй ажээ. Ийм учраас интернэт дэх мэдээллийн хэрэгслүүд нь олон нийтийн бичиг үсгийн боловсрол, хэлний хэм хэмжээ зөрчигдөхөд, монгол хэлний аюулгүй байдалд бүр илүү хүчтэй нөлөөлөх нь дамжиггүй.

Ярихдаа ярианы хэлээрээ ярьж, бичихдээ бичгийн хэлээрээ бичих нь хамгийн зөв билээ. Үүний тулд ярианы хэл, бичгийн хэл, зөв дуудах, зөв бичих хэм хэмжээ гэдэг зүйлс байдаг билээ. Одоогийн дэлхий ертөнцийн дэг жаягаар бүх зүйл даяаршиж байгаа боловч бидний эх хэл маань л дангааршиж үлдэх ёстой болов уу. Интернэт гэдэг зүйлийг бид эх хэлээ эвдэх биш цэвэр ариунаар нь байх орчин байлгах нь зүйтэй. Нөгөө талаар интернэтийг бүх нийтийн эх хэлний боловсролд муугаар биш харин сайнаар нөлөөлөхөд нь ашиглавал их хэрэгтэй юм. Энэ бол интернэт монгол хэлэнд сайнаар нөлөөлөх давуу тал болно.

Эцэст дурдахад монгол хэл маань зөв бичгийн дүрмийн хүрээнд сэтгэлийн хөдөлгөөнөө илэрхийлж ч чадах, хурдан бичиж ч болох, ярианы найруулгаар бичсэн ч болох, хэлээ эвдэхгүйгээр бусдад өвөрмөц харагдаж ч болох хангалттай боломжтой баялаг хэл билээ. Интернэтийн орчинд монгол хэл маань мөхөөд байна уу? гэдэг асуудал урган гарч байна. Мэдээж Монгол хэлийг эвдэх, бүх нийтэд буруу үлгэр дууриал болохын хувьд мөхөөх тал нь

⁴ Баттулга.Ч, Монгол хэл, монгол ёс, УБ 1998

давамгайлах хандлагатай гэж дүгнэж болохоор байна. Учир нь интернэт олон нийтэд нөлөөлөх маш хүчтэй хэрэгсэл юм. Цаашдаа улам илүү хүчтэй болох нь гарцаагүй.

Монголчууд бид мянга мянган жилээр аж төрөн амьдарсаар ирсэн газар шороо, өвөг дээдсээ онголсон ашдын заяат өргөн цэлгэр нутаг дэвсгэр, аялгуу төгс монгол хэл, хэлэндээ зохицсон бичиг соёлтой зон олон. Монгол хэл дээрх 7100 хэлний жагсаалтад өнөөдөр ороогүй ч өнө хойчид Энэхүү айсуу цагийн аясаар хад мэт хатуу босоо бичиг соёл минь эмтэрч эхэллээ. Чихний чимэг хэмээгддэг тансаг сайхан монгол хэл маань хойд эцгийн харцаар хөдөлдөг өргөмөл хүүхэд шиг өмөөрч хамгаалах эзэнгүй болоод буйг анхаарах цаг нэгэнт болсон.

Хүн төрөлхтөний гурван том нээлтийн нэгдүгээрт гал, хоёрдугаарт дугуй, гуравдугаарт интернэт ордог хэмээдэг. Энэхүү интернэт гэдэг зүйлийг анх Америкт цэрэг дайны мэдээлэл дамжуулах зорилгоор 1969 онд "Aranet" хэмээх сүлжээг үүсгэснээс эхэлсэн гэдэг. Анх ердөө дөрөвхөн компьютерийг холбосон энэ сүлжээ 1974 он гэхэд 62 компьютерийг холбосон байна. Улмаар 1983 онд "Aranet" сүлжээ нь цэргийн (Milnet) хэрэгцээнд ба энгийн (Internet) буюу их, дээд сургуулиудын эрдэм шинжилгээ, судалгааны ажилд зориулж хуваагдсанаар энэхүү энгийн сүлжээ нь дэлхий нийтийг хамарсан өргөн сүлжээ бий болох эхлэлийг тавьжээ. Ийнхүү хэрэглэгчдийн хоорондын зайнаас үл хамааран мэдээлэл солилцох өргөн талбар болох интернэт одоо энэ дэлхийн олон сая компьютерийг холбосон аварга сүлжээ боллоо.⁵

Хүснэгт 1. Дэлхийн интернэт хэрэглэгчдийн өсөлт

Огноо	Хэрэглэгчдийн тоо	Дэлхийн хүн амд эзлэх хувь
1994 он	4 сая	-
1995 оны 12-р сар	16 сая	0,4 %
1996 оны 12-р сар	36 сая	0,9 %
2000 оны 12-р сар	361 сая	5,8 %
2003 оны 3-р сар	608 сая	9,7 %

2005 оны 12-р сар	1 тэрбум 18 сая	15,7 %
2008 оны 12-р сар	1 тэрбум 565 сая	23,3 %
2010 оны 6-р сарын 30	1 тэрбум 966 сая	28,7 %

Дэлхийг бүрхсэн энэхүү сүлжээнд анх Монгол 1994 оноос эхэлж холбогдсоныг дээр удиртгал хэсэгт дурдсан байгаа ба "Мэдээллийн харилцаа" ББХК (Датаком) анх удаа интернэтийн үйлчилгээг явуулж эхэлсэн бөгөөд Монгол улсын интернэтэд холбогдох цорын ганц гарц нь байжээ. 1996 оны 1 сарын 17-нд Монгол улсад интернэт нэвтэрснийг албан ёсоор зарлаж нээлтийн ажиллагаанд тухайн үеийн ерөнхийлөгч П.Очирбат оролцож байжээ. 1996 онд интернэт хэрэглэгчдийн тоо Монголд ердөө 500 гаруйхан байсан бол одоо албан газар, өрх бүр шахуу интернэтэд холбогдож хувийн болоод албаны бүхий л ажил хэрэг үүгээр өрнөдөг болжээ. Интернэтийг тогтмол хэрэглэгчдийн тоо 30 гаруй хувьд хүрч 2007 оноос хойш интернэт хэрэглэгчийн тоо даруй 2,5 дахин өсчээ.

Хүснэгт 2. Монгол дахь интернэт хэрэглэгчдийн судалгаа

Огноо	Хэрэглэгчдийн тоо
1996	500 гаруй
2005	9015
2006	10880
2007	14622
2008	42001

Хэл шинжлэлийн чиглэлээр ажиллаж байгаа судлаачдын зайлшгүй анхааран авч үзэх судалгааны объект бол интернэтийн орчны монгол хэлний өнөөгийн байдал юм. Ийм учраас интернэтийн орчин дахь монгол хэлний асуудлыг судлах нь монгол хэл шинжлэлийн хувьд шинэлэг хандлага гэж хэлж болно. Энэхүү өгүүллээр дараах хэдэн зорилго, зорилтыг дэвшүүлсэн болно. Энэ нь:

Ямар учраас уг асуудал нь чухал болох,

- Бусад орны хэл шинжлэлд уг асуудлыг хэрхэн авч үзэж байгаа,
- Интернэт монгол хэлэнд чухам ямар нөлөө үзүүлж байгаа,
- Хэлний хөгжил болоод мөхөлд хэрхэн нөлөөлж байгаа,

⁵ Баярхүү.А, Латинаар галиглахад стандарт хэрэгтэй. www.bayarhuu.com

МОНГОЛ УЛСЫН
ХУУЛЬ САХИУЛАХУЙ

- Яг ямар нөлөө үзүүлснийг тогтолцоотойгоор авч үзэх гэх мэт болно.

Энэ талаар бусад улс орнууд ч аль эрт судалж эхэлжээ. Тухайлбал, Английн хэл шинжлэлч, профессор Дэвид Кристалын судалгааг авч үзье. Тэрээр “Интернэт хэл шинжлэл” (Internet linguistics) хэмээх судалгааны шинэ чиглэлийг үүсгэсэн бөгөөд “Хэл ба интернэт” (Language and the internet) хэмээх бүтээл туурвижээ. Тэрээр энэ бүтээлдээ хэлэнд интернэт ямар нөлөө үзүүлж байгаа болон интернэтэд хэрэглэж байгаа хэлэнд чухам ямар асуудлууд тулгарч байгаа талаар өгүүлсэн байна. Урьд өмнөх судлаачид хэлний стандарт алдагдаж интернэт хэлний ирээдүйд муугаар нөлөөлнө гэсэн бол Дэвид Кристал харин үүнийг хэл шинжлэлд гарсан хувьсгал гээд хэлний олон хувилбар бий болж, хүний бүтээлч сэтгэлгээг нэмэгдүүлнэ хэмээн сайшаажээ.

Харин Монголд энэ асуудлыг одоохондоо “биологийн хэл”, “интернэтийн хэл” гэх мэтээр муушаан ярих төдий л байна. Хэлийг бохирдуулж байгаа талаас нь шүүмжлэхээс биш шинжлэх ухаанчаар хандаж судлах талаар хараахан учир дутагдалтай байна гэж үзэж болно. Судлаач О.Самбуудорж “Одоо үед бичиг үсэг хэрэглэж буй монгол хэлт ард түмний бичгийн хэлний шинэ маягийн соёлын холбооны бас нэг онцлог бол, латин үсэг хэрэглэн интернэтээр харилцах байдал нэлээд бий болсон байна” хэмээгээд “латин үсгээр тодорхой зүйл бичиж чадах боловч нэгдсэн дүрэм хараахан үгүй тул өөр өөрийн бичгийн хэлний дүрмийг баримтлах, эсвэл монгол улсын кирилл үсгийн дүрмийг баримталж бичих байдал нэлээд ажиглагдаж байгаа” тухай анхааран бичсэн нь бий.

Дараах 5 зүйлээр интернэт монгол хэлэнд нөлөөлж байна:

- Гар утасны мессежээр
- Цахим шуудангаар
- Чатаар
- Компьютерийн орчин
- Вэб сайт гэх мэт

Харин монгол хэлэнд чухам ямар нөлөө үзүүлж байна вэ гэвэл:

- Гадаад хэл болон бичгийн нөлөө
- Гадаад үг үгийн санд нэвтэрч нөлөөлөх

- Үг зүйн талаар нөлөөлөх (намайг-нааг г.м.)

- Хэл найруулгын талаас нөлөөлөх гэх мэт болно.⁶

Гадаад хэл болон бичгийн нөлөө

Даяаршин буй ертөнцийн өнөөгийн жамаар үндэстэн угсаатны харилцаанаас шалтгаалан маш олон хэл харилцан уусан шингэх үзэгдэл байдаг билээ. Жишээлэхэд, Хятадад болон Орос дахь монгол хэлээр хэлэлцэгчид тэр хэлнийхээ хүрээлэлээс болж тухайн хэлэндээ ойртох, үгсийн сангийн хувьд гадаад үгээр баяжих, нэр томьёо оноох тал дээр ч тухайн хэлтэйгээ адил байдалтай болох нь харагдсаар байгаа билээ. Орост байгаа буриадуудын хувьд кирил бичгийн нөлөөгөөр үгсийн санд нь харь үг нэвтрэх нь элбэг байдаг бол харин Өвөр монголд уйгаржин бичгээ хэрэглэсээр байгаагийн ачаар буриадыг бодвол хэлний дархлаа нь сайн байна гэж үзэж болох юм. Монгол хэлэнд хятад гаралтай үг аман яриагаар, европ гаралтай үг ном зохиолоор дамжин орж байсан бол одоо гадаад хэлний нөлөө интернэтээр дамжин түгэх боллоо.

Ердөөсөө хэрэглэж хэвшсэн монгол үг байсаар атал гадаад үгийг чамирхан авч хэрэглэх асуудал элбэг байна. Жишээлбэл: “Артист” хэмээх үгээр дуучдыг нэрлэх болжээ. (“В” продакшны артист Болд, Агиймаа г.м.) Одоо цаг үед дуучин хүн дуулах төдийгүй жүжиглэх, бүжиглэх гээд олон талын ажил хийдэг болжээ. Үүнийгээ дагаад “Artist” хэмээх үг нь жүжигчин, дуучин гэх мэт өргөн утгыг агуулж байгаа хэдий ч дуучин, жүжигчин хэмээх үг байсаар байтал артист хэмээх үгийг хэрэглэх хий л чамирхал гэхээс өөр аргагүй. Эсвэл дуучин гэдгээс мэргэжлийн дуучинг ялгаж байгаа байж болох юм. Гэвч үүнд оноох тохирсон монгол үг бас л бий.⁷

Мөн сүүлийн үед Монголд кино урлаг нэлээд сэргэх хандлагатай болж жил бүр л маш олон кино гарах болжээ. Энэ олон кино бүр зар сурталчилгаагаа олонд хүргэх талаа бодоод дуутай болжээ. Үүнийг киноны дуу гэдэг, өмнө нь социализмын үед ч зарим кино дуутай, үүнийгээ киноны дуу хэмээн яриад болоод ирсэн зүйл. Гэтэл одоо киноны дууг залуучуудын дунд “саунд трак” (soundtrack) хэмээн яриад нэлээд хэвших хандлагатай байна. Уг нь “саунд трак” гэдэг дууны фонограмыг хэлдэг бололтой.

⁶ Пүрэвжав.Э, Монгол хэлний хэм хэмжээ, УБ 1996

⁷ Самбуудорж.О, Тод монгол үсгийн бичгийн хэлний тойм, Осака 2005

Гадаад хүмүүсийн нэрийг ч монголоор хаа хамаагүй бичсэн нь элбэг. Монголоор бичихдээ тогтсон зарчим баримталдаггүйгээс хүн хүн өөрийнхөө ухаарснаар бичдэг. Америкийн алдарт дуучин Mariah Carey-гийн нэрийг аль 90-ээд оноос Мариан Кэри хэмээн буруу бичсээр өнөөг хүрв. Энэ нь “h” үсгийг “н” хэмээн буруу ойлгосноор Мэрай гэхийг Мариан хэмээх болсон ажээ. Энэ мэтээр буруу бичихээс гадна буруу бичихээсээ төвөгшөөсөн зарим нь кирилээр бичсэн текстэн дундаа шууд л латинаар бичдэг болсон. Энэ нь нэг талдаа хүний нэрийг буруу бичсэн алдаа гаргахгүй хэдий ч нөгөө талдаа латин үсэг мэддэггүй хүн ойлгохгүй зүйл болдог билээ. Ийнхүү гадаад үгийг хамаа намаагүй хэтэрхий их хэрэглэж байгаагаас эх хэл минь бохирдож, цэвэр ариун чанараа алдахад нөлөөлсөөр байна.

Хэл найруулгын өөрчлөлт

Аливаа хэлэнд олон аялгууны дундын харилцааны хэрэглүүр болдог утга зохиолын хэл гэж бий. Энэхүү утга зохиолын хэл нь бичгийн хэл, ярианы хэл хэмээх хоёр хэлбэртэй байдаг. Бичиг нь хэдий аман яриатайгаа ойр байлаа ч яг хэлдэгээрээ бичдэггүй билээ. Бүх хэлэнд ийм хууль бий. Хүн хүн, нутаг нутагт үгийг өөрөөр дууддаг

учраас зөв бичих дүрмийг мөрддөг. Мэдээж бичгээр бичсэн зүйлийг ч аман ярианд яг бичсэнээр нь дуудахгүй.

Олон үг хэллэгийг бичсэнээс нь өөрөөр хэвшиж заншсанаараа ярьж уншдаг боловч тэгэж бичдэггүй. Ерээд оноос манай сонин нийтлэлд нэлээд давамгайлах болсон хэл найруулгын хэв маяг бол ярианы хэлний найруулгаар бичих үзэгдэл юм. Энэхүү найруулгын хэв маяг нь уншихад ойлгомжтой, сонирхолтой байдаг онцлогтой бөгөөд гол төлөөлөгчид Баабар, Б.Цэнддоо, С.Цогтсайхан нар гэж хэлж болно. Гэвч найруулгын энэ хэв маяг нь монгол хэлний хэл найруулгыг улам хөгжүүлэн баяжуулсан билээ. Учир нь бичгийн хэлээ эвдэхгүйгээр ярианы найруулгаар зөв бичгийн дүрмээ баримтлан бичиж байсан юм.

Харин ярианы хэл найруулгаар бичихдээ зөв бичгийн дүрэм баримтлахгүй бичих нь интернэтийн орчинд хамгийн түгээмэл болжээ. Энэхүү “Шинэ бичлэгийн хэлбэр” нь ердөө л ярьж байгаа мэт, бичсэнийг нь харахад ярианы галигаар тэмдэглэсэн мэт бичдэг. Энэхүү амнаас гарч буй бүх үгийг нийлүүлэн бичих “ярианы галиг” нь кирил үсгээр болон латинаар бичигдсэн байна. Жишээ нь:

Буруу бичлэг (кирил)	Буруу бичлэг (латин)	Зөв бичлэг
Яажийгаамбэ яажугаам бэ	yajiigaam bee	яаж байгаа юм бэ
гэсиймаа	gesiimaa	гэсэн юм аа
явий	yawii	явъя
татгалзахым	-	татгалзах юм
орий	orii	оръё
гардийн	gardiin	гардаг юм
майр (ээмр) гойи	mair goyo	аймаар гоё
цаа чэн	tsaa chen	цаана чинь
нтр	ntr	энэ тэр
бичас	bichas	би ч бас
аадийн	aadiin	яадаг юм бэ
нааг	naag	намайг
загнанализ	-	загнана л биз
сээнүү	seen uu	сайн уу
гаргажжаах шиг	-	гаргах гэж байх шиг
байсан дорвол	baisan dorwol	байсанд орвол
тэрэн дорвол	ter ni dorwol	тэрэнд орвол
т1	t1	тэнэг

Дээрх жишээнээс л эх монгол хэлний маань аман болон бичгийн хэлний ёс горим, хэм хэмжээ хэрхэн эвдэрч байгаа нь харагдана. Энэ буруу нөлөө нь зөвхөн интернэтийн ертөнцөөс хальж телевизээр, сонин хэвлэлээр зөв бичгийн дүрмийн алдаа түгээмэл, энгийн зүйл шиг гарах болсноос

улам илүү нотлогдох боллоо. Эх хэлнийхээ үгийг харь хэлний найруулгаар, ярьдаг бичдэг байсан бол одоо харь үсгээр, хаана ч байхгүй “Шинэ хэлээр” бичиж байна.

Энэхүү хэв маягийг дараах хэрэгцээнээс гарч байна гэж дүгнэж болмоор байна:

МОНГОЛ УЛСЫН
ХУУЛЬ САХИУЛАХУЙ

- Өвөрмөц харагдах (буюу “өөрийнхөө дүрмээр” бичих)
- Ярьж байгаа мэт бичих
- Үг товчлох буюу яриагаа хэмнэх
- Хурдан бичих, хурдан ойлголцох
- Сэтгэлийн хөдөлгөөнөө илэрхийлэх гэх мэтийн шалтгаан, эрэлт хэрэгцээнээс үүдэлтэй.⁸

Кирил үсэг нь Монгол улсын албан ёсны бичиг боловч ерөнхийдөө интернэтийн орчинд кирил ба латин үсгийн хоёулангаар нь адил хэмжээнд бичиж байна. Латин үсгийг ашиглан бичиж байгаа нь тогтсон галиг байхгүйгээс, тийм галиг байлаа ч тэр болгон хүмүүс мэдэхгүйгээс шалтгаалж байна гэж ойлгож болно. Дагаж мөрдөхгүй байгаа болохоос уг нь Мэдээллийн технологийн техникийн хороо хэмээх байгууллагаас 2002 оны 11 сарын 22-ны өдөр “Монгол бичгийн кирил үсгийг романчилах загвар” гаргасан байдаг юм байна. Академич Д.Төмөртоогоо ахлагчтай баг мөн “Монгол-латин үсгийн зөв бичгийн дүрэм боловсруулах” төслийг гүйцэтгэжээ.

Мөн үүнийг цэгцлэх журамлах зорилгоор зарим хувь хүмүүс латин галигийн өөр өөрийн хувилбарыг хийж сайхан санаачлагуудыг гаргажээ. Тухайлбал, нийтлэлч Баабар, иргэн А.Баярхүү нарыг дурдаж болно. Гэвч эдгээр галигуудын аль аль нь нийтэд хэвшээгүй, албан ёсны болоогүй учраас дур дураар бичсээр л байгаа билээ. Энэхүү дур дураар бичсэнийг нь бусад хүмүүс ч төвөггүй ойлгодог учраас ямар нэгэн төвөгшөөх асуудал гардаггүй нь энэхүү эмх цэгцгүй байдлыг улам дэврээсээр байгаа юм.

Хэлний бодлого, хэл ярианы соёлын гол амин сүнс болсон зүйл бол монгол хэлний хэм хэмжээ байдаг. Энэхүү хэлний хэм хэмжээг ямар нэгэн байдлаар зөрчвөл хэлний гажуудал үүсдэг. Ойлгомжгүй, цэгцгүй, буруу утга санаа төрүүлэх, улмаар хэлний бодлогын хэмжээний өргөн хүрээний асуудлыг үүсгэдэг билээ. Аливаа хүн өөрийн ертөнцдөө яаж бичих нь дурын асуудал мэт боловч олон нийтэд хандаж байгаа үедээ нийтэд зөвшөөрөгдсөн тэр хэлбэрээр л бичих ёстой.

Дүгнэлт:

Эх хэлний дархлаанд хамгийн их нөлөөлдөг зүйл бол бичиг үсэг. Орчин үед интернэт, нийгмийн сүлжээн дэхь эх хэлний

бичиглэлээр дамжин Монгол хэлэнд сөргөөр нөлөөлөх зүйлс гарч ирсэн.

2022 он гарснаар Монгол Улсад интернэт хэрэглэгчдийн тоо 2.7 сая хүрээд байгааг “We Are Social”, “Hootsuite” судалгааны байгууллагууд тайландаа дурджээ. Өөрөөр хэлбэл, манай улсын нийт хүн амын талаас илүү хувь нь цахим орчинд мэдээлэл солилцож байна. Мөн “Facebook”-ээр зар сурталчилгаа дамжуулахад дунджаар 2.3 сая хүнд хүрэх боломжтой гэх тооцоолол гарчээ. Харин “Instagram”-ийн идэвхтэй хэрэглэгчийн тоо 420 мянга, “Twitter”-ийнх 52 мянга, “Linkedin”-ийнх 200 мянга хүрч өссөн.

Гэр бүл, хүүхэд, залуучуудын хөгжлийн газраас явуулсан “Өсвөр үе ба цахим хэрэглээ” судалгаанд хамрагдсан хүүхдүүдийн 90 гаруй хувь нь интернэт ашигладаг гэж хариулсан бөгөөд ихэнх нь цахим орчинд өдөрт дунджаар дөрвөөс дээш цаг зарцуулдаг гэжээ. Өөр нэгэн судалгаанд нийт цахим хэрэглэгчдийн 41 хувь нь өсвөр насны хүүхэд байгаа талаар дурдсан байна. Тиймээс залуу үеийн хүмүүжилд цахим орчин хамгийн их нөлөө үзүүлж байна.

Интернэт, нийгмийн сүлжээ гэдэг зүйл үнэхээр хүчтэй мэдээллийн хэрэгсэл юм. Энэ хүчтэй мэдээллийн хэрэгсэл нь сайн дэвшилтэт зүйл дагуулахын хамтаар хор уршиг тарихдаа ч хүчтэй ажээ. Интернэт цаашдаа бүүр хүчээ авах хандлагатай байна. Үүнийг дагаад интернэт дэх мэдээллийн хэрэгслүүд олон нийтийн бичиг үсгийн боловсрол, хэлний хэм хэмжээ зөрчигдөхөд, монгол хэлний аюулгүй байдалд бүр илүү хүчтэй нөлөөлөх нь дамжиггүй.

Ярихдаа ярианы хэлээрээ ярьж, бичихдээ бичгийн хэлээрээ бичих нь хамгийн зөв билээ. Үүний тулд ярианы хэл, бичгийн хэл, зөв дуудах зөв бичих хэм хэмжээ гэдэг зүйлс байдаг билээ.

Санал

- Одоогийн дэлхий ертөнцийн дэг жаягаар бүх зүйл даяаршиж байгаа боловч бидний эх хэл маань л дангааршиж үлдэх ёстойг орчин үеийн залуучуудад ойлгуулж бүх шатны боловсролын байгууллага болоод эцэг эхчүүд хамтран ажиллах.

- Интернэт нь эх хэлээ эвдэх биш цэвэр ариунаар нь байлгах орчин байх нь

⁸ Сүхбаатар.Ц, Монгол хэлний найруулга зүй, УБ 2009

зүйтэйг бүх нийтээр хүлээн зөвшөөрч дагаж хэрэгжүүлэх.

- Интернэтийг бүх нийтийн эх хэлний боловсролд муугаар биш харин сайнаар нөлөөлөхөд нь ашиглах ёстой. Энэ бол интернэт монгол хэлэнд сайнаар нөлөөлөх давуу тал болно.

- Монгол хэл маань зөв бичгийн дүрмийн хүрээнд сэтгэлийн хөдөлгөөнөө илэрхийлж ч чадах, хурдан бичиж ч болох, ярианы найруулгаар бичсэн ч болох, хэлээ эвдэхгүйгээр бусдад өвөрмөц харагдаж ч болох хангалттай боломжтой баялаг хэл тул ямагт зөв бичгийн дүрмийг баримтлах.

- Ярихдаа ярианы хэлээрээ ярьж, бичихдээ бичгийн хэлээрээ бичих нь хамгийн зөв юм. Үүний тулд л ярианы хэл,

бичгийн хэл, зөв дуудах, зөв бичих хэм хэмжээ гэдэг зүйлсэд суралцах.

Ашигласан материал

- Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал

- Монгол Улсын Монгол хэлний тухай хууль 2015

- Баттулга.Ч, Монгол хэл, монгол ёс, УБ 1998

- Баярхүү.А, Латинаар галиглахад стандарт хэрэгтэй. www.bayarhuu.com

- Пүрэвжав.Э, Монгол хэлний хэм хэмжээ, УБ 1996

- Самбуудорж.О, Тод монгол үсгийн бичгийн хэлний тойм, Осака 2005

- Сүхбаатар.Ц, Монгол хэлний найруулга зүй, УБ 2009

Ашигласан материал